

დავით კობიძე

შ ე კ - ნ ე მ ე ს
ქართული პერსონების
სპარსული წყაროები

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1959

შ ე ს ა მ ე ლ ი

ამ ნარკვევში ვისაზღვრებით ქართული ლიტერატურის აღორძინების პერიოდში წარმოშობილი „შაპ-ნამეს“ ვერსიების სპარსული წყაროების კვლევა-ძიებით. არ ვეხებით კლასიკური ხანის ძეგლებში წარმოდგენილ იმ ეპიზოდებს, რომლებიც, შესაძლებელია, „შაპ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ძველი თარგმანებიდან მომდინარეობენ.

„შაპ-ნამეს“ ქართული ვერსიების სპარსული წყაროების კვლევა ჩვენი მშობლიური ლიტერატურის საგმირო ძეგლების ერთი ნაწილის სპარსულ მწერლობასთან დამოკიდებულების კვლევაა, ამასთანავე ის სპარსული ლიტერატურის კვლევაა, რადგან სპარსული „შაპ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსიების შესწავლას გულისხმობს.

ქართული ლიტერატურა აღმოსავლეთის ხალხების ლიტერატურათა შორისაც საპატიო ადგილს იჭერს. აღმოსავლურ თემებზე დაწერილ სხვა მრავალ საყურადღებო თხზულებასთან ერთად „შაპ-ნამეს“ ვერსიებიც შემოდის მრავალსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის საგანძურში. „შაპ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მნიშვნელობა სცილდება ჩვენი ლიტერატურის ფარგლებს. მათი კვლევა ხელს უწყობს სპარსული ვერსიების შესწავლის საქმესაც.

„მეფეთა წიგნის“ ქართული ვერსიები გადასხვაფერებულია. სხვადასხვა ვერსიის ცალკეული ნაწილები ერთმანეთში შერეულა, საგრძნობლად შეცვლილა ლექსიკაც. ყოველივე ეს, თავის მხრივ, უფრო ართულებს „შაპ-ნამეს“ ქართული ვერსიების კვლევა-ძიების ისედაც რთულ საკითხებს.

„შაპ-ნამეს“ ფირდოუსის თხზულებაა. იგი სპარსული ლიტერატურის დიდი ძეგლია. მისი ავტორის შესახებ მცირე ცნობები მოგვეპოვება¹.

¹ ფირდოუსის შესახებ ცნობები შემოუნახავს ძველ წყაროებს: ა) „სისთანის ისტორიას“, რომლის უძველესი ნაწილი შეიძლება მიეკუთვნებოდნენ 1057—1063 წლებს, ბ) არუზი სა-მარჯანდელის „ჩაპარ მაყალეს“ (დაწერილია 1156 წელს), გ) ოუფის „ლობაბ-ოლ-ელაბას“ (დაწერილია მე-13 საუკუნის დასაწყისში, 1221 წელს), დ) დოვლეთშაჰის „თებქრათ-უმ-შუარას“ (დაწერილია 1487 წელს) და სხვა.

ფირდოუსი დაბადებულია 934/5 თუ 935/6 წელს, ტუსის ოლქში, ქალაქ თაბერანის მახლობლად მდებარე სოფელ ბაეში. გარდაცვლილა 1020—1027 წლებში. დასაფლავებულია ქ. ტუსში¹.

ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ წერა დაუწყია 964—969 წლებში. დაუსრულებია 999 წელს, ხოლო მისი უკანასკნელი რედაქცია კი 1010 წელს დაუმთავრებია. პოემა შედგება დაახლოებით 60 000 ბეითისაგან. იგი დაწერილია მოთეყარებით. ეს არის სალექსო ზომა, რომელიც არაბული პოეზიიდან კი არაა გადმოღებული, არამედ ირანულს ნიადაგზე აღმოცენებული და წარმოადგენს ნაციონალურ ზომას².

ფირდოუსიმ „შაჰ-ნამეს“ წერა დაიწყო სამანელთა (875—999) დინასტიის ბატონობის დროს, როცა ირანული კულტურის გაზაფხული იდგა.

ცნობილია, რომ სამანელები, რომელთა ბატონობა დაახლოებით ერთ საუკუნემდე გაგრძელდა, ისლამის შემდეგ აღმოცენებულ პირველ ირანულ ნაციონალური დინასტიების—თაქერელთა (821—873) და საფარელთა (867—903) წარმომადგენლებთან შედარებით ირანის ნაციონალური წარსულთა და მშობლიური მწერლობის განვითარებით უფრო დაინტერესებული მმართველები იყვნენ. ისინი თავიანთ თავს ძველი ირანული ნაციონალური დინასტიის (სასანელთა დინასტიის) ნამდვილ მემკვიდრეებად თვლიდნენ და ყოველმხრივ ცდილობდნენ ირანის ძველი კულტურისა და მისი მონაპოვრების ახალ დროში გადმონერგვას.

ამ ხანაში იწყება ხალხში გავრცელებული საგმირო თქმულებების შეგროვება. ახალ სპარსულ ენაზე ითარგმნება ძველ ეპოქებში შემუშავებული ისტორიული ხასიათის თხზულებები, მათ შორის, ხოსროვ ანუ შირვანის (531—579) მეფობის დროს გაფორმებული ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის თხზულება ეგრეთ წოდებული „ხვადავ-ნამაკ“, უფრო გვიანდელი სახელწოდებით „ხოდავ-ნამაკ“ („მეფეთა წიგნი“), რომელიც სხვა წყაროებთან ერთად საფუძვლად დაედო ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“.

არაბთა ხალიფათისაგან თავის დაღწევამ, ირანელთა შორის ეროვნული მთლიანობის იდეის განვითარებამ, წარსულის დიდი კულტურის მონაპოვრების თანდათან ალორძინებისათვის თაქერელთა და საფარელთა დროს უკვე დაწყებულმა მუშაობამ სამანელთა ეპოქაში საკმაოდ შეამზადა ნიადაგი ეროვნული კულტურის შემდგომი წინსვლისათვის.

ახალ სპარსულ ენაზე აღმოცენებულ პოეზიას, რომელიც ძირითადად საშუალო სპარსული (ფალაური) მწერლობის ტრადიციების გამგრძელებლად გამოვიდა, ამ დროისათვის უკვე ჰყავდა ისეთი თვალსაჩინო წარმომადგენლები, როგორიცაა: რუდაქი, აბუ შექურ, შეჰიდ ბალხელი და სხვა³. ლირი-

¹ ფირდოუსის ნამდვილი სახელი არ ვიცით. „შაჰ-ნამეში“ იგი იხსენიება აბუ-ლ-ყასემად, მაგრამ აბუ-ლ-ყასემ მეტსახელია. ფირდოუსი კი პოეტის („შაჰ-ნამეს“ ავტორის) ლიტერატურული ფსევდონიმი და ნიშნავს „სამოთხელს“.

² Ю. Н. Марр. Стихотворный размер „Шахнама“, Статьи и сообщения, II. Москва-Ленинград, 1939, 75.

³ ფირდოუსის წინდროინდელი სპარსული პოეზიის დახასიათება მოცემული აქვს Е. Бертельс-ს შრომაში: Персидская поэзия в Бухаре, X век. Москва-Ленинград, 1935.

კის გვერდით წარმოიშვა როგორც საიგავარაჟო, ისე რომანტიკული და საგმირო ხასიათის ნაწარმოებები.

ფირდოუსის ჰყავდა წინამორბედი. ეს იყო დაყიყი, სახობო ოდებით განთქმული პოეტი, რომელსაც ტუსელი ფეოდალის აბუ მანსურ მოჰამედ იბნ აბდ-ერ-რეზაქის (გარდ. 962 წ.) თაოსნობით შედგენილი ირანული საგმირო თქმულებების კრებულის გალექსვა დაუწყია, მაგრამ უდროოდ დაღუპულ პოეტს აღნიშნული კრებულის მხოლოდ მცირე ნაწილი მოუსწრია.

ძნელია იმის გარკვევა, თუ ფირდოუსისთან შედარებით, რა თავისებურებანი ახასიათებდა დაყიყის მიერ გალექსილ „შაჰ-ნამეს“ ნაწილებს, რადგანაც, უეჭველია, მისი გამგრძელებელი—ფირდოუსი თავის ნაწარმოებში დაყიყის ლექსებს უცვლელად არ შეიტანდა.

ახლო გაცნობა „შაჰ-ნამეს“ იმ ნაწილისა, რომლის შეთხზვასაც დაყიყის მიაწერენ, ცხადყოფს იმ გარემოებას, რომ მისი ავტორი, როგორც პოეტი, ფირდოუსის სიმალემდე ვერ ადის.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ დაყიყის შემოქმედებას არ განიხილავს დოვლეთშაჰი თავის „პოეტების მიმოხილვაში“. მოჰამედ ოუფი კი „ლაბაბ-ოლ-ელბაბში“, სადაც იგი ცალკე თავს მიუძღენის დაყიყი ტუსელის შემოქმედებას, ერთ სიტყვასაც არ ამბობს იმის შესახებ, რომ მას (დაყიყის) წვლილი მიუძღვის „შაჰ-ნამეს“ შექმნაში, ხოლო როცა იგივე ოუფი ფირდოუსის შემოქმედების შესახებ ლაპარაკობს, გარკვეულად აცხადებს, რომ „შაჰ-ნამე“ დაიწყო დაყიყიმ და ოცი ათასი ბეითი იმ კრებულიდან დაყიყის მიერაა ნათქვამი და სამოცი ათასი სხვა კი ფირდოუსის მიერაა¹.

შესაძლებელია, დაყიყი მართლაც იყო ავტორი ოცი ათასი ბეითისა, მაგრამ ფირდოუსი, საფიქრებელია, დაყიყის ნამუშევარს მთლიანად არ შეიტანდა „შაჰ-ნამეში“ და, ალბათ, ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ იგი დაყიყისეულად მხოლოდ ათას ბეითს აღიარებს:

გოშთასფისა და არჯასფის შესახებ ათასი ბეითი

§ ვთქვი და დასრულდა ჩემი სიცოცხლეო²,

ალაპარაკებს ფირდოუსი თავის წინამორბედს.

ფირდოუსის თქმით დაყიყის შეთხზულია „მეფეთა წიგნის“ ის ნაწილი, სადაც ლაპარაკია გოშთასფის მეფობის, ზარდუშთის გამოცხადებისა და გოშთასფის მიერ ახალი რჯულის მიღების შესახებ და აქედან მიყოლებული იმ თავის ჩათვლით, სადაც ლაპარაკია გოშთასფის სისტანში წასვლისა და არჯასფის მიერ ხელმეორედ ლაშქრის შეყრის შესახებ³.

„შაჰ-ნამეში“ მოიპოვება ისეთი ადგილებიც, სადაც მკაცრადაა გაკრიტიკებული დაყიყის პოეტური შემოქმედება და იგი „შაჰ-ნამეს“ გალექსვისათვის მოუმზადებლად არის მიჩნეული:

¹ The Luba'bu'l—Albab of Muhammad Awfi (ed. Browne), II, London-Leide, 1903 — 1906, გვ. 33.

² „შაჰ-ნამე“ (გამოცემა ვულერსისა), გვ. 1495, 11.

³ იქვე, 1494—1551.

მისი ლექსები სუსტი იყო,
მან ვერ გააცოცხლა ძველი ეპოქებიო¹,

ამბობს ფირდოუსი ერთგან. ეს გარემოება კი, თავის მხრივ, იმაზე მიგვი-
თითებს, რომ ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ უცვლელად არ უნდა შეეტანა და-
ყიყის მიერ შეთხზული ლექსები, თუმცა ისინი, მხატვრული შესრულების
თვალსაზრისით, მაინც დაბლა დგანან ფირდოუსის ლექსებზე.

ფირდოუსი იძლევა ცნობებს (თუ ეს ცნობები ჩვენამდე შეურყენელად
არის მოღწეული) მისი პოემის წყაროების შესახებ.

პოეტის გადმოცემით, „უძველეს დროიდანვე არსებობდა ერთი წიგნი,
შემცველი მრავალ თქმულებათა. მისი ნაწილები გაერცელებული ყოფილა
მობედთა შორის და ყველა გონიერი სარგებლობდა მით. ერთ დიდგვაროვანს,
დეჰყანის შთამომავალს, გულადს, გონიერსა და კეთილშობილს, გარდასულ
დროთა ვითარებით დაინტერესებულს, წარსულის შესახებ თქმულებების მიძებ-
ნელს, შეუკრებია მთელი ქვეყნის მოხუცი მობედები, გამოუკითხავს მათგან
მეფეთა შთამომავლობისა და სახელოვან გმირთა შესახებ, თუ ვითა ეპყრათ
თავდაპირველად ქვეყანა, რომელიც ახლა საზიზლარი და საცოდავი სახით
გვაქვს ჩვენ მათგან დატოვებული, თუ რა ბედნიერად თავდებოდა დღეები
მათი ნამაცობისა.

უამბეს ყველა თქმულება მეფეთა და გარდასულ ეამთა შესახებ. როცა
შოისმინა ნათი (ნათქვამი), საფაჰადმა ერთ სახელოვან წიგნს ჩაუყარა სა-
ფუძველი“².

ფირდოუსის ცნობებითვე ამ წიგნის გალექსვა მოუნდომებია ერთ ახალ-
გაზრდას (დაყიყის), რომელიც მალე გამოსალმებია წუთისოფელს.

დაყიყის გარდაცვალების შემდეგ ფირდოუსის დაუწყია ძებნა იმ წიგნი-
სა, რომლითაც ახალგაზრდა პოეტი ხელმძღვანელობდა. ერთ უახლოეს მეგო-
ბარს მიუტანია ფირდოუსისათვის ის წიგნი. მის გალექსვას შედგომია ჩვენი
პოეტი. ფირდოუსის, ჩანს, გამოუყენებია როგორც სპარსულ-არაბული, ისე
ფალაური წყაროები და აგრეთვე ზეპირი თქმულებებიც³.

¹ შაჰ-ნამე (გამოცემა ვულერსისა), 155, 6.

² ჭქე, 7—10.

³ „შაჰ-ნამეში“ გვხვდება ადგილები, რომლებიც ფირდოუსის მიერ ფალაური და არა-
ბული ენების ცოდნას ადასტურებს. პოეტი ერთგან ასე მიმართავს მკითხველს:

თუ ფალაური ენა არ იცი,
არეანდს არაბულად დიჯლა უწოდე (გვ. 51).

ეს იმას ნიშნავს, რომ ფირდოუსის ორივე (ფალაური და არაბული) ენა ემარჯვება. მოჰამედ
ოფფის მიერ ფირდოუსის, ნაწილებიდან წარმოდგენილი ადგილით ვტყობილობთ, რომ
პოეტს არაბულზე და ფალაურზე დაწერილი ბევრი წიგნი უკითხავს:

ბევრი ჯაფა აეიტანე, ბევრი ნაწარმოები წაგიკითხე
არაბულ და ფალაურ ენებზე დაწერილი (ოფფი, II, 33).

ფირდოუსის განკარგულებაში მყოფ წერილობით წყაროებში ამბავი, რა თქმა უნდა, ისეთ პოეტურ ფორმებში არ იქნებოდა წარმოდგენილი, როგორც დღეს „შაჰ-ნამეში“ გვაქვს¹. ის იქ, უეკველია, წარმოდგენდა მხოლოდ ჩონჩხს, რომელსაც დიდმა პოეტმა ხორცი შეასხა და სული შთაბერა.

ფირდოუსის 30—35 წლის განმავლობაში უმუშავნია „შაჰ-ნამეზე“. ბევრი მწუხარება და ღარღი, სილატაკე და შიმშილი გადაუტანია პოეტს ამ ხნის განმავლობაში, მაგრამ ხელიდან არ დაუგდია მისი საყვარელი საქმე. ის შრომის ანაზღაურებასა და დაფასებას მოელოდა სამანელთა დინასტიის წარმომადგენლებისაგან, მაგრამ ისტორიის უღმობელმა ქართველმა უკულმა დაატრიალა ამ დინასტიის ბედი.

სამანელები, როგორც გაბატონებული ფეოდალური არისტოკრატიის წარმომადგენლები, განაგრძობდნენ წინა პერიოდებში არსებული დინასტიების (თაქერელთა და საფარელთა) გზას.

შინაგანი მოუწესრიგებლობა და მძიმე გადასახადები მეტად მწვავე ეკონომიურ პირობებს უქმნიდა მოსახლეობას. სამანელთა დროს ხშირ მოვლენად იქცა ფეოდალური მმართველობით უკმაყოფილო გლეხთა მასიური აჯანყებები, რაც დღითიდღე აუძლურებდა ამ დინასტიის საფუძვლებს. გლეხობის უდიდეს ნაწილსა და სამანელთა მმართველობას შორის განხეთქილებათა გაღრმავებას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ სამანელები, ისწრაფოდნენ რა მთელი სახელმწიფოს ერთ მტკიცე, მთლიან ძალად გარდაქცევისაკენ, იძულებული ხდებოდნენ მთარეველობა გაეწვიათ ხელოსნურ-ვაჭარული ყოფის განვითარებისათვისაც, რაც, თავის მხრივ, მძიმე ეკონომიურ პირო-

გადმოცემის მიხედვით, ანუშირვანმა ბრძანა ძველ მეფეთა შესახები თქმულებების შეკრება. სასანელთა დინასტიის უკანასკნელმა მეფემ იეზდიგერდმა კი მიანდო დეჰქან დანიშურს ამ მასალების შეესება და წესრიგში მოყვანა. დანიშურის თხზულება შეიცავდა სპარსეთის ისტორიის გათვართიდან ბოსროე ფარეხამდე (590—628), სხვა ცნობებით, იეზდიგერდ III-მდე (632—651). იგი დაწერილი იყო ფალაურ ენაზე და იწოდებოდა ხოდაე-ნამაჟ-ად (ე. ი. მეფეთა წიგნად) *К. Г. З а л е м а я. Очерк истории древне-персидской или иранской литературы, Всеобщая история литературы, т. I. Часть I, СПб. 1880, 136—137; შტრ. Th. Nideke, Das iranische Nationalepos, GIPh, II, 141; E. Бертельс, Абу-л-Касим Фирдоуси и его творчество, Москва-Ленинград, 1935, 35.*

„შაჰ-ნამეში“ წარმოდგენილი ზოგი ეპიზოდის შესავალში (მაგალითად, ბეჟან-მანიეცს ეპიზოდის შესავალში) აშკარა მითითება გვაქვს იმაზე, რომ ფირდოუსის ამბავი ძველ, ფალაურ წყაროებში ამოუკითხავს.

ისიც ირკვევა, რომ აბე მანსურსა და დაყიყის, როგორც ეს აღნიშნული აქვს ვ. ბარტოლდს (*История персидского эпоса, Записки Вост. Отд. Русск. Арх. Об-ва, т. XXII, вып. III—IV, Петроград, 1915, 280*) ჰყოლიათ წინამორბედები. როსტომის შესახები თქმულების ერთი ნაწილი (როსტომისა და შვლადის ამბავი) „შაჰ-ნამეში“ ვიღაც სურე მერველის სიტყვებითაა გადმოცემული.

¹ ფალაურ ენაზე შეთხზულ ჰენამდე მოღწეულ ერთ თხზულებაში („ქარ-ნამაც არდაშირე ჰაჰაქან“—ჰაჰაქის შვილის არდაშირის საქმეთა წიგნი) გადმოცემული ამბის ერთ ნაწილთან „შაჰ-ნამეს“ შესადარი ადგილის შედარებით გამოიკრევა, რომ ფირდოუსი სწორად გადმოგვცემს მისი წყაროების სიუჟეტების სარჩულს (იხ. E. G. Browne, *A literary History of Persia, I, London, 1902, 137—150*), მაგრამ შინაარსის მსგევლობაში საკუთარი წვლილი ბევრი შეაქვს (*М. Дьяконов, Фирдоуси. Жизнь и творчество, Москва-Ленинград, 1940, 110*).

მებში აყენებდა გლეხობას, რომელიც ჯერ კიდევ ნატურალური მეურნეობის პირობებში იმყოფებოდა.

არც წერილი მემამულენი იყენენ სამანელთა მმართველობით კმაყოფილი: სამანელები ცდილობდნენ, რომ წერილი მემამულენი თავიანთ მომხრეებად გაეხადათ. ამ მიზნით ნიშნავდნენ მათ სხვადასხვა საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე, მაგრამ ეს უკანასკნელნი ამ თანამდებობებს ცენტრალური მმართველობის — სამანელთა პოლიტიკის წინააღმდეგ იყენებდნენ¹, გარემოება, რაც უფრო ამწვავებდა სამანელთა ეპოქის წინააღმდეგობებს.

რაც დრო გადიოდა, უფრო და უფრო იზრდებოდა ხალხის უკმაყოფილება. ბოლოს, საქმე იქამდე მივიდა, რომ მათ სავსებით ჩამოშორდა ხალხი.

სამანელებმა, ბატონობის უკანასკნელ დღეებში, ყოველგვარ საშუალებას მიზარტეს, რათა ილექის ნეთაურობით შემოსეულ თურქთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოეყვანათ ხალხი, მაგრამ ამაოდ. მოსახლეობამ არავითარი წინააღმდეგობა არ გაუწია შემოსეულ თურქებს.

სამანელთა დაუძღურებასთან ერთად ძლიერდებოდა ლაზნელთა სამეფო და თითქმის ერთსა და იმავე დროს (999 წელს) მოხდა თურქების მიერ სახანელთა სატახტო ქალაქის ბუხარის აღება და მამამულ ლაზნევის (999—1030), როგორც დამოუკიდებელი მმართველის, ტახტზე ასვლა².

ეს მოხდა სწორედ იმ დროს, როცა ფირდოუსის პოემა ძირითადად დასრულებული იყო.

ფ. ენგელსის განსაზღვრაში — „მთავრობებს აღმოსავლეთში ზუღამ მხოლოდ სამი უწყება გააჩნდათ: საფინანსო (ძარცვა საკუთარი მოსახლეობისა), სამხედრო (ძარცვა თავისსა და უცხო ქვეყნებში) და საზოგადოებრივ სამუშაოთა (ზრუნვა, აღდგენა-განახლებისათვის)“³ — მამამულ ლაზნევის ეპოქის სურათიკაა გადაშლილი.

მოსახლეობის აუტანელ მდგომარეობაში ჩაყენება, ძარცვა-გლეჯა და დაუსრულებელი ომების წარმოება ახასიათებს ამ უდიდესი დესპოტის ბატონობის დღეებს.

ინდოეთის ძარცვით გატაცებული მამამული სრულებით არ იყო დაინტერესებული ირანული კულტურის აყვავებით. პირიქით, მისი მეფობისას იყო ცდა სამანელთა დროს სახელმწიფო ენად აღიარებული ახალი სპარსული ენის განდევნისა და ოფიციალური ქალაქების ენად არაბულის შემოღებისა⁴.

ფირდოუსი იძულებული ხდება პოემაში შესცვალოს ბევრი „ლექსი“⁵, აქა-იქ ჩაუროს მამამულის საქებარი ადგილები (აღბათ, ნაცვლად სამანელთა დინასტიის წარმომადგენლებისადმი მიძღვნილი ადგილებისა, რაც „მამანეში“, ჩემი აზრით, უნდა ყოფილიყო), მისი უკვდავი ქმნილებით წარსდგეს

¹ А. Ю. Языковская. Махмуд Газвини (сб. Фердовси), Ленинград, 1934, 67—68.

² В. Бартольд. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. СПб., 1900, 265.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXI, Москва-Ленинград, 1929, 494.

⁴ В. Бартольд, Туркестан.... 307.

⁵ Иосиф Орбели, Шах-наме (сб. Фердовси), Ленинград, 1934, 11.

მეფის წინაშე და სთხოვოს მას შრომის დაფასება, მაგრამ ამოდ. მაქნუდის მიერ არ იქნა დაფასებული „შაჰ-ნამე“ და მისი ავტორი¹.

ფირდოუსი იძულებულია გაშორდეს სულთან მაჰმუდ ლაზნელის სამეფო კარს. მეცნიერებისათვის დღემდე უცნობია თუ სად, ან რა პირობებში აღსრულდა სპარსული სიტყვის ამ უდიდესი ოსტატის დღენი.

გადმოცემით, პოეტს შეუთხზავს „სატირა სულთან მაჰმუდზე“², რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. ყოველ შემთხვევაში იმ საბით, რა სახითაცაა იგი წარმოდგენილი „შაჰ-ნამეს“ გამოცემებსა თუ ხელნაწერებში. არ შეიძლება ფირდოუსის ხელიდან იყოს გამოსული შემდეგ გარემოებათა გამო:

ა) სატირაში უცვლელად გვხვდება „შაჰ-ნამედან“ ამოღებული პთელი რიგი ადგილებისა. ნუთუ დიდი პოეტი ფირდოუსი ახალ ლიტერატურულ თხზულებაში (სატირაში) სიტყვასიტყვით განიმეორებდა მის მიერ უკვე ერთხელ ნათქვამ სტრიქონებს?

ბ) სატირაში თავიდან ბოლომდე ის აზრია გატარებული, რომ სულთან მაჰმუდმა ვერ გაამართლა პირობა (გადმოცემით, მას „შაჰ-ნამეს“ ავტორისათვის თითო ბეითში თითო ოქრო უნდა მიეცა), როცა ყველაფრით დადასტურებულია, რომ ფირდოუსის პოემა უკვე დამთავრებული ჰქონდა მაჰმუდის ტახტზე ასვლამდე და, მაშასადამე, მაჰმუდ ლაზნელის წარძე რაიმე პირობაზე აქ ლაპარაკი არ შეიძლება.

როგორც ჩანს, აქ ყალბის მქნელი მოქმედებს. მას „შაჰ-ნამედან“ გამოუკრებია სტრიქონები, შეუცვლია მათი დანიშნულება, გაუერთიანებია რა ისინი მაჰმუდის საწინააღმდეგოდ დაწერილ გესლიან სატირაში. უფრო საფიქრებელია, რომ სატირა მაჰმუდის გარდაცვალების შემდეგ იყოს შეთხზული—საერთოდ პოეტის შრომის სათანადოდ დაფასებისათვის სხვა მეფეებზე გავლენის მოხდენის მიზნით—ვინემ მის სიცოცხლეში.

ნათქვამი, რა თქმა უნდა, არ გამოიციხავს ფირდოუსის მხრივ მაჰმუდ ლაზნელის შესახებ სატირის შეთხზვის შესაძლებლობას, მაგრამ იგი ჩვენამდე არ მოღწეულა. მისი თანამედროვე სახე კი იმაზე მიგვითითებს, რომ სატირა ფირდოუსის პოემიდან გამოკრებილი ადგილების გამოყენების საფუძველზე სხვა პოეტისა თუ პოეტების მიერაა შეთხზული.

სატირას თავისთავად დიდი მნიშვნელობა აქვს. შესაძლებელია, მასში შემონახული იყოს ისეთი ადგილები (თავის დროზე ამოღებული „შაჰ-ნამედან“), რომლებიც ახლა პოემაში არ იკითხება და საქირო კი იყოს მათი შეტანა.

¹ ფირდოუსისა და მაჰმუდის ურთიერთობის შესახებ საქვეყნოდ ცნობილი თქმულებით, რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, წარმომოხილია მაჰმუდის მხარეზე მდგომი ფეოდალური არისტოკრატიის წრეში, მაჰმუდმა საბოლოოდ მაინც დააფასა ფირდოუსის შრომა და სწორედ იმ დროს, როცა კალაქ ტუსის ერთი კარებიდან გამოჰქონდათ ღრმად მოხუცი პოეტის გაცოცხლები ცხედარი, მეორე კარებში შედიოდა მაჰმუდის მიერ გამოგზავნილი ჯილდოთი დატვირთული კარავანი.

² მისი კართული თარგმანი შესრულებულია ჩვენს მიერ: „ფირდოუსის სატირა სულთან მაჰმუდზე“, ჩვენი თაობა, თბილისი, 1938, № 5, 56—61.

გადმოცემით, ღრმა მოხუცებულობაში მყოფ პოეტს შეუთხზავს რომანტიკული ხასიათის პოემა „იუსუფო ზულიხა“, რომელიც, მხატვრული შესრულების თვალსაზრისით, „შაჰ-ნამეს“ სიმალღემდე ვერ აღწევს, მაგრამ საერთო ლიტერატურულ მნიშვნელობას არაა მოკლებული.

ამ თხზულებაში წინაა წამოწეული არა იოსებისა და ზულიხას სამიჯნურო ურთიერთობის, არამედ მამა-შვილის (იაკობისა და იოსების) ერთმანეთის დამოკლებით გამოწეული მწარე განცდების გადმოცემა.

ფირდოუსის მიეწერება აგრეთვე ზოგიერთი ლირიკული ხასიათის ლექსიც¹, მაგრამ მთავარი, რამაც პოეტის სახელი უკვდავების შარავანდელით შემოსა, სპარსული პოეზიის უდიდესი კმნილება—„შაჰ-ნამეა“².

ლეგენდარული ხასიათის თქმულებებს „შაჰ-ნამეში“ ცვლის ისტორიული ამბები, რომელთა გადმოცემისას (ბაჰრამ გურის, ან ისქენდერ მაკედონელის შესახებ ეპიზოდები) ფირდოუსი უხვად იყენებს ფანტასტიკურ ელემენტებსაც.

„შაჰ-ნამეში“ გადმოცემული ყოველი ეპიზოდი, სულერთია, ვიგულისხმებთ აქ ბეჟან-მანიეეს, ზაალ-როდაბეს, ხოსროვ-შირინის, თუ ზააქ-ფერიდუნის ან როსტომ-ზურაბის შესახებ ამბავს, დამოუკიდებელი ლიტერატურული ნაწარმოების შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამავე ღროს „შაჰ-ნამეს“ ეპიზოდები ისეა ერთმანეთთან შეკავშირებულ-შესისხლხორცებული, რომ ყოველი მათგანი ამბის განვითარების ცალკეულ საფეხურს წარმოადგენს.

ფირდოუსი უდიდესი ოსტატია საგმირო ეპიზოდების დახატვისა. პოეტი თანაბარი თანაგრძობითა და სიყვარულით გადმოგვცემს ამა თუ იმ გმიროს (სულერთია, იგი ირანელია თუ თურანელი) საგმირო საქმეებს. საგმირო ამბების გადმოცემაზე ნაკლებად როდი ეხერხება პოეტს რომანტიკული ეპიზოდების გადმოცემა. ბეჟან-მანიეეს რომანული თავგადასავალი „შაჰ-ნამეს“ ერთი საუკეთესო ეპიზოდთაგანია.

„შაჰ-ნამეს“ ენა მრავალფეროვანია. აქ, იმ ღროს თვალსაზრისით, არქაული ფორმებიცაა წარმოდგენილი. იშვიათად გვხვდება არაბული სიტყვები. ჩანს, ფირდოუსი გაურბოდა მათ. ეს ენა სანიმუშოა, როგორც კლასიკური სპარსული.

ფირდოუსის ნაწარმოებმა უდიდესი გავლენა მოახდინა არა მარტო სპარსულ, არამედ მთელი აღმოსავლური ლიტერატურის განვითარებაზე. „შაჰ-ნამეს“ მიბაძვით დაიწერა მრავალი როგორც რომანტიკული, ისე საგმირო ხასიათის თხზულება.

„შაჰ-ნამეს“ საერთო ლიტერატურული ხასიათი, მისი ენის არქაული ფორმები მუდამ იძლეოდა ტექსტის შერყენისა და მასში მრავალი სახის ჩა-

¹ გამოცემულია ჰერმან ეთეს მიერ: *Firdausi als Lyriker, Sitzungsberichte der philos. phil. und hist. Klasse. B. II—III, 1872—73.*

² თხზულების მოკლე შინაარსი გადმოცემული აქვთ E. შ. Бортельს-ს: *Абу-и-Касим Фирдоуси и его творчество, Москва-Ленинград, 1935, 39—47, М. Дьяконов-ს: Фердоуси. Жизнь и творчество, Москва-Ленинград, 1940, 56—128 და სხვებს. კართულად იგი იკითხება ალ. ბარამიძის წიგნში—ნარკვევები კართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, 1940, 25—29.*

ნართების შერანის შესაძლებლობას, რაც დრო გადიოდა, „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის შერყენა უფრო საგრძნობი ხდებოდა. ეს გარემოება, თავისთავად ცხადია, არსებობის საფრთხეს უქმნიდა ირანელი ხალხის ეროვნული კულტურის საუნჯეს—მრავალ თაობათა უსაყვარლეს ფირდოუსის წიგნს. აუცილებელი გახდა თხზულების ტექსტის შესწორებისა და შემდეგი დროის ჩანართებისაგან მისი გასუფთავებისათვის ზრუნვა.

„შაჰ-ნამეს“ ტექსტის კრიტიკული დადგენა პირველად თიმურიდების ეპოქაში (მე-14—15 საუკ.) სცადეს. ბაისუნგარის ბრძანებით მოახდინეს მის წიგნსაცავში არსებული ხელნაწერების შემოწმება. თვითონ ბაისუნგარის მიერ იქნა შედგენილი გამოცემის წინასიტყვაობა, რომელშიც მრავალი წყაროს შესწავლის საფუძველზე თავმოყრილია ფირდოუსისა და მისი პოემის შესახები ცნობები, გარემოება, რისთვისაც იგი (წინასიტყვაობა) დღემდე ინარჩუნებს მეცნიერულ მნიშვნელობას.

ბაისუნგარის კომისიამ მიზანს ვერ მიაღწია; მის მიერ შემუშავებული ტექსტი ჩანართებიანი აღმოჩნდა.

მეორედ, „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის დადგენა [სცადა მ. ლემსდენმა, რომელმაც 27 ხელნაწერის ფარგლებში დაიწყო მუშაობა, მაგრამ ფიზიკური უძლურებისა და არახელსაყრელი ეკონომიური პირობების გამო იძულებული გახდა მხოლოდ ერთ, როგორც ჩანს, საკმაოდ ჩანართებიან ხელნაწერზე შეჩერებულიყო და ის დაედო მთელი ტექსტის საფუძველად. გამოცემა განზრახული იყო რვა ტომად, მაგრამ აქედან მხოლოდ პირველი ტომი დაიბეჭდა კალკუტაში 1811 წელს.

ლემსდენს არ გააჩნდა ამ საქმისათვის საჭირო გამოცდილება. იგი ტექსტის დადგენისათვის ვერ იყენებდა სათანადო მეცნიერულ მეთოდებს, რამაც, ცხადია, უარყოფითად განსაზღვრა დამზადებული ტექსტის მეცნიერული ღირებულება.

„შაჰ-ნამეს“ პირველი მეცნიერი გამომცემელი, როგორც ამას ერთხმად აღიარებენ სპარსული ლიტერატურისა და, კერძოდ, ფირდოუსის შემოქმედების მკვლევარი, ტერნერ მაკანი იყო.

მან პოემის ხელნაწერების გულდასმით შესწავლისა (ხელთ ჰქონდა 17 ხელნაწერი) და მეცნიერული მეთოდების გამოყენების საფუძველზე, მისი დროის კვალობაზე, შესძლო გამკლავებოდა ძნელ ამოცანას. მაკანის ტექსტი დაიბეჭდა კალკუტაში ოთხ ტომად 1822 წელს. იგი დღემდე ინარჩუნებს მეცნიერულ ღირებულებას და ამ მხრივ მალა დგას შემდეგ [გამოცემულ ტექსტებზე¹.

მეცნიერმა გამომცემელმა (მაკანმა) შესძლო „შაჰ-ნამეს“ ტექსტიდან გამოეყო მის განკარგულებაში მყოფ ხელნაწერებში მოთავსებული ჩანართები (ჯემ-შიდის თავგადასავალი, როსტომის მიერ მთის ყაჩაღის—ქუქის განადგურების ამბავი, „ბარზუ-ნამეს“ ეპიზოდები), რომლებიც მან, როგორც მეცნიერებისათვის საინტერესო მასალები, დამატებების სახით დაურთო მეოთხე ტომს.

¹ А. А. Ромасихевич, Очерк истории изучения Шах-наме (сб. Фирдовси), Ленинград, 1934, 21.

საყურადღებოა ე. მოლის მიერ გამოცემული ტექსტი¹. მაგრამ იგი არ შეიძლება მთლად უნაკლოდ იქნეს მიჩნეული. მასში აქა-იქ ჩანართებიანი ადგილები გვხვდება. მოლს, ლექსის საბოლოო რედაქციისას, ზომისა და რითმის მნიშვნელობისათვის ვერ მიუქცევია სათანადო ყურადღება².

ა. ვულერსის ტექსტი³ შემუშავებულია მაკანისა და მოლის მიერ გამოცემული ტექსტების საფუძველზე. ვულერსმა გამოიყენა აგრეთვე თეირანის 1850 წლის გამოცემაც. ვულერსი, „შაჰ-ნამეს“ ბექდურ გამოცემებზე რიუკერტისა და ირანელი პოეტის მაჰრამის შენიშვნების გამოყენებით, ასე თუ ისე, სძლევს ამოცანას, მაგრამ დამოუკიდებელი მოქმედების დროს ხშირად უმწეო იმგონიარობაში ვარდება⁴.

ვულერსის ტექსტი შეიცავს „შაჰ-ნამეს“ მეტად მნიშვნელოვან მითოლოგიურ—საგმირო ნაწილს. იგი, როგორც აღნიშნული ტექსტების ერთგვარი გაერთიანების ცდის საფუძველზე შემუშავებული, საკმაო ნდობას იმსახურებს. მასზე ფირდოუსის ბევრი მცოდნე აღიზარდა.

მაკანისა და მოლის მიერ გამოცემული ტექსტების ვარდა, არსებობს „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის სრული გამოცემა. იგი დაიბეჭდა თეირანში 10 ტომად ფირდოუსის 1000 წლის იუბილესთან დაკავშირებით. თეირანის ტექსტი, როგორც ძირითადად მაკანის, მოლისა და ვულერსის ტექსტების საფუძველზე შემუშავებული, ახალ მოვლენას არ წარმოადგენს „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის ნეკნიერულად დადგენის საქმეში.

აწით, ვფიქრობთ, ამოიწურება ცნობები „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის ძირითადი გამოცენების შესახებ.

„შაჰ-ნამეს“ ტექსტის მეცნიერული დადგენა მეტისმეტად რთულ საქმეს წარმოადგენს. თ. ნოელდეკე ძველი ხელნაწერების (რომლებიც XIII საუკუნის მეორე ნახევარს ვერ გადაშორდება) შესწავლისა და ცალკეული ადგილების ერთმანეთთან შედარების შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ამ ხელნაწერებიდან არც ერთი არ წარმოადგენს იმდენად საიმედოს, რომ „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის კრიტიკული გამოცემის საფუძველად დადგება შეიძლებოდეს⁵.

„შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერი ტექსტები ერთმანეთისაგან განსხვავებულია: არა ნაოლოდ მოგვიანო დროის, არამედ აღრინდელი ხანის ხელნაწერებიც კი—ლონდონისა (დაახლოებით 1276/7 წლისა) და ლენინგრადისა (1333 წლისა) მცდარ წაკითხვებს შეიცავენ⁶. ირანისტ ე. ბერტელსის აზრით, ეს მძიმე

¹ იგი დამუშავებულია 30 ხელნაწერის შესწავლის საფუძველზე; გამოცემულია პარიზში (1838—1876 წლებში) 7 ტომად. მისი გამოცემა დაამთავრა მოლის მოწაფემ Barbier de Meynard-მა.

² ყოველივე ანან გამოიწვია Rückert-ის მეცნიერი კრიტიკა: *Bemerkungen zu Mohl's Ausgabe des Firdusi*, ZDMG, B. VIII (1854), გვ. 239—329, X, (1856), გვ. 127—282. Rückert-ი, სამწუხაროდ, მხოლოდ პირველი ტომით შემოიფარგლა.

³ დაიბეჭდა ლეიფენში სამ ტომად: ბირველი ტომი—1877 წელს, მეორე—1879 წელს, ხოლო მესამე გამოსცა Landauer-მა (ვულერსის მოწაფემ) 1884 წ.

⁴ Th. Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*, 207.

⁵ იქვე, 195.

⁶ E. D. Bertels, *Абу-и-Касим Фирдоуси и его творчество*, 33.

მდგომარეობა იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ „შაჰ-ნამეს“ გადაწერა და გაერცვლება მისი საბოლოო რედაქციის დამთავრებამდე ხდებოდა¹.

ჩვენი აზრით, ფირდოუსის პოემის ნაწილების, მისი ცალკეული ეპიზოდების (როგორცაა, მაგალითად: ბეჟან-მანიეცს, ან როსტომის და ისფენდიარის ბრძოლის ეპიზოდი და სხვა მისთანანი) გაერცვლება, როგორც ამაზე ამ ეპიზოდების გარეგნული სახე მიგვითითებს (ისინი ახდენენ შთაბეჭდილებას ცალკე დაწერილ თხზულებებისას, რომელთაც საკუთარი, სხვებისაგან დამოუკიდებელი შესავალი და დასკვნები გააჩნია), ცალ-ცალკე, მათი დაწერის თანავეა საფიქრებელი.

ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, ართულებს „შაჰ-ნამეს“ ტექსტზე მომუშავეთა მდგომარეობას, ძნელდება ყოველ მხრივ ნათელი წარმოდგენა ვიქონიოთ ფირდოუსის თხზულების ადრინდელ რედაქციაზე; მაგრამ მთავარი რამ მაინც გაკეთებულია. ძირითადად გამოძღვრებულია და განდევნილი ტექსტიდან სხვადასხვა ავტორთა (მიმბაძველ-გამგვრძელბელთა) თხზულებები და ნაწილები ამ თხზულებებისა. დავა შეიძლება მხოლოდ ცალკეული ადგილებისა თუ ბეითების შესახებ სწარმოებდეს.

„შაჰ-ნამეს“ ტექსტის დადგენა-გამოცემის საქმეში ჩატარებულმა მუშაობამ ნაყოფიერი შედეგები მოგვცა. ეს შედეგები შემდგომი წინსვლის ბტკიცე საფუძველს წარმოადგენს. შესაძლებელია, „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის მეცნიერულად დადგენის საქმეში ყველა სპეციალისტის გაერთიანებამ, ყველა ხელნაწერის შესწავლასთან ერთად აღმოსავლეთის ხალხთა ლიტერატურაში არსებულ ევრსიების მონაცემების გათვალისწინებამ და ამ გზით ჩატარებულმა ერთობლივმა მუშაობამ დამაკმაყოფილებელი შედეგები მოგვცეს.

„შაჰ-ნამეს“ სპარსული ევრსიების სხვადასხვაობა გამოწვეულია ტექსტებში სხვადასხვა დროს შესული ჩანართებით, ცალკეული ეპიზოდებისა და ადგილების გადაკეთებით, შეკვეციით ან გაფართოებით. „შაჰ-ნამეს“ ტექსტში ცვლილებების შეტანა, მასში ფირდოუსის მიბაძვით დაწერილი სხვადასხვა ნაწარმოებების მთლიანი თუ ცალკეული ეპიზოდების სახით შექრა, ადრინდელ ხანაში (მე-11-12 საუკ.) უნდა დაწყებულიყო.

პირველი ნაწარმოები, რომელსაც ამ მხრივ საგრძნობი (და ამავე დროს არასასურველი) როლი უნდა ეთამაშა, ვფიქრობთ, ასადი ტუსელის მიერ შეთხზული საგმირო პოემა „გერშასფ-ნამეა“; იგი 1064—1066 წლებშია დაწერილი. „გერშასფ-ნამე“ „შაჰ-ნამეს“ ტექსტს უერთდება იმ ადგილას, სადაც გადმოცემულია ზაქისაგან ჯემშიდის ტახტის დაპატრონების ამბავი. „გერშასფ-ნამეშიც“ თხრობა სწორედ აქედან იწყება და ეს გარემოება აძლევს ერთგვარ საფუძველს ტექსტის გადაწერასა თუ რედაქტორს, რომ იგი „შაჰ-ნამეს“ შეუერთოს², ორივე პოემაში ამისათვის საკირო ცვლილებები მოახდინოს და, ამრიგად, ერთმანეთს შეათანხმოს ორი პოეტის სხვადასხვა თხზულებაში მოთხრობილი ამბები.

¹ Е. Э. Бертольд, Абу-л-Касим Фирдоуси и его творчество. 33.

² ხშირია შემთხვევა, როცა „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერებში „გერშასფ-ნამედან“ მხოლოდ ჯემშიდის ქაბულს გაკვეთისა და იქაური შაჰის ასულზე მისი დაქორწილების ამბავია გადმოცემული.

მეორე თხზულება, რომელიც ადრინდელ ხანას (მე-11 საუკუნეს) ეკუთვნის და, საფიქრებელია, ადრევე (შიძლება „გერმანულ-ნამეზედაც“ ადრე) შეიქრა „შაჰნამეს“ ტექსტებში, გახლავთ „ბარზუ-ნამე“, რომელიც ვინმე ათას თუ ათაძს მიეწერება¹. იგი დიდი მოცულობის, დაახლოებით 68 000 ბეითისაგან შემდგარი ნაწარმოებია. „ბარზუ-ნამეში“ ზურაბის შვილის ბარზუს საგმირო თავგადასავალია მოთხრობილი. „შაჰ-ნამეს“ ჩანართებიან ტექსტებში „ბარზუ-ნამეს“ მხოლოდ ნაწილი იკითხება. იგი ტექსტს ბეიან-მანიეეს ეპიზოდის შემდეგ უერთდება.

მესამე, აგრეთვე ფირდოუსის მიბაძვით შეთხზული, ადრინდელი ხანის (მე-12 საუკუნის) ნაწარმოები არის „ბაჰმან-ნამე“, რომელიც „შაჰ-ნამეს“ ტექსტში ჩვეულებრივ ცვლის ბაჰმანის მეფობის ეპიზოდს. ამ თხზულებაში, ძირითადად, ბაჰმანის მეფობა და მისი ბრძოლებია გადმოცემული. ბრძოლებს ბაჰმანი და მისი ფალავნები აწარმოებენ ისფენდიარის (ბაჰმანის შამის) სისალის ძებნისათვის ზაალის, ფარემორზისა და სხვა ირანელი ფალავნების წინააღმდეგ.

მეოთხე ნაწარმოები, რომელიც, თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც „შაჰ-ნამეს“ ტექსტებში ჩანართის სახით გვევლინება, არის „საამ-ნამე“ შენუშავებული, საფიქრებელია, მე-14 საუკუნის გასულს, ან მე-15 საუკუნის გარიყ-რაყზე.

„საამ-ნამეში“ საამის (ნარიმანის ძის) საგმირო-რომანული ამბებია მოთხრობილი. იგი „შაჰ-ნამეს“ ტექსტს მანუჩარის ტახტზე ასვლის ეპიზოდიდან უერთდება.

აქ ჩამოთვლილთა გარდა, კიდევ არსებობენ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებები (როგორცაა, მაგალითად: „აზარბარზინ-ნამე“, „ფარემორზ-ნამე“, „ქუშ-ნამე“ და სხვა), რომლებიც აგრეთვე „შაჰ-ნამეს“ ტექსტებს უერთდებიან, მათში საკმაო ცვლილებებსაც იწვევენ და, ამრიგად, ამრავლებენ სპარსული ვერსიების რიცხვს.

„შაჰ-ნამეს“ ტექსტებში შესული ჩანართები დროთა ვითარებაში ისე იცვლებიან, ისინი იმდენად შორდებიან თავიანთ პირვანდელ სახეს, რომ ხშირად ძნელდება ამა თუ იმ ეპიზოდისა თუ ადგილის სადაურობის გამოცნობა. ეს გარემოებანი, თავის მხრივ, იმდენად ასხეფერებენ ნაწარმოების ლიტერატურულ სახეს, რომ ხშირად „შაჰ-ნამეს“ სახეცვლილი ვერსია სხვა ნაწარმოებად უფრო წარმოგვიდგება, ვინემ „შაჰ-ნამედ“. ეს განსაკუთრებით ითქმის ლექსითი ვერსიების გვერდით არსებული პროზაული (და აგრეთვე ლექსნარევი პროზაული) ვერსიების მიმართ.]

„შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიები ლექსითი ვერსიების პროზად გადაკეთებას წარმოადგენენ, ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი თითქოს სიტყვა-სიტყვით მისდევენ ლექსით ვერსიებს. პროზაულ ვერსიებში გაძლიერებულია საგმირო-სარაინდო მოტივები, შეტანილია როგორც სხვა საგმირო ნაწარმოებებიდან, ისე პირადი ფანტაზიის შედეგად შემუშავებული

¹ Mohl, Le livre des rois, I, Paris, 1876, LXXVII; Ю. Н. Марр, Статьи и соо-
щения, 24.

ახალ-ახალი ეპიზოდები. ასეთი ხასიათის ცვლილებანი, თავისთავად ცხადია, პროზაული ვერსიების ლექსითთან თანდათანობით დაშორებას იწვევენ.

„შაჰ-ნამეს“ სპარსული პროზაული ვერსიები სეფევიდების დროს (1526—1743) წარმოიშვენ. ირანის ნაციონალური სააელმწიფოს ახალ პოლიტიკურ ამოცანებთან დაკავშირებით „შაჰ-ნამეზე“, როგორც ნაციონალური ეპოსის ძეგლზე, იზრდება ზოთხოვნილება. ფართო მოსახლეობისათვის გაუგებარი ხდება ძველი, კლასიკური პერიოდის ძეგლების ენა. საჭირო ხდება ხალხის გასაგებ ენაზე საგნირო ამბების გადატანა. იწყება „შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიების შემუშავების ეპოქა.

პირველად „შაჰ-ნამე“ გადაკეთებულ იქნა პროზად ინდოეთში დიდი აქბარის (1556—1605) დროს, ირანელი სწავლულისა და პოეტის ტაჟი-ედ-დინ მოჰამედ შუშთარის მიერ. 1652 წელს კი ინდოეთშივე (შაჰ ჯაჰანის დროს) თავაქულ ბეგის მიერ შედგენილ იქნა „შაჰ-ნამეს“ ნახევრად პროზაული და ნახევრად ლექსითი რედაქცია. იგი თავდება ალექსანდრე მაკედონელის ანბით. თავაქულ ბეგს ამ რედაქციის შემუშავებისას ინტერპოლირებული ტექსტით უსარგებლია.

მეორე, აგრეთვე შემოკლებული რედაქცია სათაურით „შაჰ-ნამეგ ნასრ“ („შაჰ-ნამე“ პროზად) შედგენილ იქნა 1671 წელს, ვინცე ხურშიდის მიერ. ამ რედაქციის ნაწილი, რომელიც ზარდუშთს შეეხება, შევსებულია „ზარდუშთ-ნამეში“ მოთხრობილი ლეგენდით.

„შაჰ-ნამეს“ პროზად გადაკეთების შემთხვევა ხშირია. უკანასკნელ ხანამდე არ შენელებულა ფირდოუსის პოემაში ლექსად ნოთხრობილი ირანული საგმირო-სათვალნო ამბების პროზად გადათხრობის სურვილები.

„შაჰ-ნამე“ მუდამ დიდ ინტერესს იწვევდა აღმოსავლეთის ხალხებს შორის. არაბულ, თურქულ, უზბეკურ და სხვა ლიტერატურაში „შაჰ-ნამესა“ და მის მიზნაძველ-გამგომელბებულთა თიზულბებების ბევრი ვერსია მოიპოვება.

ქართულ ლიტერატურაში ჩვენ გვაქვს „შაჰ-ნამეს“ როგორც ლექსითი, ისე პროზითი ვერსიები.

ლექსითი ვერსიები ა) „როსტომიანი“, რომელშიც ამბავი გადმოცემულია ზაალის შობიდან გომთასფის გარდაცვალებამდე¹; ბ) „ზაქიანი“, რომელშიც გადმოცემულია ზაქ-ფრიდონის შესახები ამბავი; იგი იწყება ეშ-მაკისაგან ზაქის მოკთუნებით და თავდება ფრიდონის გამეფებით² და გ) „უთრუთიან-საინიანი“, რომელშიც ამბავი გადმოცემულია გაიუმართის მეფობიდან ზაალის შობამდე და მის გარდაცვლებამდე³.

¹ „როსტომიანის“ პირველი ნაწილი გამოსცა საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ 1916 წელს, იუსტინე აბულაძის რედაქტორობით (შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, ტ. I, ხოლო მეორე ნაწილი კი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა 1934 წელს იუსტ. აბულაძის, ალ. ბარამიძის, პ. ინკოროყვას, კ. კვეციანის და ა. შანიძის რედაქციით (შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები, ტ. II).

² ტექსტი დაბეჭდილია იუსტინე აბულაძის მიერ (შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართ. ვერსიები, I, გვ. 3—36).

³ თხზულების პირველი ნაწილი შემონახულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერებში: H—61 და S—4000, მეორე ნაწილი კი დაბეჭდილია იუსტინე აბულაძის მიერ (შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, ტ. I, გვ. 39—29?).

პროზითი ვერსიები: ა) „ფრიდონიანი“, რომელშიც გადმოცემულია ზაქის, ფრიდონისა და მანუჩარის შესახები ამბები. თბრობა ზაალის შობამდეა მიტანილი¹; ბ) „უთრუთიან-საამიანი“, რომელშიც იგივეა გადმოცემული, რაც მის ლექსით ვერსიაში (ამბები გაიუმართის მეფობიდან ზაალის გარდავლებამდე)² და გ) „წიგნი საამ-ფალავნისა“. ამ ვერსიაში ამბავი იწყება ჯემშიდის მეფობიდან და მიტანილია ზალ-როდაბეს რომანამდე³.

ამ თხზულებათა სათაურების შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი: ჩვენი წინაპრები, რომლებიც „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების შემუშავებას ახდენდნენ, სათაურის შერჩევისას უმეტეს შემთხვევაში გამოდიოდნენ ნათარგმნი მოთხრობილი ამბიდან; მათ მიერ გადმოთარგმნილი თუ გალექსილი ნაწილის სახელწოდებას მასში გამოყვანილი მთავარი გმირის სახელით განსაზღვრავდნენ („როსტომიანი“, „ზაქიანი“); ზოგჯერ ძველის დასათაურება ხდებოდა (აქ შეიძლება უფრო ტექსტის გადამწერლები მოქმედებდნენ, ვიდრე მთარგმნელები) მის წინა ნაწილში წარმოდგენილი თვალსაჩინო გმირის სახელის მიხედვით⁴; ზოგჯერ კი—თხზულების ბოლო ნაწილში გამოყვანილი გმირის სახელის მიხედვითაც⁵.

„შაჰ-ნამეს“ ამა თუ იმ ქართული ვერსიისათვის ის სახელწოდება უნდა ავირჩიოთ, რომელიც მისთვის ქართულმა ლიტერატურულმა ტრადიციამ შეიმუშავა. ერთი თხზულებისათვის ორი, ან სამი სახელწოდების არსებობის შემთხვევაში კი ის, რომელიც უფრო უდგება თხზულების საერთო შინაარსსა და მის ლიტერატურულ ბუნებას.

ჩვენმა მეცნიერებმა (ნ. მარმა, იუსტ. აბულაძემ, კ. კეკელიძემ, ალ. ბარამიძემ და სხვებმა) ბევრი გააკეთეს „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების შესწავლის საქმეში. მიუხედავად ამისა, სპარსული ლიტერატურის მკვლევრებმა, კერძოდ, „შაჰ-ნამეს“ სპეციალისტებმა, ან არ იციან „მეფეთა წიგნის“ ქართული ვერსიების არსებობა, ან არა აქვთ მათ შესახებ საკმაო წარმოდგენა. ასე, მაგალითად, თ. ნოელდეკე მის კლასიკურ გამოკვლევაში—*Das irauische Nationalepos (Grundriss der irauischen Philologie, II, Strassburg, 1896—1904)* არც იხსენიებს ქართულ ვერსიებს, ხოლო ა. ა. რომასკევიჩი (*შრომაში—Очерк истории поэзии Шах-наме, сборник Фирдовси, М., 1934*), ს. ნეფისი (წერიალში — *ادبيات فارسی در گرجستان*, რომელიც დაბეჭდილია ჟურნალ „მიკრა“-ში, № 7, 1934) და სხვები კი მათ შესახებ არასწორ ცნობებს იძლევიან.

¹ ტექსტი დაბეჭდილია ალ. ბარამიძის მიერ (შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები, II, გვ. 369—445).

² თხზულება შემონახულია საქ. სახელმწიფო მუზეუმის H—921 და S—1594 ხელნაწერებში.

³ „წიგნი საამ-ფალავნისა“ წარმოდგენილია საქ. სახ. მუზეუმის H—902, 665—666 და S—2393 ხელნაწერებში.

⁴ ამ მიხედვით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ „წიგნი საამ-ფალავნისა“ H—605-606 ხელნაწერებში წარმოდგენილი ტექსტის მიხედვით „ფერიდუნ და ზოპაქის წიგნადაა“ დასათაურებული.

⁵ შესაძლებელია, ამ მიხედვით აიხსნას ის გარემოებაც, რომ „უთრუთიან-საამიანი“ „საამიანის“ სახელწოდებითაც იყო ჩვენში ცნობილი.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების კვლევა კარგა ხანია დაწყებულია.

ნ. მარს ჩენი „როსტომიანის“ სპარსულ ტექსტთან დამოკიდებულების შესახებ შემდეგი მოსაზრება აქვს გამოთქმული: „[როსტომიანი] არის რუსთაველური ზომით გალექსილი მოთხრობა „შაჰ-ნამეს“ ერთი ნაწილისა. თარგმანად არ ჩაითვლება. ხშირად, რასაც ფირდოუსი ოცსა და მეტს წყვილ-წყვილ ლექსს ანდომებს, ის ქართულ თარგმანში ერთს ოთხს ტაეპიან ხანად არის თქმული. თვით ამბავი, ზაალის შობით დაწყებული, გომტასაბის სიკვდილამდე არის მიყვანილი“¹.

იუსტინე აბულაძის აზრით, „როსტომიანის გამლექსავი, რომელიც კვალდაკვალ მისდევს ფირდოუსის ნაწარმოებში მოთხრობილს რუსტემის თავგადასავალს, როგორც „შაჰ-ნამე“-ს ყველა ქეშმარიტი ხალხისათვის გადმომკეთებელი, სარგებლობს უკვე მიღებული მანერით,“ე. ი. საკუთარის მსოფლმხედველობის, თუ ერუდიციისა, მიხედვით, ასხვაფერებს ზოგიერთ ეპიზოდებს და, იმავე დროს, სრულს ნებას აძლევს თავის თავს შეამოკლოს, ან გადააკეთოს ორიგინალის ესა თუ ის საინტერესო ადგილი“. „[როსტომიანში] ძალიან ნაკლები ადგილი უჭირავს მეფეთა საქმეებს, იქ ხშირად თითქმის სრულიად არაფერია მეფეთა ცხოვრების შესახებ, წინააღმდეგ ფირდოუსის მეფეთა წიგნისა, რომელშიაც მეფეთა ისტორიას განსაკუთრებული ყურადღება აქვს მიქცეული, მაგრამ, ამავე დროს, როსტომიანის გამლექსავი დაწვრილებით, ზოგჯერ უმეტ-ნაკლებოდ, მოგვითხრობს, და თითქმის უფროც აქიანურებს ზოგიერთ ეპიზოდს“. „ნის კალამს როდი ეტყობა ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ ნოთაყვებულის, რუსტემის შესახებ მოთხრობის მთავარის გზიდან გადახვევა: იგი მხოლოდ ამოკლებს ფირდოუსის ნაწარმოების იმ ნაწილს, რომელიც მეფეთა ისტორიას ეხება, და, ამავე დროს, შეაქვს პირადის ერუდიციისა და მსოფლმხედველობის დამახასიათებელი ცნებები და ტერმინები“².

ალ. ბარამიძის აზრით, „გალექსილ როსტომიანში სამი რედაქციული ფენა ზინც გამოირჩევა“³. „როსტომიანის“ პირველი რედაქციული ფენა (აქ ალ. ბარამიძე გულისხმობს ტექსტს დასაწყისიდან ქაიხოსროს ამბებამდე) ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ თარგმანია, ალაგ-ალაგ საკმაოდ ზუსტი და სწორი, ალაგ-ალაგ დაშორებული დედანს შინაარსისა და გააზრების მხრივაც, ალაგ შეკვეცილ-შეკუმშული და ალაგ გაზვიადებული. ქართველ მელექსეს არ აკლია მხატვრული ალლო და შემოქმედებითი უნარი“⁴.

მეორე რედაქციულ ფენაში (მკვლევარი აქ გულისხმობს ტექსტს ქაიხოსროს ამბებიდან ზარდაშტის გამოჩენამდე) „ხშირდება შემოკლება-შეკვე-

¹ „როსტომიანი“ (ორიოდე სიტყვა „შაჰ-ნამე“-ს ქართულ თარგმნის შესახებ), „ივერია“, 1891, № 133.

² შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, I, თბილისი, 1916, XXV—XXVII; მკვლევრის თვალს შეუნიშნავი არ დარჩა ის გარემოება, რომ ზოგიერთი მელექსე, რომლის მიზანი იყო წინა მელექსეთაგან დატოვებული ადგილების ჩამატება და პირველი თარგმანების ნაკლის ასე თუ ისე შევსება. სიტყვა-სიტყვით სთარგმნიდა ორიგინალიდან (იხ. გვ. XVII და 50), შენიშვნა მე-მ); აქ იუსტინე აბულაძეს მხედველობაში აქვს ხოსრო თვრმანიძის მიერ სპარსულიდან გადმოთარგმნილი და „როსტომიანში“ ჩამატებული ადგილი („აქა როსტომისაგან თეთრის პილღის მოკულა“).

³ ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, 53.

⁴ იქვე, 63.

ცისა, ამბების უწესრიგოდ გადასნა-გადმოსნისა, მოქმედ პირთა არევისა და მისთანათა შემთხვევები. ქართული ტექსტი მხოლოდ ზოგადად და თავისი სიტყვებით გადმოსცემს სპარსული ორიგინალის შინაარსს. „მხატვრული თვალსაზრისით, როსტომიანის მეორე რედაქციული ნაწილი პირველს ძლიერ ჩამორჩება“¹.

მესამე რედაქციული ფენა (აღ. ბარამიძის აზრით, აქ იგულისხმება „როსტომიანის“ ბოლო ნაწილი—ზარდაშტის გამოჩენიდან ბაქმანის გამეფებამდე) „ორიგინალის უშუალო თარგმანს წარმოადგენს. ამდენადვე ტექსტუ-ალური შესატყვისობის თვალსაზრისით მეტი ზედმიწევნილობაა დაცული. ეს ზედმიწევნილობა ქართულ ტექსტს ხშირად სპარსული კონსტრუქციის საბე-საც კი აძლევს. მთარგმნელი დედანს მონურად მისდევს და ვერც ქართული მეტყველების სწორი ფორმების დაცვას ახერხებს. მხატვრულობის მხრივ ეს ნაწილი კიდევ უფრო მოიკოკლებს, აქ ჩვეულებრივია უხამსი და უნდილი ტაყები, უშნო და უღაზათო გამოთქმები, უსწორო ფორმები, უხეში ბარ-ბარისშემები (როგორც ლექსიკური, ისე სინტაქსური ხასიათისა), ტავტოლოგია და ა. შ.². „როსტომიანის“ ბოლო ნაწილიც ორიგინალის შემოკლებულსა და შეკვეცილ რედაქციას იძლევა“³.

„ისივე აღსანიშნავია, რომ აქა-იქ ძველი ტექსტები შემდეგი დროის გამ-ლექსავების მიერ არის შევსებული⁴, ხოლო ეს ახალი „ჩანარებიც“ თავის მხრივ ბუნებრივად იძლევა განსხვავებულ რედაქციულ სახეს“⁵.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული თარგმანი (როსტომიანი) დედანთან შედარებით „შეკვეცილია (თუმცა ძალზე გავრცობილი ცალკე ეპიზოდებიც კი გვხვდება განოხავლისად), მელექსენი მეტ ყურადღებას აქცევენ საგმირო-სარაინდო და რომანტიკულ ამბებს, თანმიმდევრად მიჰყვებიან თხზულების ძირითად სუე-ტურ ხაზს, მაგრამ მეორე რიგის სასუეეტო მასალას მინიმუმამდე ამცირე-ბენ („შაჰ-ნამე“, როგორც ვრცელი ეპიკური ნაწარმოები, არაა მოკლებული ერთფეროვნებას, განმეორებას, გაკიანურება გაზვიადებას და მისთანებს).

ქართული „ვერსიის ზოგიერთი „ზედმეტი“ ელემენტი (განსაკუთრებით ცალკე თავები) არ შეიძლება მელექსეთა თავისებურებას მიეწეროს, მსგავს შემთხვევაში საგულეველი ხდება ორიგინალის ვარიანტულად განსხვავებული ტექსტის არსებობის ვარაუდი“⁶.

კორნელი კეკელიძის აზრით, ქართული როსტომიანი შეიცავს ციკლს იმ მოთხრობებისას, რომელნიც თავმოყრილი არიან ძველი ირანის გამოჩე-

¹ ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. II, თბილისი, 1940, 64.

² იქვე, 65—66.

³ იქვე, 65.

⁴ აღ. ბარამიძემ შენიშნა ის გაუმოგება, რომ ქართულ „როსტომიანში“ ბარზუს ეპი-ზოდი „მეჰანიკურად არის ჩაკერებული“ (შენიშვნები შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიების შესახებ საქართველოს არქივი, 1927, III, 82), რომ მას არაერთი სავრთო არა აქვს „როსტომიანის“ ძირეულ სხეულთან არც შინაარსულად და არც კომპოზიციურად (ნარკვევები, II, 84) და რომ იგი „შაჰ-ნამეს“ ერთ-ერთ წამბაძეულ ექვთენის (ნარკვევები, II, 66).

⁵ ნარკვევები, II, 53.

⁶ იქვე, 53—54.

ნილი გვირისა და ფალაენის როსტომის სახელის გარშემო¹. იგი წარმოადგენს გადმოკეთებას რუსტემის თავგადასავალისას, რომელიც მოთხოვნილია ფირდოუსის შაჰ-ნამეში; გამლექსავი, თუ მისი პროზითი ქართული დედანი, კვალდაკვალ მისდევს ფირდოუსის, მაგრამ, საკეთარი შეხედულებისა და გემოს მიხედვით, ხშირად ამოკლებს ამა თუ იმ ადგილს, მაგალითად, მეფეთა ისტორიას ის თითქმის არავითარ ყურადღებას არ აქცევს, სამაგიეროდ, ფალაენების ერთმანეთთან და დევებ-აესულებთან რკენას უფრო ხაზს უსვამს და უფრო აქიანურებს².

ნ. მარი ადრევე ფიქრობდა, რომ „შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიები წინ უსწრებენ ლექსით ვერსიებს. მეცნიერის აზრით, ქართველებს ჯერ კიდევ XII საუკუნეში უნდა გადმოეღოთ თავიანთ დედაენაზე ფირდოუსის უკვდავი ქმნილება. ამის დასადასტურებლად ნ. მარს შემდეგი მოსაზრებები მოჰყავს: ა) შაჰ-ნამეს გვირი როსტომი ჩვენ ხშირად გვხვდება საქართველოს ხალხურ ლექსებსა და სიმღერებში; ქართველებს იგი თავის გვირად მიაჩნიათ. ავეთის შეთვისებისათვის უცხოთა გვირისა, თითქმის ეროვნულ, შინაურ სახედ გარდაქმნისათვის საჭიროა ხანი. ბ) მე-12 საუკუნეში ქართველებს ჰყვარებიათ სპარსული მწერლობა; უკანასკნელის ზემოქმედებას უნდა მიეწეროს ის სანუგეზო ამბავი, რომ საქართველოში საეკლესიო და სასულიერო მწერლობას გარდა, საერო მწერლობასაც უჩნდია თავი. ამ ხანაში სპარსულიდან უთარგმნიათ „ვისრამიანი“. როგორც წარმოვიდგინოთ ბუნების საწინააღმდეგო გარემოება, რომ ქართველებს ეთარგმნოთ ეგეთი შედარებით ნაკლებ ღირსების თხზულება, როგორც „ვისრამიანი“ და ფირდოუსის უკვდავი ქმნილება უღირსად შეემჩნიოთ და არ გადმოეღოთ თავიანთს დედაენაზე?“. გ) ქართული ლიტერატურის კლასიკური პერიოდის ძეგლებში (აბდულ-მესიაში, თამარიანში და ვეფხისტყაოსანში) ჩვენ გვხვდება შაჰ-ნამეს გვირთა (სამ, ზაალ, სალიმ, თურ, როსტომ) სახელები. პოეტების მხრივ შედარებაში ასე ხშირად მოქცევა შაჰ-ნამეს გვირთა სახელებისა მოასწავებს, რომ მთელს მაშინდელ ქართველთა მკითხველს საზოგადოებას უნდა სცოდნოდა მათი ეინაობა და მოქმედება, საგულისხმოა, რომ თავის დედაენაზე—ქართულად ეცოდინებოდა³. ნ. მარი განაგრძობს: „თუ მართლა სუფევდა ძველი XII საუკუნის თარგმანი, რა საჭირო იყო ხელმეორედ მისი თარგმნა? საქმე იმაშია, რომ ბოლონდელი თარგმანი ლექსად არის, ხოლო ძველად პროზით უნდა ეთარგმნოთ, ვისრამიანიც იყო ხომ თარგმნილი მეთორმეტე საუკუნეში, მაგრამ ამ XII საუკუნის თარგმანს არ შეუშლია ხელი არჩილისათვის, რომელნაც გალექსა იგივე ამბავი ვისისა და რამინისა, და თვით „შაჰ-ნამე“ თუ მთლად არა, ნაწილ-ნაწილ მაინც, განა მარტო ერთი გზის და ორი გზის თარგმნილა ქართულად? პირიქით მრავალგზის“⁴.

¹ კ ო რ ნ ე ლ ი კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 279.

² იქვე, 290.

³ ნ. მარი, „როსტომიანი“ (ორიოდე სიტყვა „შაჰ-ნამე“-ს ქართულ თარგმნის შესახებ), „ივეროა“, 1891, № 133.

⁴ იქვე.

ქართულ ენაზე იყო (ნაწილობრივ შენონახულა კიდევ) უფრო ძველი და ორიგინალთან უფრო ახლო მდგომი პროზაული თარგმანები; ქართული ლექსითი ვერსიები არსებითად ამ ძველი, ან, ყოველ შემთხვევაში, უწინდელი პროზაული თარგმანების ლექსად გადატანაა¹.

იუსტინე აბულაძის აზრით, ეს ჩვენი ვერსიები წარმოსდგებიან „შაპ-ნამეს“ ძველისძველი თარგმანიდან, რომელიც, ყოველ ექვს გარეშეა, არსებობდა და რომელსაც უნდა განეცადა „მეტისნეტად დიდი ცვლილებანი, როგორც შინაარსის, ისე გარეგანის ფორმის მხრითაც“². ეპოქის გავლენის ქვეშ ახლად შემუშავების დროს“ ამ „ძველისძველი თარგმანების სტილიც ახლდებოდა და, თანამედროვე გავლენის საშუალებით ენაში შედიოდა ახალი ელემენტები, როგორცაა ესა თუ ის ცნება ან უცხო ტერმინი იმ ენითგან, რომელსაც მეტი გავლენა ჰქონდა ამ ძველი ამბების შემკეთებლის ენაზე“³. ამგვარ შემუშავებაში ამბავიც ახლდებოდა და ხელნაწერის ენაცა და ფორმებიც იცვლებოდა (გვ. XXII). „[მაშასადამე], „შაპ-ნამეს“ ქართული ვერსიები იმ სახით რა სახითაც ჩვენამდის მოუღწევია, უნდა იყოს გამომუშავებული კლასიკურის ხანის მომდევნო დაცემის ხანაში შექმნილ ახალ მიმდინარეობათა გავლენის ქვეშ (გვ. XXI). ფრიად საგულგებელია, რომ ჩვენი ვერსიების წარმოდგენილი სახით გარდაქმნა ეკუთნოდეს სწორედ იმ ეპოქას, როდესაც თურქული ლიტერატურისა და ცხოვრების გავლენის ქველები შემოიჭრა ჩვენში, ე. ი. ალორძინების ხანის დასაწყისს, ანუ, სახელდობრ მე-16 საუკუნის პირველსავე წლებს (გვ. XXI).

მკვლევრის კ. გველიძის აზრითაც, ქართული შაპ-ნამეს ლექსით ვერსიას (როსტომიანს) საფუძვლად უდევს მეთორმეტე საუკუნეში პროზად შესრულებული თარგმანი, რომელიც ალორძინების ხანის დასაწყისშივე ლექსითმა რედაქციამ გამოდევნა და გააქრო⁴. „მეთხუთმეტე საუკუნის გასულიდან თუ მეთექვსმეტის დამდეგიდან, როდესაც ჩვენში ლიტერატურის გამოცოცხლების ნიშნებმა იჩინა თავი, ქართველებს პირველ რიგში ამ თხზულებისათვის მიუქცევიათ ყურადღება და, ერთის მხრივ, გაულექსითი კლასიკური პერიოდის თარგმანი ამ თხზულების პირველი, ლეგენდარული ნაწილისა, მეორეს მხრივ — უთარგმნიათ სპარსულიდან თავი და ბოლო ამ ნაწილისა, რადგანაც ეს თავი და ბოლო ან არ ეყო თარგმნილი, ანდა დროთა ვითარებაში დიკარგა. გალექსვა წინათარსებული პროზული თარგმანისა გამოწვეული იყო, უეკვე-

¹ Н. Марр. Из грузинско-персидских антеатурных связей, Записки Колл. Востоковедов, т. I, Ленинград, 1925, 113.

² შაპ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, თბილისი, 1916, XXI.

³ ვერსიები... XXII; იუსტ. აბულაძემ საყურადღებო დაკვირვებანი მოახდინა შაპ-ნამეს ქართული ვერსიების ლექსიკაზე და აღნიშნა, რომ ჩვენს ვერსიებში გვხვდება ისეთი თურქული და არაბული სიტყვები, რომლებიც სრულიად ეუცხოება ფირდოუსის ენას (XXI); მკვლევრის მართებული აზრითვე, რომელსავე ვინისაგან ნასესხები ტერმინებისა და ცნებათა ძეგლის ტექსტში არსებობა ამ მხრივ ძნელად თუ რასმე ამტკიცებს (XXIII). რადგან „რომელსავე ენითგან ნასესხები უცხო სიტყვები მზირად თვით მთარგმნელს, ანუ გამლექსავს იკეთის და თვით ნათარგმნის ძეგლის ორიგინალთან მას არავითარი კავშირი არა აქვს“ (XXIII).

⁴ კო რ ნ ე ლ ი კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 278.

ლია, იმ მოტივით, რა მოტივითაც საზოგადოდ საჭიროდა სთვლიან ამ ეპოქაში წინააღმდეგობის პროზული თხზულებების გალექსვას (ამირან-ღარჯუანიანი, ვისრათიანი): ლექსის უნიკალტესობით „ამბის“ წინააღმდეგ¹.

აღ. ბარამიძის აზრით, „შაჰ-ნამეს“ ქართული თარგმანი უნდა არსებულყო მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეში, მაგრამ პირველად თარგმანს ჩვენამდის არ ნოულწევია. ხელმეორედ უთარგმნიათ ტექსტი მეთხუთმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნეებში ნაწილობრივად პროზით, ნაწილობრივად ლექსით². ტექსტის დიდი ნაწილი წინასწარ პროზულად ყოფილა გადმოღებული და გელექსეებს უკვე მზამზარეული მასალის გაწყობა-ლა დასჯიობითათ. ტექსტის ბრლო, შედარებით მომცრო ნაწილი კი უშუალოდ სპარსულიდან არის ნათარგმნი³.

ნ. მარი, როგორც ეს მისი შრომებიდან ჩანს, იცნობდა ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავის № 50 ხელნაწერში (ი. ბატონიშვილის კოლექცია) შემონახულ „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზული ვერსიის ნაწილს⁴, მაგრამ ფირდოუსის ნაწარმოებთან მისი დანოკიდებულებების საკითხებზე აღარ შეჩერებულა. აღნიშნული ვერსიის მეცნიერული შესწავლა იწყება აღ. ბარამიძით⁵, რომლის თაოსნობითაც იგი დაიბეჭდა „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მეორე ტომში.

აღ. ბარამიძის აზრით, „ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ პროზული ვერსიის ფრაგმენტები უნდა უსწრებდეს „როსტომიანის“ გამლექსავის პერიოდს და, მაშასადამე, მეთხუთმეტე საუკუნის პირველა ნახეობის გვიანდელ დროისად მაინც არ უნდა ჩაითვალოს“⁶. კ. კეკელიძის მოსაზრებით კი, „ის არ არის კლასიკური პერიოდისა, მისი ენა, სტილი. განსაკუთრებით ოსმალურ-თურქული ლექსიკური ნალექი, მიუთითებს მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახეობის“⁷.

იუსტინე აბულაძე ეხება ბარამი ვაჩნაძის მიერ გალექსილი ვერსიის პროზით მოთხრობასთან დანოკიდებულებასა და მისი ლიტერატურული რაობის საკითხებს. მკვლევარს ასეთი დასკვნები გამოაქვს: „გალექსილი სიტყვა სიტყვით მისდევს პროზით მოთხრობას და მზირად იმეორებს მის ფრაზებს და ტერმინებს და ზოგჯერ სრულიად უცვლელად იცავს მთელ წინადადებებსაც“⁸. ბარამი ვაჩნაძის მიერ გაწყობილი ვერსია წარმოადგენს „გალექსვას ჩვენდამი მოლწეულის პროზით ნათარგმნის“ „საამ-ნამე“-სას⁹.

¹ კორნელი კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 278—279.

² აღ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, 34—35.

³ იქვე, 51.

⁴ ნ. მარი ამ ხელნაწერის აღწერილობაც აქვს მოცემული. იხ. „ვერია“. № 132, 1891 წლისა. აღნიშნული ხელნაწერის რფო ვრცელ აღწერილობას ვხვდებით აღ. ხაანაშვილთან: Очерки по истории грузинской литературы, вып. 3-й, Москва, 1901, 123—124.

⁵ იხ. მისი გამოკვლევა: „შაჰ-ნამეს“ ახლად აღმოჩენილი ქართული პროზული ვერსია, ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 191—207 და ნარკვევები, II, 35—51.

⁶ ნაკვევები, II, 50.

⁷ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 292.

⁸ ვერსიები, I, XI.

⁹ იქვე, X.

აქ ზვენ გვაქვს უკვე საქმე არა თვით ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ გარდმომღეობის, არამედ მისი მიმბაძველის ნაწარმოების ვერსიით სარგებლობასთან¹. ბარძიმ ვაჩნაძე სარგებლობს შაჰ-ნამეს მიმბაძველის ნაწარმოების საამნამეს ქართული პროზაული ვერსიით².

აღ. ბარამიძე, რომელიც ამ ვერსიას პირობით „უთრუთიან-საამიანს“ უწოდებს, ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ აღნიშნული თხზულების გალექსივის საკითხში სავსებით ეთანხმება იუსტ. აბულაძეს. აღ. ბარამიძის აზრითაც, ბარძიმ ვაჩნაძეს ამ ვერსიაში მოთავსებული ამბებიდან მხოლოდ საამის ამბავი გაულექსავს³.

როგორც იუსტინე აბულაძესათვის (ვერსიები, XI—XII), ისე აღ. ბარამიძისათვისაც (ნარკვევები II, 82) ცნობილია არსებობა საქ. სახელმწიფო ნუსხეუმის H—61 ხელნაწერისა, რომელიც აღნიშნული პროზითი მოთხრობის პირველი ნაწილის ლექსით რედაქციას წარმოადგენს, მაგრამ იგი ორივე ნუსხეუარს სხვა მელექსის და არა ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ გალექსილად ეხატება.

იმის ცხადსაყოფად, რომ ამ პროზითი ვერსიის საფუძველზე შემუშავებული ლექსითი რედაქცია (შემონახული საქ. სახ. მუხ. H—61, S—4000 და S—4528, 1505 და სხვა ხელნაწერებში) ერთ ავტორს (ბარძიმ ვაჩნაძეს) ეკუთვნის და არა ორს, კ. კეკელიძეს შემდეგი მოსაზრებები მოჰყავს: 1. ლექსითი რედაქციის ორთავე ნაწილს საფუძვლად უდევს პროზითი მოთხრობა შენახული H—921 და S—1594 ხელნაწერებში, როგორც პირველი, ისე მეორე ნაწილი ამ ხელნაწერების გალექსავა; 2. ლექსის ტექნიკა და ხასიათი ორსავე ნაწილში ერთი და იგივეა; 3. მეორე ნაწილს, „საამიანს“, არავითარი შესავალი, თუგინდ სულ მოკლე, არ აქვს. ის იწყება *ex abrupto*—„აწ ლექსადა ვთქვა ამბავი საამის გმირთა გმირისა“, რაც განმეორებაა პროზული რედაქციის ერთ-ერთი სათაურისა: „ახლა საამის ამბავი არის“ (ხელნაწერი H—921, ფ. 82), სადაც ის, წინა ამბების მომდევნო, ბუნებრივია. შეუძლებელია ამრიგად რომელიმე დამოუკიდებელი ნაწარმოები იწყებოდეს. ბარძიმ ვაჩნაძეს გაულექსია არა მარტო საამის ამბავი, არამედ აგრეთვე ყველა იმ გმირებისა. რომელნიც აქ საამის ამბავს წინ უსწრებენ⁴.

იუსტინე აბულაძის აზრით, მამუკა მდივნის მიერ გალექსილი „ზაქიანი“ ემხრობა ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ მოთავსებული ზაქის შესახებ ეპი-

¹ ვერსიები, XXVIII. შედარებისას იუსტ. აბულაძე სარგებლობდა საქ. მუხ. II—921 ხელნაწერით. აღ. ბარამიძემ გააოკვია რაობა ამვე მუხეუმის S—1594 ხელნაწერისა (იხ. შენიშვნები... ომელიც იგივე თხზულება გამოდგა, რაც H—921 ხელნაწერშია მოთავსებული.

² ვერსიები, I, XXI; მკვლევარი იქვე (გვ. XX) იძლევა სპარსულ და თურქულ ლიტერატურაში „სამ-ნამეს“, „ზაქი-ნამეს“, „ბეჟან-ნამეს“, „ბაჰმან-ნამეს“ და სხვა ნაწარმოებთა არსებობის შესახებ ცნობებს და თან დასძენს, რომ „იმის შესახებ თუ საიდან არის ნათარგმნი პროზაული საამიანი გეოგრაფიით რისამე გადაპრით თქმა შეუძლებელია, რადან შაჰ-ნამეს მიმბაძველთა შემცველი ხელნაწერები და, მათასადაღმ, „სამ-ნამეს“ ჯერჯერობით გამოცემული აუ არისო (გვ. XIX).

³ ნარკვევები, II, 82.

⁴ ჭარბული ლიტერატურის იატორია, II, თბილისი, 1941, 293—298.

ზოდს“ (გვ. XI); გამლექსაივი სარგებლობს არა „შაჰ-ნანეს“ მიწბძეველის შრონით, არამედ ფირდოუსის „შაჰ-ნანეს“ ქართული პროზაული ვერსიით (გვ. X XV). ალ. ბარამიძე ადასტურებს¹, რომ მამუკა მდივანს ძირითად წყაროდ ფირდოუსის „შაჰ-ნანეს“ ქართული თარგმანი ჰქონია, ხოლო H—921 და S—1594 ხელნაწერებში წარმოდგენილი ვერსიით კი ნაწილობრივ უსარგებლია.

ალ. ბარამიძემ პირველმა მიაქცია ყურადღება ქართულ ლიტერატურაში არსებულ „შაჰ-ნანეს“ მესამე პროზაულ ვერსიას (შემონახულს საქ. სახ. მუზეუმის H—900, 605—606 და S—2393 ხელნაწერებში); ამ ვერსიის მეცნიერული შესწავლაჲ მისივე გამოკვლევით² იწყება.

ნ. მარი შეეხო „როსტომიანის“ გამლექსაივების ვინაობის საკითხსაც: „მართო ქაიხოსრო თურმანიძის ნახელოვნები არ ყოფილა ქართული გალექსილი თარგმანი, შიგვე წილი უდევს ვინმე სოგრატის-ძეს საბაშვილს და კიდევ სხვა ფარსადანს, ჩემი მოსაზრებით, მემატინანეს გორგიჯანიძეს, თუ უკანასკნელი უბრალო ლექსთა გადამწერი არ არისო“, წერდა მარი 1890 წელს³.

ერთი წლის შემდეგ (ე. ი. 1891 წელს) გამოქვეყნებული შრომით⁴ კი მკვლევარმა წინააღმდეგ გაბატონებული, ალბათ, არჩილიდან მომდინარე აზრისა („როსტომიანი უთქვამსო თურმანიძესა ხოსროსა“), ტექსტში შენონახული „როსტომიანის“ გამლექსაივ-ავტორების შესახებ ადგილების ანალიზის შედეგად, ცხადი გახადა, რომ „როსტომიანის“ ღიდი ნაწილი ხოსრო თურმანიძემდე არსებობდა შესრულებული საბაშვილის მიერ“. „ძველ ხარგმანში—ამბობდა მარი—ხოსრო თურმანიძის სტრიქონების („კურთხეულმც არის უფალი, ყოელის მპყრობელი ზესია“ და სხვა) განხილვის შედეგად—სანადიარის ამბავი სრულად არ გაიგონებოდა და აწ კი. ესე იგი ხოსროს თარგმანის შემდეგ სრულად გაიგონებისო“.⁵ აღრინდელი ვერსია გაუგრძელებია თურმანიძეს და სანადიარ-ბარზუს ამბავი სრულ გასაგონად შეუქმნია ქართულად. მაშ, ეგ როსტომიანი დაუწყია საბაშვილს სოგრატის ძეს და შეუესია თურმანიძეს⁶.

„შაჰ-ნანეს“ ქართული ვერსიების გადმომღებ-გამლექსავთა ვინაობის შესახებ ყველაზე უფრო სანდო ცნობები მოცემული აქვს კორნელი კეკელიძეს.

¹ შენიშვნები „შაჰ-ნანეს“ ქართული ვერსიების შესახებ, საქ. არქივი, III, თბილისი, 1927, 62—65; „შაჰ-ნანეს“ ქართული პროზაული ვერსია, ნარკვევები, II, თბილისი, 1940, 35—51.
² შენიშვნები „შაჰ-ნანეს“ ქართული ვერსიების შესახებ, საქ. არქივი, III, თბილისი, 1927, გვ. 87—96.

³ იხ. წერილი „ვეფხისტყაოსნის“ გამო, გახვთი „თეატრი“, 1890, № 12.

⁴ როსტომიანი, „ივერია“, 1891, № 132, 133—135.

⁵ „ივერია“, № 133. ნ. მარს მოჰყავს აგრეთვე მე-17 საუკუნის მოღვაწის ფარსადან გორგიჯანიძის (აქ იგი კითხულობს გიორგი ჯანიძეს) სტრიქონები:

„ჰე, გლახ გმართებს, თოო ჩემო, ლოცვისაგან არ დასცხრია;
ღმერთსა ქშირად ეთაყვანე, გაათავე. რა(ა) სთქვია:
მანუჩარით ბაჰმანამდის ორსა თვესა დაესწერია“ და სხვა.

და შემდეგს წერს: „აქ ის სწრაფ წერის ჰუნარს იწებს და დაწერით გადაწერას გულსაზმობს. თორემ ამბავი „მანუჩარით ბაჰმანამდის“ მთელს ჩვენს როსტომიანს შეადგენს და ეს რომ ფარსადანს მივათვისოთ ზოსრო თურმანიძე და სოგრატისე საბაშვილი ზომ ხელცარიელი დაგვრჩა.“

მკვლევრის აზრით. პირველი მწერალი, რომელმაც „როსტომიანის“ ჩამოყალიბება დაიწყო, პოეტი სერაპიონ სოგრატიძე-საბაშვილი მოლვაწობდა მეფე კონსტანტინეს (1478—1505) და მისი შვილის ბაგრატ პირველის მუხრან ბატონის დროს; მას უტოვორია ნეთხუთმეტე საუკუნის გასულს და მეტექსმეტის პირველ ნახევარში. სერაპიონს თავისი შრომა უნდა ეწეროს, როგორც ბაგრატის მუხრანბატონობამდე, ისე მუხრანბატონობისასაც (1512—1539). საბაშვილის ლიტერატურული მოლვაწობა ძირითადად მოდის მეტექსმეტე საუკუნის პირველ მესამედზე¹.

სერაპიონის შრომის გამგრძელებელი ხოსრო თურმანიძე, რომელსაც დაუსრულებია „როსტომიანის“ გალექსვა და მიუყვანია ის ბაამანის გამეფებამდე, კ. კეკელიძის აზრით, მოლვაწობს სეიმონ მეფის (1558—1600) დროს, თუმცა მკვლევარს შეუძლებლად არც ის მიაჩნია, რომ თურმანიძე მეჩვიდმეტე საუკუნის ოცდაათიან წლებშიც ცოცხალი ყოფილიყოს².

კ. კეკელიძის აზრით, ქართული „ზააკიანის“ გამლექსავი, იმერეთის მეფის მდივანი მამუკა თავაქალაშვილი³, 1634 წლის ომში ტყვედ ჩაუვარდა ლევან დადიანს და მოლვაწობდა მის კარზე 1634—1657 წლებში დაახლოებით⁴.

ბარძიმ ვაჩნაძე, რომელსაც „შაპ-ნამეს“ ერთ-ერთი ქართული პროზაული თარგმანი⁵ გაულექსავს, კ. კეკელიძის აზრით, ერთი იმ ტყვეთაგანი იყო, რომელნიც ხელთ ჩაუვარდა სამეგრელოს მთავარს ლევან II დადიანს 1634 წლის ბრძოლაში იმერელთა და კახთა წინააღმდეგ. ამრიგად, ბარძიმის ლიტერატურული მოლვაწობაც დაახლოებით 1634—1657 წლებზე მოდის⁶.

ნ. მარსი „შაპ-ნამეს“ ქართული ვერსიებისადმი მიძღვნილ შრომებში ეხება აგრეთვე „შაპ-ნამეს“ ქართული ფოლკლორული ვერსიების ლიტერატურულთან დამოკიდებულების საკითხებს. მას ქართულ ხალხში გავრცელებული „შაპ-ნამეს“ ეპიზოდები ქართულად გალექსილი, ლიტერატურულ ვერსიიდან მომდინარედ მიაჩნია⁷. ნ. მარსის აზრით, ცოტა ცვლილებანი,

¹ კორნელი კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი 1941, 279—286.

² იქვე, 286—289.

³ მამუკას გვარი გაარკვია ალ. ხარაშიძემ, შენიშვნები, 66—69.

⁴ კორნელი კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 1941, 298—299.

⁵ შემონახული საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის H—921 და S—1594 ხელნაწერებში.

⁶ კორნელი კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, II, თბილისი, 1941, 297.

⁷ ამის დასადასტურებლად ნ. მარს მოჰყავს სტრიქონები ლიტერატურული ვერსიის ბევან-მანიავის ეპიზოდისა და მის გეხად ბალუჯი ვერსიის ვარიანტი:

მწერლობითი:

გივი, ტუსი და გოდერძი ერანის თავადებია,
ორი ნაწილი დაეხოცეთ ჩვენ გვიყვებს რა ნავებია,
თუ ბევანს მოჰკლავ, იყოდე, აწ სრულად აოხრდებია.

ხალხური:

ბევან, გივი და გოდერძი ერევანს თავადებია,
ბევანს ნუ მოჰკლავ ბატონო, თორემ მეც გავვარდებია,
ან კლდებზე გადავარდები, ან წყალში ჩავევარდებია.

რაც ხალხურ ვარიანტში შეინიშნება, თვით მწერლობითი თაზულების 'შეღარებით სიახლოვეს უნდა მიეწეროს. ხალხი ცვლის მწერლობით ნაწარმოებს, მაგრამ იგი სრულად თავის დაღწევას ვერ ახერხებს მისი გავლენისაგან¹.

ნ. მარს არც ის მიაჩნდა შეუძლებლად, რომ ძველ მასალას პილტანის (როსტომის) შესახებ, მეთორმეტე საუკუნეში ნათარგმნიდან გაერკვლებულს საქართველოში, შეთვისებულს ხალხისაგან და გალექსილს, დართვადეს რაიმე ხელმეორედ ნათარგმნისაგან².

აკ. შანიძემ ბეჟან-მანიყეს ეპიზოდის ქართული ლიტერატურული და ფოლკლორული ვერსიების მეცნიერული ანალიზით ცხადყო, რომ ხალხური ლიტერატურულიდან მომდინარეობს³.

კ. კეკელიძის აზრით, „შაჰ-ნამეს“ ეპიზოდები, ზოგიერთები მაინც, უძველესი დროიდან დადიოდა ჩვენში. მას შემდეგ, რაც შაჰ-ნამე ქართულად ითარგმნა, ეს თქმულებები დავიწყებდას მიეცა, სამაგიეროდ „როსტომიანმა“ წარმოშვა ის ხალხური თქმულებანი, როსტომისა და სხვა პერსონაჟების შესახებ, რო-

(ნ. მარს გახალხული აქვს სიტყვა „ერეჟანს“ იმის ცხადსაყოფად, თუ ხალხს როგორ გადაუყვებია „ერანი“ „ერეჟანდ“).

მწერლობითი:

ატირდეს და მოახსენეს: შენ, მაღალო ხელმწიფეო!
ჩვენი სარჩო ჰალა იყო და სახამოროდ იგი ტყეო;
იგი ღორით სულ ავსილა, არ ეგების სიმრავლეო,
ტანად ყველა სპილოსა ჰკავს. კბილები აქვს ხმლის სიგრძეო.

ხალხური:

ატირდა და მოახსენა: ბედნიერო ხელმწიფეო,
ცოტა რაჲ ველი გვიბოძე, ცოტა სანადირო ტყეო,
აქაც ღორი შემოსულა, კბილები აქვს ხმლის სიგრძეო,
რომელიცა იმ ღორს მოჰკლავს, ღმერთო მიეც დიდი დღეო,
ამა ღორისა მამკლავეო, ბეჟანია გივის ძეო.

¹ წერილი „ფეფხის-ტყაოსნის“ გამო, „თეატრი“, 1890, № 12.

² „იერიკა“. 1891, № 132. ნ. მარსი მიერ გამოთქმული მოსაზრებები განავიზარეს სხვა მკვლევრებმა: ე. თაყაიშვილმა წარმოადგინა ადგილები ლიტერატურული ვერსიისა და მისი მსგავსი ხალხურიდან. მკვლევარის აზრით, ქართველ ხალხს არა ჰყავს როსტომზე უფრო საყვარელი გმირი. ბევრი თქმულება, ლეგენდა და ხალხური ლექსებია შეთხზული როსტომის შესახებ. შესაძლებელია, როსტომის შესახებ თქმულებები ტრიალეზდა ქართველ ხალხში დადიონით ადრე შაჰ-ნამეს გადმოთარგმნამდე, მაგრამ არ შეიძლება უარყოფა იმისა, რომ თუკი თარგმანიც გავიდა ხალხში (Описание рыцарских, I, кн. 1—4, 373—374). ალ. ხაბაზა-შვილსაც შეუდარებია ბეჟან-მანიყეს ეპიზოდის ხალხური ვერსია ლიტერატურულთან და შემდეგ დასკვნამდე მისულა: „ხალხური პოემის წყაროდ ქვეყლა ფირდოუსის თხზულების ნაწყვეტი, ხალხში ძალიან გავრცელებული ჯერ ხელნაწერის, ბოლო შემდეგ ბეჭდვითი გზით“ (Очерк по истории грузинской словесности, т. II, 3-й, Москва, 1901, 117).

³ ა. შანიძე, შაჰ-ნამეს ერთი ეპიზოდი ქართულ ფოლკლორში, ლიტერატურული მენკვიდრება, I, თბილისი, 1935, 177—195.

მღნიც დღეს ცნობილი არიან ჩვენში „ხალხური როსტომიანის“ სახელით¹.

„ნეფეთა წიგნის“ ქართული ხალხური ვერსიების შესწავლისათვის საკმარისად ამ ძველი და ახალი ვერსიების ერთმანეთისაგან გამოყოფა. ეს კი შეუძლებელია, თუ ქართული ლიტერატურული ვერსიების მონაცემებთან ერთად გათვალისწინებული არ იქნა სპარსული ვერსიების მონაცემებიც. „შაჰ-ნამეს“ ქართული ხალხური ვერსიების წყაროების კვლევის საკითხი საკმაოდ მომწიფებულია და მკვლევრის გულისყურს ითხოვს.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ლიტერატურული ვერსიების წყაროების კვლევა-ძიების ისტორია გვიჩვენებს, რომ მკვლევართა მთავარი გულისყური „როსტომიანის“ ლიტერატურული წყაროების, უკეთ, „როსტომიანის“ სპარსულ „შაჰ-ნამესთან“ დამოკიდებულების საკითხების გარკვევისკენაა მიპყრობილი და დანარჩენი, განსაკუთრებით პროზითი ვერსიები, კი ამ მხრივ ნაკლებ საინტერესონი გამხდარან. ყოველ შემთხვევაში, „შაჰ-ნამეს“ ქართული ლექსითი ვერსიების სპარსული წყაროების კვლევა-ძიებისა და ამ წყაროებთან მათი დამოკიდებულების გარკვევისათვის უფრო მეტია გაკეთებული, ვინემ პროზითი ვერსიების ამ მხრივი შესწავლისათვის.

ქართული პროზითი ვერსიების სპარსული წყაროების კვლევა-ძიების გზა სრულიად უკვალავი აღმოჩნდა. სრული გარკვეულობა არც ლექსითი ვერსიების წყაროების მიმართ გვაქვს. გაურკვეველია, მაგალითად, თუ რა ხასიათის უნდა ყოფილიყო „შაჰ-ნამეს“ ის სპარსული ტექსტი (თუ ტექსტები), რომელსაც „როსტომიანის“ ადრინდელი რედაქცია (საბაშვილის მიერ გალექსილი ნაწილი) უკავშირდებდა; გაურკვეველია აგრეთვე თავისებურებანი სპარსული „შაჰ-ნამეს“ იმ ვერსიისა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა თურმანიძე „ბარზუ-ნამეს“ ეპიზოდების გადმოღობისა და „როსტომიანის“ უკანასკნელი ნაწილების შემუშავების დროს.

კვლევის სინძიმე ქართული (ლექსითი და პროზითი) ვერსიების სპარსული წყაროების ნაკლებშესწავლილ ან სავსებით შეუსწავლელ საკითხებზე გადავიტანეთ.

აღაფერს ვამბობთ „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა იმ ნაწარმოებების ქართული ვერსიების წყაროების შესახებ (როგორცაა, მაგალითად, „ყარამანიანი“, „სირინოზიანი“ და სხვა), რომელნიც „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებს არ უკავშირდებიან, მათ ორგანულ ნაწილებს არ წარმოადგენენ. ჩვენ ამ თხზულებების წყაროების კვლევა-ც დაწყებული გვაქვს.

ნაშრომს, როგორც დამატება, დავურთეთ მოკლე ნარკვევი ამ თხზულებათაგან ერთი საინტერესო თხზულების—„შაჰმან-ნამეს“ ქართული ვერსიის სპარსული წყაროების შესახებ. ავტორი ეცდება ახლო მომავალში ცალკე

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1941, 87. მკვლევრის ახრითვე, მეცხრე საუკუნის ქართველებს ზემოთ თქმულებით გაუვიათ აგრეთვე შაჰ-ნამესში მოთხრობილი აღვის ხის ამბავიც. რომელიც, მისივე თქმით, ყველაზე უფრო ძველი და პოპულარული უნდა ყოფილიყო ჩვენში, განსაკუთრებით ქრისტიანობის ხანაში, ვინაიდან ის, მახდვიანობასთან დაკავშირებით რელიგიური ელფერიითაც იქნებოდა ჩვენში მოსილი. კ. ყველიძე, „მოქცევა ქართლისაჲ“-ს შეკვეთილობა, წყაროები და ეროვნული ტენდენციები, ლიტერატურული ძიებანი, I, თბილისი, 1943, 27—29.

შრომა მიუძღვნას ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების ქართული ვერსიების წყაროების საკითხებსაც.

„უთრუთიან-საამიანი“ და „წიგნი საამ ფალაენისა“ კი, ნართალია, ჩვენს სამეცნიერო მწერლობაში დღემდე გაგებულია „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა თხზულებებად, მაგრამ სპარსული წყაროების შესწავლით დავრწმუნდით, რომ ამ თხზულებების სახით ჩვენ საქმე გვაქვს „შაჰ-ნამეს“ წინა ნაწილის (ზაალის დაბადებამდე და მის გარდაგდებაამდე გადმოსცემული ამბების) ცვლილებაგანაცად ვერსიებთან. ერთ მათგანში („წიგნი საამ ფალაენისა“) ჩანართის სახით გვხვდება არა მარტო ცალკეული ეპიზოდები ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა თხზულებებიდან, არამედ მიმბაძველის მთელი თხზულებაც კი. ეს განმეორებანი, რა თქმა უნდა, არ გვიშლის ხელს, რომ აღნიშნული თხზულებები „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების არეწი შემოვიტანოთ.

„შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველთაგანის ნაწარმოების „ბარზუ-ნამეს“ (ბარზუს წიგნის) ქართული ვერსიის შესახებ უნდა ითქვას, რომ იგი „როსტომიანის“ ორგანულ ნაწილად ქცეულა და, რა თქმა უნდა, „როსტომიანთან“ ერთად უნდა იქნეს განხილული.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ძირითადი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ზოგიერთი თხზულება და აგრეთვე ცალკეული ადგილები მიმბაძველთა ნაწარმოებებიდან ჩვენს ვერსიების ორგანულ ნაწილებს წარმოადგენენ.

ჩვენ, ეთიქრობთ, უფლება არა გვაქვს წავშალოთ ქარძული ვერსიების თავისებურება და მიმბაძველთა ის თხზულებები, რომელნიც ქართულ ვერსიებს თან შემოჰყვნენ, მათ ორგანულ ნაწილებს წარმოადგენენ (როგორცია, მაგალითად, „საამ-ნამე“ ან „ბარზუ-ნამე“), განვიხილოთ როგორც „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების გარეშე არსებული მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების ქართული ვერსიები.

მე 15 და მე-16 საუკუნეებიდან აღმოსავლურს, ლიტერატურაში (ჯერ სპარსულში და ქართულში, შემდეგ კი თურქულში და სხვა) დიდი ინტერესი იღვიძებს „შაჰ-ნამეს“ ევრსიებისადმი. ბუნებრივია, რომ ამ დროის ქართველობა, რომელიც შემოსული მტრების (ერთი მხრივ ირანელებისა და მეორე მხრივ თურქების) წინააღმდეგ ბრძოლაში ხშირად სასწაულებს ახდენდა, სულიერ საზრდოს საგმირო ნაწარმოებებში მოთხორობილ ამბებში ხედავდა, ამბებში, რომლებიც, თავის მხრივ, გმირობისათვის—სანშობლოს დასაცავად ეძახდა ქართველ მამულიშვილებს. ამ გარემოებებს არ შეეძლო ერთგვარი ბიძგი არ მიეცა ჩვენი წინაპრებისათვის, არ აღეძრა მათი ინტერესი საგმირო თხზულებებისადმი და მათ შორის „შეფეთა წიგნისადმიც“, რომლის გმირები (როსტომი, ზაალი და სხვა) ძველი დროიდანვე იყვნენ ჩვენში ცნობილი.

ქართველი ხალხის დიდ ბუნებას, მის კეთილშობილურ გრძნობებსა და საკაცობრიო კულტურის ღრმა სიყვარულს უნდა მიეწეროს ის გარემოება, რომ მას მუდამ ჰქონდა პატივისცემა და სიყვარული ხშირად მისი ამოხსნელების—ირანელების დიდი პოეზიისადმი.

„სპარსულ პოეზიას—როგორც ანას აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი—დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველებზე და მისი საგმირო და სააწიკო სიტყვიერება ქართველობას უყვარდა და შეჰხაროდა იმგვარადვე, როგორც თვით სპარსელნი შეჰხაროდნენ“¹.

ქართულმა მწერლობამ არა ერთი და ორი ნაწარმოები იცის ამ პოეზიიდან ნომდინარე. განსაკუთრებით მდიდარია ქართული ლიტერატურის ხელახალი აღორძინების პერიოდი (მე-16—17—18 საუკუნეები) სპარსულ წყაროებზე დამოკიდებული ძეგლებით.

ქართველი პოეტები და მწერლები, მართალია, ხშირად სარგებლობენ სპარსული ნაწარმოებებით, მაგრამ მათ მიერ შექმნილი თხზულებები თარგმანებს (ამ სიტყვის დღევანდელი მნიშვნელობით) კი არ წარმოადგენენ, არა-ნელ დაწოქივდებულ თხზულებებს. ჩვენი მწერლები სპარსულ წყაროებში ეცნობიან როგორც საგმირო, ისე რომანტიკული ხასიათის ამბებს და სპარსულად ნათქვამს, შერჩევით. ქართულად ამბობენ, იმდროინდელ მოღვაწეთა ენით რომ ვთქვათ, „თარგმნიან“, მაგრამ ამ „თარგმანიში“ იმ ეპოქის ენის ნიჟღავით თქმა იგულისხმება და არა თარგმნა, როგორც ეს დღეს გვესმის.

ქართველი მწერლები თავისებურ გააზრებას აძლევენ სპარსულ თხზულებებში ამოკითხულ ამბებს, საკუთარი გემოვნებისა და მხატვრული ალღოს მიხედვით ამუშავებენ მათ და, ამრიგად, ისინი იმავე უფლებით უნდა ჩაითვალოს დამოუკიდებელ ავტორებად, რა უფლებითაც აღმოსავლეთის ხალხთა, სხვა პოეტები (მირ ალიშერ ნავოი და სხვები), რომლებიც სპარსული წყაროებიდან ნომდინარე ამბებს თავიანთ მშობლიურ ენაზე ამბობდნენ, ითვლებიან ავტორებად და არა მთარგმნელებად.

აღსანიშნავია, რომ ქართველებს ირანელებიც ძველიდანვე დიდი პატივით ეპყრობოდნენ. ბევრ ქართველს უმოღვაწნია ირანის კულტურულ ასპარეზზე². ქართველები ყოფილან ირანის ლაშქრის მთავარსარდლებად, შაჰის მკველთა ჯარის უფროსებად, ირანის ცალკე პროვინციების მმართველებად, ირანის მსაჯულებად და სხვა³. სპარსულმა წყაროებმა იცის იმ ქართველ მხატვრებისა და პოეტების სახელები, რომელთაც წვლილი შეიტანეს სპარსულ ენაში და პოეზიის განვითარების საქმეში⁴.

ქართული ლიტერატურის ხელახალი აღორძინების ხანაში წარმოშობილ ძეგლებში და, მათ შორის, „შაჰ-ნამის“ ქართულ ვერსიებშიც თურქული ლექ-

¹ ქართველი ერის ისტორია, თბილისი, 1913, 654.

² ვ. ფუთუჩიძე, ქართველი მოღვაწენი ირანის კულტურულ ასპარეზზე. საქართველო. ენციკლოპედია აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1943, 16—17.

³ აკად. ივ. ჯავახიშვილი, პროფ. ნ. ბერძენიშვილი, აკად. ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე, აკად. ს. ჯანაშიას რედაქციით, თბილისი, 1943, 325.

⁴ იხ. ვ. ფუთუჩიძე, ისკანდერ მუნშის ცნობა მხატვრის სიაოშ-ბეგ ქართველის შესახებ. ენოქის მოამბე, III, 1958, 383—386. საინტერესო ცნობები დაუკავს მე-17 საუკუნის სპარსული პოეზიის მონაწილე, წარმოშობით ქართველი პოეტების შესახებ მირსა მოამბედ თაჭრ ნასრბადის თეზქარეს: იხ. აღნიშნული თეზქარეს პირველი ნაწილი, გამოცემული თეირანში შის წელთაღრიცხვით 1316 (= 1937) წ. ვეჰიდ დასთვარდის მიერ.

სიკის ნაკადი წეინიწნება, მაგრამ ეს გარემოება არ ნიშნავს ქართულ ლიტერატურაზე თურქულის გავლენის არსებობას. თურქული ლიტერატურის გავლენა, თუ ასეთი არსებობდა, სათანადო ტექსტების ანალიზით უნდა დადასტურდეს და არა ენოლოდ ქართულ თხზულებებში თურქული სიტყვების მოპოვებით.

თურქულ ლიტერატურაში ჩვენ ვერ აღმოვაჩინეთ ისეთი მასალა („შაჰ-ნაშეს“ ლექსითი ან პროზითი ვერსია), რომელიც „შაჰ-ნაშეს“ ქართულ ვერსიებზე თურქული ლიტერატურის გავლენას ადასტურებდეს და, ვეჭვობთ, რომ ოდესმე აღმოჩნდეს ასეთი.

ქართული ვერსიების სპარსული წყაროების შესწავლის საქმეში სპარსული „შაჰ-ნაშეს“ ლექსითი და პროზითი ვერსიების ხელნაწერი ტექსტების მონაცემების გამოყენებაც ვცადეთ.

შრომა ორ ნაწილად გაუყავით: პირველ ნაწილში ლექსით ვერსიებზე ესაუბრობთ, მეორეში კი—პროზითზე.

I. ლექსითი ვერსიები

I. ლექსითი პერსიები

1. როსტომიანი. „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიებიდან „როსტომიანი“ უფროა ცნობილი, ვიდრე სხვა ძეგლი. „როსტომიანის“ ლიტერატურული გაფორმება XVI საუკუნეზე მოდის. იგი ძირითადად ორი პოეტის—სერაპიონ სოგრატიძე-საბაშვილისა და ხოსრო თურმანიძის მიერაა შემუშავებული.

საბაშვილს „როსტომიანის“ ძირითადი ნაწილი (დასაწყისიდან ზარდაშტის გოსტასაბთან მოსვლისა და ცეცხლის მოტანის ამბის გადმოცემამდე) მიეწერება, ხოლო ბოლო ნაწილი (ზარდაშტის გამოცხადებიდან გოსტასაბის გარდაცვალებამდე) კი—ხოსრო თურმანიძეს. თურმანიძესვე მიეწერება აგრეთვე საბაშვილის ტექსტში შემდეგ შეტანილი ცალკეული ეპიზოდებიც.

ჯერ საბაშვილის მიერ შემუშავებულ ნაწილს შევხვით, შემდეგ თურმანიძისას.

საკითხი ისმის: რომელ წყაროს ეყრდნობა „როსტომიანის“ აღრინდელი რედაქციის გამლექსავე? აქვს მას ხელთ „შაჰ-ნამეს“ შესადარი ნაწილის ქართული პროზაული თარგმანი თუ სპარსული ტექსტი?

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მკვლევრები ნ. მარი, იუსტ. აბულაძე, კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე ფიქრობენ, რომ „როსტომიანის“ პირველი რედაქციული ფენის გამლექსავს ხელთა აქვს „მეფეთა წიგნის“ ქართული პროზაული თარგმანი. ის მით სარგებლობს, მას ლექსავს¹, მსგავსად ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ცნობილი შემთხვევებისა, სადაც ხშირად საქმე გვაქვს ლექსად დაწერილი რომელიმე სპარსული ძეგლის ჯერ პროზად გადმოთარგმნასთან და შემდეგ ამა თუ იმ პოეტის მიერ მის ლექსად გაწყობასთან („ვისრამიანი“ და სხვ.).

ჩვენი ძეგლის აღრინდელი ფენის სპარსული წყაროების კვლევის თვალსაზრისით, დიდია მეცნიერული ღირებულება იმ საგულეებელ პროზაული

¹ Н. Марр, Из Грузино-персидских литературных связей, Записки Колл. Востоковедов, т. I, Ленинград, 1925, 113; იუსტინე აბულაძე, ვერსიები, I, გვ. XXV; კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 283-4; ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბილისი, 1940, 51.

ვერსიისა, რომლითაც სარგებლობდა საბაშვილი „როსტომიანის“ შემუშავებისას, მაგრამ ასეთი ჯერჯერობით აღმოჩენილი არ არის და, მაშასადამე, „როსტომიანის“ ლექსითი ვერსიის „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებთან შედარების ნიადაგზე უნდა გაირკვეს მელექსის მიერ გამოყენებული ქართული პროზაული თარგმანისა და მისი სპარსული წყაროს საერთო ხასიათი.

ჩვენი ძეგლის ადრინდელი რედაქციის სპარსულ ვერსიასთან შედარება გვიჩვენებს, რომ მისი ადგილები, თავები თუ ცალკეული ეპიზოდები ერთნაირ დამოკიდებულებაში არ იმყოფება სპარსულის შესაძარ ნაწილებთან. ამიტომ „როსტომიანის“ ტექსტის სპარსულთან დამოკიდებულება ყველა მის ნაწილში არ შეიძლება ერთნაირად იქნეს დახასიათებული.

ჩვენი თხზულების ადრინდელი რედაქციის ერთი ნაწილი—ზაალის შობით სიოაშის ეპიზოდამდე—სპარსულ ტექსტთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით ორგვარ ბუნებას ამჟღავნებს:

ა) აქ ერთი ნაწილი ეპიზოდებისა საერთოდ გადმოსცემს სპარსულში მოთხრობილ ამბავს; მასალა ორივე ვერსიისათვის ერთი და იგივეა, მაგრამ სხვადასხვაა მისი დამუშავებისა თუ პოეტური გაფორმების გზები. ქართული, შინაარსის მსვლელობის თვალსაზრისით, არ იცავს სპარსულის სტრიქონებისა თუ ბეითების თანმიმდევრობას; უმრავლეს შემთხვევაში იგი ცვლის მხატვრულ სახეებს, შედარება-ეპითეტებს, ლექსიკას.

შინაარსეული ხასიათის გადახვევებთან ერთად ქართულში ადგილი აქვს ცალკეული ეპიზოდების როგორც შეკუმშვას (მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ნავზარის ეპიზოდი), ისე გაფართოებას (როგორცაა, საამ-ფალაენის სიზმრის ზმანება ან ზაალ-რუდაბეს რომანული თავგადასავალი).

ქართული, საერთო შინაარსის გადმოცემის თვალსაზრისით, მართალია, მიჰყვება სპარსულს, მაგრამ იგი გზადაგზა მეტისმეტ თავისებურებას იჩენს. ის ალაგ-ალაგ უახლოვდება და ალაგ-ალაგ შორდება ფირდოუსის თხზულების ჩვენთვის ცნობილი ტექსტის შესაძარ ნაწილებს. აქ ქართული ტექსტი არ ემორჩილება სპარსულს. აღნიშნული მოვლენები საერთოდ შესამჩნევია „როსტომიანის“ ამ ნაწილში (დასაწყისიდან სიოაშის ეპიზოდამდე) გაერთიანებული ეპიზოდების ღიდი უმრავლესობის მიმართ, თუმცა ისინი თხზულების დასაწყის ნაწილში (როგორცაა, მაგალითად, ამბავი მანუჩარ ჯელმწიფისა და საამ-ფალაენისა, აქა საამ-ფალაენის სიზმრის ზმანება, აქა დარამ ფალაენისაგან მერაბის ასულის როდამის ქება და ზაალის გამიჯნურება, აქა საამ ქარქისარიდამ მობრუნდა გამარჯვებული მანუჩარის წინ, აქა მანუჩარ ჯელმწიფე ნაღიზად დაჯდა და საამის გამარჯვება იამა, აქა მანუჩარ ჯელმწიფესა ზაალის საქმე მოეგონა და მას იგონებს, აქა ზაალ ვეზირებს მამის საქმეს უჩივს და სხვა სათაურების ქვეშ წარმოდგენილი ეპიზოდები) უფრო მკვეთრად იჩენენ თავს.

ბ) ამავე რედაქციის მეორე რიგი ეპიზოდებისა განმაცვიფრებელი სისწორით გადმოსცემს შინაარსს, სულსა და გულს სპარსული ტექსტისას. მთარგმნელ-

ვადმომღები უმეტეს შემთხვევაში იცავს ორიგინალში მოთხრობილი ამბის ყოველგვარ წვრილმანს; პოეტი ზოგჯერ ახერხებს სპარსული ოთხი სტრიქონის (ორი ბეითის) ოთხ სტრიქონშივე (ერთი სტროფი) მოთავსებას, რის გამოც ტექსტი ბლომად მოიპოვება ისეთი ადგილები, სადაც აშკარად თავს იჩენს ქართული ტექსტის სპარსულთან არა მარტო შინაარსობრივი, არამედ სტრიქონული დამთხვევებიც კი; მასში შეძლებისამებრ დაცულია ორიგინალში გამოყენებული შედარება-ეპითეტები, უმრავლეს შემთხვევაში თავის ადგილზე გვხვდება ლექსიკა (მხედველობაში მაქვს ის უცხო, ან, უკეთ, სპარსულიდან შემოსული სიტყვები, რომლებიც ჩვენი ძველის ორიგინალის შესადარ ადგილებზე იკითხება, თუმცა ბევრი მათგანი, როგორც ამაში კლასიკური პერიოდის ძეგლების შესწავლა გვარწმუნებს, ჩვენში „როსტომიანის“ ლიტერატურულად გაფორმებამდე ყოფილა ხმარებაში მოქცეული).

ჩვენი ძეგლის ამ ნაწილებში აქა-იქ შეინიშნება უმნიშვნელო ხასიათის შემოკლებანი, მაგრამ შინაარსიდან გადახვევას ადგილი არა აქვს. ქართული ტექსტი აქ სპარსულს ემორჩილება. ნათქვამი შეეხება ქექაოზის ეპიზოდებს, რომლებიც ბექდური ტექსტის მიხედვით შემდეგ სათაურებშია გაერთიანებული: 1. აქა ქაიყუბადის შვილის ქექაოზის გაველმწიფება, სამოცდაათი წელი იბატონა, 2. აქა ქექაოზისაგან წასვლა მაზანდარას, ალება და მორბევა და თეთრის დევისაგან ერანელთა კელთ დაპყრობა, 3. აქა თეთრმა დევმა ერანელთა ზედა მკველნი დააყენა, 4. აქა კელმწიფისაგან არმავნელის ასულის გამიჯნურება, 5. აქა არმავნელისაგან ქექაოზ კელმწიფისა და ერანელთა თავადთა დაპყრობა, 6. აქა როსტომისაგან არმავნელთან წიგნის მიწერა, 7. აქა ქაოზ ცაში გასვლა მოინდომა, ჭი დიდი უგნურება! და 8. აქა ერანელთა თავადთაგან თურანის მძღვარსა მისვლა ნადირობად და მუნ დიდი ომი აფრასიონისაგან.

ნათქვამის ცხადსაყოფად „როსტომიანიდან“ ავიღოთ ორი ადგილი: ერთი („ამბავი მანუჩარ კელმწიფისა და საამ ფალავნისა“)¹ იმ ნაწილიდან, რომლის შემუშავებისას, ჩემი აზრით, მელექსეს ხელთ ჰქონია პროზაული თარგმანი, და მეორე (ნაწილი თავისა „აქა ქაიყუბადის შვილის ქექაოზის გაველმწიფება, სამოცდაათი წელი იბატონა“)² იმ ეპიზოდებიდან, რომლებიც, ჩემი აზრით, უშუალოდ სპარსულ ტექსტზეა დამოკიდებული და ცალ-ცალკე მოვახდინოთ მათი შედარება სპარსულ ტექსტთან.

სპარსულით, ამ თავში (აქა ზაალის დაბადება) წარმოდგენილ ამბავს წინ უსწრებს ორი ბეითისაგან შემდგარი შესავალი:

¹ შა-ნამეს ანთ მეფეთა წიგნის ქართული კრისიები, I, სტროფები 1094 — 1125. სპარსული ტექსტით (ველურისსი გამოცემით) ამას უდრის თავი زال گفتار اندرزاد (აქა ზაალის დაბადება), გვ. 131 — 135.

² სტროფები 2126 — 2158. სპარსული ტექსტით ამას უდრის ნაწილი თავიდან کی گوی کز س (ქექაოზ) და მთელი თავი — بندگان زال کسرا (ზაალის მიერ ქაოზის შექმნა), გვ. 319 — 325.

ახლა, საკვირველებით სავსე ერთი ამბავი,
შევკაზნე ძველთა თქმულთაგან;
ნახე, თუ საამს საწუთრომ
რა სერი უჩვენა, შვილო, ისმინე!¹.

ამის შემდეგ იწყება ამბავი: სხვა ძე არ ესვა საამს და სხე.
ქართულში, ამ ერთგვარი შესავლის ნაცვლად იკითხება სამი სტრიქონი:

იყო მანუჩარ კელმწიფე, გმირი და სახელიანი,
საამ, ძე ნარიმანისი, მორკმული, ნიმროზიანი;
მას ხელთა ჰქონდა ქალაქი ზაული სიმაგრიანი.

ამას მოსდევს სტრიქონი:

სხვა ძე არ ესვა შედეგად, კმუნვით ჯდა გულნაღვლიანი.

სპარსულში ამ სტრიქონის უკანასკნელი სიტყვების (კმუნვით ჯდა გულ-
ნაღვლიანი) ნაცვლად იკითხება:

მისი გული იყო მძებნელი გულის დამამშვიდებელისა.

ქართულ ტექსტს, მანუჩარის მოხსენიება და საამის შესახებ ცნობების მო-
ცემა, ამბის სისრულისათვის დასკირდა; მათ შესახებ სპარსული ტექსტის
ზემო თავებშია ნათქვამი. რადგანაც ქართული ზაალის დაბადებით იწყე-
ბა, მელექსეს საკიროდ დაუნახავს მანუჩარისა და საამის შესახებ წინასწარი
ცნობების წამძღვარება. ამ თავში მოთხრობილი ამბავი, მართალია, საამს
შეეხება, მაგრამ ის მანუჩარის მეფობის დროს ხდება.

სტროფები 1085, 1086:

შემოქმედსა ეხვეწების: „შემიცვალე კირი ლხინად!“
დაორსულდა დედოფალი ტან-სარო და ვარდი პირად.
პირად მზეა ლალის მსგავსი, თუ სთქუა, არის ედემს ზრდილად,
ედემია პირმეტყუელი, მულღაზარი, სიტყუა - ტებილად.
წალკოტა პირმეტყუელი, შემკობილი ედემს არი,
შაქრად ისმის საუბარი, ვმა სასმენლად ტებილი არი;
იადონი რომ ყიოდეს, სიტყუა მისი უამ არი,
ჰგავს სამოთხით მონაბერსა, მუშაკ-ამბრისა მოქრის ქარი.

ეს სტრიქონები უმთავრესად ზაალის დედის სილამაზის აღწერას შე-
ეხება. ამის საბაძლოდ სპარსულში შემდეგი იკითხება:

نگاری بد اندر شبتان اوی ز گلبرگ رخ داشت وز مشکموی
که خورشید چهره برومند بود آزان ماهش امید فرزند بود

¹ ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერი ПНС — 331 ამ უკანასკნელი სტრი-
ქონის შემდგენაირ წაკითხვას გვამძღვს: რა სერი უჩვენა შვილისა გამო, ისმინე! (چه بازی
دار نمود ازبسر گوش دار).

ერთი მნათობი იყო მის საძინებელ ოთახში,
რომელსაც სახე ვარდის ფოთლისა ჰქონდა და თმა მუშუქისა;
მას იმ მთუარისაგან შვილის იმედი ჰქონდა,
რადგან პირად მზე ორსულად იყო.

ქართულში, როგორც ხედავთ, უფრო ვრცელადაა წარმოდგენილი საამის
მეუღლის სილამაზის აღწერა. სპარსულიდან აქ აღებულია შედარებანი —
„ვარდი პირად“ (گلبرگ رخ) და „პირად მზე“ (خورشید چهره); მუშუქს
ჩვენი ტექსტიც მიმართავს („მუშუქ-ამბრისა მოქრის ქარი“), მაგრამ არა მსგაე-
სად სპარსულისა („მუშუქის თმა ჰქონდა“). სპარსულში არაა ნათქვამი: „შე-
მოქმელსა ეხვეწების: შემიცვალე ჳირი ლხინად“ და არც „დაორსულდა დე-
დოფალი“, რადგანაც აქ საქმე ისეა წარმოდგენილი, რომ დედოფალი უკვე
ორსულია და საამს მისგან შვილის შეძენის იმედი აქვს.

სტროფი 1087:

რა საამ ცნა ორსულობა, მას თავადნი ულოცვიდეს,
ღმერთსა ესვენ მხიარულნი, შემოქმედსა მადლი მისცეს.
ყმა-შვილისა ბოძებასა ზაულელნი ინატრიდეს:
ებატონოს ტახტ-გვირგვინსა, მამისებრივ გამოვიდეს.

სპარსულში არ იკითხება.

სტროფი 1088:

მეცხრესა თვესა ვაეი შვა, თმა ესხა გათეთრებული,
პილოტანი და მნათობი, ვით მთვარე პირ-გავსებული.
ჰგვანდა პაპასა ნარიმანს, თქუეს საფალაენოდ ქებული.
სტავრა-ოქროთა დარბაზი ჩნდა მზეებრ განბრწყინებული.

გადმოსცემს შინაარსს სპარსული ტექსტის შემდეგი ადგილისას:

زما در جدا شد بدن چندروز . نگاری جو خورشید گیتی فروز
چهره نکو بود برسان شید ولیکن همه موی بودش سبید

შეინიშნება შემდეგი განსხვავებანი: ა) ქართულში ბავშვი მთვარესთანაა
შედარებული („ვით მთვარე პირ-გავსებული“); სპარსულში ამის სანაცვლოდ
გვხვდება: „ერთი მნათობი, ვითა მზე ქვეყნისა მნათობელი“ (نگاری جو
خورشید گیتی فروز); ქართულიც იყენებს სიტყვას „მნათობი“ (نگاری),
ხოლო უმატებს მას „პილოტანს“ („პილოტანი და მნათობი“). ბ) ქართული
პირველსავე სტრიქონში იძლევა ცნობას ვაეის თმის სითეთრის შესახებ
(„მეცხრესა თვესა ვაეი შვა, თმა ესხა გათეთრებული“), როცა სპარსულში
ეს შემდეგ გვხვდება. სპარსულში იქვეა განმეორებული შედარება: „სახით ლა-
მაზი იყო მზგავსად მზისა“. ქართულში ამის ნაცვლადაა: „ჰგვანდა პაპასა ნა-
რიმანს, თქუეს საფალაენოდ ქებული“. გ) ქართულის უკანასკნელი სტრიქონი—
„სტავრა-ოქროთა დარბაზი ჩნდა მზეებრ განბრწყინებული“—სპარსულში არ
იკითხება.

ნაცვლად 1088, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095 სტროფებისა:

ასაკი სრული, მკერდ-მკლავი ვაეისა მათ აქიან და,
თეთრი თმა ნახა ღედამან, დაქშუნდა, დანალღლიანდა.
საამ არ იცის, უხარის, ლხინითა განათლიანდა,
უნახავია კაცთაგან, რაცა მეჯლიში ქნიან და!

მას სახელად ზაალ დასდევს, ვაეი ქარგად იზრდებოდა,
საამს შიშით ვერ გაანდო, ღედა ლხინით იშლებოდა;
მელნის ტბათა ნაგუბარი თვალთა ცრემლი იღვრებოდა,
ლალსა ფერი წაუვიდის, ბროლსა გული უქცნებოდა.

ერთი კაცი დიდებული საამს თანა იყო ზრდილი.
გააპირა გამჟღავნება: მას უჩვენოს ღედამ შვილი;
ბრძანა: „რაინდ მოიყუანეთ, ერთგული და გავლენილი“!
მას გაანდო, ტირილითა ეუბნების შიშრეული!

მის ვაეისა ეგეთობა გაუცხადა, კელთა მისცა:
„თქუენეე ბრძანეთ, საქმე ჩემი წაეკიდა სხვასა ვისცა?“
რაინდ ვაეის ასაკობა გაუშინჯა, მუნეე მისცა,
მოეწონა საფალავნოდ, შემოქმედსა თაყუანი სცა.

რაინდ გული დაუამა: „რად სქმუნაო შუქი მზისა?
ვაქსა ღეთისა საფარველი აც ნიშანი სიკეთისა.
თმა თუ თეთრი გამოსხმია, ბრძანებაა განგებისა,
მადლი მასვე, წადილი და მოსხმა თმისა სპეტაკისა.

რაინდ ბრძანა: „აწვე წავალ, ფალავანსა გაუმღლავნებ,
მეშინიან, არ უნახავს, ამ საქმესა მოვახსენებ;
თვითონ ნახოს შვილი მისი, მოვიყუან და მას უჩვენებ,
თმის სითეთრე პატრეია ღეთისაგან, მას გავგაგონებ“.

დადგა უშიშრად პატრონთან, მან ჰკადრა სიტყუა კკუიანი:
„წავიდეთ, ნახეთ ძე თქუენი, ღეთისაგან საფარველიანი,
აწვე ჰგავს დიდსა ნარიმანს შეენებით, ასაკიანი“.
საამს იამა, ზე აღდა წასავლად პირ-ნათლიანი.

სპარსულში¹ მოთხრობილია, რომ თმათეთრი ბავშვის დაბადების გამ-
ღლავნება საამს ვერაეინ გაუბედა. ბოლოს, ერთი მისი გამღელი მივა საამ-
თან და ყოველივეს მოახსენებს.

სპარსულში წარმოდგენილი გამღელის (۱۰۱) ნაცვლად ქართულში
მოქმედებს „საამს თანა ზრდილი“ ვინმე „რაინდ“.

ღედის ნალღელი, მელნის ტბათა ნაგუბარ თვალთაგან ცრემლის ღვრა,
გამღელის (რაინდის) მოხმობა, მისთვის ბავშვის ჩვენება და სხვა, უცნობია
სპარსულისათვის.

სტროფები 1096, 1097:

სადედოფლოს შემოვიდა, მისი მთვარე მოიკითხა.

სირცხვილითა ვერა თქუა რა, წაუვიდა ფერი დიდ-ხა,
მას პასუხი ვერა უთხრა, ფალავანმან რაცა ჰკითხა,
ვარდი ზაფრად შეიცვალა, ბროლ-ბალახში მოიკიცხა.

¹ Vullers, 132_{aa}.

მას აკუანი წინ მიუღდეს, მოხსენება დაუძვირდა.
თვალ-შავი და პირ-წითელი თვითონ ნახა, რაცა სჭირდა,
თმა-ბანბასა-გაპენტოლსა, თალაფანსა გაუკვირდა,
წყენისაგან უჭკოდ გაქდა, ვაგლებასა გაუპირდა.

სპარსულში შემდეგნაირად იკითხება:

فرود آمد از تخت سام سوار بپرد در آمد سوی نو بهار
یکی پیر سر پوربرمایه دید که چو او ندید و نه از کس شنید
همه موی اندام او همچو برف ولیکن برخ سرخ بودو شگرف
چو فرزند را دید مویش سپید نبود از جهان یکسره ناامید

„ნთვარის“ ნაცვლად სპარსულში იკითხება „ახალი გაზაფხული“
(ნობარ). „პირწითელი“ იკითხება სპარსულშიც: „სახით წითელი და სინგური
იყო“ (برخ سرخ بودو شگرف). „თვალშავი“ სპარსულის შესადარად ადგილზე
არ იკითხება; ქვემოთ კი ასეთი ადგილი გვხვდება: „თვალშავია და თმა მისი
მსგავსია ცანკინისა“ (سیه چشم و مویش بان سمن). სპარსულთ, თმა
თოვლთანაა შედარებული (همه موی اندام او همچو برف).

სპაოსულში არ იკითხება სტრიქონები:

სირცხელითა ვერა თქვა რა, წაუვიდა ფერი დიდ-ხა,
მას პასუხი ვერა უთხრა, თალაფანმან რაცა ჰკითხა.
ვარდი ზაფრად შეიცვალა, ბროლ-ბალახში მოიკიცხა.
მას აკუანი წინ მიუღდეს, მოხსენება დაუძვირდა.

სტროფები 1098, 1099.

ბრძანა: „რა ენახე შაცთური, სით არის ჩენის გეარისა?
ექესასის წლისა კაცი ვარ, ჩემსა უბერე არისა.
ღმერთს მოუკიცხავს, ნიშანი არა სძეს ნარიმანისა!“
ასრე დაკმუნდა, ვითამცა ლეილ-გაპობილი არისა.

საამ გამდელს გაცაუწყრა: „რად მიჩვენე ქაჯი ავი,
გორჯასპის და ნარიმანის, თქუი, სით არის ნათესაივი?!
[მ]მართებს, აწვე დაეიკარგო, ან მოვიკლა თვითონ თავი,
ვირემ სცნობდენ, მისცემია საამს შვილი, თმა-არშავი“.

არ იკითხება სპარსულში.

საინტერესოა, რომ 1099 სტროფის პირველ სტრიქონში იხსენიება „გამდელი“ („საამ გამდელს გაცაუწყრა : „რად მიჩვენე ქაჯი ავი?“). „გამდელი“ ქართულ ტექსტში ზემოთ არ არის ნახსენები. ქართულის მიხედვით ეს გამდელი „საამთან ზრდილი რაინდია“.

სპარსულის მიხედვით, ქართულის 1097 სტროფს უნდა მოსდევდეს საამის ვედრება, რაც ქართულში ზაალის გარდაღების შემდეგ არის გადმოცემული.

ნაცვლად 1100, 1101, 1102, 1103, 1104 სტროფებისა:

„ბერი შვილი მისცემია“, ნუ დააგდებთ, ზაულს, კმასა, თვარა აწვე დაეკარგვი, გავცურდები შიგან. ზღვასა. ორნი კაცნი შინაურნი მომისხენით, მივსცემ ყრმასა, ტირის დედა ზაალისა, იღუმალად იტყუის „ვასა!“

რანით შეგზავნა მონანი მისანდონი და ჭკუიანი; მაშამ შოაძრო აკვანსა ზაალ ღვით საფარულიანი, მათ კაცთა კალთას ჩაუგდო, ვითა ვარდი და იანი, უბრძანა: — „საქმე დამალეთ, არ ვიყო აუგვიანი!

ცხენს შესხედით, ესე საქმე ქენით კარგა, დამიფარეთ. ნუვის ეტყუით, ქალაქისა თქუენ სამზღვარი გაიარეთ; საუბარი არად უნდა, წაიყუანეთ, მალედ არეთ, წყალს მიეცით მოსარჩობლად, ანუ შამბსა მიაბარეთ!“

რა მონათა გაიგონეს საამისგან ნაუბარი, კალთაშია გაიხვიეს, გლახ, ყმაწვილი, გულ-მღვიძარი. მას ღლესა ვლეს სადამომდი, ისწრაფიან, ვითა ქარი, გარდააგდეს ზღვისა პირსა: ჰგაეს, შემცოდე რისამ არი.

ტირის დედა ზაალისა, ცრემლით შეიქს, თუ სთქვა, ზღვასა, ქრმის შიშითა ვერას იტყუის, იძახოდა მალეით „ვასა“:

„მიგცეს მწეტა შესაქმელად, ვინ დაგიწყებებს, შვილო ზრდასა?!“ საამ ღმერთსა ეხვეწების, მან მიაპყრა პირი ცასა.

სპარსულში იკითხება:

بفرمود پس تاش بر داشتند	از ان بوم و بر بگذاشتند
یکی گوه بد نامش البرز گوه	بخورشید نزدیک دور از گروه
بدان جای سیمرغ را لانه بود	که آن خانه از خلق بیگانه بود
نهادند بر گوه و گشتند باز	بر آمد بر این روزگاری دراز

შემდეგ ბრძანა, რომ ის აიყვანონ და იმ ქვეყნიდან შორს გარდააგდონ.

იყო ერთი მთა, რომელსაც სახელად ელბურზის მთა ეწოდებოდა, მზეს მიახლოებულნი და ხალხს დაშორებულნი;

იმ ადგილას ფასკუნჯს ბუდე ჰქონდა, ის ბუდე—სახლი ხალხისაგან უცხო იყო.

დასვეს იმ მთაზე და გამოობრუნდნენ; გაუიდა ამის შემდეგ დიდი ხანი.

ამ ადგილთან ქართულს მხოლოდ ის აქვს საერთო, რომ ზაალი საამის ბრძანებით გარდააგდეს. ქართულის დანარჩენი მომენტები უცნობია სპარსულისათვის.

ქართულში ამ ადგილს მოსდევს საამის ვედრება (სტროფები 1105, 1106, 1107):

იტყოდა: „არსის დამბადე შენ ხარ, მზისა და მთვარისა, პატრონი გულის სიტყუათა, მპყრობელი კმელთა მზღვარისა.

შემწე და შეწყნარებელი ჩემი — მართლისა და მკუდარისა.
შენგან ვითხოვე ყრმა-შვილი მოცემად საბოძვარისა.
სიბერის წამსა მიბოძე, ჩვენ ამით გაეიხარენით;
სვედა უფროსი მოსდევდა, კმუნვითა გაეიყარენით,
ამ საქმისაგან მიშველე და შენვე შეგვიწყალენით;
თუ იყო თესლი დევისა, ჩვენ მისგან დაგვიფარენით!
თუ იყო შენი ბრძანება, ვერავე შეგეცილებს,
მე თუცა უმეცარი ვარ, ვერა ვიქ რაც გეწყინების:
თავს ვერ გავიღებ უშენოდ, კაცთაგან არ გეგინების,
მოსავი მონდობილი ვარ: — ეს ლოცვით მოგესმინების».

საამის ვედრების სპარსულ რედაქციაში არაა აღნიშნული, რომ ფალანგმა შემოქმედისაგან ითხოვა ყრმა-შვილი და რომ სიბერის წამს ღმერთმა უბოძა მას იგი. ჩვენი ტექსტისათვის ამაზე მითითება ბუნებრივია; ქართულით (სტროფები 1084, 1085) საამი ხომ „შემოქმედსა ებვეწების ქირის ლხინად შეცვლას“ და ყრმა-შვილის ბოძებასა, როცა სპარსულით (ამაზე ნათქვამი გვაქვს 1084, 1085 სტროფების განხილვისას), ამბის დასაწყისშივე, დედოფალი უკვე ორსულადაა წარმოდგენილი და ღვთისადმი ვედრება შეილის ბოძებისათვის უადგილოა. ვედრების დასასრული სპარსულში ასეა წარმოდგენილი:

ქვეყნის დიდებულნი, აშკარად თუ ფარულად,
ამ შვილის განო მე დამცინებენ;
ამ ძრახვისათვის მიერთებენ ირანის მიწას,
არ ვეტყვი ქებას ამ მხარეს.

ქართულში ეს ადგილი არ ჩანს. აქ საამის ვედრების აგებულება და შინაარსი მთელი ტექსტის თავისებურებითაა განსაზღვრული. ამიტომ სპარსულთან მას საერთო ცოტა აქვს.

სტროფები 1108, 1109, 1110:

მერმე დაჯდა, ზაულელნი გვერც დაისხნა მოხსენებით:
„ახლა რომე ყრმა მომეცა, მან გამჯალა შექირვებით;
იყო რამე ეშმაკური, მტერთან ჩემთა გაცინებით,
ვერ ვიქნებით ნიმროზისტანს, ვერცა ვრანს გაჩინებით“.
საამისგან გაიგონეს, იგინიცა იკუირვებდეს;
თმა - სპეტაკი დაიბადოს, ვის უნახავს კაცს, — ეძებდეს!
ანუ ბარტყი ფასკუნჯისა, არცა ლომის ლეკუი ყფედეს.
მოახსენეს: „გონიერო, აწ იგი ქენ, რაცა სჯობდეს!
ღვთის ბრძანებასა ვინ შეცვლის? მიკუირს თქუენისა კუქისაგან!..
ნუ მოისვენებ ლოცვითა მადლისა მიცემისაგან.
იგ ბედნიერი შობილი, რა უყავ ძე, დედისაგან?
მრიძულე და გაავდე? რა ავი ნახე თმისაგან?!

არ იკითხება სპარსულში.

ნაცვლად 1111, 1112, 1113, 1114 სტროფებისა:

ზაალს ძიძა არვინ მისცა, არც ოქსინოს დაუგებდეს,
ლომ-ვეფხნი და ზღვის ნიანგნი ჩვილს ძუძუსა აწოებდეს;
შვილობისა სიყუარული ვინ დაბადა, მას აქებდეს,
ცის მფრინველნი სურვილითა მალლა ბუდეს აიგებდეს.

ჰაერთა შიგან არწიენი მალლა დაიდგმენ ბუდესა,
გამაგრდებიან ფასკუნჯნი, გარე მოიდგმენ ზღუდესა.
თეთრი ზაღდასტან გაავდეს ბალახთა, გააცუდესა;
გორვიდა ლეკუი ლომისა, მზის შუქთა დააქმუნესა.

მოვიდოდა განგებითა მუნ ფასკუნჯი ნადირობად,
იპოვნა და მან წაილო მართვეთათვის გასაძლობად,
ნება იყო განგებისა, მას უბოძა ძიძაობად,
პირ-აშქმული მჭართა ქვეშე შეუგორდა ბარტყთა თბობად.

ბარტყთა ჯორცი დაუჭლიჩის, მუნ ფასკუნჯი ნადირობდა,
პირსა სისხლი ჩასდიოდა, ზაალ იმით გაძლებოდა;
ტახტად ჰქონდა ბუდე მისი, გლახ სიმურლი ძიძაობდა;
ვირემ ბარტყთა გააფრენდა, ამ წესითა იზრდებოდა.

სპარსულში შემდეგი იკითხება:

ის ჩეილი ბავშვი იმ ადგილას
დღისით და ღამით ეგდო ობლად მიტოვებული;
ხან თითის წვერს წუწნიდა
და ხან ყვიროდა.

როცა ბარტყებს მოშივდათ,
აფრინდა მალლით ფასკუნჯი ბუდიდან;
ერთი მტირალი ჩეილი ყრმა დაინახა
და მიწა, ვით ზღვა ბობოქარი;
ქვებისა ჰქონდა იმას აკვანი და მიწა ჰყავდა ძიძად,
მის ტანს სამოსი — და ბაგეს რძე გაშორებულ.
მის ირგვლივ იყო შავი მიწა დამწუხრებულ
და თავზე მალლით მზე დაჰნათოდა.
ნეტავ, ჰყოლოდა მას ვეფხვები მშობლებად,
რომ მზისგან ის მოეჩრდილათ.

ღმერთმა სიყვარული მისცა ფასკუნჯს,
არ განიზრახა მან იმ ბავშვის შექმა.
დაბლა დაეშვა ღრუბლებიდან და კანგი დაჰკრა,
აიტაცა იგი იმ ცხელი ქვიდან
და გააქროლა ელბურზის მთისაკენ,
სადაც ჰქონდა მას თავშესაფარი.
ბარტყებს მიართვა, რათა მოინადირონ,
არად ჩაადგონ მისი კვნესა-ტირილი.
ღმერთმა უბოძა კარგი საჩუქარი,
დიდი მომავლის იგი იყო მატარებელი.

უვლიდა ფასკუნჯი ბარტყებთან ერთად იმ პატარას,
თვალთაგან სისხლის ცრემლების მფრქვეველს.
განსაცვიფრებელი სიყვარულით მას მზრუნველობდნენ,
გაკვირვებულნი იყვნენ მისი სახის სილამაზით.
ნანადირევთაგან ყველაზე დიდს ის აირჩევდა,
სტუმარი იგი რძის მაგივრად სისხლს მიირთმევდა.

ორივე ტექსტის მიხედვით, გარდაგდებული ბავშვი ფასკუნჯმა აიტაცა
და თავის ბარტყებთან მიიყვანა. ბავშვს ფასკუნჯი ზრდის ნანადირევის სისხ-
ლით. სპარსული ტექსტი გარდაგდებული ბავშვის მდგომარეობაზე უფრო
მეტად ჩერდება, ვიდრე ქართული. „ლომ-ვეფხნი და ზღვის ნიანგნი ჩვილს
ძუძუსა აწოვბდეს“, არ იკითხება სპარსულში. ქართული, ჩანს, ზაალის გარ-
დაგდების ამბის სხვა ვერსიით სარგებლობს.

სტროფები 1115, 1116, 1117, 1118, 1119:

თეთრი თმა მეტად აშვენებს, იაგუნდს მოუქნებოდა,
გაივსო, ვითა მთიები, ცისკარსა ედარებოდა;
ჭელთა ქმარება შეეძლო, ადგის და იარებოდა,
ვითა გაუჩნდა გამზრდელად, ფასკუნჯსა ემოყურებოდა.

მასთანა დაჯდის საქმელად, თუცა ვერ გაძღის პურითა.
რა ჭამის, დაწვის, იძინის, კეკა შეესმოდის ყურიითა:
შეიტყო, რონე არ იყო იგი მათებრი სჯულითა,
ზრო გაისინჯის, უბნობდის ენითა ფასკუნჯურიითა.

ზაალ უკან გაეკიდის, რა ფასკუნჯნი დაფრინდიან,
მოეწყინის, დაშერის მეტად, რა იგინი ამალღდიან;
მან მომართის ბუღესავე, ველარ ნახის, მოშორდიან.
მუნ სამყოფი გაიჩინა, საღ პირველად იგი სხდიან.

იგი უფროსი ფასკუნჯი მას ნადირსა უზიდევდის,
ზედა ზაალ თამაშობდის, ლომივითა აგორვებდის;
სადამდისცა მთელი ჰყუანდის, ამ წესითა ნავარდობდის,
ქკუა ჰქონდა კაცობრივი: ვით წესია, ტყავს აძრობდის.
შეიტყუის სიცხე, სიცვიე, შიმშილი, წყლისა წყურვილი,
ნადირის ტყავი შეფშენიტის, იყუის იმითა ბურვილი;
შესცივდის, ქვეშე დაიგის, იყუის იმისთვის ურვილი,
გარე ფრთა ერქვის ფასკუნჯთა, ჰქონდა მკობისა სურვილი.

არ იკითხება სპარსულში.

ნაცვლად სტროფებისა 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125:

წელიწადი ათამდისი იმან დაჰყო მუნ ასეთი.
თმანი კოქთა უფარვიდის, ტან-საროა, ლომ-ნაკუეთი;
მკლავ-მსხვილია, მკერდ-მყაფარი, კისერ-კოშკი გაუქუეთი,
საამს სჯობდა შვენებითა, არის პაპის მონაკუეთი.

ნადირობად მთისა ძირსა ჩამოვიდა ერთსა დღესა.
თმა-უპანით უკუ ეგდო, ფრთა-მორკმული ეს რისხესა;

თვალ-ნარგისი, მოცინარე, პირის სახე ჰგავს მთვარესა,
ლაწვი ლალსა ელვარესა, იაგუნდსა მცინარესა.

ნასვე დღესა ქარავანი მოხუდა სითმე მომავალი,
ზაალდასტან დაინახეს, საროსაებრ ტან-მაღალი,
თეთრის თმითა დაბურვილი. პირად ვარდი, მზისა ალი,
ესე საქმე გაუქუირდა, საუბარი თქვეს მრავალი.

ოთხთა კაცთა ცხენოსანთა ამბვის ცნობად სთქმიდა გული,
ნიმავალი დაინახეს, მთისაჲ იყო სიარული;
დაფრთხა, ვითა არ ენახა მისობასა კაცთა რჯული,
მუნ გავიდა მთისა წვერსა, იგ კლდე იყო უგზაული.

უქვერტდეს განცვიფრებულნი, უზომოდ განკუირდებოდეს;
უძახდეს: „ღვთის მოყუარეო!“ ყივილით ეუბნებოდეს.
ზაალს არ ესმის სიტყუანი, ვით კაცნი არა ხლდებოდეს,
ყოლე არ გასცა პასუხი, მღევარნი დაბრუნდებოდეს.

ზაალდასტან დადგა დარბაზსა, სიმურღსა ჰქონდეს გებულნი.
თავისა გზასა წავიდეს, იგ კაცნი გაკუირებულნი.
ყოვლგან თქვეს ესე ამბავნი, სიზმრითა ვით ოცნებულნი;
აქ ნაბა საამ ჩვენება საჩინოდ განცხადებულნი.

სპარსულში შემდეგი ადგილია წარმოდგენილი:

ანგვარად, ვიდრე დიდი ხანი გავიდოდა,

იქ იყო ბავშვი მალულად.

როცა ის გაიზარდა

და გახდა ვაჟკაცი: მაღალი, ვით სარო,

გულ-შკერდი მისი, ვით ვერცხლის მთა და წელი მისი, ვითა ლერწამი,

იმ მთაზე ერთმა ქარავანმა გადაიარა

და გაერცელდა მისი ნიშანი ქვეყნად.

კარგი და ავი არასოდეს არ დარჩება დაფარული,

დიდებულ საამ ნარიმანის ძეს მოუვიდა ამბავი

იმ ბედნიერი ფეხის ვაჟისა.

სპარსულში მოთხრობილი ამბავი ქართულში გავრცობილია. აქ გამო-
ყენებულ შედარებებიდან ქართულში მხოლოდ „ტანსარო“, „საროსაებრ ტან-
მაღალი“ (ترانسانو) გადმოსულა. ქართულში გამოყენებული დანარჩენი შე-
დარება-ეპითეტები: „ლომ-ნაკვეთი“, „კისერ-კოშკი“, „თვალ-ნარგისი“, „პი-
რის სახე ჰგავს მთვარესა, ლაწვი ლალსა ელვარესა, იაგუნდსა მცინარესა“,
„პირად ვარდი“, „მზისა ალი“, „ნთისაჲ სიარული“, უცნობია სპარსული-
სათვის.

ქართულ-სპარსული ტექსტების ამ ნაწილთა ერთმანეთთან შედარება
გვარწმუნებს იმაში, რომ ქართული ტექსტი არ ექვემდებარება სპარსულს.
ქართველი პოეტი უშუალოდ სპარსული ტექსტით არ სარგებლობს.

სხვაობას ქართული ტექსტის ამ ნაწილისას იწვევს არა მხოლოდ ის გა-
რეწობა, რომ იგი დამოკიდებულია „შაჰ-ნამეს“ ისეთ რედაქციაზე, რომელ-
შიც ზაალის შობისა და მისი გარდავლების ეპიზოდი ქართულის მსგავსად

იქნებოდა წარმოდგენილი¹, არამედ ქართული ტექსტის ავტორის მიერ მოვლენათა თავისებური გააზრება. მთელი ამბის სხვაგვარ პოეტურ ფორმებში წარმოდგენა; ამას ცხადყოფს ქართულისა და სპარსული ტექსტების შედარებითი ანალიზი, საიდანაც მრავალ საყურადღებო გარემოებათა გარდა, ისიც ირკვევა, რომ ქართულ ტექსტში, შინაარსეული თვალსაზრისით სპარსულთან საერთო ადგილებიც კი, ხშირად სხვაგვარ პოეტურ გააზრებას ღებულობს. გამოთქმულ მოსაზრებას ისიც ამაგრებს, რომ ქართულ ტექსტში გამოყენებულ უცხო სიტყვათა დიდი ნაწილი სპარსულის შესადაო ადგილზე არ იკითხება².

ქართულში უცხო წარმოშობის შემდეგი სიტყვები გვაქვს: სარო (سرو), ლალი (لال), მულაზარი (مرغزار), შაქარი (شکر), ტახტი (تخت), ბროლი (بلور), ფალავანი (فهلوان), ზაფრანი (زعفران), ბალახში (بدخش), ბანბა (بنب), ქაჯი (کج), დევი (دیو), ნიანგი (نہنگ), ნარგისი (نرگس), ქარავანი (کاروان), დარბაზი (دروازه), სიმურღი (سیمرغ), მუშკი (مشک), ამბრი (عنبر), მეჯლიში (مجلس).

აქედან სპარსულის შესადაო თავში (ისიც ქართულის არა პარალელურად) მხოლოდ შემდეგი სიტყვები დაიძებნება: სიმურღი (سیمرغ), ქაჯი (ფორმით کج = کج), დევი (دیو), ფალავანი (فهلوان), სარო (سرو).

„როსტომიანის“ ეპიზოდთა დიდი უმრავლესობის სპარსულ ტექსტთან შედარებაც ასეთსავე შედეგს მოგვცემდა. ყოველივე ამით. ვფიქრობთ. დასტურდება, რომ ქართველი პოეტი მთელი რიგი ეპიზოდების შექუშაებისას „შაპ-ნამგს“ ქართული პროზაული ვერსიით სარგებლობს და არა სპარსული ტექსტით.

აბლა განვიხილოთ „როსტომიანის“ ისეთი ადგილი³, რომელიც, ჩემი აზრით, უშუალოდ სპარსულ ტექსტთანაა დაკავშირებული.

სპარსულით:

که ای رزم دیده دلاور سران	چنین گفت پس طوس بامتران
بازیم وین کار دشواریست	مرین بند را چاره اکنون یکیست
باید فرستاد و دادن پیام	هیونی تگاور بر زال سام

ქართულით:

ერანელთა მოახსენა ერთი სიტყუა მაშინ ტუსი:

„ჭუი-ჭუინ მოციქულად ვჰკადროთ, შეილი თაქორისი,

ზაალდასტან მოგვაჰმაროს გამორჩევა, ჰყუა მისი,

შევეხეწნეთ, წამოვიდეს, ამა ნასკუსა გახსნის ისი“.

სპარსულში გამოყენებული სიტყვის „მთავარნის“ (متران) ნაცვლად ქართულში იკითხება „ერანელი“ (ერანელთა მოახსენა); იგულისხმება, რომ

¹ ამის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

² თუმცა ეს სიტყვები საერთოდ არ არის უცხო „შაპ-ნამგს“ სპარსული ტექსტისათვის.

³ ქართ. სტროფები 2126 — 2158 = სპარს. გვ. 319 — 325.

ეს „მთავარი“ (ჟფროსნი, დიდებულნი) ერანელებია. ქართული ტოვებს სტრიქონებს — *كرد رزم ديدان اور سران* (ვითა, ომნახულნო გულოვანო წინამძღოლნო), რაც შინაარსულ მხარეს არათერს აკლებს. მეორე სტრიქონი: „ჭუი-ჭუინ მოციქულად ვჰკადროთ, — შვილი თაქორისი“. სპარსულში შემდეგნაირად იკითხება: საჭიროა ერთი სწრაფმავალი ცხენოსნის გაგზავნა საამის ზაალთან და (მისთვის) შეტყობინება (სიტყვა-სიტყვით „ცნობის მიცემა, დავალების მიცემა“). მოციქულის სახელი („ჭუი-ჭუინ“) არც მისი მამისა („თაქორ“) არ იცის სპარსულმა ტექსტმა. აქ სპარსული სიტყვები *هيوئى تگاور* ჰაიუნი ან ჰაივენი თაგავერ || თაქავერ || თაქორ), რაც ნიშნავს ერთ სწრაფმავალ. ცხენულს მოციქულს, მთარგმნელს, როგორც ამას. მართებულად შენიშნავს იუსტინე აბულაძე (შაჰ-ნამეს ვერსიები, I, გვ. 856 და 870), პირდაპირ გადმოუტანია. მას იგი საკუთარ სახელად გაუგია. დანარჩენი ორი სტრიქონის ნაცვლად სპარსულში იკითხება: „ამ ნასკვის (გახსნის) საშუალება ამჟამად ერთია. გავაქეთოთ, ეს საქმე არ არის ძნელი“. სპარსულით, ამას მოსდევს ბეითი, რომელშიც ზაალთან მოციქულის გაგზავნაზეა ლაპარაკი. ქართულში, თუ სპარსულის ამ ტექსტიდან გამოვალთ, სტრიქონებია გადასმული, ამიტომ აქ ზაალდასტან სპარსულის ამ სტრიქონების მიხედვით ზედმეტად მოჩანს, მაგრამ თუ ქვედა ბეითს გავითვალისწინებთ, იგი ზედმეტი არ არის. ერთი შეხედვით, სპარსულის ამ ბეითს თითქოს არ გადმოსცემს ქართული; მაგრამ კითხვა ისმის: რატომ გზავნიან მოციქულს ზაალთან? იმიტომ, რომ ზაალი მოვიდეს და დაეხმაროს მათ. ამ ნასკვის (*بند*) საშუალება — გამხსნელი ის არის (საერთოდ ლაპარაკია ქვეაოზისადმი რჩევა-დარიგების მიცემის შესახებ. ზაალმა უნდა დაუშალოს მას მახანდარანს სალაშქროდ წასვლა).

ქართველი მთარგმნელი სწვდება სიღრმეს სპარსულში ჩადებული აზრისას და მას ზედმიწევნითი სისწორით გადმოსცემს. ამ სპარსული ტექსტით თუ გამოვალთ, ქართულში სტრიქონთა დალაგება ასეთი უნდა იყოს:

ერანელთა მოახსენა ერთი სიტყუა მაშინ ტუსი:
 „ზაალდასტან მოგვაქმაროს გამორჩევა, ჰქუა მისი;
 შეეხვეწნეთ, წამოვიდეს, ამა ნასკუსა გაასნის ისი.
 ჰუი-ჭუინ მოციქულად ვჰკადროთ, — შვილი თაქორისი“.

ეს კი (მოციქულის გაგზავნაზე ბოლოს ლაპარაკი), ქართულში უხერხულობას გამოიწვევდა.

სპარსულით:

که گر گل بسر داری اکنون مشوی *یکی تیز کن مغز و بنمای روی*
مگر کو گشاید یکی بنامند *سخن بر دل شهریار بلند*

ქართულით:

რა მოვიდეს მოციქული, ჩვენი საქმე ამას ჰკითხე,
 თუ მოგეცხოს თავსა გილი, ნუ მოიბან, მოდი, ვით ხე,
 ვითა ქარმან, წამოსაელად ფიცხლავ ტვინი გაიფიცხე,
 შარიარსა გულის ნასკუი დახსნა, დევთა მოაკიცხე.

სპარსული ტექსტის დალაგების მიხედვით ზედა (2126) სტროფის გეორე სტრიქონს (და იგი კი, როგორც ნაჩვენებია ვეაქს, ორიგინალში უკანასკნელ სტრიქონად იკითხება) უნდა მოსდევდეს სტრიქონი: „თუ მოგეცხოს თავსა გილი, ნუ მოიბან, მოდი, ვით ხე“ („ჰუი-ჰუინ მოციქულად ეკადროთ, შვილი თაქორისი, თუ მოგეცხოს თავსა გილი, ნუ მოიბან, მოდი, ვით ხე“), მაგრამ რადგანაც ქართულში (2126) სტრიქონები გადასმულია (და ეს ნაკლად არ ჩაითვლება), შემდეგ (2127) სტროფში გაჩნდა შინაარსის მსგეულობისათვის აუცილებელი, მაგრამ სპარსულისათვის ზედმეტი სტრიქონი: „რა მოვიდეს მოციქული, ჩვენი საქმე ამას ჰკითხე“.

ზედა სტროფის რომ ამ სტრიქონის გარეშე მოსდევდეს მომდევნო სტროფის სტრიქონები, მაშინ შემდეგნაირად წარმოგვიდგება საქმის ვითარება:

შევეხვეწნეთ, წამოვიდეს, ამა ნასკუსა გახსნის ისი,
თუ მოგეცხოს თავსა გილი, ნუ მოიბან, მოდი, ვით ხე;
ვითა ქარმან... და სხვა.

აქ, „შევეხვეწნეთ, წამოვიდეს, ამა ნასკუსა გახსნის ისი“ და მის ზედა ორი სტრიქონიც ტუსის სიტყვებია ერანელთა მიმართ, ხოლო მომდევნო სტროფის სამი სტრიქონი „თუ მოგეცხოს თავსა გილი, ნუ მოიბან, მოდი, ვით ხე, ვითა ქარმან“ და სხვა, ტუსისა და დიდებულების მიერ მოციქულის პირით ზაალთან შენათვალის სიტყვებია. რომ აქ სტრიქონი „რა მოვიდეს მოციქული, ჩვენი საქმე ამას ჰკითხე“, არ იკითხებოდეს და სტრიქონს „შევეხვეწნეთ, წამოვიდეს, ამა ნასკუსა გახსნის ისი“, მოსდევდეს, „თუ მოგეცხოს თავსა გილი“ და სხვ., მაშინ ეს სიტყვები დიდებულთა მიმართ თქმულ ტუსის სიტყვებად გამოვიდოდა და არა ზაალთან შენათვალ სიტყვებად.

სპარსულის მიხედვით ქართულში სტრიქონები ასე უნდა იყოს განლაგებული (მეოთხე სტრიქონიდან 2126 სტროფისა): „ჰუი-ჰუინ მოციქულად ეკადროთ, — შვილი თაქორისი, თუ მოგეცხოს თავსა გილი, ნუ მოიბან, მოდი, ვით ხე, ვითა ქარმან, წამოსავლად ფიცხლავ ტვინი გაიფიცხე, შარიერსა გულის ნასკუი დახსნა, დევთა მოაკიცხე“.

ამ სტროფში გადმოცემულია შინაარსი სათანადო სპარსული ტექსტის ადგილისა; იგი იცავს სპარსულისათვის დამახასიათებელ გამოთქმასაც — ფიცხლავ ტვინი გაიფიცხე“ (یکی تیز کن مغز): უცხო სიტყვები „გილი“ (گل = მიწა, ტალახი) და „შარიარი“ (شهریار = მეფე, ხელმწიფე) ქართულის შესადარად ადგილებზე გვხვდება.

სპარსულით:

دردیو هر گز نبا يد گشاد بگويد که این اهر من دادباد
وگر نه سر آمد نشیب و فراز مگر زالش آرد از گفته باز

ქართულით:

მოახსენე: „ესე საქმე დასტურ დევმან მოგაგონა,
ნუ გააღებ მაგა კარსა, არ ვარგია, ნუ იქ, მგონა;
მისი გული მოაბრუნე, ნუ თუ შენ რა გაგიგონა,
თვარ ესენი სრულად წაქდა, საყმოდ მტერთა დაამონა!“

ქართულში ლექსის შევსებისათვის მიმატებულია სიტყვები: „არ ვარგია, ნუ იქ, მგონა“ (ნეორე სტრიქონში), „საყმოდ მტერთა დაამონა“ (მეოთხე სტრიქონში). „აჰრიმანის“ (اهرمين) საბადლოდ ქართულში გვხვდება „დე-ვი“. თუმცა სპარსულში, იქვე, ეს სიტყვაც (დევი) იკითხება,

სპარსულში:

هيوني تگاور برون تاختند
چو آمد بر زال گيتی فروز
که ای نامور با گهر پورسام
که از دانش اندازه نتوان گرفت
نه تن ماند ايدر نه بوم ونه بر
ببيچيدش آهرمن از راه راست
نخواهد همی بود همداستان
همی گاه مازندران با یدش
سپهد همی زود خواهد شدن

سخنها زهر گونه بر ساختند
دونده همی تاخت تانيمروز
چنين دادش از نامداران پیام
يکی کار بيش آمد اکنون شگفت
برين کار اگر تو نبندی کمر
يکی شاهرا دردل اندیشه خاست
برنج نياگانش از باستان
همی گنج بی رنج بگزایدش
اگر هيچ سر خاری از آمدن

ქართულით:

ვითა ქარი, გაემართა მაშინ შეილი თაქორისა,

ერანელთა გაგზავნილი, მივა სახლსა საამისსა;

იგ მოკითხვით მოიხსენა როსტომ—შეილი ზაალისა:

„არ გვიშეელი, უსაცილოდ წაჭდა ტახტი ერანისა.

საქმე მოსრულა ჩუენზედა, რომ ბრძენნი ვერ მოსწუდებიან,

არას გვიშეელი, ერანი წაჭდების, აოჯრდებიან:

კაცი არ იყოს, სამყოფად ნადირნი აქ დადგებიან,

ქექაოზს საგონებლითა ცნობანი გაშმაგებიან.

მოვიდა და დეემან ზაკუით ეს გზისაგან მოაცდუნა,

შენც და კაცი გონიერი, გვერც სახლოდ აღოარ უნა,

ტახტ-გვირგვინი დააფიწყდა, მაზანდარას წასელა უნა,

აწ თავსაცა ნუ მოიფხან, მოდი ფიცხლავ, დაშლა უნა.

ქართული ტოვებს სტრიქონს — სიტყვები ყოველგვარი გამართეს (سخن ساز هر گونه بر ساختند): შეიძლება სტრიქონების:

ერანელთა გაგზავნილი, მივა სახლსა საამისსა,

იგ მოკითხვით მოიხსენა როსტომ—შეილი ზაალისა,

წაკითხვას S — 428 და S — 1505 ხელნაწერებში დაცული წაკითხვა ვამჯობინოთ; იგი უფრო უდგება სპარსულის შინაარსს:

ერანელთა გაგზავნილი, მივა სახლსა ზაალისა,

იგ მოკითხვით მოიხსენა შეილი გმირის საამისა.

„შეილი თაქორისა“ აქაც იმავე გაუგებრობითაა წარმოსობილი, რომელზედაც ზევით გვქონდა მსჯელობა. ქართულ ტექსტში სპარსულში მოთხრობილი შინაარსიდან გადახვევას ადგილი არა აქვს.

სპარსულით:

همه رنج تو داد خواهد بید که بردی ز آغاز با کیقباد
تو بارستم شیر ناخورده سیر میا نرا بیستی چو شیر دلیر
کنون آن همه باد شد پیش او بیچید جان بداندیش او

ქართულით:

ამას წინათ, რაც მსახურე ქაიყუბადს — მტერთა მძლესა,
დედის ძუძუს მოგაშორეს, წელთ სარტყელი შეგარტყესა,
რაც მტერთათვის გიბრძოლია ამას წინათ, წაქდა დღესა,
ვითა ქარი, დაავიწყდა, წაულია სიავესა.

უცვლელად გადმოგვეცემს შინაარსს. „დედის ძუძუს მოგაშორეს, წელთ სარტყელი შეგარტყესა“, სპარსულში ასე იკითხება: „შენ რძით არა გამამძლარ-მა (ქართ. „დედის ძუძუს მოგაშორეს“) როსტომთან სარტყელი შემოირტყე, ვითა ლომმა გულოვანმა“. „ვითა ქარი დაავიწყდა“, სპარსულში ისე იკითხება: „ახლა ყველაფერი ის ქარად იქცა მის წინაშე“.

სპარსულით:

چو بشنید داستان بیچید سخت که شد زرد برگ کیانی درخت
همی گفت گاؤس خود کامه مرد نه گرم آزموه ز گیتی نهرسد

ქართულით:

ზაალს რა მოციქულობა ესმა და გული დაეძრა,
თქუა, ვიცი, დროშა გაყუითლდა, ტარსა მტერთაგან დაეძრა,
თავის მიმდომან ქექაოზ ტახტი-გვირგვინი გაეც, სრა,
საწუთროს უნახავი ხარ, მისთვის გაპპირე, ვა, ეს რა!

„დროშა გაყუითლდას“ ნაცულად სპარსული კითხულობს: „გაყუითლდა ფოთოლი ქაიანური ხისა“, „თავის მიმდომან ქექაოზს“, სპარსულში უდრის „ქაოსი თვისნება კაცი, თავის სურვილების ამყოლი, საკუთარი განცხრომის კაცი“ (گاؤس خود کامه مرد). ორიგინალში არ იკითხება: „ტახტი-გვირ-გვინი გაეც, სრა“. იგი ქართულში ზემო (2131) სტროფში ნათქვამის — „ტახტი-გვირგვინი დაავიწყდა, მაზანდარას წასულა უნა“ — გაელენით უნდა გაჩენილიყო.

აქ პოეტი ცდილობს ოთხ სტრიქონში გადმოცემული აზრი ოთხ სტრი-ქონშივე ჩაატოს; მას მესანე სტრიქონისათვის სიტყვები აკლია; სპარსულის მესამე სტრიქონში ნათქვამი „ამბობდა“ (همی گفت) იკითხება ქართუ-ლის მეორე სტრიქონში, როგორც „თქუა“ (თქუა, ვიცი, დროშა გაყუითლდა). გადმოცემულია „თავის მიმდომან ქექაოზ“ (گاؤس خود کامه مرد), მაგრამ ეს სიტყვები ლექსს ვერ ავსებენ. მთარგმნელი იძულებულია სხვა სიტყვები მოიშველიოს. ასეთ სიტყვებად, რომელნიც ამბის მსვლელობას ზიანს არ აყე-ნებენ, მელექსესათვის აღმოჩნდა „ტახტი-გვირგვინი გაეც, სრა“. სპარსულით, მეოთხე სტრიქონი ასე იკითხება: „არც სითბო განუცლია (გამოუცლია) ქვეყ-“

ნისაგან და არც სიცივე*, ე. ი. არც ბედნიერება უნახავს და არც უბედურება ქვეყნისაგან. მთარგმნელს კარგად ესმის ამ სიტყვების აზრი და გადმოაქვს იგი როგორც „საწუთროს უნახავი“ („საწუთროს უნახავი ხარ“). „მისთვის გააპირე. ვა, ეს რა“, ზიმატებულია ლექსის შევსების მიზნით.

სპარსულით:

برو بگذرد سال و خورشید و ماه	كسى كويود در جهان پيش گاه
بلرزند يكر كهان و مهان	وز اندیشه تيغ اودر جهان
شوم خسته گر پند من نشود	نيابد شگفت اربمن نگرود

ქართულით:

უნდა მეფე გამოცდილი, ეამ-ნაკუეთი, ეტლ-ნახული,
მტერთა ჯრმლისა მანაშური წაეკითხოს მისი სრული,
მივალ, ყუელა გავაგონო ნახული და მონახული,
თუ არ მისმენს, როსცა არის, მოიგონებს იგ გულ-წყლული.

სპარსულის ოთხი სტრიქონი (ორი ბეითი) გაერთიანებულია ქართულის პირველ ორ სტრიქონში. სპარსულში იკითხება: „ის, ვინც იქნება პატივსაცემი (თავმჯდომარე) საპატიო ადგილზე (ე. ი. ტახტზე), მას მფარველობას გაუწევს წელი (დრო, ეამი), მზე და მთვარე“. ქართულში ამის საბადლოდ წერია: „უნდა მეფე გამოცდილი, ეამ-ნაკუეთი, ეტლ-ნახული“. სპარსულში ზევით წერია, რომ ქაოსი (ე. ი. მეფე) „გამოუტყდელია“ (نه گرم آزمواد): ქართული (სტროფი 2133) ამის საბადლოდ კითხულობს „საწუთროს უნახავი“. მთარგმნელი ხედავს, რომ ორიგინალში წერია „გამოუტყდელი“ („საწუთროს უნახავი“). იცის, რომ ეს გამოუტყდელობა შეეხება ქაოსს. სიტყვების „უნდა მეფე გამოცდილი“, შემოტანა არ იწვევს სპარსულში გამოთქმული აზრის გადასხვაფერებას. სპარსულში მეორე ბეითია: „და მისი ხმლის შიშით (მოგონებაზე, გახსენებაზე) ქვეყნად აკანკალდებიან (შეშინდებიან) მცირენი და დიდნი“. ქართულში გამოყენებული სიტყვა „მანაშური“ მანშურ (ბრძანება, მოწმობა) სპარსული ტექსტის ამ ადგილზე არ იკითხება. ქართულის ორი უკანასკნელი სტრიქონის ნაცვლად სპარსული კითხულობს: „არ იქნება გასაკვირი, თუ ჩემსკენ არ გადმოიხრება (ე. ი. არ დამიჯერებს, თუ ჩემსას არ შეიგონებს); გაუხდები ღონემიხდილი (დავიტანჯები, გაუწვალდები), თუ ჩემს შეგონებას — რჩევა-დარიგებას არ შეისმენს.“

„გაუხდები ღონემიხდილი“, „დავიტანჯები“, სპარსულში გადმოცემულია სიტყვებით — شوم خسته. ქართულში წერია: „მოიგონებს იგ გულ-წყლული“.

ეს შეეხება მეფე ქექაოზს, თუმცა ქართულშივე წარმოდგენილი ამ სტრიქონის ვარიანტით („თუ არ მისმენს, როსცა არის, მოიგონებს გული წყლული“) აქ ზალი იგულისხმება. სპარსული ტექსტი მაკანისა (და აგრეთვე ეულერისა) აქ გულისხმობს ზაალს, ხოლო მოლისა ქაოსს (ქართ. ქექაოზ); „გახდება ავად, დაიტანჯება (გაწვალდება) და ჩემს შეგონებას არ შეისმენს“ شود خسته و پند من نشود ჩანს, აქ სპარსული ტექსტებიც ვერ შეთან-

ხმებულან. სპარსულში აქ სიტყვა „გული“ (دل) არ იკითხება. სიტყვა ხسته ნიშნავს „აუღმყოფს“, „დაპირილს“ და სხე. მთარგმნელს იგი „დაპირილის“ მნიშვნელობით გაუგია; ალბათ, ამის გამო გაჩნდა მეოთხე სტრიქონში „გულ-წყულული“.

სპარსულით:

ازانديشه شاه دل بگم
 نه شاهو نه گردان ايران زمين
 زمن گريزيرد شود بودمند
 تهنتمن هم ايدر بود با سپاه
 چو خورشيد بنمود تاج ازفراز
 بزرگان برفتند با او برام

وراین رنج آسان کنم بر دل
 نه از من پسندد جهان آفرین
 شوم گویمش هر چه آید زبند
 وگر تیز گردد گشودست راه
 پر اندیشه بود آن شب دبر باز
 کمر بست و بنهاد سر سوی شاه

ქართულით:

წავიდე და შევაგონო, ვაი თუ ვერ გამიგონოს,
 არ წავიდე, შემოქმედსა ვაწყენ, აღარ მოეწონოს;
 თუ მაისისმენს სარგებელსა, ჰპოვოს,—ლბინსა შეაწონოს,
 გაფიქბდეს და არ მიყუროს, მან უჩემოდ გზა იქონოს.
 მე შინ ვიქნები ლაშქრითა, თუ იგ მატურმან წაიღო.
 მას ლამე ამას იგონებს. გაჩნდა, მზემ კარი გაიღო,
 ზაალ შეირტყა სარტყელი, კელთა აბჯარი აიღო,
 ერანს წავიდა, მზის შუქმა დიდი ნათელი მიიღო.

სპარსულში წერია: „თუ ამ საზრუნავს გადაადვილებ და შაჰის ფიქრს გულს ჩამოვაშორებ, ჩემგან ამას არ მოიწონებს ქვეყნის შემოქმედი, არც ფალანგები ირანის ქვეყნისა“.

ქართულში ყოველივე ეს ერთ სტრიქონშია გადმოცემული: „არ წავიდე, შემოქმედსა ვაწყენ, აღარ მოეწონოს“. სპარსულში ვკითხულობთ: „თაჰამთანიც აქ იქნება ლაშქართან“. „თაჰამთანი“ ეპითეტია როსტომისა და აგრეთვე „შაჰნამეს“ ზოგიერთი გმირისაც. აქ „თაჰამთანში“ როსტომი იგულისხმება, მაგრამ მისი ამ აღვლას მოხსენიება ოდნავ უხერხულობასაც იწვევს სპარსულ ტექსტში. ქართული ტექსტი აქ ზაალს გულისხმობს. იგი კითხულობს: „მე შინ ვიქნები ლაშქრითა“. შესაძლებელია, ეს წიკითხვა სჯობდეს.

სპარსულით:

بهرام و گرگین و گردان نیو
 درفش هما یونش آمد بدید
 سری کو کشد پهلوانی کلام
 پیاده شد ندش همه بی درنگ
 سوی شاه با او همی راند ند

خبر شد بطوس و بگودرز و گيو
 که داستان بنزدیک ایران رسید
 پذیره شدندش بران سپاه
 چو داستان سام اندر آمد بتنگ
 برو سر کشان آفرین خواندند

ქართულით:

.რა მოვიდა, მოეგებნეს ერანელნი ფალავანნი,
ბარმან, ტუსი და გოდერძი — ახლავს გურგენ გულოვანი.
ერთმან ერთი მოიკითხეს, გარდიჯადეს მათ ფარმანი,
მეფისაკენ გაემართნეს, სადარბაზოდ დასაგვანნი.

ქართული მოკლედ, მაგრამ სწორად გადმოსცემს შინაარსს. სპარსულში ზაალის ირანს მოსვლა ასეა გადმოცემული: „ეცნობა ტუსის, გოდერძის, გივის, ბაჰრამსა და გულოვან ფალავნებს, რომ დასტანმა მოაღწია ირანს, რომ მისი სამეფო დროშა გამოჩნდა. მის შესაგებებლად გაემართნენ მთავარნი ლაშქრისა და ყველა, ვინც კი იყო ფალავნურ ქუდის მატარებელი.

როცა საამის დასტანი მოალოვდა, ფეხოსნად მიეგებნენ მას ყველანი. ქება შეასხეს მას ფალავნებმა და გაემართნენ მასთან ერთად მეფისაკენ“. სპარსულში აქ არ იკითხება „ფარმანი“. ქართულში საკუთარ სახელებიდან გამოტოვებულია „გივი“.

სპარსულით:

کشیدی چنین رنج راه دراز	بدو گفت طوس ای گوسر فراز
بر آسایش این رنج کردی گزین	ز بهر بزرگان ایران زمین
ستوده بفرّا کلاه تو ایم	همه سر بسر نیکخواه توایم

ქართულით:

„თავ-მალალო ფალავანო“, — ტუსმან ეგრე მოახსენა:

„გრძელსა გზასა გაგვირჯიხარ, მოგიყუანეთ აქა ჩუენა.

ერანელთა დიდი საქმე, — შექირვება ჩამოგვხსენა,

თქუენ ყოფილხართ მათი ზურგი, თუ დაგვარჩენთ ახლა ჩუენა“.

ქართულის მეორე სტრიქონში ჩამატებულია „მოგიყუანეთ აქა ჩუენა“. მეოთხე სტრიქონის საბადლოდ სპარსული კითხულობს: „ყველანი ერთთავად შენი კეთილის მსურველნი ვართ, სახელგანთქმულნი შენი ქუდის ბრწყინვალეებით ვართ“.

სპარსულით:

که هر کس که او را بفر سود سال	بدان سامداران چنین گفت زال
ازان پس دهد چرخ گردانش داد	همه پند پیرانش آید بیاد
که از پندما نیست خود بی نیاز	نشا ید که گیریم از و پند باز
بشیمانی و رنج با شد برش	ز پند خرد گر بگردد سرش

ქართულით:

ზაალ თქუა თუ: „უნდა კაცმან გაიგონოს შეგონება,

იყოს ეამთა გაცვეთილი, ქნას ჭკუიანმან სხუათა ნება,

ეტლმან მისცეს სამართალი, ჩუენ არ გუმართებს შეგონება;

არ მაშისმენს შარიარი, — შეექნების შენანება.

სპარსულში ვკითხულობთ: „ამგვარად უთხრა ზაალმა იმ სახელოვანთ: ყველას, ვისაც ეამი გახეხავს (ქართ. „იყოს ეამთა გაცვეთილი“), მოხუცთა

შეგონება მოაგონდება“, ე. ი. ზობუტა რჩევა-დარიგებას შეიგონებს (ქართ. „ქნას ჭკუიანზან სხუათა ნება“).

ქართულში ამას პირველი ორი სტრიქონი გადმოგვეცენა. სპარსულში წერია: „ამის შემდეგ ეტლი მისცემს მას საპართალს. არ ეგების, რომ ჩვენ მისგან ავიღოთ რჩევა-დარიგება (შეგონება), რადგან თვით ჩვენი რჩევისაგან არ არის თავისუფალი (დამოუკიდებელი, სავსე); ე. ი. ჩვენ არ გვმართებს მისგან შეგონება, რადგან ჩვენი შეგონების გარეშე (თუ ჩვენ არ მივსცემთ რჩევა-დარიგებას) თვით დამოუკიდებელი, ე. ი. უნაკლოდ მოაწოდებენ, სრული კეჟისა არ არის“. ქართულში ნათქვამი „ჩვენ არ გვმართებს შეგონება“, იმას ნიშნავს, რომ მეფეს არ ძალუძს ჩვენ რაიმე შეგვეგონოს, რადგან თვით არ არის სრულყოფილი გონებისა. ქართულის ნეოთამე სტრიქონს ძაბარსულიდან ამოწერილი ადგილის უკანასკნელი ბეითი უღრის.

2140 სტროფი:

შევეხეწნეთ, ნულარ წავე მაზანდარას, მისცეს ზავი,
არ იყუროს შეგონება, გამოიღოს იმან თავი,
საწუთრომან შეანანოს, დაეპართოს ჭკუით ავი,
ნუ უყურებთ, დაგვემართოს საქმე მისგან საზარავი.

არ იკითხება სპარსულში. იგი აქ მთარგმნელის მიერაა შეტანილი. რა არის ამის მიზეზი?

სპარსული ტექსტის ნიადავით, ქართულის 2139 სტროფს 2141 სტროფი უნდა მისდევდეს; ე. ი. სტრიქონის „არ აცნისნენ შარიარი, შეაქნების შენანება“, შემდეგ უნდა იკითხებოდეს „ნათ ესე პირი დაასკუნეს. ჭელმწიფეს წინა მოვიდეს“ და სხვ.

სტრიქონთა ასეთი განლაგებით გაუგებარი დარჩებოდა, თუ მათ (ფალაენებმა) რა პირი დაასკუნეს. ანიტომ მთარგმნელი 2139-სა და 2141 სტროფებს შორის ერთგვარ ახსნა-განმარტებას იძლევა იმის შესახებ, თუ რა „პირი დაასკუნეს“ ფალაენებმა: „შევეხეწნეთ, ნულარ წავე მაზანდარას, მისცეს ზავი“ და სხვა.

სპარსულით:

زتو بگذرد پند کس نشنویم
بر نامور تاج و گاه آمدند

به آواز گفتند ما با تو ایم
همه یکسره پیش شاه آمدند

پند دادن زال کاوس را

پس اوبزرگان زرین کمر
نشسته بر اورنگ و دل شاد کام
همی رفت تا جا یگانه نشست
سرافراز تر مهتر اندر مہبان
نه چون بخت تو چرخ گردان شنید
دلت پرز دانش سرت پرزداد
بر خویش بر تخت بنشاختش

همی رفت پیش اندرون زال زر
چو کاوس را دید دستان سام
بکش کرده دست و سرا فگنده پست
چنین گفت کای کد خدای جهان
چو تو تخت نشنید و افسر ندید
همه ساله پیروز بادی و شاد
کی نام بردار بنواختش

ქართულით:

მათ ესე პირი დაასკუნეს, ჯელმწიფეს წინა მოვიდეს.
წინა ზალდასტან შეუძღვა, უკან თაკადნი შევიდეს;
ტახტზედა მჯდომსა ქექაოზს ჯმელთა მნათობად ხედვიდეს,
მას წინა წადგეს სააჯოდ, ვით მზისა შუქი ელვიდეს.
თავ-დადრეკით, ჯელ-ჩაშეებით, მას ჯელმწიფეს წინა დგესა,
ჯელმწიფესა გაუკუირდა, ბრძანა: „გევანან მოაჯესა“,
სასაუბროდ გაენართნეს, ჰკადრეს ქება ზესთა-ზესა,
მოახსენეს: „თავ-ნალალო, საწუთროსა სჩანნარ დღესა.
არ უნახავს სხვა შენებრივ ერანს, იჯდეს ტახტსა ზედა,
ეტლს ავსოვბარ ფამ-ნახულსა, გაგათაოს ამაზედა,
ბედნიერად გული შენი დაენტიციოს ამაზედა!“
გარდიწვია ჯელმწიფემან, ზაალ დასვა ტახტსა ზედა.

ქართული ტექსტის გამოთქმის „ჯელმწიფეს წინა მოვიდეს“, ნაცვლად ორიგინალი კითხულობს: „სახელოვანი თავისა და ტახტის წინა მოვიდნენ“. სპარსულში ან სიტყვების შემდეგ იწყება ახალი თავი „ზაალისაგან ქაოსის შეგონება“ (بند دادن زال کاؤ سرا). სპარსულში არ იკითხება „ხმელთა მნათობად“. არც „ვით მზისა შუქი ელვიდეს“. მოლისა და ვულერსის ტექსტებში არ იკითხება „ჰკადრეს ქება ზესთა-ზესა“ და არც ამის მსგავსი რამ. მაკანის ტექსტი კი ქართულის წაკითხვას ამართლებს; აქ ვკითხულობთ: „ამის შემდეგ ქება შეასხა შაჰ-რიარს, როგორც ეს შეჭფეროდა სახელოვანს“ (از آن پس ثنا خوا ند بر شهریار) (چنا نچون بود درخور نامدار).

სპარსულით:

زگر دان واز رستم سر فراز	بیرسیدش از رنج راه دراز
انوشه بزی شاه پیروزگر	چنین گفت مر شاهرا زالزر
برافرا خته سر بتخت توایم	همه شاد وروشن ببخت توایم
سخنهای بایسته را در گشاد	از آن پس یکی داستان برگشاد

ქართულით:

დალოცა და ჯელმწიფემან მერმე ჰკითხა გარჯა გზისა,
ზაულელთა ფალავანთა როსტომ სარო, თავ-მალლისა.
ზაალ ლოცავს შარიერსა. მადლსა მდაბლად გარდიჯდისა,
მოახსენა: „ნაიდაგმცა შენ ხარ ტაბტი ჯელმწიფისა.
აწ შენითა სიმართლითა დღეს საწუთრო კარგად არი,
გრძლად ცოცხალ ხარ, მტერი თქუენი შიშეულად თქუენგან არი,
ბედნიერად, მთიარულად, ერანი და ტახტი არი!“
თქმა დაუწყო გონიარად, მან გაულო სიტყუათ კარი.

ქართულში ყველაფერი სწორადაა გადმოცემული. ჩვენს ტექსტში, მარ-თალია, მთარგნელს შინაარსის სრულყოფისა თუ ლექსის გამართვის მიზნით, ისეთი სიტყვები შეუტანია, რომლებიც სათანადო ადგილზე არ იკითხება

(როგორცია, მაგალითად, „ზაულელთა“, „სარო“ და სხვ.), მაგრამ ამით დაბრკოლება არ იქმნება.

სპარსულით:

سزاوار تختی و تاج مہان
کہشہ دارد آہنگ مازندران
مراين راه ہرگز نہيمودہ اند
سپہراز بر خاک چندی بگشت
ازو مانده ايدر بسی گنج و کاخ
چہ ماہہ بزرگان کہ داریم ياد
نہ کردند آہنگ مازندران
طلسمت و در بند جادودرست
مدہمرد و گنج و درمرا بباد
بگنج و بدانش نيا يد بدست
وزايدر کنون رای رفتن زدن
ز شاہان کسی اين رای فرخ نہيد
چوتو بند گان جہان داورند
ز بہر فزونى درختی مکار
نہ آئن شاہان بيشين بود

چنين گفت کای پادشاہ جہان
شنيدم يکی نوسخن بس گران
زتو بيشتر پادشہ بودہ اند
بسر بر مراروز چندی گذشت
منو چہر شد زين جہان فراخ
ہمان زو ايانوذر کيقباد
ابا لشکر گشزو گرز گران
کہ آن خانہ ديو افسونگرست
مرآن بندرا هيچ نتوان گشاد
مرآترا بشمشير نتوان شکست
ہما يون نہ ادرکسی آنجا شدن
سپہرا بدان سو نہ بايد کشيد
گرين نامدازان زتو کمترند
تواز خون چند ين سر نامدار
کہ بارو بلنديش نفرين بود

ქართულთ:

თქუა: „რაზომნი ეტლისაგან ბრუნეით ეჲმნი გარდმიჲდიან,
მანუჩარ და ჳელმწიფენი, ერანს მეფედ რაცა სხლიან,
მისგან დარჩა საჳურჳლენი, ტახტ-გვირგვინი ცულად ჳყრიან,
ზაჲქ, ნოდარ, ჳაიუუბად — სხუა თაეადნი მათთან დგიან.

მათცა თქუიან: „მაზანდარას, სჯობს, თუ ლაშქრად წაისულეღბის,
ლაშქარი და ლახტოსანი უამრავი შეგვეყრეღბის,
შეკრულია ტილისმითა მათგან კაცი, შეიგრძნეღბის,
ღვეთა ნასკუი. მათი გრძნეღბა, ვიუუნეთ, აროს გაიწსნეღბის.

ამას წინათ სირეგუნითა ერანს ტახტი არ წამჲღარა,
ჳარს ნუ მისცემ საჳურჳლესა, სხუა ჳელმწიფე არსად არა,
ომითა და მამაკობით იხედღრეღბის იგი არა,
ვინც წასულა მაზანდარას, ბედნიერად არ მამჲღარა.

აწ მაზანდარას ნუ წახეალ, არ მოჳქდეს უარესია!
სათადარნი გყავს მონანი, თქუენი მორჩილნი ესია,
სისილშიგან ხესა ნუ დარგავ, საზრდელად ანალესია,
ნაყოფად წყევას მოისხამს, არ ჳელმწიფეთა წესია!“.

საკუთარი სახეღების — „ზაჲქისა“ და „ნოდარის“ ნაცლად სპარსულში
იკოთხება: „ზაე“ (زو) და „ნაეზარ“ (نوزر); „ნოდარი“ აჲ უნდა წარმოშობი-
ლიყო ასო „ზ“-ს (ذ) წერტილის ჩამოშორეღბისა და ასო „ე“-ს (و) „ო“-დ

წავითხვის გამო: „ნავზარ“ → „ნოდარ“ (نودار ← نواز). „ზავ“ კი, საფიქრე-
 ზელია, ქართული ტექსტის გადამწერლებს გადაეკეთებიათ „ზააქად“. გამო-
 რიცხული არაა შესაძლებლობა, რომ სახელი „ზავ“ შაჰ-ნამეს ქართული
 ლექსითი ვერსიების ერთ კრებულში გამაგრითიანებელ რედაქტორს შეეცვალა
 „ზააქად“, რადგან „ზავ“, როგორც მეფე, ჩვენი ვერსიებისათვის უცნობია.
 სპარსული ვერსიით კი (ეულ. გვ. 279—231), ნავზარის გარდაცვალების
 შემდეგ გაამეფებენ თაჰმასის შვილს ზავს; „როსტომიანი“ კი (გვ. 539—540)
 გამეფებულია ტუმაზა (طهماسب) და არა მისი შვილი. აქვე შევნიშნავთ,
 რომ „როსტომიანი“ განოტოვებულია მთელი ეპიზოდი ზავის შვილის გერ-
 მასის მეთობისა. შესაძლებელია, ამ გარემოებებმა შეუწყო ხელი „ზავის“
 „ზააქად“ გადაკეთებას, თუ იგი შეგნებულად მოხდა და არა შემთხვევით.
 ქაოსისადმი ზალის რჩევა-დარიგების აზრი ქართულში სწორად არის გად-
 მოცემული.

სპარსულით:

کز اند یث تو نیم بی نیاز
 فروست مردی وفر ودرم
 که مازندارنرا نکرد ند یاد
 جهان زیر شمشیر تیز اندرست
 از آهن چه داریم گیتی نهان
 گر آئین شمشیرو نام آورم
 وگر کس نعمان بمازندران
 چه جادوچه دیوان آنانجمن
 کزیشان شود روی گیتی تپی
 نگهبان ایران وبیدار باش
 سر نرّه دیوان شگار منست
 مفر مای بر گاه کردن درنگ

چنین پاسخ آورد کاس باز
 ولیکن مرا از فریدون وجم
 همان از منو چهر واز کیقباد
 سپاه و دلو گنجم افزو نترست
 چو بر داشتی شد گشاده جهان
 شوم شان یکایک بدام آورم
 اگر بر نهم ساو و باز گران
 چنان خوار و زار ندبر چشم من
 بگوش تو آید خود این آگهی
 تو بارستم اکنون جها ندار باش
 جهان آفر یکننده یار منست
 گر آیدون که یارم نباشی بچنگ

ქართულით:

ბრძანებს მეფე: „არა მევენოს მაზანდარას მე წასვლითა,
 მმართვეს შენი გაგონება, მონახული მჯობხარ კვეითა,
 ფრიდონს, ჯიმშედს მე ვჯობივარ მამაცად და საჭურჭლითა,
 მანუჩარს და ქაიყუბადს უარე ვარ ნეტარ რითა?“

ჩემია ყოვლი ქუყყანა, ჩემთანა მოაჯენია,
 ჯრმალსა მოვიწუდი, ამოვსწყუყუტ, არ დარჩეს კაცთა ძენია,
 მაზანდარელნი დავსცალო, გიჩუენო სისხლ-ნადენია,
 ჯრმლები დავქსნა და დავიპყრა ქალაქსა ხარაჯანია.

ბედიტნი და უტვინონი იგ არიან ჩემსა თვალსა.
 რაა დევი და გრძნეული, ვინ აქსენებს მათს ლაშქარსა?!
 მე წავალ, და შენ და როსტომ აქ იყუნით შუა მზღვარსა,
 საწუთროსა დამპირაენო, შემინახავთ თქვენ ერანსა“.

მეთის პასუხი ზაალისადმი სწორად არის გადმოცემული. სპარსულში ვითხოვლობთ: „ასე უპასუხა ქაოსმა: „შენი შეგონებისაგან არ ვარ უსაკიროებო, ე. ი. შენი რჩევა-დარიგება მჭირდება“. მთარგმნელს ასე გადმოაქვს: „ზოდანებს მეფე:... მმართვებს შენი გაგონება...“ „არა ნევენოს მაზანდარას მე წასვლითა“ და „მონახული მჯობხარ ქვეითა“, ორიგინალში არ იკითხება. „მაზანდარას“ ნაცვლად სპარსულში იკითხება „ხარკი“, „ბაჯი“ (سأوب). სპარსულის ერთი ბეითი: „შენს ყურამდე მოვა ცნობა, რომ მათგან (ე. ი. მაზანდარელ დევთაგან) გახდება ქვეყნის ზედაპირი ცარიელი“ — ქართულში არ ჩანს.

სპარსულით:

ندید یچ پیدا سرشرا زبن
 بدلسوزگی باتو گوینده ایم
 برای تو باید زدن گام ودم
 سخن هر چه دانستم اندا ختم
 نه چشم زمان کسی بوزن بدوخت
 جها نجوی ازین سه نیا بد جواز
 مباده که پند من آیدت یاد
 ترا باد روشن دل و دین و کیش

جو از شاه بشنید زال این سخن
 بدو گفت شاهی وما بنده ایم
 اگر داد گوئی همی یا ستم
 از اندیشه من دل بپردا ختم
 نه مرگ. از تن خویش بتوان سبوخت
 بپر هم کسی نجات از نیاز
 که روشن جهان بر تو فر خنده باد
 بشیمن مبادی زکردار خویش

ქართულით:

ზაალს ესმა მეფისაგან საუბარი უმეცრული,
 მოახსენა: „ვართ მონანი, მე გული მაქუს დადალული,
 მართლად ბრძანეთ, თუ ტყუილად, მე თავ-ზოლო ვერ ვსცან სრული,
 შენთვის გვინდა ჩვენ სიცოცხლე, მიწაზედან სიარული.“

ქვეა დავსცალე საუბრითა, მე გონება სრულად მელმის,
 თუ სიკუდილი გვაზად ჩავა, კაცთა აღარ გაეძღების,
 თვალსა ვინმე წამოიგდებს ნემსით, აღარ ჩაიგდების,
 მამავალსა ფათერაგსა არსით აღარ წაესულების.

საწუთრომცა შენსა ზედა ბედნიარად მობრუნდების,
 მაგრამ ვაი, თუ სიტყუანი მოგეგონოს, გული კუდების;
 შენ ნაქმარი სინანულად, ავ. ცნობობით მოგიტღების!“
 ვაი, წაჯდეს ერანელნი, ლხინი კირად შეგვეცულების.

سختن زال این سخن = როცა მეფისაგან ზაალს ესმა ეს
 სიტყვა. მარგმანშია: „ზაალს ესმა მეფისაგან საუბარი უმეცრული“. „უმეც-
 რული“ ჩამატებულია მთარგმნელის მიერ.

بدو گفت شاهی وما بنده ایم بدلسوزگی یا تو گوینده ایم

მას უთხრა: შენ შაჰი ხარ და ჩვენ მონანი,
 გულდადალულობით შენთან მეტყველნი ვართ.
 მარგმანში:

მოახსენა: ვართ მონანი, მე გული მაქვს დადალული.

داد گویى همى يا ستہ =სამართლიანობას იტყვიot, თუ სიმკაცრეს (ძალადობას, შევიწროებას).

თარგმანში: მართლად ბრძანეთ, თუ ტყუილად.

بیدا سرشرا زب =ვერა სცნო მისი თავი და ბოლო. თარგმანში: „ნე თავ-ბოლო ვერ ვსცან სრული“. ქართულში ეს პირველ პირშია გადაწოდებული. სპარსულის ნიხედვით ეს სტრიქონი (ვერა სცნო მისი თავ-ბოლო) ქართული ტექსტის პირველ სტრიქონს უნდა მოსდევდეს. სპარსულში ასე იკითხება:

როცა შეფისაგან ზაალს ესმა ეს საუბარი,
ვერა სცნო მისი თავ-ბოლო,
მოახსენა... და სხვ.

برای تو باید زدن گام واد =შენთვის უნდა (ხამს) სიარული (ნაბიჯის ცენა) და სუნთქვა (სიცოცხლე). თარგმანში: „შენთვის გვინდა ჩვენ სიცოცხლე. ნიწაზედან სიარული“.

از اندیشه من دل بپردا ختم سخن هرچه دانستم اندا ختم
ფიქრისაგან მე გონება (გული) დაეასრულე (დაეცალე),
სიტყვა, რაც ვიცოდი, ჩამოვყარე (ვთქვი).

თარგმანში: „ქვეა დავსცალე [საუბრითა, მე გონება სრულად მელმის“.

نه مرگ از تن خویش بتوان سبوخت =საკუთარი ტანიდან სიკვდილის აღმოფხვრა არ შეიძლება. თარგმანში: „თუ სიკუდილი გვამად ჩავა, ვაცთა აღარ გაეძლევის“. که بسوزن بدوخت = არა ბედისა (ღროსა. სიკვდილისა) თვალი ნემსით მოიკერების.

თარგმანში: „თვალსა ვინმე წამოიგდებს ნემსით, აღარ ჩაიგდების“. შეცდომითაა გაგებული.

بهر هیز هم کس نجست از نیاز جها نجوی ازین سه نیابد جوان
თავშეკაევებით არავინ გაქცევია აუცილებლობას,
ქვეყნისა მფლობე ამ სამთაგან ვერ: იპოვის ნებართვას.

თარგმანში: „მამაელსა ფათერაკსა არსით აღარ წაესულების“.

که روشن جهان بر تو فرخنده باد =ქვეყნის ბრწყინვა (ნათელი) წინა ზედ ბედნიერი იყოს.

თარგმანში: „საწუთრომცა შენსა ზედა ბედნიერად მობრუნდების“.

نه مبادا که بندمن آیدت یاد =ნუ იქნას, რომ ჩემი შეგონება (რჩევა) ნოგეჯონოს.

თარგმანში: „მაგრამ ვაი, თუ სიტყუანი მოგეგონოს, გული კუდების“.

بشیمان مبادی ز کردار خویش =მონანიე ნუ შეიქნები შენი ნაქმარით.

თარგმანში: „შენ ნაქმარი სინანულად, ავ-ცნობობით მოგიხდების“.

ლი და რწმენა. შენ მოგეტეს ნათელი გონება, რჯული და რწმენა.

თარგმანში ამის სანაცვლოდ იკითხება: „ვინ, წაჭდეს ერანელნი, ლბინი. ქირად შეგვეცულები“.

სპარსულით:

دل از رفتنش پر غم و دود کرد
شده تیره بر چشم او هورو ماه
چو طوس و چو گودرز و بهرام و گيو
همی خواهم آن کوبود رهنمای
نبا شد ندارم من او را بکس
مبادا بتو دست دشمن دراز
جز از آفرینت سخن نشنويم
بتو دارد امید ایران زمین
چنین راه دشوار بگذاشتی
رہستانرا بر آراست کار

سيک شاهرا زال پدرو د کرد
برون آمد از پیش کاؤس شاه
برفتند با اوبزرگان نیو
بزال آنگهی گفت گيو از خدای
بجائی که کاؤس را دسترس
زتو دور باد آزو مرگ و نیاز
بهرسو که آئیم واندر شویم
پس از کردگار جهان آفرین
زبهر گوان رنج بر داشتی
سگفت این و بگرفت شاندر کنار

ქართულით:

ესალამნეს და გაეიდნეს გულ-წყულუნი დარბაზისაგან,
გვანდეს, რომ იუენეს უმზეოდ, უნაწილონი დღისაგან,
ბარმან, გივი და გოდერძი ჩიოდეს პატრონისაგან,
ტუსი და ზაალ ორნივე ტირან, იაჯდეს ღთისაგან.

შენ უშველე მოწყალეო, მოაშორეე მტერთა ვნება,
სად იეშველი აღარა ჰყუეს, ამას უყავ ნისი ნება,
ამად კაცად არ ვაქსენებ, არ ისმინა შეგონება,
ნეტრთა ველი მოაშორე, ამას მიეც ნეტარება.

ქექაოზ ზაალს უბრძანა: „ეგების მოჭდეს ავი და,
ვერ მოვიშალე მე წასვლა“, საგონებელსა ჩავიდა.

„ფალავანთათვის გარჯილხარ, გზა მოვლე გრძელი, ავი და“.
გამოესალმა თავადთა, სისტანისაჲკენ წავიდა.

სპარსულში ეკითხულობთ: „ზაალი ესალამნა შაჰს, გული მისი წასვლის
(ე. ი. შაჰის მაზანდარას წასვლის გარდაწყვეტილების) გამო მწუხარებითა და
დარდით აივსო, გარეთ გამოვიდა, მის თვალებს დაუბნელდა მზე და მთვარე“.

სპარსული ტექსტიდან ჩანს, რომ ზაალის გულისტკივილის მონაწილენი
და მისი მხლებლები სხვებიც არიან: „მასთან ერთად წავიდნენ დიდებულნი,
ვითა ტუსი, გოდერძი, ბაჰრამი და გივი“. ამიტომ ყოველივე ეს ქართულს
სხვა ფალავანებზედაც გადააქვს: „ესალამნეს და გაეიდნეს გულ-წყულუნი დარ-
ბაზისაგან“ და სხვ. „ბარმანის“ ნაცვლად სჯობს წაეიკითხოთ „ბარამ“, რა-
საც ვარიანტებში ვპოულობთ.

ქართულით, ტუსი და ზაალ ორიენი, „ტირან, იაჯდეს ღთისაგან“:
„შენ უშველე, მოწყალეო. მოაშორეე მტერთა ვნება“ და სხვ.

სპარსულთ გივი ეუბნება ზაალს: „ღმერთს ვევედრები, რომ ის იყოს მეწველი (წინამძღოლი), სადაც ქაოსს დამხმარე არ ეყოლება; არ მყავს მე იგი ვინმედ. ე. ი. არ ვთვლი მე მას კაცადო (ქართ.—ამად კაცად არ ვაქსენებ). ჩვენი ტექსტი აქ აისნას იძლევა: „არ ისმინა შეგონება“, ე. ი. ქაოსს ინიტომ არ ვახსენებ კაცად, რომ შეგონება არ შეისმინაო. ამის შემდეგ გივი ლოცავს ზაალს:

„გაშროს (ღმერთმა) სიკვდილი და გასაქირი“
(ز تو دور باد آرز و مرگ و نياز) და სხვა.

რაც ქართულში არაა გადმოცემული. ჩვენს ტექსტში, სპარსულში ზაალისადნი ნიშანთული სიტყვები, ღვთისადმი ვედრებადაა გაგებული.

ქექაოზ ზაალს უბრძანა: „ეგების მოკდეს ავი და, ვერ მოვიშალე მე წასელა“, საგონებელსა ჩავიდა,

არ იტიხება სპარსულში. ხოლო „ფალავანთათვის გარჯილხარ, გზა მოვლე გრძელი, ავი და“, გივის სიტყვებია ზაალის მიმართ ნათქვამი და არა ქექაოზისა.

ქართულით ისე გამოდის, თითქოს „გამოესალმა თავადთა, სისტანისაკენ წავიდა“. ქექაოზს შეეხებოდეს, როცა იგი მაქანისა და მოლის ტექსტების მიხედვით ზაალს წეებება, რაც უფრო უდგება საერთო შინაარსის მსვლელობას. და არა ქექაოზს.

საუიქრებელია, რომ ეს სტროფი (2158) პირველ მელექსეს არც კი ეკუთვნოდეს. მისი საერთო სახე ხოსრო თურმანიძის ლექსებს უფრო უდგება, ვიდრე საპაწეილისას.

ამ წინაშეგნებიდან, ვფიქრობთ, ნათლად ჩანს, რომ ლექსის აგების, სტრიქონთა გამართვის თვალსაზრისით, მთარგმნელი პოეტის აზროვნებას სპარსული ტექსტი იმორჩილებს. სხვა მხრივ შეუძლებელია აიხსნას ასეთი დიდი სიახლოვე და ხშირი შემთავებები სპარსულ-ქართული ტექსტების სტრიქონული დამთხვევებისა¹. ზოგი ადგილი სიტყვა-სიტყვით შესრულებული თარგმანის მთაბეჭდილებას ტოვებს.

¹ სპარსულში:

که گر گل بسر داری اکنون مشوی یکی تیز کن مغز و بنمای روی

თუ ტალახი (მიწა) თავსა გაქვს, ახლა ნუ მოიბან,
ფიცხლავ გაიმახვილე (გაიფიცხე) ტვინი და წამოდი.

ქართულით:

თუ მოგეცხოს თავსა გილი, ნუ მოიბან, მოდი, ვით ხე.
ვითა ქაოზან, წამოსავლად ფიცხლავ ტვინი გაიფიცხე.

სპარსულში:

بپرسیدش از رنج راه‌دراز زگردان‌واژ رستم سر فراز

ჰკითხა მას გრძელი გზის გარჯისა,
ფალავანთა და ქედმაღალი (სიტყვა-სიტყვით „თავმაღალი“) როსტომის შესახებ.

ქართულით:

დალოცა და ქედმწიფემან მერმე ჰკითხა გარჯა გზისა,
ზაულელთა ფალავანთა, როსტომ სარო, თავ-მაღლისა.

ყოველივე ეს კი, ჩემი აზრით, შესაძლებელია მომხდარიყო მხოლოდ და მხოლოდ სპარსული ტექსტის უშუალოდ გამოყენების ნიადაგზე, მის თავისებურებათა კარგი ცოდნით, ქართული ტექსტის სპარსულთან ყოველმხრივი მიახლოების მიზნით, მთარგმნელის ცდითა და მონდომებით, შეგნებულად და არა ბრმად, პროზაული ტექსტის გალექსვისას მოსალოდნელი შემთხვევების შედეგად.

სპარსული ტექსტის უშუალო გავლენით უნდა აიხსნას ის გარემოებაც, რომ მთარგმნელი ზოგჯერ იძულებულია პირდაპირი, სიტყვა-სიტყვითი თარგმნის გზით ლექსში შეიტანოს ქართულისათვის არადაწახასიათებელი გამოთქმები, როგორცაა, მაგალითად, „ფიცხლავ ტინი გაიფიცხე“ (სტროფი 2127). „ნან გაულო სიტყუათ კარი“ (სტროფი 2145) და სხვა მისთანანი.

გვეტყვიან, რომ თავისებურება, რომელსაც ჩვენ ყურადღებას ვაქცევთ, შეიძლება ახასიათებდა პოეტის უშუალო წყაროს — პროზაულ ვერსიას, საიდანაც იგი ლექსით ვერსიაშიც გამოვლინდებოდა და, მაშასადამე, საბაშვილზე სპარსული ტექსტის უშუალო გავლენის ძიება უადგილოაო.

საბჭე ის არის, რომ სპარსულიდან თარგმნიდნენ, მხატვრულად აფორმებდნენ ლექსად დაწერილ ანა თუ იმ ნაწარმოებს, არა იმ წინასწარი განზრახვით. რომ ეს თარგმანი გაელექსა რომელიმე პოეტს, არამედ როგორც დამოუკიდებელ ლიტერატურულ ძეგლს. ასეთ შემთხვევაში, მის გამლექსავ პოეტს, თუ იგი ორიგინალის არამცოდნე იქნებოდა, ყოვლად შეუძლებელია სცოდნოდა, თუ სად იწყებოდა და თავდებოდა სპარსულ დედანში ესა თუ ის სტრიქონი, რომ მით ეხელმძღვანელა და გალექსვისას ერთგვარი შეფარდება დაეცვა ორიგინალთან. ტექსტების შედარებამ გვიჩვენა, რომ ჩვენი პოეტი იცავს ამ შეფარდებას. პროზაული ვერსია, თუ მას ჩვენი მწერლობის კლასიკურ პერიოდში შესრულებულ თარგმანად წარმოვიდგენთ, გადმოთარგმნილი იქნებოდა სპარსული და ქართული ენების ღრმად მცოდნის მიერ მსგავსად „ვისრამინისა“. წინააღმდეგ შემთხვევაში პროზად დაწერილი „როსტომიანი“ ვერ იქცეოდა ქართული ხალხის საყვარელ თხზულებად. ძალიან საეჭვოა, რომ პროზით თარგმანში გვექონოდა ისეთი გამოთქმები, როგორცაა „ტვინის გაუიციება“, „სიტყვის კარის გაღება“ და სხვა, რაც ქართულ აზროვნებას ეუცხოება.

ჩემი აზრით, „შაჰ-ნამეს“ პროზაული თარგმანი, რომლითაც სარგებლობდა პოეტი „როსტომიანის“ ლექსად შემუშავებისას, დაზიანებული უნდა ყოფილიყო; მას, როგორც ეტყობა, ჰკლებია არა მხოლოდ წინა და ბოლო, არამედ

სპარსულით:

که روشن جهان بر تو فرخنده باد مبادا که بندمن آیدت یاد

ქუყნის ბრწყინვა (ნათელი) შენზედ ბედნიერი იყოს,
ნუ იქნას, რომ ჩემი შეგონება (ჩხევა) მოგვგონოს.

ქართულით:

საწუთრომკა შენსა ზედა ბედნიერად მობრუნდების,
მაგრამ ვაი, თუ სიტყუანი მოგვგონოს, გული ქედების, და სხვა.

შიგა ნაწილები¹, რის გარეშეც მისი გამძლეკსავი იძულებული გამოდარა სპარსული ტექსტისათვის მიემართა და უშუალოდ იქედან ეთარგმნა ნოვი ეპიზოდი.

მე ვფიქრობ ამაში მდგომარეობს სპარსულ ტექსტთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით ლექსითი „როსტომიანის“ აღრინდელი ვერსიის პირველი ნაწილის გათიშვისა და სხვადასხვაობის მთავარი მიზეზი.

თუ პოეტის მიერ სპარსული ტექსტის გამოყენების შემთხვევები მოჩანს „როსტომიანის“ პირველი ნაწილის (დასაწყისიდან სიაოშის ეპიზოდამდე) შემუშავებისას, ასეთ მოვლენებს ვერ ვამჩნევთ „როსტომიანის“ აღრინდელი (ხოსრო თურმანიძემდე არსებული) რედაქციის შემდეგ ნაწილში, სადაც, ისევე, როგორც მის პირველ ნაწილში, შეინიშნება ხელი სხვადასხვა გადამწერლებისა თუ პოეტებისა, მაგრამ ის, როგორც ამას მართებულად ფიქრობს კ. ქვეცილიძე², ძირითადად მაინც იმავე ავტორს ეკუთვნის, რომელსაც მისი წინა ნაწილი გაულებსავეს.

პროზული ტექსტის დაზიანებას, ცალკეული ადგილებისა თუ თავების ჩაყარვას, შესაძლებელია, ამ ნაწილშიც ჰქონოდა ადგილი, მაგრამ მელექსის მიერ მისი შეესვენისა თუ სრულყოფის მიზნით, სპარსული ტექსტის გამოყენების შემთხვევები აქ არ შეინიშნება.

საბაშვილის მიერ გალექსილი „როსტომიანის“ ეს ნაწილი (სიაოშის ეპიზოდისა და ზარდაშტის გამოჩენამდე), ისეა შემოკლებული, დაჩეხილი და ამის გამო მთელი რიგი ისეთი თავისებურებების შემცველი, რომ სპარსულთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით მისი წინა ნაწილებთან გათანაბრება უმართებულო იქნებოდა.

რედაქციული სხვაობა „როსტომიანის“ ამ ნაწილისა თავს იჩენს არა ქაიხოსროს ამბებიდან, როგორც ფიქრობს ალ. ბარამიძე³, არამედ სიაოშის ეპიზოდისა; აღნიშნული ეპიზოდის პირველი თავის (აქა ტუსისა და გივისა დულესის მინდორში სანადიროდ მისლვა და ქალაში თურქის ქალის პოვნა და ქექაოზ ხელმწიფეს წინაშე მიყვანა) უკანასკნელი ხუთი სტროფის (2957—2961), ე. ი. ოცი სტრიქონის ნაცვლად სპარსულში ოცდაათთხმეტი წყვილი ლექსი (ბეითი), ე. ი. სამოცდარვა სტრიქონი იკითხება⁴ — გარემოება, რაც უკვე (რომ არაფერი ვთქვათ ამ თავის სხვა შემოკლებათა შესახებ) ტექსტის საგრძნობი შეკვეცის მაჩვენებელია; ამავე ეპიზოდის მეორე თავს (აქა ამბავი სიაოშისა სიკვდილისა და დიდი ომი როსტომისა, ერანელთა და თურანელთა დიდი მტრობა, სტროფები 2962—3005) ქართულში უკირავს ას სამოცდათექვსმეტი (176) სტრიქონი, როცა სპარსულში მის საბადლოდ ოთხას სამოცდაორი (462) ბეითი, ე. ი. ცხრაას ოცდაოთხი (924)

¹ მსგავსად ფირდოუსის გამგრძელებლის ნაწარმოების ქართული ვერსიის, ჩვენამდე მოღწეულ „ბაჰიანის“ ტექსტისა, რომელსაც აკლია არა მხოლოდ დასაწყისი და დასასრული, არამედ შიგა ნაწილებიც; ანდაც თვით „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზული ვერსიის ერთი ნაწილისა (დაბეჭდილია ვერსიების II ტომში, გვ. 369—445), რომლის ეპიზოდთა შორის, ხელნაწილის დაზიანების გამო, აქა-იქ შეინიშნება ჩაყარნილი ადგილები და ეპიზოდები.

² ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 286.

³ ნარკვევები, II, 63—64.

⁴ Vullers, II, 529₁₀₀—531₁₁₁.

სტრიქონია წარმოდგენილი¹. ეს ორი მაგალითი, ვფიქრობთ, დაახლოებით მაინც გვაძლევს იმის წარმოდგენას, თუ საერთოდ ტექსტის რა ზომის შეკვეცასთან გვაქვს საქმე.

„როსტომიანის“ ამ ნაწილში ეპიზოდების შემოკლება ერთნაირი წესით არ ხდება. ზოგი მათგანი კიდევ უფროა შემცირებული, ვიდრე აქ მითითებული თავები; აგრეთვე, როგორც ამას აღნიშნავს ალ. ბარამიძე², ხშირია შემთხვევები ადგილების გადასმა-გადმოსმისა, რაც, ჩემი აზრით, გამლექსავის ნება-სურვილით კი არ უნდა იყოს გამოწვეული, არამედ ამას ადგილი უნდა ჰქონოდა მის წყაროში, გარემოება, რაც ამბის განვითარების თვალსაზრისით მაინც დაბრკოლებას არ ქმნის.

სპარსული ტექსტის თვალსაზრისით ჩვენი ძეგლის ამ ნაწილში წარმოდგენილი ყოველი ეპიზოდი შემოკლებულია ან დაჩეხილი. ჩვენ საქმე გვაქვს ერთი მხრივ შემოკლებულ, ხოლო მეორე მხრივ დაჩეხილ ეპიზოდებთან.

ნათქვამი ისე არ უნდა გაეიგოთ, თითქოს აქ შემოკლებულ ეპიზოდებს მოსდევდეს დაჩეხილი ან პირიქით. ეპიზოდთა დაჩეხა-შემოკლების თვალსაზრისით ტექსტი აჭრელებულ სურათს იძლევა.

„როსტომიანის“ ამ ნაწილის ასეთი თავისებურების მიუხედავად აქ მოთხრობილი ეპიზოდები, რომლებშიც სპარსულის შესადარი ტექსტის შემოკლებასთან გვაქვს საქმე, მისდევენ „შაჰ-ნამეში“ წარმოდგენილი ამბების განვითარების მთავარ ხაზს და ასე თუ ისე. ალაგ-ალაგ დიდი და ალაგ-ალაგ შედარებით ნაკლები შეკუმშვა-შემოკლების გზით. მაინც ახერხებენ სპარსული ვერსიის შესადარ ნაწილებში მოთხრობილის ძირითადი მომენტების გადმოცემას.

ამ ნაწილში მოქცეულ სხვა ამბებთან შედარებით უფრო ზეტი სისრულითაა გადმოცემული ბეჟან-მანიყავის რომანული თავგადასავალი. შესაძლებელია, ეს გარეგნობა ჰქონდა ნხედველობაში იუსტ. აბულაძეს, რომელმაც იგი (ბეჟან-მანიყავის რომანული თავგადასავალი) ჩვენს ვერსიებში წარმოდგენილ ზაალ-როდაბეს ეპიზოდის მსგავსად გავრცობილ, გაჭიანურებულ ეპიზოდად მიიჩნია³.

შევეცა-შემოკლების შემთხვევაში, როგორც აღნიშნული გვაქვს, ტექსტი ძირითადად იცავს, „შაჰ-ნამეში“ მოთავსებული ეპიზოდების საერთო სახეს, მათ თანმიმდევრობას. აქ თანმიმდევრობითა და შედარებითი სისრულითაა წარმოდგენილი სპარსული ვერსიის მთელი რიგი ამბები და მათ შორის თავები: 1) یافتن گیسو (აქა პოვნა ქაიხოსროვისა); 2) رفتن گیسو و کیشرو بیوش گرد (აქა გივისა და ქაიხოსროვის წასვლა სიაოშ გერდს); 3) گرفتن کیشرو بهزادرا (აქა ქაიხოსროვისაგან ბეჭადაის დაუფლება) და 4) رفتن فرنگی با کیشرو و گیسو بایران (აქა ფრანგისისა ქაიხოსროვთან და გივთან ერთად ერანს წასვლა)⁴, რომელთაც ქარ-

¹ Vullers, II, 531₁₄₂—555₂₀₂.

² ნარკვევები, II, 64.

³ ვერსიები, I, XXVI.

⁴ Vullers, II, 716—725.

თულნი შეეფარდება სტროფები 3159—3232 თავებიდან: აქა გივისაგან თურ-
ქისტანს წასვლა და ძებნა ქაიხოსროვისა, აქა გივისაგან ქაიხოსროს ნახვა და
ცნობა. აქა ფირანისაგან ლაშქართ გაგზავნა ქაიხოსროვისა და გივის სადევრად.

მსგავს მოვლენებს კი ადგილი არა აქვს იმ ნაწილებში, სადაც საქმე
გვაქვს ტექსტის დაქრა-დაქუცნაცეხასთან. ეპიზოდების დაჩეხილი სახით წარ-
მოდგენასთან. მაგალითისათვის ავიღოთ ასეთი მეთოდით შემუშავებული
თავი—„აქა მოსულა აფრასიობისა თურქთა ხელმწიფისა ერანის ამოსაწყე-
ტად და დასაქირავად“ (სტროფები 3006—3011) სიოაშის ეპიზოდებიდან და
ენახოთ, შინაარსის თვალსაზრისით რანაირ დამოკიდებულებაში იმყოფე-
ბა იგი სპარსულის სათანადო ადგილთან.

სპარსულ ტექსტში აქ შემდეგია გადმოცემული: ირანელთა მეფეს
ესმა აფრასიობის ლაშქრით მოსვლის ამბავი. შეკრიბა დიდებულნი, აცნობა
მათ აფრასიობის მოსვლა. დიდებულნი ურჩევენ: აირჩიოს ერთი ფალავანი
და ჩააბაროს ყოველივე, მაგრამ მეფე არ ეთანხმება მათ, რადგან ასეთ ფა-
ლავანს ის თავის წრეში ვერ ხედავს. სიოაში დააფიქრა ამ ამბავმა; იგი
თხოვს მეფეს ომში მონაწილეობის ნებართვას. მამა ჩააბარებს სიოაშს ლაშ-
ქარსა და სიმდიდრეს. სიოაშთან ერთად აფრასიობთან საომრად გაემართება
როსტომიც.

აფრასიობი გაიგებს ირანით ლაშქრის მოსვლასა და ახალი ფალავნის
სიოაშის (ეს სახელი სპარსულ ტექსტში აქა-იქ იკითხება როგორც სიოაშ —
سیاوش) გამოჩენას; იმართება მძიმე ბრძოლა, რაც სამ დღეს გრძელდება.
განარჯეება რჩება სიოაშის ლაშქარს. ბალხის კარებთან სიოაშის მიერ და-
მარცხებული თურანელი ფალავანი გარსევაზი აფრასიობს შეატყობინებს
ირანელთა ბალხში შესვლის ამბავს. აფრასიობი მთელ დღეს ლხინში გაატა-
რებს და როცა „თვალს მიუფარება თვალი ქვეყნისა მანათობელი“, დასაძი-
ნებლად გაემართება იგი.

ძილნი აფრასიობი ხედავს საშინელ სიზმარს, იგი მოიხმობს მობედებს
ამ სიზმრის მნიშვნელობის გამოსაცნობად. მობედები მოახსენებენ, რომ თუ-
რანელთა დამარცხება გარდაუვალია და ურჩევენ სიოაშთან ზავის შეკვრას.
მეთაურებთან მოთათბირების შემდეგ აფრასიობი სიოაშთან მოციქულად
გზავნის გარსევაზს სამეფო ძღვენით. ამ ამბის გადმოცემას სპარსული ტექს-
ტი ანდომებს შვიდ თავს: 1) اگاهی یافتن کاؤس از آمدن افراسیاب (აქა ქაოსის მიერ აფრასიობის მოსვლის ცნობა); 2) لشکر کشیدن سیاوش (აქა სიოაშისაგან ლაშქრის შეყრა); 3) نامه سیاوش بکاؤس (აქა წიგნი
სიოაშისა ქაოსისადმი); 4) پاسخ نامه سیاوش از کیکاؤس (აქა საპასუხო წიგნი
სიოაშს ქეექაოსისაგან); 5) خواب دیدن افراسیاب و ترسیدن (აქა აფრასი-
ობის სიზმრის ზმანება და შეშინება); 6) پرسیدن افراسیاب موبدانرا ز خواب (აქა აფრასიობი ჰკითხავს მობედთ სიზმრის ახსნას) და 7) رای زدن
افراسیاب با مهتران (აქა თათბირი აფრასიობისა დიდებულებთან)¹.

¹ Vullera, II, 555—569.

ქართულში ყოველივე ამის საბადლოდ ექესი სტროფია წარმოდგენილი:

ჯეონს იქით შეიყარა აფრასიობ ჯარი თურქთა,
უთქვამს: „ქაოზ ვერ გამართაეს, ბერი, ნკლავთა უსუსურთა,
ერანს ციხეს გაფავაქებ, სიძარეთა მუნებურთა“, —
ბუქისა და ქოსისაგან არა ისმის კაცის ყურთა.

ქექაოზს ესმა ამბაეი, იგონებს შეკირვებული:
„მე მისი სწორი არვინ მყავს, კაცი ვარ დაბერებული“.
პასუხი გასცეს საწისო, ბრძენით ჭკუითა, ქებული,
გამოცდილია მრავალჯერ ომშიგან გამარჯვებული.

სიოოშ დაძრა ბავენი, ნათქვამი ესმა მამისა:
„მე თვით ვაგი ვარ უღირსი მართ მოქსენებად ამისა,
როსტომ, ტუსი და გოდერძი ჩვენია ფალავანისა,
ეს მყევანან, ომი არა მჩანს მე მათი წონად დრამისა!“

ეს ნათქვამი შვილისაგან ქაოს მეფეს გაეხარანეს,
ფიცხლავ ივმო დიდებულნი, მას წინაშე შეიყარნეს: —
„მე ბერი ვარ, თქვენად მეფედ ღლეს სიოოშ დაემყარნეს“.
ეთაყვანნეს, გამობრუნდეს, მათ საომრად თაენი არნეს.

აქ აფრასიობს სიზმარი ეჩვენა გაღვიძებული.
ივმო ფირან და თავადნი. ვინც იყო სახელდებული;
მათ მრავალგვარად აუქსნეს, სიტყვა თქვეს გარდადებული, —
არვის უყურა, ზაფი ქნა, რა ნახეს შეშინებული.

შედ და გარსევაზ უამბეს სიოოშისა ზრდილობა,
ლეთის-მოსაობა, სიწმინდე, ფიცის არ გატეხილობა:
„ზავს მოგცემს, დაგმორჩილდების, უყოთ საზღვართა ცილობა,
ფიცითა მივსცეთ საჭურჭლე, წიგნით არ ზავთა ცელილობა“.

ეს სტროფები შემუშავებულია სპარსულ ტექსტში წარმოდგენილ ზემო-
მითითებული თავებიდან აქა-იქ გამოკრებილი ადგილების შეერთების ნია-
დაგზე და, ცხადია, ოდნავადაც ვერ ასახავენ სპარსულში გადმოცემულ ამ-
ბავს. ასეთი მოვლენა კი ქართული ტექსტის ამ ნაწილისათვის არაა იშვიათი.

„როსტომიანის“ ამ ნაწილს თავებისა და ეპიზოდების შემოკლება-შე-
მცირებანი, ან ცალკეული ადგილების გადასმ-გადმოსმა კი არ განასხვავებს
წინა ნაწილთან, სადაც ამის მსგავსი მოვლენები დაიძებნება (აქაც ალაგ-ალაგ
შემოკლებულია არა მარტო მეფეთა ისტორია, არამედ ფალავანების ერთმანეთ-
თან რკენის ეპიზოდებიც კი, როგორც ამას ადგილი აქვს თავში — აქა ერ-
ანელთა თავადთაგან თურანის მძღვარსა მისელა ნადირობად და მუნ დიდი
ომი აფრასიობისაგან — და სხვაგანაც; აქაც გადასმულია ადგილები ზაალ-
როდაბეს ეპიზოდში და სხვაგანაც). არამედ ის საგულისხმო და მრავალ-
მხრივ დამაფიქრებელი, ვიტყვოდი, ამ ნაწილისათვის დამახასიათებელი თავი-
სებურება, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ აქ მითითებული ეპიზოდების თითქ-
მის მეტი წილი „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიის შესაფერ ადგილებზე წარ-
მოდგენილი ეპიზოდებიდან აქა-იქ ამოგლეჯილი, თუ შერჩევით ამოღებული,
ნაწილების შეჯამებას შედეგად შემუშავებულ ეპიზოდებს წარმოადგენენ. აქ

ქართული ტექსტი, რომელსაც ეტყობა დიდი ნახტომებით სვლა, ხშირად სტროფებსა და აქა-იქ ცალკეულ სტრიქონებს შორისაც კი ტოვებს ადგილებს, ეპიზოდებს, რომლებიც ხანდახან შინაარსის გაგების, მისი სრულყოფის თვალსაზრისით აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენენ, გარემოება, რაც თითქმის შეუძლებლად ხდის, როგორც ეს შენიშნული აქვს „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მკვლევარს იუსტინე აბულაძეს, „როსტომიანის“ შინაარსისა და მოქმედ პირთა ვინაობის გაგებას ფირდოუსის წიგნის არამოცოდნეთათვის¹.

აქ აღნიშნულ თავისებურებათა მიუხედავად ჩვენი ძეგლის ამ ნაწილში ისეა („შაჰ-ნამეში“ წარმოდგენილი ამბების ძირითადი ხაზის გაყოფებით) ერთმანეთთან შეერთებულ-შეკავშირებული ეს დაჩეხილი თუ შემოკლებული ეპიზოდები, რომ საფუძვლები ყველაფერი იმისა, რაც აქაა გადმოცემული, „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში დაიძებნება.

ზურაბის ეპიზოდის დამთავრების შემდეგ საგრძობლად იცვლება „როსტომიანის“ ტექსტის რედაქციული ხასიათი. რა უნდა იყოს ამის მიზეზი, თუ „როსტომიანის“ ადრინდელი რედაქციის (ზაალის შობით ზარდაშტის გამოჩენამდე) გამლეკსავი ერთი და იგივე პოეტი — საბაშვილია?

ჩვენი ძეგლის მთელი ტექსტის სპარსულთან დამოკიდებულების შესწავლით ირკვევა, რომ მთავარი ყურადღება უდიდესი ფალავანის — როსტომის ირგვლივ გაერთიანებულ ამბების გადმოცემას ექცევა. ეპიზოდები, რომლებიც პილოტანის მოქმედების ამა თუ იმ მხარეს არ შეეხება, შემოკლებული სახითაა წარმოდგენილი, ან სრულიად გამოტოვებულია.

აქ გადმოცემულ ამბავთა შორის ყველაზე მეტად ამბათოლებელს როსტომისაგან მისი ღვიძლი შვილის, ლომ-კაცის ზურაბის სიკვდილი წარმოადგენს. ზურაბის ეპიზოდი როგორც სიუჟეტური განვითარების, ისე მხატვრული გაფორმების თვალსაზრისით „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მწვერვალია. ქართული ტექსტი, თითქოს ეცილებოდა სპარსულს, შესანიშნავი ოსტატობით გადმოსცემს თავისი თანამთანის წინაპრების შესახებ ეპიზოდებს, მათ საფალავნო საქმეებს, პოეტური აღფრთოვანებით მიექანება ამ მწვერვალისაკენ, მალალი მხატვრული ფერებითა და ღრმა, ცრემლნარევი განცდებით გადმოსცემს ზურაბის თავგადასავალს, მამისაგან მნათობი ვაჟის სიკვდილს და შემდეგ, თითქოს დამთავრდაო ყველაფერი, თანდათან იწყებს დაბლა დაშვებას როგორც შინაარსის გადმოცემის, ისე მხატვრული გაფორმების თვალსაზრისითაც.

თვით „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიაში შემავალი ეპიზოდებიც ვერ ჩაითვლება ერთნაირი პოეტური ძალით დამუშავებულ ეპიზოდებად; კერძოდ, ზურაბის ეპიზოდის შემდეგ გადმოცემულ ამბავთა შორის მხატვრული გაფორმებისა თუ შინაარსის თავისებურებით გამოირჩევა ამბავი სიაოშისა, გოსტასაბ-ქეთონისა, ბეჟან-მანიყავისა და სპანდიატ-როსტომის რკენისა.

ქართული ტექსტის ამ ნაწილში სწორედ ამ ეპიზოდებს ექცევა მეტი ყურადღება, მაგრამ აქ ისინი მაინც მეტ-ნაკლები სისრულითაა წარმოდგე-

¹ ჟრსიები, I, XXVI.

ნილი, გარემოება, რაც ამ ეპიზოდებში როსტომის მეტ-ნაკლები მონაწილეობით უნდა აიხსნას.

ფირლოუსი, მის განკარგულებაში მყოფ წყაროების მიხედვით, „შან-ნამეს“ საზღაპრო ნაწილში აერთიანებს ირანული ეპოსის გმირთა შესახებ თქმულებებს. ამიტომ აქ როსტომის საგმირო ამბების გვერდით თავს იყრის სხვა ფალავანთა შესახები ვრცელი ეპიზოდებიც, რომლებიც ნაკლებად საინტერესო გამბდარა „მეფეთა წიგნიდან“ მხოლოდ როსტომის ირგვლივ გაერთიანებული თქმულებებით გატაცებულ ქართველი პოეტებისათვის და, შეიძლება, მთარგმნელისათვისაც იმ პროზაული ვერსიისა, რომელიც წარმოადგენდა რა ჩვენი ძეგლის ძირითად წყაროს, თავისთავად ცხადია, განსაზღვრავდა მის საერთო ხასიათსაც.

ფიქრობთ. ძირითადი მიზეზები „როსტომიანის“ ტექსტის რედაქციული თავისებურებისა, მისი ცალკეული ნაწილების (და მათ შორის ზურაბის ამბის შემდეგ წარმოდგენილი ეპიზოდების) სპარსულთან სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულებისა, აქ აღნიშნულ მოვლენებში დაიძებნება.

საბაშვილის მიერ გალექსილ ნაწილში სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა პოეტებისა და გადამწერლების მიერ ცვლილებებია შეტანილი. ეს ცვლილებები გამოწვეულია ტექსტის შესწორება-შევსების მიზნით. ყველაზე მეტი ღვაწლი ამ მხრივ „როსტომიანის“ თანამედროვე რედაქციის უკანასკნელი ნაწილების შემმუშავებელს — ხოსრო თურმანიძეს მიუძღვის.

აღ. ბარამიძის აზრით¹, რასაც ჩვენც ვიზიარებთ, „როსტომიანის“ აღრიხედელ რედაქციაში ხოსრო თურმანიძის მიერ შეტანილია შემდეგი ეპიზოდები და ადგილები: ა) სიფანდის მთაზედ როსტომის ლაშქრობის ამბავი, რომელიც შემდეგ თავებს შეიცავს: აქა როსტომისაგან თეთრი პილოსი მოკუღლა, აქა როსტომისაგან ვაქრავ წასვლა თეთრს მთაზედ² ნარიმანის სისხლის ძებნად, აქა როსტომისაგან სამაზარობლო წიგნის მიწერა ზაალის წინაშე³; ბ) ზურაბის რომანი⁴, გ) ფარემუზის ეპიზოდი⁵, დ) ჯანის ხოიშანი⁶ და ე) ბარზუს ამბავი⁷.

აქ მითითებულ ნაწილებს გარდა, „როსტომიანში“ კიდევ დაიძებნება ცალკეული ადგილები თუ სტროფები⁸, რომელთა შემუშავებას, უმეველია, აღრიხედელი ტექსტის დაზიანების გამო ამა თუ იმ თავის სრულყოფისა თუ გამართვის მიზნით ახდენდნენ საბაშვილთან შედარებით დაბალი დონის

¹ ნარკვევები, II, 77.

² სპარსული ტექსტი (Vullers, 234) კითხულობს „სიფანდის მთა“-ს (کوه سهند).

³ ვერსიები, I, სტროფები 1838 — 1878. იუსტინე ახულაძემ ადრევე შენიშნა, რომ აქ მითითებული ადგილები წარმოადგენს სიტყვასიტყვით ნათარგმნს სპარსული ორიგინალიდან, შესრულებულს სხვა ნელექსის მიერ და შემდეგ შეტანილს „როსტომიანის“ ტექსტში (ვერსიები, I, 27, 505, შენიშვნა მე-8).

⁴ ვერსიები, I, 718. სქოლიო.

⁵ ვერსიები, II, სტროფები 1538, — 3538_ა.

⁶ ვერსიები, II, სტროფები 4929 — 4946.

⁷ ვერსიები, II, სტროფები 3800 — 4176.

⁸ მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ზეარის შესახები სტროფები (ვერსიები, I, გვ. 701 — 703 სქოლიო), ან სტროფები 4653 — 4656 (ვერსიები, II, გვ. 232) და სხვა.

პოეტები (ხოსრო თურმანიძე, ფარსადან გორგიჯანიძე და სხვა). ასეთი სახის ადგილების შესწავლა შესაძლებლობას გვაძლევს გავითვალისწინოთ „როსტომიანის“ ადრინდელი ტექსტის ცვლილებათა სხვადასხვა საფეხური: მაგრამ მათ (ამ ცვლილება-განაცად ადგილებს), საბაშვილისეულ რედაქციაში შემდეგი დროის ჩანართისა თუ შეტანილი ადგილების თვალსაზრისით, ცხადია, ვერ გავუთანაბრებთ ხოსრო თურმანიძის მიერ არა ტექსტის დაზიანებული ამა თუ იმ ადგილის შესწორება-გამართვისათვის, არამედ მის განკარგულებაში მყოფ „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიის შესაბამისად ქართული ტექსტის შინაარსეული შევსებისათვის ჩამატებულ როსტომის სიფანდის მთაზედ ლაშქრობის, ჯანის ხოიშანისა, ან სხვა რომელიმე ეპიზოდს.

თუ გარკვეული იქნება საბაშვილის ტექსტში შემდეგი დროის პოეტების მიერ შეტანილ ცვლილებათა ხასიათი, მაშინ დაახლოებით წარმოდგენა მაინც მოგვეცემა „როსტომიანის“ ადრინდელი რედაქციის პირვანდელ სახეზე და ამას კი დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ სპარსული წყაროების ხასიათის გარკვევისათვის, რომელზედაც შეუალობითა თუ უშეალოდ დამოკიდებულია ჩვენი ძეგლი.

ყოველივე იმის შეჯამების შედეგად, რაც მეცნიერების (ნ. მარის, იუსტ. აბულაძის, კ. კეკელიძის, ალ. ბარამიძის) მიერაა გაკეთებული „როსტომიანის“ ადრინდელი რედაქციის საერთო სახის აღდგენისათვის, აშკარა ხდება, რომ საბაშვილის ტექსტისათვის სრულიად უცნობი ყოფილა ზემოთ ნაჩვენები ცალკეული ადგილები და ეპიზოდები; მათი არსებობის კვალი საბაშვილის „როსტომიანში“ არ შეინიშნება, გარეგნობა, რაც იმაზე მიგვივითითებს, რომ ისინი აქ შეტანილია არა რომელიმე თავისა თუ ცალკეული ეპიზოდის შევსება-დასრულებისათვის, არამედ პოეტი-რედაქტორის განკარგულებაში მყოფ სპარსული წყაროების შესაბამისად მთელი ტექსტის შინაარსეული სრულყოფის მიზნით, რამდენადაც ეს თვით მელექსის ნიჟისა და მისი ლიტერატურული გემოვნებისათვის მოსახერხებელი ხდება.

„როსტომიანის“ ადრინდელ რედაქციაში ყველაზე დიდ ჩანართს „ბარზუს წიგნი“ (ბარზუ-ნამე) წარმოადგენს. იგი იკითხება ბეჟან-მანიჟავის ეპიზოდის წინ (სტროფები 3800 — 4176) და შეიცავს 378 სტროფს (=1512 სტრიქონს).

როგორც ვიცით, „ბარზუ-ნამე“ არ ეკუთვნის ფირდოუსის და „შაჰ-ნამეს“ ბექდურ გამოცემებშიც არ არის შეტანილი. მას („ბარზუ-ნამეს“) სპარსულ ლიტერატურაში ცნობილ საგმირო-ეპიკური ხასიათის ნაწარმოებებს შორის თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს; იგი შედგება 68000 ბეითისაგან და, მაშასადამე, მოკულობით „შაჰ-ნამეს“ აღმატება კიდევცოხზულებაში ბევრი საგმირო-საფალავნო ამბებია გადმოცემული. „შაჰ-ნამეს“ მსგავსად ირან-თურანის ომებს, ფალავანთ რქენას, მათ ბრძოლებს ღეგებთან, ვეშაპებთან და ჯადოქრებთან აქაც დიდი ადგილი უჭირავს. მთავარი გმირი, ზურაბის შვილი ბარზუ სწორუპოვარ ფალავანდაა გამოყვანილი. მრავალ საგმირო ამბებთან ერთად ყურადღებას იპყრობს ბარზუს სატრფიალო-სამიჯნურო ეპიზოდებიც. ბარზუს გვერდით თხზულებაში გამოყვანილია ირანული ეპოსის გმირები: როსტომი, აფრასიობი, ფარეშუზი,

იქცადა და სხვა. „ბარზუ-ნამე“ შეთხზულია მე-11 საუკუნეში. თხზულების ავტორად იხსენიება ვინმე ათაი¹.

პოემა ნარნარი, ნათელი ენითაა დაწერილი. ავტორს ეხერხება საბრძოლო ეპიზოდების გადმოცემა. იგი პოეტური მეტყველებისა და თხზულების საერთო გაფორმების თვალსაზრისით „შაჰ-ნამეს“ ძლიერ გავლენაშია მოქცეული. როგორც ამბობდა ნოელდეკე, ავტორი „ბარზუ-ნამესი“ კარგად ჰბაძავს ფირდოუსის².

„ბარზუს-წიგნი“, როგორც ზურაბის ეპიზოდის გაგრძელება, ადრევე შექრილა „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში. როგორც ჩანს, „შაჰ-ნამეს“ ჩანართებიანი ტექსტების გადამწერლები თუ რედაქტორები „ბარზუ-ნამეს“ იმ ნაწილით დაინტერესებულან, რომელშიც მოთხრობილია ბარზუს ბრძოლები როსტომთან, მისი ვინაობის გამომქლაეწება, ბარზუს ჩადგომა ირანელ ფალავანთა რიგებში და მის საფალავნო მოღვაწეობაში ახალი პერიოდის დაწყება, რაც თურანელთა წინააღმდეგ მიმართულ ბარზუს ბრძოლებში გამოიხატება³.

საკითხი ისმის: ქართველ პოეტს რომელი წყაროთი უნდა ესარგებლა და რა სახითაა „ბარზუს წიგნი“ წარმოდგენილი „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში?

სპარსულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობის მეკლევართა შორის „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში ბარზუს ეპიზოდის არსებობის საკითხს პირველად ყურადღება მიაქცია ალ. ბარამიძემ. ის წერს: „თხზულების უკანასკნელ მთარგმნელ-რედაქტორს ქართული ვერსია დედნისათვის შეუღარებია და ზოგი დანაკლისი ახლად გადმოუღია. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ბარზუს ვრცელი ეპიზოდი, მაგრამ უკანასკნელი ფაქტურად „შაჰ-ნამეს“

¹ Mohl, Le livre des rois. I, Paris, 1876, LXXVII; Ю. И. Марр, Статьи и соощения, II, 1939, 24.

² Nöldke, Das iranische Nationalepos. 210.

³ „ბარზუ-ნამეს“ გავლენის ცალი შეინიშნება ფირდოუსის მიმბაძველის თხზულებაზე— „სირინოზიანზე“ (ამ თხზულების შესახებ იხ. კ. ყველიძე, ქართული ლიტ. ისტორია, ტ. II, 1941, გვ. 305—309 და А. Хаханов, Очерки по истории грузинской словесности, вып. 3, Москва, 1901, 59—73, 124—125).

ა) აქაღ „ბარზუ-ნამეს“ მსგავსად ბარზუ „ასეთის ძლიერების მქონე არის, რომ ქუყნის გმირნი მასთან არად გამოჩნდებიან“. (საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერი S—1503, გვ. 125).

ბ) აქ გადმოცემული ბარზუს ბრძოლები ზანგთან მოგვაგონებენ „ბარზუ-ნამეში“ მოთხრობილ ბარზუს ბრძოლებს ყირტან ზანგთან.

გ) აქ გამოყვანილი გმირის იქცასის საერთო სახე ძლიერ ჩამოგავს „ბარზუ-ნამეში“ მოქმედ იქცასის სახეს და სხვა.

შევიშნავთ: „სირინოზიანი“ საერთო ლიტერატურული გაფორმება იმავე ნივითითებს, რომ მისი დედანი პროზით უნდა ყოფილიყო დაწერილი, რომელშიც აქა-იქ ლექსები იქნებოდა ჩართული, მსგავსად სპარსულსა და თურქულ ენებზე პროზად დაწერილ თხზულებებისა. „სირინოზიანი“ წარმოდგენილ ლექსებს თვით ორიგინალშიც უნდა ჰქონოდა ადგილი.

თაფების ასეთი სახის დასათარებანიც, როგორიცაა, მაგალითად, „ესენი აქ დაუტეოთ და მცირე რაზე სირინოზისა მოვიხსენოთ“, „ესე ანბავი აქ დაუტეოთ და მცირე ანბავი ბნელეთის ხელმწიფის შეილის დერბ შაჰსი მოვიხსენოთ“ და სხვა, თხზულების პროზაულ ვერსიაზე დამოკიდებულებას უფრო მიეთითებს, ვიდრე ლექსითზე.

ერთ-ერთ წამბაძველს უნდა ეკუთვნოდეს და „როსტომიანში“ შექანიკურად არის ჩართული.

ბარზუს ეპიზოდს არ იცნობს ვულგარის გამოცემა, თუმცა, რასაკვირველია, ამით გამორიცხული არაა ამ ამბის შემცველი „შაჰ-ნამეს“ სპარსული რედაქციის არსებობა¹.

...ბარზუს ამბავი ზურაბის ეპიზოდის წაბაძევა-გაგრძელებაა. როგორც აღვნიშნეთ, სპარსულად მართლაც ცნობილია „შაჰ-ნამე“-ს გაგრძელებად შეთხზული „ბურზო-ნამე“. ჩანს, ქართული ტექსტი აქედან უნდა მოდიოდეს. „დასაშვებია ბარზუს ამბის შემცველი „შაჰ-ნამე“-ს სპარსული რედაქციის არსებობაც. ქართული „ბარზუს“ წარმოშობა ამ შემთხვევაში უფრო გასაგებია იქნებოდა“².

ეს საგულისხმო მოსაზრებანია, მაგრამ ისინი არ წარმოადგენენ დასრულებული მეცნიერული კვლევა-ძიების შედეგად მიღებულ მოსაზრებებს. გაურკვეველი რჩება: საიდან მოადის ბარზუს ეპიზოდი? სპარსულ ტექსტთან ურთიერთობის თვალსაზრისით რა სახითაა იგი წარმოდგენილი „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში?

სპარსული ლიტერატურის მეკვლევართათვის დიდი ხანია ცნობილია, რომ არსებობს „შაჰ-ნამეს“ მიბაძვით შეთხზული ნაწარმოები „ბარზუ ნამეს“ სახელწოდებით. ცნობილია ისიც, რომ არსებობს ბარზუს ეპიზოდის შემცველი „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ხელნაწერი რედაქციები³. ამიტომ „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში წარმოდგენილ ბარზუს ეპიზოდის რაობის გარკვევისათვის აუცილებლობას წარმოადგენს „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში ჩართული ბარზუს ეპიზოდის შესწავლა, რადგანაც იგი (ბარზუს ეპიზოდი) ჩვენს ვერსიებში, როგორც ეს ყველაფრიდან ჩანს, „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ტექსტების ჩანართიდან მომდინარეობს.

რას წარმოადგენს „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში ჩართული ბარზუს ეპიზოდი და როგორია მისი ურთიერთობა ქართულ ვერსიასთან?

„შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში ჩართული „ბარზუ-ნამეს“ შესწავლისათვის ჩვენ გამოვიყენეთ შემდეგი წყაროები: ა) სსრკ აკადემიის აღმოსავლეთმკოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილების ხელნაწერები: С—1654 (მე-15 საუკ.) და С—51 (მე-17 საუკ.); ბ) ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერები: IIIС—380 (მე-16 საუკ.) IIIС—331 (მე-16 საუკ.) და IIIС—333 (მე-17 საუკ.); გ) „შაჰ-ნამეს“ თეირანის ჰიჯრით 1807 (= 1889) წლის ლითოგრაფიული გამოცემა, რომელსაც დამატების სახით დართული აქვს ბარზუს ეპიზოდის შემცველი ტექსტი და დ) „შაჰ-ნამეს“ თეირანის ბეკლური (1934—1936 წლის) გამოცემა³.

¹ აღ. ბარამიძე, ფირდოუსი და მისი შაჰ-ნამე, 37, 51.

² იხილეთ: Rieu, Supplement, 128, 130; М. М. Дьяконов, Рукописи Шах-наме в Ленинградских собраниях, 16, 39, 41, 85 და А. А. Ромаскевич, Очерк истории научения Шах-наме (сб. Фирдовси), Ленинград, 1934.

³ „ბარზუ-ნამე“, როგორც დამატება, წარმოდგენილია ამ გამოცემის მე-10 ტომში (გვ. 3093—3250); იგი გადმობეჭდილია მაკანის მიერ გამოცემულ ტექსტიდან.

„შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში „ბარზუ-ნამეს“ თავებად დაყოფა და ამ თავების დასათაურება სხვადასხვაგვარია. აქ მითითებულ ხელნაწერთა შორის ყველაზე უძველესი ხელნაწერის (აღმშკოდ. ინსტიტუტისა C—1654) მიხედვით „ბარზუ-ნამეს“ თავების დასათაურება ასეთია:

گفتار اندر داستان برزوی
سهراب و رستم زال
آغاز داستان

نبرد برزو باروین و هزیمت
شدن روین

اوردن گرسیوز برزورا نزد
افرا سیاب

نوازش کردن افرا-سیاب برزورا
وامدن نزد مادر

خلعت دادن افرا سیاب با تورانیان
و برزو

آگاهی یافتن کیخسرو
آمدن برزو و افراسیاب

فرستادن کیخسرو فریبرز
و طوس را بجنگ برزو

رزم فریبرز و طوس
با برزو گرفتار شدن فریبرز
و طوس

مدر کردن رستم
در کار طوس و فریبرز

بیرون آوردن
رستم طوس و فریبرز
از بند

اوردن رستم
طوس و فریبرز
پیش کیخسرو
از لشکر

آمدن پیران
برسولی پیش
کیخسرو
و افراسیاب

1. აქა ამბავი ბარზუსა და როსტომისა.

2. აქა ამბის დასაწყისი.

3. აქა ბარზუს ომი როინთან და როინის დამარცხება.

4. აქა გარსევაზისაგან ბარზუს მიყვანა აფრასიობთან.

5. აქა განებვირება აფრასიობისაგან ბარზუსი და ბარზუს მოსვლა დედასთან.

6. აქა ხალათის მიცემა აფრასიობისაგან ბარზუსა და თურანელები-სათვის.

7. აქა ქაიხოსროსაგან ბარზუსა და აფრასიობის მოსვლის შეტყობა.

8. აქა ქაიხოსროსაგან ფარიბოროზისა და ტუსის გაგზავნა ბარზუს ზედა საომრად.

9. აქა ომი ფარიბოროზისა და ტუსის ბარზუსთან და ბარზუსაგან ფარიბოროზისა და ტუსის შეპყრობა.

10. აქა დატრიალება როსტომისა ტუსისა და ფარიბოროზის საქმეზედ.

11. აქა როსტომისაგან ტუსისა და ფარიბოროზის გათავისუფლება.

12. აქა როსტომისაგან ტუსისა და ფარიბოროზის მოსხმა ქაიხოსროს წინაშე.

13. აქა მოსვლა ფირანისა აფრასიობისაგან მოციქულად ქაიხოსროს-თანა და ქაიხოსროსაგან აფრასიობ-თანა.

جواب دادن گریگین پیران
ویسه از آن با کیخسرو

آمدن برزو بمیدان و سخن
گفتن با کیخسرو و رزم

رزم کردن رستم زال با برزو

حکایت کردن رستم از برزو
با فرامرز و احوال گفتن

گفتار اندر رزم گریگین با
برزو

رزم کردن فرامرز با برزو و
گرفتار شدن برزو

آمدن گیو از درخسرو طلب
کردن رستم و فرامرز و برزو

آمدن مادر برزو با یران زمین

آمدن مادر برزو بمهمانی
بهرام گوهر فروش

اندر سوگند دادن برزورا
رامشگرا

جستن برزو و مادر و رامشگر
ازبند

رسیدن رستم با پهلواناندر
راه سر برزو

آمدن رستم با پهلوانان ایران
بنزد برزو

فرستادن رستم طعامزهر
آلوده بنزد برزو

رزم رستم با برزو

14. აქა გურგენისაგან პასუხის გა-
ცემა ფირანისათვის და ამზის მო-
ტანა ქაიხოსროსთანა.

15. აქა გამოსვლა ბარზუსი მოე-
დანზედ, ლაპარაკი ქაიხოსროსთან
და ომი.

16. აქა ომი როსტომისა ბარზუს-
თან.

17. აქა როსტომისაგან ფარე-
მუზთან ბარზუს ამზის თხრობა.

18. აქა ომი გურგენისა ბარზუს-
თან.

19. აქა ომი როსტომის შვილის
ფარემუზისა ბარზუსთან და ფარემუ-
ზისაგან ბარზუს ხელით შეპყრობა.

20. აქა მოსვლა გივისა ქაიხოს-
როსთანა და მოკითხვა როსტომისა,
ფარემუზისა და ბარზუსი.

21. აქა მოსვლა ბარზუს დედისა
ირანის ქვეყანაში ბარზუს საძებრად.

22. აქა მოსვლა ბარზუს დედისა
სტუმრად ბაჰრამ თვლების ვაჟართან.

23. აქა შეფიცავს - ბარზუს მესაქ-
რავე.

24. აქა გაპარება ბარზუსი, მისი
დედისა და მესაქრავისა ტყვეობი-
საგან.

25. აქა როსტომისა და ირანელ
ფალანგების გზად შეხვედრა ბარ-
ზუსთან.

26. აქა მოსვლა როსტომისა და
ირანელ ფალანგებისა ბარზუსთან.

27. აქა როსტომისაგან საწამლავ-
ნარევი საქმლის გაგზავნა ბარზუს-
თან.

28. აქა როსტომისა და ბარზუს
ომი.

سرزنش کردن برزو رستم را
 انداختن رستم برزورا و اشکارا
 کردن مادرش
 آمدن روین نزد افراسیاب و
 احوال گفتن
 رسیدن سوسن را مشگر و پیلسم
 با ایرانیان
 مکر کردن سوسن را مشگر با
 پهلوانان ایران
 گرفتار شدن طوس بردست
 سوسن را مشگر
 آمدن گودرز از پی طوس و
 گرفتار شدن
 آمدن گیو از پی گودرز و طوس
 و گرفتار شدن
 آمدن پهلوانان ایران و گرفتار
 شدن
 رفتن بیژن گیو از پی پهلوانان
 و گرفتار شدن بردست سوسن
 آمدن بیژن از پی پهلوانان و
 گرفتار شدن
 رسیدن فرامرز برادر خیمه
 سوسن و آگاه شدن
 آمدن زال از پای فرامرز و آگاه
 شدن از مکر سوسن
 آمدن فرامرز نزد رستم و آگاه
 کردن از مکر سوسن
 رسیدن رستم نزد سوسن رزم
 با پیلسم

29. აქა ბარზუსაგან როსტომის
 ავად ხსენება.
 30. აქა როსტომისაგან დაცემა
 ბარზუსი და ბარზუს ვინაობის გამო-
 აშკარაება მისი დედისაგან.
 31. აქა მოსელა როინისა აურა-
 სიობთან და ამბის თბრობა.
 32. აქა მოსელა სუსან მესაქრავისა
 და ფილსემისა ირანელებთან.
 33. აქა სუსან მესაქრავისაგან ირა-
 ნელ ფალაენების მოტყუილება.
 34. აქა შეპყრობა ტუსისა სუსან
 მესაქრავის ხელითა.
 35. აქა მოსელა გოდერძისა ტუ-
 სის კვალდაკვალ და მისი შეპყრობა.
 36. აქა გივის მოსელა გოდერძისა
 და ტუსის კვალდაკვალ და მისი
 შეპყრობა.
 37. აქა მოსელა ირანის ფალა-
 ენებისა და მათი შეპყრობა.
 38. აქა წამოსელა ბეენისა ფა-
 ლაენების კვალდაკვალ და მისი შე-
 პყრობა.
 39. აქა მოსელა ბეენისა ფა-
 ლაენების კვალდაკვალ და მისი შე-
 პყრობა.
 40. აქა მოსელა ფარემუზისა სუ-
 სანის კარაეთან და ამბის შეტყობა.
 41. აქა მოსელა ზაალისა ფარემუ-
 ზის კვალდაკვალ და სუსანის მზაკე-
 რობის შეტყობა.
 42. აქა მოსელა ფარემუზისა როს-
 ტომთან და სუსანის მზაკეობის
 შეტყობინება.
 43. აქა მოსელა როსტომისა სუ-
 სანთან და მისი ომი ფილსემთან.

رسیدن فرامرز با لشکر بنزد
 رستم و زال
 رسیدن افراسیاب بنزد سون
 و پیلسم
 آمدن هومان بنزد برزو و سخن
 گفتن با او
 رسیدن برزو با افراسیاب و
 باز گرفتن پیل
 گفتار اندر باز گشتان رستم
 و پیلسم از جنگ
 رزم برزو با افراسیاب و ازاسب
 افتادن برزو
 فرستادن رستم فرامرز و لشکر را
 بیاری برزو
 لشکر ارستان افراسیاب با
 ایرانیان و رزم رستم
 کشتی گرفتن رستم و پیلسم
 و افتادن پیلسم
 گفتار اندر رسیدن شاه کیخسرو
 بنزد رستم و ایرانیان
 رزم خواستان افراسیاب از شاه
 کیخسرو در میدان
 خواهش نمودن زال با پهلوانان
 ایرانیان
 خواستان برزو رزم افراسیاب
 از شاه کیخسرو
 رزم برزو با افراسیاب
 گفتار اندر زخم زدن افراسیاب
 برزو را

44. აქა ფარემუზისა ლაშქრით
 მოსელა როსტომთან და ზაალთან.
45. აქა მოსელა აფრასიობისა სუ-
 სანთან და ფილსემთან.
46. აქა მოსელა ომანისა ბარზუს-
 თან და ლაპარაკი მასთან.
47. აქა მოსელა ბარზუსი აფრა-
 სიობთან და სპილოს გამობრუნება.
48. აქა როსტომისა და ფილსემის
 ნობრუნება ომისაგან.
49. აქა ომი ბარზუსი აფრასიობ-
 თან და ბარზუს ცხენიდან ჩამო-
 ვარდნა.
50. აქა როსტომისაგან ფარემუ-
 ზისა და ლაშქრის გაგზავნა ბარზუს
 დასახმარებლად.
51. აქა აფრასიობისაგან ლაშქ-
 რის შეყრა ირანელებსა ზედა საომ-
 რად და როსტომის ომი.
52. აქა როსტომისა და ფილსემის
 მეორე ომი და ფილსემის დაცემა.
53. აქა მოსელა ქაიხოსროსი როს-
 ტომთან და ირანელებთან.
54. აქა ომი სურს აფრასიობს
 ქაიხოსროსთან მოედანსა ზედა.
55. აქა თხოვნა ზაალისა ირანელ
 ფალავნებისადმი.
56. აქა ბარზუ მოითხოვს აფრა-
 სიობთან ომს ქაიხოსროსაგან.
57. აქა ბარზუსა და აფრასიო-
 ბის ომი.
58. აქა ბარზუს დაჭრა აფრასიო-
 ბისაგან.

وزم ایرانیان و توراتیان و
گرفتار شدن افرا سیاب

رهانیدن فرامرز پهلوانان ایران
از بند سوسن

گریختن افرا سیاب از ایرانیان
ورزم او با طلايه

گفتار اندر مهمانی کردن زال
شاه کیخسرو را

خلعت دادن شاه کیخسرو
ببرزو و فرامرز در ایوان و پهلوانان
سپردن

59. აქა ირანელებისა და თურანე-
ლების ომი და აფრასიობის შეპყ-
რობა.

60. აქა ფარემუზისაგან ირანელ
ფალაენების გათავისუფლება სუსა-
ნის ტყვეობისაგან.

61. აქა გაქცევა აფრასიობისა
ირანელებისაგან და მისი ომი ტალა-
ასთან.

62. აქა ზაალისაგან ქაიხოსრო
შაჰის სტუმრად მიწვევა.

63. აქა ქაიხოსრო შაჰისაგან ხალა-
თის მიცენა ბარზუსა და ფარემუზი-
სათვის და ფალაენების ჩაბარება.

როგორც ხედავთ, ბარზუს ეპიზოდი აღნიშნული ხელნაწერის ნიხედვით
სამოცდასამ (63) თავად არის დაყოფილი¹.

„შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში ჩართული „ბარზუს წიგნის“ მოკლე
შინაარსი ასეთია: როსტომის მიერ დანარცხებული აფრასიობი ფალაე-
ნებთან ერთად გარბის. იგი მიაღწევს შანგონამდის (اشنگان²). აქ აფრა-
სიობი წააწყდება ბარზუს, ველად მდგომარეს, „ტანად მთის მაგვარსა და
სახით სისხლისფერს“. აფრასიობი გზავნის ბარზუსთან თავის ფალაენებს. მას
სურს, რომ ბარზუ გამოიყენოს ირანელებთან ბრძოლაში. ბარზუ თანხმობას
აძლევს აფრასიობს და ისწრაფვის როსტომთან რჯენას. ბარზუს ასწავლიან
ფალაენობას: ხმლისა და ყუველგვარი საბრძოლო იარაღის ხმარებას.

საომარ იარაღთა ხმარების შესწავლის შენდევ, საკუთარი თავის გამოც-
დის მიზნით, ბარზუ ეომება აფრასიობის ფალაენებს და ამარცხებს მათ.
აფრასიობი შეკრებს დიდძალ ლაშქარს და დაიწყებს ირანელებთან ომს; ირა-
ნელები სასტიკად მარცხდებიან. თურანელები ატყვევებენ გამოჩენილ ირანელ
ფალაენებს ტუსსა და ფარიბორზს. მათ გამოსახსნელად ირანის მეფე ქაიხოს-
როვი მოიხმობს როსტომს; როსტომი გამოიხსნის მათ. ისევ იმართება ომი
თურანელებსა და ირანელებს შორის; ერთმანეთს შეებმის როსტომი და ბარ-
ზუ. ბარზუ ამარცხებს როსტომს.

ბარზუს საომრად გამოდის ინდოეთიდან დაბრუნებული ფარემუზი, შეი-
ლი როსტომისა, რომელიც ატყვევებს ბარზუს. ბარზუს საძებრად ირანში

¹ შაკანის მიერ გამოცემული ტექსტი კი, რომელიც თეირანის ბეკდურ და აგრეთვე
„შაჰ-ნამეს“ მთელ რიგ ლითოგრაფიულ გამოცემებშია შეტანილი, შეიცავს ოცდაცამეტ თავს;
C—51 ხელნაწერის მიხედვით ბარზუს ეპიზოდი ოცდათვრამეტ თავადაა დაყოფილი.

² ქართული ტექსტი კითხულობს ამ სახელს, როგორც „შანგონ“, ან „შანგან“: „ყოვლს
ქუყანას თაუ უჩანს, აქეს ქალაქი შანგონისა“ (სტროფი 3880): „შანგანს მთაჲდან სახლი
მაქეს“, ბარზუმ ცგრე მოახსენა“ (სტროფი 4009).

მიღის წინს დედა. დედის დაბმარებით ბარზუ ახერხებს გაპარვას. გზაში ისინი (ბაოზუ და მისი დედა) ნოულოდნელად შეეყრებიან ირანელ ფალაენებთან ერთად მონაჯალ როსტომს. იწართება ბრძოლა. ბარზუ ამარცხებს ირანელ ფალავანს გურგენს. ახლა როსტომი ეომება ბარზუს. ბარზუ კვლავ უძლეველი რჩება.

როსტომი გადაწყვეტს ბარზუს მოწამვლას. იგი მას საწამლავე შერეულ საკმელს უგზავნის. ბარზუ, თურანელი გმირის როინის რჩევა-დარიგებით, თავს აღწევს ნოწამვლას. როსტომი ისევ ეომება ბარზუს. როსტომის რაშის ნობერხებით ბარზუს ცხენი გაექცევა. ორივე ცხენის ძალა დააჩოქებს მას. წანოჩოქილ ბარზუს ქორივით დაეცემა როსტომი და მოკვლას უპირებს. შეწუხებული ბარზუს დედა მივარდება როსტომს და ეუბნება, რომ ბარზუ მისი შვილის — ზურაბის შვილია. ამაში დარწმუნდება როსტომი. იგი სიყვარულით ჩაეხვევა ბარზუს. გახარებული როსტომი ბრუნდება სისტანში. მას თან მიჰყავს ბარზუ.

ამ ამბის მოწამე თურანელი გმირი როინი ბრუნდება თურანს და ყოველივეს მოახსენებს თურანელ ფალაენებსა და აფრასიობს. თურანელებს დააღონებს ეს ამბავი.

აფრასიობთან ცხადდება ერთი მესაკრავე ქალი, სახელად სუსანი და პირდება მას ირანელ ფალაენების დამარცხებას. აფრასიობი გზავნის სუსანსა და ფალავან ფილსემს როსტომისა და ირანელ ფალაენების დასატყვევებლად.

როსტომის ბინაზე გამართულ ლხინიდან ბრუნდება გაგულისებული და ძალზე ნთვრალი ფალავანი ტუსი. იგი ველად დაინახავს ცეცხლს. მიუახლოვდება იმ ადგილს. ნახავს ვერცხლის ბოძებით გაბრწყინებულს აბრეშუმის კარავს. შიგ ზის ერთი ლამაზი ქალი, რომლის სახე შუეს ედრება, ტანი საროს და გულ-მკერდი ვერცხლს. ოქროვან თითებით უკრავს ჩანგს, რომლის მომხიბვლელი ჰანგები ეფინება ველებს. ტუსი შეჰყვირებს: ვინ ხარ ამ კარავში, მითხარიო. ტუსის ხმაზე ქალი გარეთ გამოვა, საამური ხმით მიმართავს. ტუსის: ეი, დიდებულო, უნარით სავსე, ჩამოდი ცხენიდან და ცოტა ხნით აქ დაისვენე, რასაც მკითხავ. ყოველივეს სინამდვილეს მოვახსენებ; რაც აქ მოვედი, შენს მეტი არვინ მინახავსო.

ტუსი ჩამოდის ცხენიდან და შედის კარავში. სუსანი ეუბნება მას: ჩემისთანა მესაკრავე იშვიათად იქნება ქვეყნად, მაგრამ მაინც ვერ მოვიგე თურანის მეფის აფრასიობის გული. გამოვექეცი აფრასიობს, რომელმაც სიკვდილი დამიპირა და მისი შიშით ირანისკენ მივდივარო.

ამ სიტყვებმა ტუსი ძლიერ გაახარა. იფიქრა: ამ ქალს საჩუქრად მეფეს მიუყვან და მის გულს მოვიგებო. სუსანს მოაქვს ტუსისათვის საკმელი; ტუსი ღვინოს მოითხოვს, რაც ახარებს ქალს. სიმთვრალის გამო ტუსის ძალა გამოელევა. სუსან ეძახის ფალავან ფილსემს, შეკრავენ ტუსის და მოათავსებენ ციხეში.

ტუსის კვალდაკვალ მოვა ფალავანი გოდერძი, რომელსაც აგრეთვე სუსანი და ფილსემი ატყვევებენ.

ამგვარად, თურანელთა ტყვეობაში ვარდებიან სხვა ირანელი ფალაენებიც (გივი, გოსტჰამი და ბეენი), ხოლო ფარემუზი მიუახლოვდება

სუსნანის კარავს და შეიტყობს ყოველივეს. ირანელ ფალავნების გამოსახსნელად მოდიან ზაალი, როსტომი და ბარზუ. ფილსემისა და სუსნანის დასამარებლად მოდის აფრასიობი; იმართება ომი, რომელშიც როსტომთან ერთად მონაწილეობს ბარზუ. იგი აფრასიობსაც ეომება. გამარჯვება რჩება ირანელებს. ტყვეობისაგან გაათავისუფლებენ ირანელ ფალავნებს. შეშინებული აფრასიობი უგზო-უკვლოდ გარბის. მეფე ქაიხოსროვი აჯილდოებს ბარზუს, აჩუქებს მას ოქროს ვეფრავინს, ოქროს ქამრიან მონებს, ცხენებს, საომარ იარაღს, არწივის სახე დროშას, რომელიც წინათ აფრასიობს ეკუთვნოდა. ათი ათას სახელოვან მეომარს და უბოძებს მას ფალავნობას.

მართალია, ეს შინაარსი ძირითადად საერთოა „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ხელნაწერებში ჩართულ „ბარზუ-ნამეს“ ვერსიებისათვის, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს ვერსიები საეცებით ერთმანეთს ემთხვეოდეს.

„შაჰ-ნამესი“ ჩართულ „ბარზუს-წიგნის“ ვერსიებს შორის არსებობს განსხვავებანი როგორც მოცულობის, ისე შინაარსის მხრივ. ასე, მაგალითად, ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერებში (ПНС—330, 331, 333) წარმოდგენილი „ბარზუ-ნამეს“ პირველ თავებში მოთხრობილია შანგონის შაჰის ასულთან ზურაბის შეხვედრა და მათი ურთიერთობა, ზურაბის მიერ მისთვის ნიშნის მიცემა, ბარზუს დაბადება და სხვა, როცა ამის შესახებ ასე ვრცლად არ არის ნათქვამი აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერებსა (С—1554 და С—51) და აგრეთვე არც ზემოდასახელებულ ლითოგრაფიულ და ბეჭდურ გამოცემებში.

ეს რედაქციები იწყება იმით, რომ როსტომისაგან დანარცხებული აფრასიობი გამოივლის შანგონის მიწა-წყალზე, სადაც ის დაინახავს ბარზუს „შთასაებრ ტანისას და სისხლისფერი სახის მქონეს“.

ზოგ ხელნაწერში (С—51, ПНС—333) და აგრეთვე „შაჰ-ნამეს“ თეირანის ლითოგრაფიულ გამოცემაში მოთავსებულ „ბარზუ-ნამესი“ გადმოცემულია ბარზუს შავ დევთან ბრძოლის, მისი დაღუპვისა და დასაფლავების ეპიზოდები, როცა ამას სრულებით არ იცნობენ აქვე დასაფლავებული დანარჩენი წყაროები.

ვერსიები, რომლებიც ბარზუს დაღუპვის ამბავს არ იცნობენ, თავდება ხოსროვის მიერ ბარზუს დაჯილდოებითა და მეფის (ხოსროვის) სისთანადან, სადაც იგი სტუმრად იყო ზააალთან, დაბრუნებით. უკანასკნელი ბეითებია¹:

بشادی همی بود هم داستان
 ببستند بر کو هم پیل کوس
 همی رفت شادان و روشن روان
 بر رفتند ما شهجو شیر دژم
 خودو ناماداران زابل برآند
 بدانان که شنیدم از باستان

چو خسروی کی ماه در سیستان
 سر ماه هنگام با نگ خروس
 دامنزل سپید جهان پهلوان
 جها ندار داستان و برزو بهم
 جها ندار رستم همانجا بماند
 نه پا یان رسانیدم این داستان

¹ ადგილი მოგვაქვს С—1654 ხელნაწერის მიხედვით, ფ. 171^რ.

როცა ერთი თვე მეფე ხოსრომ დაპყო სისთანში,
 მის მეგობრებთან სიხარულში, სიტკბოებაში.
 თვის თავზე, მამლის ყივილის ეამს, როცა ინათა,
 მიაკრეს სპილოს ტახტას ქოსი ჩვეულებრივად
 და ორ ფარსანგზე სეფაჰბადი მთელი ქვეყნისა,
 გულმხიარული, ფალაენი დიდებით სავსე,
 ქვეყნის მფლობელი დასტანი და მასთანა ბარზუც,
 გამოჰყენენ მეფეს წესისამებრ, ვით მთვრალნი ლომნი.
 ქვეყნის მეუფე როსტომი კი იქ დარჩა ისევ,
 ზაბულს წავიდნენ, თვით იგი და სახელოვანნი.
 მე დავანთავრე ეს ამბავი, ამბავი შორი,
 იმგვარად, როგორც გავიგონე იგი ძველთაგან¹.

ზოგიერთი რედაქცია აქედან ამბავს აგრძელებს; მოგვიტხოვბს ბარზუს ბრძოლას დევთან, მის დაღუპვას, როსტომის წასვლას ბარზუს საძებრად, მის დატირებას და სხვა.

ასეთი სახის რედაქციებში ბარზუს სიკვდილი შემდეგნაირადაა გადმოცემული:

بدشت اندر آمد یکی نره کور
 چو باد بهار برو بر گذشت
 منقش چو بستان بو وقت بهار
 بدل گفت گوری چنین کسی ندید
 فرستاد نش پیش شاه بلند
 کند پا یگاہ مرا بیشتر
 بتازید و گیریدش اندر میان
 بخم کمندش بسازید اسپر
 سر راه گرفتند بر نره گور
 گرفتگی و آوردی او را ببند
 از ان زخم خام آمدی او بدر
 سراسر همه مر کبان ساختند
 همان گوردرد لحظه شد نابدید

وزین روی برزو چو شد راه غور
 که تازان در آمد از آن روی دشت
 بتن همچو پیل و برش پرنگار
 یکی تند برزو برو بنگر ید
 ببايد گرفتن بخم کمند
 چو شه ببند این قدرت دادگر
 سپه را بفر مود یکسر دامان
 بروبر مرانید کس تیخ و تیر
 سپا هاش زهرسو براند ند بور
 زهر سو گشادند خم کمند
 شدی گور در دم چو مرغی بیر
 سه روز این چنین در پیش تاختند
 چو روز چهارم چو خور بر دمید

¹ ეს ადგილი სხვა ვერსიებთან მკირე განსხვავებას ქოულობს; მაგალითად. ხელნაწერი C—S1 ნაცულად — یکی — ისა (ერთი თვე) კითხულობს هفته — ერთი კვირა). თეირანის 1889 წლის ლითოგრაფიული გამოცემა ნაცულად — چپاندار رستم — ისა (ქვეყნის მფლობი როსტომი) კითხულობს — چپانجوی رستم (ქვეყნის დამპყრობი როსტომი) და სხვა.

ასეთი ხასიათის განსხვავებანი მკლავნდება არა მარტო ამ ხელნაწერის ამ ადგილის სხვა წყაროს შესაფერ ადგილთან შედარებისას, არამედ იგი (ასეთი სახის განსხვავებანი) საერთოდ თავს იჩენს ბარზუს ეპიზოდის რედაქციების ამა თუ იმ ადგილების ურთიერთთან დაპირისპირების დროსაც.

بخود بر همی نام یزدان بخواند
 همی گشت هر سو بر آن کوه سار
 یکی چشمه آب دیدش روان
 بیابا ننگه کرد غاری بدید
 بدی تنگ و تازیک آن ره تمام
 بدید آنچنین اندر آمد ز جای
 زمانه بر و بر بلا گسترید
 که شیرنگ آمد همانگه چو دود
 که از نعره اش ریخته کوه کمر
 ز خواب اندر آمد سر گرد نیو
 خروشی چو شیر زیان بر کشید
 یکی دیو دید او چو قطران سیاه
 زینهان او غار بد ناپدید
 چو گلخن دهانی زهم کرده باز
 همانا که تو زاده رستمی
 نژاد تو باشد هم از تخم سام
 هزیمت نمودم بدینجا دمان
 گرفتم من این غاری بی بن بناه
 فگنده مرا کرده رخ همچو نیل
 نه از چون توی بد که ترسان شدم
 بپردازم از غم دل بد سگال
 یکی سنگ مانند کوه گران
 که از جان برزو بر آرد غریو
 که بودش بر هنه ز خفتان بدن
 خروشید ما نند شیر زیان
 گرفتند مر یک دگر را کمر
 زمردی نیا فتاد یکی بر ز مین
 بگردن بر آورد و زد بر زمین
 سر خویش زد بر بر پهلوان
 لبش چون بسنان تیز بر خسته بود
 تن پهلوان در آمد بخاک
 بزد چنگ و خنجر بکین بر کشید
 بر آورده از جان شومش غریو
 زیک نیمه دیوسیه خوار و زار¹

جهانجوی برزو بدو خیره ماند
 نبد آگاه از گردش روزگار
 در آمد به پیغوله نا گهان
 بیکبار ناگه خروشی شنید
 بر آورده راهش زسنگ رخام
 چو برزوی سهراب رزم آزمای
 بدانست روزش باخر رسید
 سر خود بخواب اندر آورد زود
 سیه دیو غرید از آن نامور
 ز آواز آن سنگ پر خاش دیو
 ننگه کرد برزوی کورا بدید
 چو برزو چنان دید گردش نگاه
 بتن بد سیه روی مویش سپید
 دو دندان پیشین چو پیل گراز
 ببرزو چنین گفت کای آدمی
 بگو تا چه داری تو اکنون بنام
 من از بیم رستم ز مازندران
 گذشتم از آن تاج و تخت و کلاه
 شکسته دو دندان خرطوم پیل
 من از بیم رستم هراسان شدم
 ز دردت بسوزم دل پور زال
 بگفت این و از جا بر آمد دمان
 بر آورد از جانی آن نره دیو
 بتر سید برزو از آن اهرمن
 بعل بر گشاد و گرفتش میان
 بکشتی گرفتن نهادند سر
 همی زور کرد این بر آن برین
 بیا زید برزو دو پایش ز کین
 بیفتاد آن دیو تیره روان
 دو دندان شومش که بشکسته بود
 جگر گاه برزو همه کرد پاک
 چو برزو چنان ز خم کاری بدید
 بدید پهلوی شیرنگ دیو
 زیک نیمه برزو فتاده بزار

¹ ქართული წიგნების დადგენილების წიგნების დადგენილების წიგნების C-51 ხელნაწერისა და თეირანის ლით. გამოცემის ტექსტებს. 11, 53, 72, 86 სტრიქონებს ევლებთ თეირანის ტექსტის მიხედვით. აღენიშნავთ, რომ C-51 ხელნაწერში ამ დღეის 22-ე სტრიქონის

ამაზე, როცა გმირი ბარზუ გზად გამოვიდა, ველზე გამოჩნდა თვალწარმტაცი ერთი კანჯარი, რომელმაც სწრაფად, მომხიბლაყად მთელი ის ველი გადაიქროლა გაზაფხულის ნიაფ-ქარივით. ტანად, ვით სპილო და გულ-შეკრდი მთლად მოქარგული, ნახატი, როგორც ტურფა ბალი გაზაფხულისა. შეხედა ბარზუმ ერთი სწრაფად და გაიფიქრა: ქვეყნად ამგვარი კანჯარი ხომ არვის უნახავს, უნდა შევიპყრო ის საგდებლით დაუყოვნებლივ და გაეუგზავნო შაჰს შეძლებულს და სამართლიანს; როდესაც მეფე დაინახავს ამგვარ საჩუქარს, იგრძნობს სიამეს, აღამაღლებს ღირსებას ჩემსას. ლაშქარს უბრძანა: აბა ყველა, ჩქარა, ერთთავად, გაიქეციტ და დაატყვევეთ იგი კანჯარი, მასზე არავინ არ იხმაროს ბასრი მახვილი, მხოლოდ საგდებლით და უვნებლად უნდა შევიპყროთ! მისმა მხედრებმა ყოველი მხრით აფრინეს ცხენნი, გზა შეულობეს იმ ხვად კანჯარს, გზა გასაქცევეი; მოეწყვენ ირგვლივ საგდებლითა იგი მხედრები, რათა შეიპყრან თვალწარმტაცი იგი კანჯარი; მაგრამ კანჯარი ელვასავით, როგორც ფრთოსანი, ყოველგვარ დაკვრას საგდებლისას გაექცეოდა. სამი დღე ასე ერთ ადგილას ხტოდნენ, დარბოდნენ, ცხენები ერთობ დაქანცეს და თვით დაიქანცნენ; მეოთხე დღეს კი, როცა მალლით მზე ამოცურდა, გაუჩინარდა მშვენიერი იგი კანჯარი. ამაზე ბარზუ დარჩა მეტად განცვიფრებული, ახსენა ღმერთის სახელი მან მოწიწებითა, მისი სიციცხლის აღსასრულის არა იცოდა და მთებში იწყო ხეტიალი სრულიად მარტომ. უეტრად მოხედა გულშესაზარ და ყრუ ადგილას;

შემდეგ მოდის ბეითი:

بخود بر همی نام یزدان بخواند جها نجوی برزو بدو خیرد ماند
 ზოლო 26-ე სტრიქონის შემდეგ იკითხება:
 چنین گفت کمین را نباید نشانند جها نجوی برزو بدو خیره ماند

ეს ბეითი თეირანის ტექსტში არ არის და მის ადგილზე ხელოვნური სტრიქონებია მოთავსებული.

ჩვენ ვამჯობინეთ თეირანის ლით. გამოცემის თანახმად მოკვეთულიყავით. გამოვტოვეთ აგრეთვე სტრიქონები:

کرا بخت بر گشت مردی چه سود نبشته چنین بود و بود آنچه بود
 რომლებიც C—51 ხელნაწერში სტრიქონის — مین بر ز یکی نیافتاد — შემდეგ არის მოთავსებული.

აქ ერთი წყარო დაინახა მან მოდენილი,
მიმოიხედა, მას მოესმა რაღაც ყვირილი.
მალღით მოჩანდა დიდი, შავი ვამოქვაბული,
მარმარილოს ქვით მოფენილი მისი გზა ერთობ
იყო ვიწრო და იყო ბნელით მთლად დაფარული.
როდესაც ბარზუმ, ფალავანმა ომში ნაცადმა
ნახა ყოველი, ადგილიდან იგი დაიძრა;
იგრძნო, რომ მისი დღე გასათავს მიუახლოვდა,
რომ ამოეარდა მთლად ფესვები მისი სიცოცხლის.
მაგრამ უეცრად გმირ ბარზუმსა ღრმად ჩაეძინა,
რადგან სიბნელე, როგორც კეამლი, ირგვლივ ჩამოდგა.
დაულრიალა შავნა დევმა იმ სახელოვანს,
მისი ხმისაგან ჩამოინგრა მთის შუა გული.
ფალავან ბარზუს ქვებისა და დევის ხმისაგან
გამოელევიდა და ასწია თავი სასწრაფოდ,
გაიხედა და როგორც გმირმა უნარით საესემ,
შეჭყვირა ძლიერ, ომში ნაცად მძვინვარე ლომმა.
ნახა, რომ ერთი დიდი დევი გულშესაზარი,
კუბრივით შავი იდგა მის წინ მალალ მთასავით;
ტანი შავი და თმა და წვერი ჰქონდა მას თეთრი,
მისი სიბრტყისგან არ მოჩანდა ვამოქვაბული.
წინ ორი კბილი გაშვერილი სპილოს ეშვივით
და პირი ღია, ვით სანაგვე აყროლებული.
ბარზუს მან უთხრა: ვიცი, რომ ხარ ადამიანი,
სახელოვანი და მანაცი როსტომის შვილი,
მითხარ, რა გქვიან შენ სახელად, აქ რომ მოსულხარ,
შთამომავლობა საამისგან იქნება შენი.
როსტომის შიშით დალახვრულმა მანანდარანით
გამოვიქეცი. გულაქვენსით აქ მოვირბინე,
ტახტი. დიდება და გვირგვინი იქ შივატოვე,
ავილე ბინად ეს უძირო ვამოქვაბული.
ჩამოტეხილი ორი კბილი—სპილოს ხორთუმი,
გადეაგდე და ჩემი სახე ერთობ გალურჯდა.
მე როსტომისგან გავხდი მეტად შეშინებული,
არა შენგვარი არის იგი, რომ მე შევშინდი:
ზაალის შვილის სულსა დავსწვავ შენი დარდითა,
მწუხარებისგან აფეიქრიან მის გულს დავადნობ!
ეს თქვა და სწრაფად წამოვიდა იგი ვით ქარი,
ერთი დიდი ქვა, მსგავსი მთისა, მოულოდნელად
აიღო დევმა, იმ საზარმა და გამოქანდა,
რომ ააკვენსოს ბარზუს სული სამარადისოდ.
იმ აპრიმანის შიში იგრძნო გულში ბარზუმსა,
რადგანაც ტანად არა ჰქონდა იმ გმირს ხაფთანი.

ეცნენ ერთმანეთს ხელდახელ და მძლავრად შეიბნენ,
 ეპიდებოდნენ ერთმანეთის, ვით მძვინვარე ლომნი,
 ჩაწვდნენ ერთმანეთს ქამრებში და ასე, ამრვიად,
 ეპიდებოდნენ ერთმანეთსა მთელი ძაღლონით.
 ატანდა ძალას დევი ბარზუს და ბარზუ დევსა,
 მაგრამ არც ერთი იმათგანი არ ეცემოდა.
 ბოლოს სწვდა ბარზუ ორივე ფეხში და მთელი ძალით
 ასწია, კისრით დაანარცხა მიწასა დევი.
 დაეცა იგი საშინელი შავი სულისა,
 საზარი თავი ფალავნისა გულ-მკერდსა დაჰკრა:
 წვეტები, ორი მონატეხი შავი კბილისა,
 ვითა მახვილი ამართული ჰქონდა იმ წყეულს,
 რითაც დაფლითა ფალავნისა ჯიგრის ადგილი.
 დაეცა ბარზუ მიწაზე და იგრძნო ტკივილი,
 როცა მან თავი სასიკვდილოდ დაჰბრლი ნახა,
 მოიკრა ხელი, ამოიძრო სწრაფად ხანჯალი,
 იმ შავი დევის გულ-მუცელი ერთობ დაფლითა
 და ააყენესა შავი სული იმ საზარლისა.
 იყო ერთი მხრით დაცემული ბარზუ მკენესარე
 და მეორე მხრით—შავი დევი შეწუხებული.

ბარზუს საძებრად მიდის როსტომი. იგი მალე იპოვის მკედარ შვილი-
 შვილს. ბარზუს დაიტირებენ და დაასაფლავებენ ირანული წესით. ამით თავ-
 დება „ბარზუს წიგნის“ ისეთი რედაქციები, რომელნიც ბარზუს დალუპვის
 ამბავს გადმოგვცემენ.

„როსტომიანში“ წარმოდგენილი ბარზუს ეპიზოდი შეიცავს მხოლოდ
 ნაწილს, ნახევარზე ნაკლებს „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში ჩართულ ბარზუს
 ეპიზოდისას. ქართული რედაქცია, ისეთი ხასიათის რედაქციებსაც კი, რომ-
 ლებიც პირველ თავებს არ უთმობენ ზურაბისა და შანგონის შაჰის ასულის
 ურთიერთობას, ბარზუს დაბადების ამბებსა და სანე, ამოკლებს, უფრო
 სწორად, ტოვებს მთელ რიგ თავებს და თბრობას იწყებს ფარიბორზისა¹ და
 ტუსის ლაშქრის შეყრათ ბარზუს ზედა საომრად.

ქართული ვერსია, თუ C—1654 ხელნაწერის მიხედვით ვიმსჯელებთ,
 ამბავს ბარზუს ეპიზოდის სპარსული რედაქციის მერვე თავიდან
 (فربرزو طوسرا بجزنگ برزو) — აქა ქაიხოსროსაგან
 ფარიბორზისა და ტუსის გაგზავნა ბარზუს ზედა საომრად) იწყებს.

აქვე ამოვეყრეთ ქართული ვერსიის დასაწყისის შესადარი სპარსული
 ტექსტი:

شب تیره بگریخت از جنگ اوی	چون خور شید بنمود از جرخروی
خروش سوارانش از بارگاه	تیره بر آمد ز درگاه شاه
ببستند بر کوهی بیل کوس	فربرزو کاوس و آزاده طوس
سپه بر نشانند و رفتند راه	بر انسان که فرمود خسرو بگاہ

¹ ქართულ რედაქციაში ეს სახელი იკითხება, როგორც „ფარემუს“.

سواران سردنه درکارزار
خروشان بنزدیک ترکان رسید
جهان یهلوان طوس یاره براند
من اینک شدم همچو باد دمان
چگونه توانیم کردن نسون.

دلیران ایران ده و دو هزار
ازینسان سپاهی بتوران کشید
میان دو لشکر دو فرسنگ ماند
فربرزرا گفت ایدر بمان
به بینم سپهرا که چند و چون

როცა ცის თალზე ამობრწყინდა მზე დიდებული,
გაიქცა შავი, ბნელი ღამე მის კლანჭებისგან;
მოისმა შაჰის სასახლიდან აღრიან დილით,
ხმა დაფისა და შეუპოვარ მხედართ ხმაური.
ქაუსის შეიღმა ფარიბოროზმა, თავადმა ტუსიმ,
იმგვარად, როგორც ბრძანა მეფემ სახელოვანმა,
განთიადისას მათ მხედრები შესვეს ცხენებზე.
თორმეტი ათას ირანელი გულოვანითა,
ომში ნაცადნი მეომრებით გაუდგნენ გზასა,
ამრიგად, ლაშქრით თურანისკენ გასწიეს სწრაფად,
მკექარე ხმებით მალე თურქებს მიუახლოვდნენ,
ორ ლაშქარს შორის დარჩა ორი ფარსანგი მხოლოდ,
ქვეყნისა გმირმა, გამოავლო ცხენი ტუსიმა,
ფარიბოროზს უთხრა: „შენ აქ დარჩი საიელოვანო,
მე ახლა წავალ შეუპოვრად ვითარცა ქარი,
ენახავ იმათ ჯარს რამდენია, ან და რავგარი,
და რანაირი შეგვიძლია ვიყოთ მზაკვარნი“.

ქართულ რედაქციაში ეს ადგილი ასეა გადმოცემული:

„გათენდა, ჯელმწიფის შვილი კარვიდალმენ გამოვიდა,
თორმეტ ათასის კაცითა გულოვნითა წამოვიდა;
რა რიგადაც ხოსროს ეთქვა, თურანისკენ წამოვიდა.
თურანს მიესმა ამბავი: ტუსი, ფარემუზ მოვიდა.

მათცა შეჰყარეს ლაშქარი, რაც კარგი მეომარია,
დაპირისპირდეს, მათ შუა ორი ფარსანგი არია;
ფარემუზს ტუსი ჰკითხევდა: „მე წავალ, ვითა ქარია,
ლაშქარსა ენახავ, რასტენი ანუ რა რიგი არიან?“¹.

ქართულში გადმოცემული ბარზუს ამბავი, რომელიც თხუთმეტ თავადაა დაყოფილი², „შაჰ-ნამეს“ ტექსტში ჩართულ „ბარზუ-ნამეს“ რედაქციას

¹ შაჰ-ნამე, II, სტროფები 3800—3801.

² აი, ეს თავებიც:

1. აქა ლაშქარის შეყრა ფარემუზისა და ტუსისა ბარზუს ხეჯა საომრად,
2. აქა ომი ბარზუსა და ტუსისა და ბარზუსაგან შეპურობა ტუსისა და ფარემუზისა და სხვათა გაქცევა,
3. აქა წასვლა როსტომისა და გოსტამისა თურანელთ ლაშქარში და ტყვის მოსხმა,
4. აქა აფრასიობისაგან ფირანის გაგზავნა მოციქულად ქაიხოსროს წინაშე,
5. აქა მოსვლა ფირანისა აფრასიობისაგან მოციქულად ქაიხოსროსთანა და ქაიხოსროსაგან გურგენის გაგზავნა აფრასიობთანა,

(C—1654 ხელნაწერის მიხედვით ვმსჯელობთ) ოცდათერთმეტ თავამდე (აქა-
როინის მოსვლა აფრასიობთან და მდგომარეობის თხრობა = آمدن روین نزد
آفراسیاب و احوال گفتن¹).

6. აქა ამბვის მოტანა ფირანისაგან აფრასიობთან,
7. აქა ომი როსტომისა და ბარზუსი, ბარზუსაგან როსტომის ბეჰის მოტეხა,
8. აქა მოსვლა ფარემუზისა როსტომთან,
9. აქა ომი როსტომის შვილის ფარემუზისა და ფარემუზისაგან ბარზუს ხელით შეპყრობა,
10. აქა წასვლა ბარზუს დედისა ერანის ქვეყნისაკენ ბარზუს საქმბრად,
11. აქა ბარზუსაგან დედის მისის მისელის შეტყობა და ამბვის შეთვლა მკვრელის პი-
რიოთა და გაპარება,
12. აქა გურგენისა და ბარზუს ომი,
13. აქა მოსვლა ფარემუზისა როსტომთან, ბარზუს უკან სადევრად წასვლა არქის ციხი-
დალმა და გაწყრომა როსტომისა,
14. აქა მეორე ომი როსტომისა და ბარზუსი,
15. აქა შეჭიდება როსტომისა და ბარზუსა და როსტომისაგან დაცემა ბარზუსი და ბარ-
ზუს დედის მისვლა, როსტომის წეგნეწერება.

¹ ქართული ვერსიის თავისებურებაზე რომ უფრო მეტი წარმოდგენა გვიქნეს, აქვე მო-
გვაქვს ქართულის შესატყვისი სპარსული ტექსტის დასათაურებანი თეირანის ბეჰელური გამო-
ცემის (= მაჟანის მიერ გამოცემულ ტექსტს) მიხედვით:

جنگ کردن طوس و فریبرز
بابرزو و گرفتار شدن ایشان

فرستادن خسرو رستم را بجنگ
برزو و رها کردن او طوس و
فریبرزرا از بند

جنگ رستم با برزو و آزرد
شدن دست رستم

جنگ فرامرز با برزو و
گرفتار شدن برزو

آگاهی یافتن مادر برزو از
گرفتار شدنش و رفتن او بایران
بجستجویش

رفتن مادر برزو بیستان و
چاره کردن او در رهائی برزو از
بند ارگ

گریختن برزو بامادرش از بند
ارگ و دوچار شدن ایشان در
راه با رستم

5. აქა ომი ტუსისა და ფარიბოროზისა
ბარზუსთან და მათი შეპყრობა.

6. აქა ხოსროსაგან როსტომის გაგზავნა
ბარზუს ზედა საომრად და როსტომისაგან
ტუსისა და ფარიბოროზის გათავისუფლება.

7. აქა ომი როსტომისა და ბარზუსი,
ბარზუსაგან როსტომის ბეჰის მოტეხა.

8. აქა ომი როსტომის შვილის ფარე-
მუზისა და ფარემუზისაგან ბარზუს ხელით
შეპყრობა.

9. აქა ბარზუს დედისაგან ბარზუს შეპყ-
რობის ცნობა და მისი წასვლა ირანში ბარ-
ზუს საქმბრად.

10. აქა ბარზუს დედის წასვლა სისტან-
ში და მისი ზრუნვა არგის ციხიდან ბარზუს
გათავისუფლების შესახებ.

11. აქა ტყვეობისაგან გაქცევა ბარზუსი
მის დედასთან ერთად და გზად მათი შეზ-
ვედრა როსტომთან.

მოგვაცქეს ქართული ტექსტის დასასრულის შესადარი სპარსული ტექსტის ადგილი:

چه داری نهان همچو حور و پری
برهنه ز جان پیش آن انجمن
نگین جفت آن مهره خویشت دید
زهامون بر آمد بر افراز رخ
که گردون گردان ترا ساز کرد
ببو سیدش و مهر از سر گرفت
برو تا بر شاه ایران زمین
ستودش فراوان و کرد آفرین
نخستین مراکن تو روشن روان

گرفتار شدن گرگین بدست
برزو و فرستادن رستم زواره
را نزد برزو

جنگ رستم با برزو

فرستادن رستم خورش را نزد
برزو و زهر انداختن گرگین در آن

رسیدن روین پسر پیران نزد برزو
وباز داشتنش از خوردن خورش
زهر آلود

باز جنگ نمودن رستم با برزو
و گرفتار شدن برزو و آشکارا کردن
مادرش که او فرزندش سهراب است

ამ გამოცემის მიხედვით ქართულის შენაწილისი ტექსტი იწყება მეხუთე თავიდან და გრძელდება მეთექვსმეტე თავამდე. ამ თავის ჩათვლით ტე. 3111—3171); C—51 ხელნაწერში ქართულის შესადარი ტექსტი დაყოფილია ჩვიდმეტ თავად; იგი იწყება მეოთხე თავიდან— აგამ და გრძელდება მეოცე თავამდე— ამ თავის ჩათვლით.

„ბარზუ-ნამეს“ ქართულ ვერსიაში და სპარსულ ხელნაწერ ტექსტებში გვხვდება ისეთი ადგილები, რომლებიც ბეჰედურ ტექსტებში არ მოიპოვება. მაგალითად, ქართული ტექსტის თავები, „აქა აფრასიობისაგან ფირანის გაჯავენა მოციქულად ქაიხოსროს წინაშე“, „აქა მოსულა ფირანისა აფრასიობისაგან მოციქულად ქაიხოსროსთან და ქაიხოსროსაგან გურგენის გაჯავენა აფრასიობთან“, იკითხება C—1254 და C—51 ხელნაწერებში, როცა ამ თავებში გადმოცემულ ამბავს სრულებით არ იცნობენ ბეჰედური რედაქციები.

(აღნიშნული თავები, შესაძლებელია, წარმოადგენდეს ერთგვარ ანარეკლს „შაჰ-ნამეში“ გადმოცემული იმ ანბისას, რომელზეც დაპარაკია აფრასიობის მიერ ქაიხოსროს წინაშე მისი შეილის შიდას მოციქულად გაჯავენის შესახებ და სხვა: Vuillers, 129—1302; ქართულში ამას უდრის სტროფები 4669—4691).

ამიტომ ჩვენ ბეჰედურ ტექსტებს ხელნაწერებით სარგებლობა ვამჯობინებთ.

بدو گفت نمای انگشتری
بدو داد انگشتری زود زن
نگه کرد رستم بدان بنگرید
بخندید و چون گل رخ تاجبخش
به برزوی شیر اوزن آواز کرد
گشادش دودست و ببرد گرفت
کز اینجا بر افراز باره نشین
چو بشنید برزو ز رستم چنین
برستم چنین گفت گای پهلوان

12. აქა ბარზუს ხელით შეყვრობა გურგენისა და როსტომისაგან ხეარეს გაჯავენა ზ. ს. ს. შ. შ. შ.

13. აქა როსტომის და ბარზუს ომი.

14. აქა როსტომისაგან საქულის გ. გხავე-
ნა ბარზუსთან და წაღნი საწაბლაღის შერევა
გურგენის მიერ.

15. აქა მოსულა ფირანის შეილის რო-
ნისა ბარზუსთან და მის მიერ ბარზუს და-
ცემა საწაბლაღარევი საქულის ქაიხაგან.

16. აქა ეიდევი ომი როსტომისა ბარზუს-
თან, როსტომისაგან ბარზუს შეყვრობა და
ბარზუს დედისაგან იმის გამოაშკარაება,
რომ ბარზუ როსტომის შეილის ზურაბის
შვილია.

بدان تا شود شاد زی کشورش
 که برزو نبیرست و رستم نیا
 سدی زهر برمن همی کارگر
 بدو گفت کای نامور شیرکین
 بگو تا شود شاد و امین براه
 برفتند باهم هم اندر زمان
 دو جنگی دو نامی دو شیر زبان
 زشادی یکی بانگرا بر کشید
 که بود بسته با ما بکینه کمر
 بفر جام فرزند سهراب گشت
 بشادی گشادند یکسر میان
 بنزدیک دستان چو اذر گشب
 همه آتش مهر بر کین زدند
 همه پهلوانان فرخنده نام
 پیاده شد پیش اسبش دوید
 نشاندش مر او را بدان زین زر
 سر و رو یشان او ببوش گرفت
 همه پهلوانان فرخنده نام
 همه نامداران از ان کشوران

بمن بخش روین و آن لشکرش
 بگوید بتوران که وا دشمن
 دگرانکه گر او نبودی مگر
 چو بشنید رستم ز برزو چنین
 نیاززد او را کسی زین سپاه
 وز انجای بر سان باد دمان
 رسیدند نزدیک ایرانیان
 چورستم بنزدیک ایشان رسید
 بد یشان چنین گفت کین نامور
 دل ما از و پرغم و تاب گشت
 چورستم چنین گفت ایرا نیان
 زواره بمژده بتازیداسب
 همه سیستان یکسر آئینزدند
 زبهر نبیره همان پور سام
 بیامد چو برزو مر او را بدید
 بپر در گرفتش ورا زال زر
 هم ایرانیانرا بپرشی گرفت
 نهادند سر سوی ایوان سام
 بخوردن نهادند یکسر سران

მას უთხრა: ჩქარა, მაჩვენე მე იგი ბეჭედი,
 რად გაქვს მალულად, ვით ფერიად ძვირფასი რამე;
 სასწრაფოდ მისცა მას ბეჭედი ქალმა ჴემკრთალმა,
 იმ კრებულის წინ, ვით უსულოდ გაშეშებულმა.
 როსტომმა იგი გულმოდგინედ, კარგად გასინჯა,
 იცნო თავისი თვალი მალე და გაიცინა,
 იმისი სახე გაიშალა წარმტაც ვარდივით,
 გასამგზავრებლად მოამზადა თავისი რაში.
 ლომივით მამაც სახელოვან ბარზუს შესძახა:
 „საწუთრომ გიხსნა, არ ყოფილხარ გმირო, ბედმლაშე!“
 ორივე ხელი გაუხსნა და მკერდში ჩაიკრა,
 გახარებულმა სიყვარულით დაუწყო კოცნა.
 „ადექ, ცხენს შეჯექ, როგორც გმირმა სახელოვანმა,
 გასწი ახლავე ირანისა ქვეყნისაკენ!“
 როსტომისაგან, როცა ბარზუმ ეს გაიგონა,
 დიდად შეაქო ფალავანი და ასე უთხრა:
 „სახელოვანო ფალავანო მთელი ქვეყნისა,
 პირველად მომეც მე გულისა სიმბიარული,
 მაჩუქე გმირი როინი და მისი ამილა,

რათა მივიდეს მხიარულად მის ქვეყანაში და უთხრას ყველას—თურანელებს ეს სინამდვილე: რომ ბარზუ შვილიშვილია და როსტომი პაპა. თუ რომ როინი ჩემთან ერთად არ ყოფილიყო, მომკლავდა შენგინ მოგზავნილი მე საწამლაგი!“ როცა როსტომმა ბარზუსაგან ეს მოისპინა, მას უთხრა: „გმირო, მკლავმაგარო, ვეფხებერ მამაცო, არას აენებენ, ფალავანო, მას ამ ლაშქრიდან, უთხარ, წავიდეს მშვიდლობითა და მხიარულად!“ იქიდან ერთად, როგორც ქარი დაუყოვნებლივ, გამოემართნენ მხიარულნი გზირები სწრაფად. მოვიდნენ ერთად თავის მოძმე ირანელებთან, ორი მამაცი, ორი გმირი, ვით მთვრალი ლომი. როცა როსტომი ირანელებს მოუახლოვდა, ერთი ხმამალა შეპყვირა მან სიხარულითა. მათ უთხრა ასე, რომ ეს გმირი სახელოვანი, რომელიც ჩვენდა სამტროდ იყო ქამარშერტყმული და რომლის გამოც ჩვენ ვიყავით შეწუხებული, ჩეი ზურაბის ბედნიერი შვილი გამოდგა. როცა როსტომმა ეს თქვა, სწრაფად ირანელები, ვინაც იქ იყო, სიხარულით ირგვლივ მოგროვდნენ. სამახარობლოდ ზავარი კი გაფრინდა ცხენით და ელვასავით მიიქრა ის გმირი დანტანთან. სისთანელებმა ჩვეულების თანაბმად ყველამ, მტრობაზედ ცეცხლი გააჩაღეს სიყვარულისა შვილიშვილისთვის, გმირ საამის შვილისათვის და ყველა ბედნიერ ირანელი ფალავნისათვის. მოვიდა. როცა გნირმა ბარზუმ ის დაინახა, ჩამოქვეითდა და მის ცხენთან მსწრაფლ მიიბრინა, გულში ჩაიკრა ზაალმა ის აღფრთოვანებით და შესვა ოქროს უნაგირზე გულმხიარულმა. სხვა ირანელნიც მოიკითხა ჩვეულებრივად, დაკოცნა ყველა სათითაოდ სიყვარულითა¹.

¹ C—51 ხელნაწერის მიხედვით (გ. 295r) ქართული ტერმინის დასასრულის შესაბამის ტექსტის უკანასკნელი ბეიტებია:

همی شاد شد زو دل کینه ور
 که او چون شبان بود و ایشان رمه
 خود نامداران با جاه و نام
 چه مهتر چه کهتر شبان ورمه

بیر در گرفتش ورا زال زر
 بپرسید ایرانیانرا همه
 نهادند سر سوی داستان سام
 بخوردن نهادند سرها همه

გამოემართნენ საამისა სასახლისაკენ
ერთად ყველანი სიხარულის სხივით მოსილნი.
შეუდგნენ ქეიფს და ღვინის სმას ის ბედნიერნი,
სახელოვანი ფალავნები იმ ქვეყნებიდან¹.

ქართულში ამის საბადლოდ იკითხება:

როსტომ უთხრა: „მალ მჩვენე, ამოიღე ეგ ბეჰედი!“
იცნა და განხიარულდა, თვალი, ოქროდ მონაჰედი;
პარზუსაკენ წამოვიდა, ჯილი გაუჭნა ნაჰედი,
ყელს მოეხედა. აკოცა, ცხენი მოჰგვარა, „შეჯედი!“

პირი აიღო, დალოცა, ბარზუ სცნა როსტომისაგან,
ჰადრა თუ, ერთი სააჯო სხეცა მაქვს პილოტნისაგან:
„ლაჰქარი მე შაბათიოს, ნუ ხარცხენს როინისაგან,
მიხარულად მის ადგილსა მივიდეს ერთნისაგან!

ესე ამბავი შიართვას თურანისა ჯგლისწიფესა:
„ბარზუ შეიღისშეილი რყო, როსტომ პაპა არის დღესა“.
თუ როინ არ ყოფილიყო აჰ გზობასა ომის დღესა,
შენი წაშალი ღონკლაკდა, მე იწათ მომარჩინესა“.

როსტომ ეგრე წოაქსენა: „შენ, შვილო სახელოვანო,
ლომის მჰიდარო, თავის ეზას დასტურ მოგცემ წავიდენო!“
ვითა ქარი, ცაენსა შესხდე, წამოვიდნენ მალ მივლენო;
როსტომ წორით გაეძრაჲა, ერთნულში ვერ მივლენო!

„მე ჩემი გული დაცალე სულა აწე ჯავრისაგან,
ხურაბის ნაცვლად მე შეილი ვაოე ამა ომისაგან“.
ყელს მოეხევენეს, აკოცეს, ვინც ახლდა ერთნისაგან,
ფარენიუზ წინ მოეგება. მადლის მიმცემი ღვთისაგან.

წადგა და პირსა აკოცა, ქება შეასხა ენითა,
დასტანთან სამახარობლოდ ზავარ წავიდა რბენითა;
ზაალს იამა, უბრძანა: „ქალაქი მოკაზმენითა,
მოყვრობის ცეცხლი დააგზეთ, მტერობისა დაწვენიოთა!“

იმავე წამსა ამბზადნენ, ზაალ წინა მიეგება;
ბარზუმ ზაალ დაინახა, წინ ქვეითად წაეგება,
საამის სახლსა მივიდენ, შეიქნა დიდი ამება,
ზაალ ყელსა მოეხევა, პირის პირსა აკოცნება. 1

ქამად და ნადიმად დასხდეს, გამოისვენეს ლხინითა,
მათ საამოვნისს რა იტყვის, ღმერთი აქსენეს ენითა².

„ბარზუს წიგნი“ „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში ჩვეულებრივ ბეჯან-
მანიაჲვის ეპიზოდის შემდეგაა წარმოდგენილი; იგი მოსდევს ბეითებს:

تمامی بگفتم من این داستان بدانسان که بشنیدم از باستان
بدین کار بیژن سخن ساختم به برزوی سهراب پرداختم

¹ ტელაწები C—1654, ფ. 157 ო.

² შაჰ-ნამე, II, სტროფები 4169—4176.

„როსტომიანში“ კი ბარზუს ამბავი წინ უსწრებს ბეჟან-მანიყაევის ეპიზოდს. სპარსულ ტექსტში ბეჟან-მანიყაევის ამბის დასასრულს ნათქვამია: „ღაფამთავრე ბეჟანის ამბავი და გადავდივარ ბარზუს ამბავზე“¹; ქართული ვერსია, თავის მხრივ, ბარზუს ამბავს შემდეგით ასრულებს:

ესე ამბავი ვის გესმას, ყველაში იხარენითა,
ბეჟანის ამბავს გიამბობთ, აწ ყური მომივდენითა?²

ამის შემდეგ იწყება ბეჟან-მანიყაევის ამბავი. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ბარზუს ამბავი „შაჰ-ნამეს“ იმ ვერსიაში, რომელსაც ჩვენი პოეტი იყენებდა, წინ უსწრებდა ბეჟან-მანიყაევის ეპიზოდს.

ქართულად, როგორც ხედავთ, „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში ჩართულ ბარზუს ეპიზოდის მხოლოდ ნაწილია გადმოღებული³. აქ ამბავი წყდება ბარზუს ვინაობის გამოაშკარავებით, როცა სპარსულ ტექსტში ამის შემდეგ გადმოცემულია თურქანში რომინის დაბრუნება. მის ზიერ აღწასობის წინაშე როსტომისა და ბარზუს ამბის ნიტანა და სუსანისა და ირანელ ფლავანების საკმაოდ ვრცელი ეპიზოდი, რომელშიც ბარზუ ავრეთვე თვალსაჩინო გმირადაა გამოყვანილი.

სპარსულად ისეთი სახის ვერსიის არსებობას, რომელშიც ამბავი დამოუკიდებელი უნდა ყოფილიყო როსტომის მიერ ბარზუს შეცნობით. როგორც ეს ქართული ვერსიით ხდება, შეუძლებელს ხდის „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში ჩართული ბარზუს ეპიზოდის გულდასმითი შესწავლა. თვით ქართული ტექსტი ატარებს იმის დამატკიცებელ ნიშნებს, რომ იგი მხოლოდ ნაწილია იმ სახის ბარზუს ეპიზოდისა, როგორც „შაჰ-ნამეს“ ვერსიებში გვხვდება: ა) ქართული ტექსტი იწყება თურანელთა მხარეზე ბარზუს გამოჩენით, როცა წინ არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, თუ საიდან გაჩნდა ის აფრასიობის ლაშქარში; ბ) ქართულ ტექსტში მოთხრობილია: ბარზუ სთხოვს როსტომს, რომ აჩუქოს მას რომინი, რომელიც უნდა მოვიდეს „მხიარულად მის აღვილსა“ და:

ესე ამბავი მითრთვას თურანისა ველმწიფესა;
„ბარზუ შეიღისშვილი იყო, როსტომ პაპა არის დღესა“.

შემდეგ კი არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, მივიდა თუ არა რომინი აფრასიობთან. ან რა გამოიწვია თურანელებში იმ ამბავმა. რომ ბარზუ როს-

¹ ხელნაწერი C—1654, ფ. 141r.

² შაჰ-ნამე, II, სტროფი 4176.

³ ბარზუს ვინაობის გამოაშკარავების წებდე წარმოდგენილ ამბავს ზოგ ხელნაწერში აქვს ცალკე დასათარება: „სუსან-ნამე“ (სუსანის წიგნი); მაგრამ ეს გარეშობა არ უშლის ხელს, რომ იგი (სუსანის წიგნი) „ბარზუ-ნამეს“ ორგანულ ნაწილად ვიცნოთ; ა) ორთუ ნაწილის ენა ერთნაირია; ბ) ამ ნაწილშიც ბარზუ, რომელიც ახლა უკვე თურანელების წინააღმდეგ იბრძვის, თვალსაჩინო გმირადაა გამოყვანილი; გ) ხელნაწერებში სუსანის შესახებ ამბავი მოდის ბარზუს ვინაობის გამოხატულების შემდეგ; აქ ჩვენ უშუალო გარეშობა გვაქვს წინა ეპიზოდებში გადმოცემული ამბებისა; დ) სუსანის შესახებ ნაწილს არავითარი შესაკალი. თუნდაც სულ მოკლე, არ გააჩნია, ჩარეობა, რაც არ შეიძლება სპარსულად დაწერილ ამ ნაწილის ცალკე თხზულებას ახასიათებდეს; დასასრული კი როგორც ბეჭდურ, ისე ხელნაწერ ტექსტებში თავდება ბარზუს დაჯილდოვებით, ან მისი სიკვდილით.

ტომის შვილიშვილი აღმოჩნდა, იმ შემთხვევაში, როცა სპარსულში ამბავი გრძელდება და ამის შესაძლებლობა ქართულშიც არის მოცემული; გ) ქართულ ვერსიაში გადმოცემულია ბარზუს მიერ მხოლოდ ირანელების წინააღმდეგ ჩატარებული ომები და არაფერია ნათქვამი იმ ომების შესახებ, რომელსაც სპარსული ტექსტის მიხედვით, მისი ვინაობის გამოაშკარაების შემდეგ აწარმოებს ბარზუ თურანელებთან; ძალიან საეჭვოა, რომ არსებულიყო „შაჰ-ნამეს“ ისეთი სპარსული ტექსტი, რომელშიც ბარზუს მიერ მხოლოდ ირანელების წინააღმდეგ წარმოებული ომები ყოფილიყო შეტანილი.

ბარზუს ეპიზოდის ქართული ვერსიის შესწავლით ირკვევა, რომ იგი ნემდევაა შეტანილი ჩვენს ვერსიაში და შესრულებულია უფრო სუსტი მელექსის მიერ, ვიდრე ბარზუს ეპიზოდის საწყისამდე და აგრეთვე ამავე ეპიზოდის შემდეგ წარმოდგენილი თავების გამლექსავეი¹.

დაეუშვათ, რომ ბარზუს ეპიზოდის ქართულად გადმომღებს ხელთ ჰქონდა არა ბარზუს ეპიზოდის შემცველი „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ტექსტი, არამედ დამოუკიდებლად არსებული „ბარზუ-ნამე“, რომლის წინა ნაწილი შინაარსის თვალსაზრისით იგივეა, რაც „შაჰ-ნამეში“ ჩართული ბარზუს ეპიზოდი, მაშინ საკითხავია, თუ ამ ნაწარმოების ის ნაწილი, რომელიც მან გადმოაქართულა, რა უფლებით ჩაურთო „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიაში?

ბარზუს ეპიზოდის გადმომღებ ხოსრო თურმანიძეს, ჩანს, ხელთ ჰქონია „შაჰ-ნამეს“ ისეთი სპარსული ტექსტი, რომელშიც წარმოდგენილი ყოფილა ბარზუს ეპიზოდი. ამის გამო მას ქართული ტექსტი ნაკლულად მიუჩნევია², ვადმოუღია სპარსულიდან ბარზუს ეპიზოდი და „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიაში ჩაურთავს.

ქართულ ვერსიაში („როსტომიანში“) ბარზუს ეპიზოდის ჩართვის უფლებას კი მას აძლევდა მის განკარგულებაში მყოფ წყაროში — „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიაში ბარზუს ამბის არსებობა. უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ ის აზრი, რომ „ბარზუს წიგნის“ ქართული ვერსია „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტში ჩართულ „ბარზუ-ნამედან“ მომდინარეობს.

„ბარზუს წიგნის“ ქართული ვერსია შინაარსის თვალსაზრისით მწყობრად მიყვება „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში წარმოდგენილ „ბარზუ-ნამეს“ რედაქციებს.

ბარზუს ეპიზოდის შემმუშავებელ მელექსეს, როგორც ეს აღნიშნული აქვს ალ. ბარამიძეს³, იმ თვალსაზრისით, რომ იგი „როსტომიანისათვის“ ბუნებრივ ეპიზოდად გაეხადა, რომ ერთგვარი ხიდი გაედო „ბარზუს წიგნთან“ და აეხსნა ბარზუს მოულოდნელი გამოჩენის ამბავი, რა თქმა უნდა, სპარსული მასალების შესწავლის ნიადაგზე, იმ ადგილას, სადაც ლაპარაკია ზურაბის ირანს გამგზავრების შესახებ⁴. მოხერხებულად ჩაურთავს ორი სტროფი:

¹ ალ. ბარამიძე, ფირდუსი და მისი შაჰ-ნამე, გვ. 44—45.

² თვით აზრობს: „სხვაუ ბევრი აკლდა ამ წიგნსა პირველთა თარგმანულთაგან“.

³ ნარკვევები, II, თბილისი, 1940, 78.

⁴ იმ. შაჰ-ნამე, I, თავი: „აქა ზურაბისაგან ვრანს წასვლის დაპირება და ამპარტავანთა და არა ღირსთაგან სიტყუათა საუბარი“, გვ. 717 და შემდეგი.

ომის ძებნა რა შეიძლო, სამანგანით წამოვიდა,
შანგანისა ქუეყანასა ფასილ ერქუა, იქ მოვიდა,
წყლის პირს დადგა ლომი ზურაბ, კარავ შივა შემოვიდა,
გულოვანნი ნოხევიენეს საჯდომზედან რა მოვიდა.

მან ახალი ვარდი ნახა, ერთი ქალი მთვარე ვითა,
კოკა ჯელთ აქუს, წყალზედ მივა, თავ-შიშველი ჩქა ზად ვლითა,
კაცს უბრძანა: „მოიყუანე, ფიცხლად წადი აქა ვლითა!“
თვალი მზისებრ გაურეტდა, ასრე მოეწონა ვითა¹.

თუ „ბარზუს წიგნის“ ისეთი რედაქციიდან გამოვალთ, რომლის შესავალთავეებში გადმოცემულია ზურაბის შეაუედრა შანგონის შაჰის ასულთან, რის შედეგადაც ჩნდება ბარზუ, ეს მართლაც მაშინ ხდება, როცა ზურაბი საომრად მიემგზავრება ირანს; მაგრამ „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებს აქა იქ. ნაწილ-ნაწილ კი არ შეიერთვის ბარზუს შესახებ ამბავი, არამედ მთლიანი სახით, რაც ბეთან-მანიყაის ეპიზოდის შემდეგ იკითხება. ზემოწარმოდგენილი ორი სტროფის შინაარსი თავისებური ფორმით განმეორებულია „ბარზუს წიგნის“ ქართული ვერსიის უკანასკნელ თავში („აქა შეკვიდება როსტომისა და ბარზუსა და როსტომისაგან დაცემა ბარზუსი და ბარზუს დედის მოსვლა, როსტომის შემეცნიერება“); ბარზუს დედა ეუბნება როსტომს:

ჯმელეთის მანათობელო, სახელოვანო, ესეი და,
ზურაბ, ვითა ალუისა ხე, შენად ძებნად წამოვიდა;
სახელოვანნი იახლნეს, ჩვენსა ადგილსა მოვიდა,
ჩამოქდეს, კარეები დადგეს, მამა არ შედგა ავი და.

ნიადაგ მისი ნადირი სათამაშოდ ლომი იყო.
მამა ჩემი მაშინ ლომის სანადიროდ წასულიყო;
კოკა ჯელთა დაეპირე, შინა აღარავინ იყო,
თავშიშველი, ფეჭშიშველი წყალზედ წაველ, წყარო იყო.

სახელოვანმან კარვითა გამოიხედა, წანს ნნახა,
ჩემის სიყვარულის ცეცხლი გულს ჰოედუა იმას, გლახა;
შინაურსა ყმას უბრძანა: ის მომგვარე, წადი ახა,
პირით სირცხვილი გაუშვა, ცნით მომარბილა, ახა!
გულის ნება აისრულა, მან მომატყვილა ჯერჯითა;
მასვე წამსა დაეორსლდი ამით ლეთისა ბრძანებითა.
მანკა შეიტყო, ბეჭედი მიბოძა თავის ხელითა, და სხე.²

აქ გადმოცემულია ბარზუს ეპიზოდის სპარსული ტექსტის შესაფერისად ადგილის შინაარსი, მაგრამ გააოტოვებულია ზოგიერთი რამ და სახელდობრ ისიც, რომ ბარზუს დედა ეუბნება როსტომს: ფასილე ბარ ან ქუჭე ნა დაშთი (ჯოგი ჰყავდა იმ ჩვენ მთაზედ). აგრეთვე: ბიამად ნეხდე ფასილე დაშან (მოიქრა—ზურაბი—ჯოგთან ქარაივით) და სხე.

„როსტომიანის“ იმ თავის („აქა ზურაბისაგან ერანს წასვლის დაპირება და ამპარტავანთა და არა ღირსთაგან სიტყუათა საუბარი“) შესაფერად ადგილას,

¹ შ.ჰ-ნამე, I, გვ. 718.

² შ.ჰ-ნამე, II, სტროფები 4163—4166.

ომელშიც ბარზუს ეპიზოდის გადმომღებს ზემოაღნიშნული ორი სტროფი ჩაურთავს, სპარსულ „შაჰ-ნამეში“ მართლაც არის ზურაბის მიერ ცხენის ამორჩევას ამბავი. იმ მიზნით, რომ ზურაბმა ცხენი ამოირჩიოს, ზურაბის ღვდა ლბრძანებს მწყემსს, რათა მორეკოს მთელი ჯოგი:

ბა ჩობან ბათარმულ თა ჰერჩე ბულ,
თასილე ბიარედ ბა ჰერდარე დულ და სხვა¹.

სპარსული „შაჰ ნამეს“ მთელი თავის—გოზიდანე სოჰრაბ ასურა (ზურაბის მიერ ცხენის არჩევა)² —ნაცვლად „როსტომიანში“ ჩართულია ზემომოყვანილი ორი სტროფი, რაც შინაარსობლივად მხოლოდ ბარზუს ეპიზოდს შეესაბამება³.

სახელი „ბარზუ“ ჩვენ გვხვდება ბარზუს ეპიზოდამდე წარმოდგენილ თავში („აქა ამბავი დასაწყისი როსტომის და აქვან დევისა“):

ირანელნი დიდებულნი შეყრით იყენეს ერთსა დღესა:
როსტომ, ტუბიმ და გოდერძიმ უდარბაზეს ჯელმწიფესა,
გივი, ბარზუ და გარსევაზ, გურგენ,—ჯარგა გამგონესა,—
ქაიბოსროს გვერც იახლეს თავადები ვინცა ჰყვესა⁴.

აქ ბარზუსა და გარსევაზის მოხსენიება, რომლებიც ქართული ტექსტის მიხედვით ირანელი მეფის დარბაზობაში ლებულობენ მონაწილეობას, ყოველად შეუძლებელია. ბარზუ ჯერ სამოქმედო ასპარეზზე არაა გამოსული; ის მაინც პირველად თურანელების მხარეზეა და არა ირანელებისა. გარსევაზი კი თურანელთა ფალავანია და ირანელების მოსისხლე მტერი.

სათანადო წყაროების შემოწმებამ გამოარკვია, რომ აქ. მესამე სტრიქონში („გივი, ბარზუ და გარსევაზ, გურგენ,—ჯარგა გამგონესა“—), სიტყვები „ბარზუ და გარსევაზ“, გაუგებრობის ნიადაგზეა გაჩენილი. საქართ. მუზეუმის მუსლიმანური ფონდის № 620—„შაჰ-ნამეს“ სპარსული ხელნაწერი ამ ადგილს კითხულობს როგორც „ბარზინ ო გერშასთ“. ასევე კითხულობს „შაჰ-ნამეს“ ზოგიერთი ლითოგრაფიული გამოცემაც.

სპარსული ტექსტები. რომლებიც აქ „ბარზინ და გერშასთს“ კითხულობენ, ცდებიან, რადგანაც ამ დროს გერშასთი მკედარია და, რა თქმა უნდა, დარბაზობაში მონაწილეობას ვერ მიიღებდა. ვულერსის გამოცემა ამ ადგილს ასე წარმოგვიდგენს: „ბარზინე გერშასთ“, ე. ი. ბარზინი გერშასთისა, რაც სწორი წაკითხვაა.

„როსტომიანას“ S—406 ხელნაწერი კითხულობს: „ბარზინ და გარსევაზ“. როგორც ჩანს, ქართულში ამ სტრიქონის წაკითხვა თავდაპირველად უფრო სწორად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. შემდეგ, ალბათ, გადამწერლების

¹ Vullers, I, 444

² Vullers, I, 443—465.

³ ნუჯაშაეთ, რომ სიტყვა „ფასილე“ სპარსულ ტექსტებში აქ ცხენის ჯოგის აღმნიშვნელად გამოიყენეს; ქართულში კი იგი გეოგრაფიულ ტერმინად არის გაგებული („შანგანისა ჰემ-ყანასა ფასილ ვრქვა, იქ მოვიდა“). რაც გაუგებრობით უნდა იყოს გამოწვეული.

⁴ ფრსიები, II, სტროფი 3781.

ნეოხებით „გერმანის ბარზინის“ ნაცვლად სრულიად უადგილოდ გაჩნდა „ბარზუ და გარსევაზ“.

თურმანიძეს, როგორც ჩანს, ესმის „როსტომიანის“ საერთო ხასიათი; საბაშვილის მსგავსად მასაც მთავარი ყურადღება როსტომის ამბებისათვის მიუქცევია, როსტომსა და ბარზუს რკენით დაინტერესებულა¹. იგი საგრძნობლად ამოკლებს სპარსულ ტექსტს, მას მხოლოდ ძირითადი გადმოაქვს.

ამის მიუხედავად, აქა-იქ ზაინც შეინიშნება ისეთი ადგილები, რომლებიც სპარსული ტექსტის სწორ, სტრიქონთარგმანებს წარმოადგენენ. მაგალითად, სპარსული ტექსტის² ეს ადგილი:

برخس اندر آمد بکردار باد بیامد بر شه زبان بر گشاد
بخرو چنین گفت کای شهریار جگو نه فتادست بر گوی کار
که بودست این جنگرا پیشرو که کردست این کینهرا باز نو

ქართულში ასეა გადმოცემული:

ვითა ქარი, რაშსა შეჯდა, ჯელმწითესა წინ მოვიდა,
ხოსროს ჰკითხებდა ამბავსა, დაიწყო საუბარი და:
ჰე, შარიარო, მიბრძანე, საქმე რარივად არი და,
ვინ განაახლა მტერობა, ანუ თავი ვინ არიდა?³.

რაც სპარსულის პირდაპირ თარგმანს წარმოადგენს:

ეს ადგილიც⁴:

وزینوی رستم بیامد دمان بنزدیک خسرو خلیده روان
سر و دست آزرده وروی زرد پر از درد جان و لبان پر ز گرد

ასე იკითხება ქართულში:

აწ როსტომ წავა, ვით ქარი, მივა, სადაც ხოსრო არის.
მას ხელი დაშავებოდა და პირი ჩაჰყვითლებოდა,
სული მტკიენეულად ჰქონდა, ბაგე მტვერით ავსებოდა⁵.

რაც აგრეთვე სპარსული ტექსტის თითქმის სტრიქონთარგმანია.

ეს გარემოება იმაზე მოგვითხრობს, რომ ბარზუს ამბის ქართული ვერსიის შემმუშავებელი უშუალოდ სპარსული ტექსტით სარგებლობს.

მხატვრული შესრულების თვალსაზრისით სპარსული ვერსია არ წარმოადგენს სუსტ პოეტურ ქნილებას. ქართული კი ამ ღირსებას მოკლებულია.

სპარსულში გამოყენებული მხატვრული ფერები ქართულში ზოგჯერ გაუბრალოებელია. ამას ცაადყოფენ შემდეგი მაგალითები:

სპარსულში იკითხება:

¹ მე ვფიქრობ, ამით უნდა აიხანას ის გარემოება, რომ „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში ჩართული „ბარზუ-ნამეს“ ნაწილი, სუსანიისა და ირანელ ფალანგების შესაბამისი ეპიზოდები, რომელშიც როსტომის ამბებს შედარებით მცირე ადგილი უჭირავს, ქართულში არ იკითხება.

² ხელნაწერი C—1654, 145^r.

³ შაჰ-ნამე, II, სტროფი 3820.

⁴ ხელნაწერი C—1654, 148^r.

⁵ შაჰ-ნამე, II, სტროფები 3908₄—3909₂₋₁.

جو رسم مر آن هر دو تن را بديد زغم روی او گشت چون شنبلید
როცა როსტომმა ორივე დაინახა,
მწუხარებისგან მისი სახე გახდა, ვითა ყვითელი ვარდი¹.

ქართულში ამის სანაცვლოდ შემდეგია ნათქვამი:

რა როსტომ ივინი ნახა, ნაღლით პირი ჩაუშავდა².

სპარსულში გათენება ერთგან ასეა დახატული:

جو خورشید بنمود از چرخ روی شب تیره بگر بخت از چنگاوی
როცა მზემ გამოაჩინა სახე ციდან,
ბნელი ღამე გაიქცა მისი (მზის) კლანჭებიდან³.

ქართულში ამის საბადლოდ ნახმარია მხოლოდ ერთი სიტყვა „გათენდა“:

გათენდა, ჯელმწიფის შეილი კარვიდალმენ გამოვიდა⁴.

მელექსე, როგორც ჩანს, ვერ ახერხებს მხატვრული სახეების (შედარებებისა და მეტაფორების) გადმოცემას. იგი ვერ იმორჩილებს ქართულ ენას, ვერ მართავს სტრიქონებს სათანადოდ და ხშირად იმეორებს ერთსა და იმავე რითმებს. „ბარზუ-ნამეს“ ქართული ვერსია ვერ ტოვებს კარგი პოეტური ქმნილების შთაბეჭდილებას.

ნათქვამიდან შემდეგ დასკვნებს ვლებულობთ: ა) „ბარზუს წიგნის“ ქართული ვერსია „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში ჩართულ „ბარზუ-ნამედან“ მომდინარეობს; ბ) ქართულში ძირითადად როსტომისა და ბარზუს ერთმანეთთან ბრძოლება მოთხრობილი; „ბარზუ-ნამეს“ სხვა ნაწილებს ქართული ვერსია არ იცნობს; გ) ქართული ტექსტის შემმუშავებელი უშუალოდ სპარსული წყაროთი სარგებლობს.

ზოსრო თურმანიძის მიერ შემუშავებული ბოლო ნაწილები „როსტომიანისა“ ზარდაშტის გამოჩენით იწყება. ერთი შეხედვით ისე ჩანს, თითქოს თურმანიძე უშუალოდ აგრძელებს აღრიხდელ რედაქციაში გაწყვეტილ ამბავს. მაგრამ თურმანიძემდე არსებული „როსტომიანის“ უკანასკნელი ნაწილის (სტროფები 5175—5186) შესწავლით ირკვევა, რომ აქ (აღრიხდელ რედაქციაში) ამბავი მითანული ყოფილა როსტომისა და სპანდიატის რკენამდე მაინც. მელექსეს, როგორც ეტუობა, გამოუყოფებია გოსტასაბის მეფობის შემცველი ეპიზოდების უდიდესი ნაწილი, მათ შორის ზარდაშტის გამოჩენისა და იოანელთა შორის ზოროასტრული რელიგიის გავრცელების ამბებიც, და შეეკუმშული თუ შემოკლებული სახით გადმოუცია სპანდიატის ამბის ნაწილი.

პოეტი აქ უდიდეს სიჩქარეს იჩენს. იგი სხვა ამბებთან ერთად უყურადღებოდ ტოვებს თვით სპანდიატის შესახებ საფალაენო ეპიზოდებსაც კი; კმაყოფილდება რა გმირის ზოგადი დახასიათებით, უდიდესი ნაბიჯებით

¹ თეირანის ტექსტი, ჟგ. 3¹17.

² შაჰ-ნამე, II, სტროფი 3835.

³ თეირანის ტექსტი, 3111.

⁴ შაჰ-ნამე, II, სტროფი 3500.

ისწრაფვის ორი სწორუბოვარი ფალავნის როსტომისა და სპანდიატის რკენისაკენ.

„როსტომიანის“ აღრინდელი რედაქციის უკანასკნელი ადგილებიდან ვტყობილობთ, რომ გახელმწიფდა გოსტასაბ, რომელსაც ჰყვა შვილი სპანდიატ ლომ-ნაკეთი, დეე-ქაჯაა მეომარი, მტერზედ უზაბარი, მზისა დარი, რომლის მსგავსი არც თვალად, არცა ტანად არვინ ყოფილა (სტროფები 5175—5176). ამის შემდეგ სრულიად მოულოდნელად ჩვენს წინ წარმოდგენილია უკვე ღრმად მოაუცი გოსტასაბი, რომელსაც „არ ძალ აქვს ბრძოლა მტერისა: მტერსზედა ძალი მოაკლდა, ვით არის წესი ბერისა, მათ უკუხუთეს ხარაჯა ურიცხვი, ბევრის ერისა“ (სტროფი 5177), და არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, თუ რა გარდახდა ახლად გამეფებულ, ჯერ კიდევ ჯანლონით საესე, რომის კეისრის ასულის გამომყვანს, თავის მხრივ ვეშაპების მეომარ გოსტასაბს, სანამ მას „მტერსზედა ძალი მოაკლდებოდა“ და მის შვილს სპანდიატს გაუჩნდებოდა „მოუთმენელი კმუნვა მეფობისა ნდომისა“ (სტროფი 5178).

პოეტს უეცრად გოსტასაბის მოხუცებულობის ხანაში გადაყვარათ, ტოვებს მომხდარი ამბების დიდ ნაწილს, მოკლედ ჩერდება სპანდიატის მეფობის ნდომაზე და ყოველივე ამით სურს, რაც შეიძლება მალე შეალოს კარი როსტომისა და სპანდიატის ბრძოლის ეპიზოდისა.

სპარსული ვერსიის მიხედვით, სპანდიატის მიერ მეფობის ნდომას ადგილი აქვს გოსტასაბის მოხუცებულობის დროს. ტყვეობაში მყოფ სპანდიატს არჯასისაგან დამარცხებული გოსტასაბი მისი გულის მესაიდუმლისა და მრჩევის ჯამასპის პირით შეკპირდება ტახტსა და სამეფო გვირგვინს, თუ იგი მამის შურისძიებას გულში არ გაიტარებს, მოვა, დაამარცხებს მტერს და მით ქაიანურ მოღმას იისნის აღმოთეფრა-განადგურებისაგან¹.

სპანდიატი ამარცხებს არჯასის ლაშქარს, მაგრამ მამა მას ახლა გზავნის ტყვე-ასულელების გამოსახსნელად. სპანდიატი მეტად ძნელი გზით მიემართება ამ მძიმე დავალების შესასრულებლად; იგი გარდაიხდის შვიდ საგმირო საქმეს, გამოიხსნის ტყვეობაში მყოფ დებს, ეომება არჯასპის ლაშქარს, კლავს თვით არჯასს და გამარჯვებული ბრუნდება მამასთან². ამ ამბავზე მიგვითითებენ აღრინდელი რედაქციის სტრიქონები:

რა მოიწიფა სპანდიატ გმირი, მსგავსია ლომისა,
აღარსად ეპოებოდა გასწორებელი ომისა;
ახლდის ურიცხვი ლაშქარი, — დამეტებული ზომისა,
აქვს კმუნვა მოუთმენელი მას მეფობისა ნდომისა.

მისთვის მოუხნა მეფობა, მამასა ეცილებოდა,
გოსტასაბს კელმწიფობისა დაგდება ეინელებოდა;
ძნელ გზას გაგზავნის, — იპისთვის სიკვდილი ეძნელებოდა,
სპანდიატ გაიმარჯვებდის, ვერავინ ეშკავებოდა³.

¹ Vullers, II, 1564.

² Vullers, III, 1:82—1631.

³ ვერსიები, II, სტროფები 5178—5179.

სპანდიატის მიერ გარდახდილ შვიდი საგმირო საქმის სანაცვლოდ შე-
ლექსეს არჯასპის ომიდან გორგასარისა და სპანდიატის ომი გადმოუტია
(სტროფები 5180—5186). სპარსულით, დამარცხებული გორგასარი ეუბნება
სპანდიატს: „ჩემი სისხლისა დაღვრით რა ქებას მოიპოვებ. ერთი მონა ვიქ-
ნები მუდამ ვენს წინაშე ფეხზე მდგომი და შენი გზის საჩვენებელიო“¹. და
მართლაც. შემდეგ იგი გამოდის დების გამოსახსნელად გამგზავრებული
სპანდიატის გზის მაჩვენებლად და მოსალოდნელი ამბის მაუწყებლად; ქარ-
თულშიც ვაქვს ამ ამბის ანარეკლი:

ქაჯმან თქვა: „ჩემი სიციცხლე შენ დიდად მოგვემარების...“
აღარ მოკლა და ქაჯს მისცა იმედი სულთა ამრისა;
როცა მაშინ ქნა სპანდიატ,—გმირისაგანცა კმარისა.

შვიდი საგმირო საქმის გარდახდისა. დების გამოხსნისა და არჯასპის
განადგურების შემდეგ სპანდიატი ცხადდება მამასთან და მოითხოვს შეპირე-
ბულ ტახტსა და გვირგვინს; მაგრამ ახლა გოსტასაბი, რომელსაც „ველმწიფო-
ბისა დაგდება ეძნელებოდა“, სპანდიატს, რომლის „მეომარი არ გამოჩნდა
კაცი სოფლად“, მისი თავიდან მოცილების მიზნით, გზავნის უდიდესი ფა-
ლანგის „როსტომის შესაპყრობლად“, რადგან დარწმუნებულია იმაში, რომ
იგი (სპანდიატი) როსტომის ომიდან ცოცხალი ვერ დაბრუნდება.

თუ გავითვალისწინებთ პირველი მელექსის მიერ სპანდიატის ამბების
ნაწილის შექუთვული თუ შეჯამებული სახით გადმოცემას, მაშინ შემდეგ
სტრიქონებისა:

ნით ერქვის სპანდიატ-რვალი, ტანს ეცვის ჯაჰვი რვალისა,
რიდი აღარსად არ ჰქონდის, მას ლომსა, მეომარისა,

გადმოცემული უნდა ყოფილიყო გოსტასაბის მიერ როსტომის შესაპყრობლად
სპანდიატის გაგზავნის ამბავი და სხვა. აქ კი მელექსე მეტად უნდა შეჩერე-
ბულიყო, რადგან, როგორც ეს ყველაფრიდან ჩანს, მას „შაჰ-ნამეს“ ამ ნაწი-
ლიდან მხოლოდ როსტომისა და სპანდიატის რკენა აინტერესებს. ამბავი
გოსტასაბის მიერ როსტომის შესაპყრობლად სპანდიატის გაგზავნისა, გად-
მოცემულია ხოსრო თურმანიძის მიერ შემუშავებულ თავში: აქა „გოსტასაბ
მის შვილს სპანდიატს როსტომის შესაპყრობლად გაგზავნისა“².

აღნიშნულ თავს შესავლის სახით წამძღვარებული აქვს შემდეგი
ადგილი:

სპანდიატის მეომარი არ გამოჩნდა კაცი სოფლად,
მამან მათმან გაუძახა როსტომისთვის შესაპყრობლად:
„მოიყვანე მკარ-შეკრული, შენ დაგაგდებ ჯმელთა მპყრობლად!“
ტახტის ნაცვლად თავიც დასთმო, შვილი დარჩა ბაჰმან ობლად“³.

¹ Vullers, III, 1582, 1583.

² ჯრსიები, II, გვ. 347—358.

³ სტროფი 5519.

იგი მოსდევს თურმანიძის სტრიქონებს:

აწ ლაშქარნი მიყურებენ,—ყველა თავსა დამცინიან,
აწე ჩემის საქმისა თქვი, თუ მიზეზნი რა არიან.
რისა საქმის ძქნელი ვიყო, ან მიზეზნი რა არიან?!“
კელმწიფემ თქვა: „ღსინი ვნახოთ, ხეალ საქმე გამივლენიან“¹.

სპარსული ვერსიის ნიანდვით ამ სტრიქონებს მოსდევს თავი: პასუხი გოსტასაბისა შვილისადნი (سختاب بر سر)², რომელშიც გადმოცემულია გოსტასაბის მიერ სპანდიატისადნი ახალი დავალების მიცემა, რაც როსტომის დატყვევებაში მღგობიარეობს. აღნიშნული ეპიზოდი ჩვენს ვერსიაში შესაფერ აღვილზეა გადმოცემული. იგი იკითხება თავში: აქა გოსტასაბ მის შვილს სპანდიატს როსტომის შესაპყრობლად გაგზავნისა.

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ სტროფი 5:19 („სპანდიატის ნეომარი არ გამოჩნდა კაცი სოფლად“) მოსდევს რა 5518 სტროფს („აწ ლაშქარნი მიყურებენ, ყველა თავსა დამცინიან“), წამძვარებული აქვს, როგორც ვთქვით, შესავლის სახით თავს: „აქა გოსტასაბ მის შვილს სპანდიატს როსტომის შესაპყრობლად გაგზავნისა“, არ იკითხება სპარსულის შესაღარ აღვილზე—გარემოება, რაც საერთოდ ეუცხოება ხოსრო თურმანიძის ხერხს სპარსულიდან გადმოღებისა. თურმანიძე, მართალია, ალაგ-ალაგ აქეთებს ნახტომებს, საგრძობლად ამოკლებს ტექსტს, მაგრამ შინაარსის გადმოღების თვალსაზრისით იგი სპარსულს ემონება, რის გამოც მას არ ახასიათებს ამდაგვარი სტრიქონების მირთვია ამა თუ იმ ეპიზოდის დასაწყისი, შუა თუ ბოლო ნაწილისათვის. ეს გარემოებაც რომ არ იყოს მხედველობაში მისაღები, აგებულება როგორც ამ სტროფის, ისე მის მომდევნო თავში წარმოღვენილი მთელი რიგი სტროფებისა, იმაზე მიგვითითებს, რომ ისინი თურმანიძეს არ უნდა ეკუთვნოდეს.

ხოსროს მიერ გადმოღებული ნაწილებიდან ყურადღებას იპყრობს თავი—აქა გოსტასაბ მის შვილს სპანდიატს როსტომის შესაპყრობლად გაგზავნისა, რომელშიც პოეტური თვალსაზრისით გამართული ზოგიერთ სტროფის გვერდით ჩვენ გვხვდება საკმაოდ მოზრდილი ადგილი (სტროფები 5543—5556), რომლის ამ სახით შემუშავება თურმანიძის ნიჭისათვის, ვფიქრობთ, შეუძლებელი იქნებოდა.

აღნიშნული ადგილი პოეტურად მალაა დგას თურმანიძის პროზაულექსზე; იგი წინა ადგილზე მიკერებულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. აგრეთვე იგრძნობა შინაარსობლივი ხასიათის უხერხულობაც. ასე, მაგალითად, 5539—5541 სტროფებით ვტყობილობთ, რომ სპანდიატი მამის ბრძანების შესასრულებლად მოვიდა სისტანში და მხლებლებითურთ დაბანაკდა ერმანის წყლის პირს (ერმანის წყლისა პირს დადგნეს, მათ კარვები ამართესა); აქედან როსტომთან მოციქულად იგი გზავნის მის შვილს ბაამანს (შვილი ბაამან გაგზავნა, გვირგვინი თავს დაჰხუროსა). მაგრამ 5542 სტროფიდან კი ამ ანბის ხელმეორედ წამოწყება გვაქვს:

¹ სტროფი 5518.

² Vullers, III, 1637.

სპანდიატ თან წაიტანა ბაამან, შვილი მისია,
დაღვა ტურფითა ლაშქრითა, სიჯისტანს მიღვა ისია.

როცა წინა ადგილებში დაწვრილებით მოცემულია სპანდიატის ზაულს მოსვ-
ლისა და ერმანის მდინარის პირად მასი დაბანაკების ამბავი.

ქვემო ადგილით ვტყობილობთ, რომ სპანდიატს მოციქულობა შეუთე-
ლია ზაალისათვისაც:

ზაალს წინაშე სპანდიატ შესთავლა მოციქულობა:
„ჩემი შვილია ბაამან, გაქვს ეამად გამოცდილობა;
მე შეგვკრა როსტომ ჯაპვითა, დაედევ ამისი პირობა,
არ დამმორჩილდეთ ნებითა, ვიხმარო ჩემი გმირობა!“¹.

სპარსული ვერსიის მიხედვით კი სპანდიატი ბაამანს გზავნის მოციქუ-
ლად როსტომთან; ბაამანს შეხვდება ზაალი, რომელსაც იგი (ბაამანი) ჰკი-
თხავს დასტანის შვილის—როსტომის ადგილისამყოფელს, აცნობებს რა მას
სპანდიატის ზაულში მოსვლასა და მდინარის პირად მისი დაბანაკების ამ-
ბავს. ბაამანი არც ერთ სიტყვას არ ეუბნება ზაალს იმის შესახებ, თუ რა-
ტომაა მოსული სპანდიატი ზაულს².

ქართული ტექსტით ისე გამოდის, რომ ბაამანი გადასცემს ზაალს სპან-
დიატის მოციქულობას, მისი მოსვლის მიზეზს („მან უამბო, რაც იცოდა,
კმუნვით დაღვა ზაალ დიდხა“), რამაც ზაალი ძლიერ დააღონა. ქართველმა
პოეტმა სპარსული ტექსტიდან ოდნავი გადახვევის გზით იმთავითვე გაააღდა
ზაალი მოსალოდნელი ამბის—როსტომისა და სპანდიატის რკენის—წინასწარ
მცოდნედ.

მთელი ეს ადგილი (სტროფები 5543—5556) სპარსულ ტექსტთან და-
მოკიდებულების თვალსაზრისით ხოსრო თურმანიძის მიერ შემუშავებულ ად-
გილებთან შედარებით მეტისმეტ თავისებურებას იჩენს. იგი ისევე მიჰყვება
მის ორიგინალს, როგორც „როსტომიანის“ ადრინდელი რედაქციის, პრო-
ზაული ვერსიის გამოყენებით შემუშავებული ესა თუ ის ეპიზოდი სპარსული
ტექსტის შესადარ ნაწილს.

პირველი მელექსე შეჩერდა (თუ თურმანიძემ შეაჩერა) როსტომის შე-
საპყრობლად გოსტასაბის მიერ სპანდიატის გაგზავნის წინ. ჩემი ფიქრით,
„როსტომიანის“ ადრინდელი რედაქცია არ უნდა ყოფილიყო დამთავრებული
5186 სტროფით; მასში, როგორც ჩანს, კიდევ ყოფილა წარმოდგენილი გოს-
ტასაბის მიერ როსტომის შესაპყრობლად სპანდიატის სისტანში გაგზავნისა
და ბაჰმანის როსტომის წინაშე მოციქულად მოსვლის ამბავი.

თურმანიძეს შეუნიშნავს, რომ „როსტომიანში“ სპანდიატის ამბავი მოკ-
ლედი და ამავე დროს დაუმთავრებელი სახით იყო წარმოდგენილი; მას გაუ-
წყვეტია პირველი რედაქციის ბოლო ნაწილი, სადაც ეს მან მოსახერხებლად
მიიჩნია და შედარებით ჯერო სრულად (და არა დაწვრილებით) გადმო-
უცია „შაჰ-ნამეში“ მოთხრობილი სპანდიატის შესახები ამბები; ამიო აღუდგე-
ნია პირველი მელექსის მიერ დატოვებული ადგილები და როცა შინაარსობლივი

¹ სტროფი 5543.

² Vullers, III, 1648—1649.

თელსაზრისით მიუღწევია იქ, სადაც ტექსტი გაწყვიტა, პირველი რედაქციის 5186 სტროფის შემდგომი სტროფები გაუერთიანებია შესაფერ თავში: აქა გოსტასაბ მის შეილს სპანდიატს როსტომის შესაპყრობლად გაგზავნისა, განუგრძვია თხრობა და, ასე თუ ისე, ბოლომდე მიუტანია იგი¹. ამრიგად, თურმანიძე პირველ რედაქციაში ვადმოცემული სპანდიატის შესახები ამბის შემავსებელ-დამამთავრებელია.

თურმანიძეს, როგორც ვიცით, „როსტომიანის“ გამართვისა თუ სრულყოფის მიზნით შესაძლებლად მიაჩნია სხვის ლექსებში მისი ლექსების ჩართვა. ასევე შესაძლებლად მიუჩნევია მას მის ლექსებში სხვისი ლექსების შეტანა. ჩემი აზრით, სტროფები 5519, 5520, 5521, 5524, 5525, 5527, 5542, 5543—5556, 5559, 5560 პირველ მელექსეს ეკუთვნის.

„როსტომიანის“ აღრიხდელი რედაქციის ბოლო ნაწილი, რამდენადაც მისი აღდგენა არსებული მასალების მიხედვით შესაძლებელი ხდება, ასე წარმოგვიდგება:

ქაჯმან თქვა: „ჩემი სიცოცხლე შენ დიდად მოგვეპარების,
მოგცემ ამ ჩემსა აბჯარსა?,—სხვა არა დაედარების!

აგეთივ ცხენსა მიცვია, არც ზასა დაეგვარების,
მტერთაგან არ გაგიტყლების, ვიცი, ეს გაგებარების“.

ალარ მოკლა და ქაჯს მისცა იმედი სულთა ამრისა;

რაცა მაშინ ქნა სპანდიატ, გმირისაგანცა კმარისა.

მით ერქვის სპანდიატ რვალი, ტანს ეცვის ჯაჭვი რვალისა,
რიდი აღარსად არ ჰქონდის, მას ლომსა, მეომარისა.

სპანდიატის მეომარი არ გამოჩნდა კაცი სოფლად,
მამან მათმან გაუძახა როსტომისთვის შესაპყრობლად:

„მოიყვანე მვარ-შეკრული, შენ დაგაგდებ ქმელთა მპყრობლად!“

ტახტის ნაცვლად თავიცი დასთმო, შეილი დარჩა ბაჰმან ობლად.

¹ საყურადღებოა, რომ H—299 ხელნაწერის ვადამწერსა თუ რედაქტორს, ალბათ, უზერხულობის თავიდან აცილების მიზნით, საკვებით გამოუტოვებია „როსტომიანის“ აღრიხდელი რედაქციის ბოლო სტროფები აქვე ჩართულ თურმანიძის ზოგ სტროფთან ერთად და ძველი და ახალი რედაქცია ასე შეუერთებია:

ჯელს მოვიციდა ჯელწიფე, გოსტასაბ დასვა ნებასა,

საჯელმწიფოსა ტახტზედა ოქს დილსა გაბარებასა;

ლუარსაბ დასდგა გვირგვინი, ულოკავს გამარჯვებასა,

ფალაენები და თავადნი იკმოდნენ თავყანებასა.

რა გაქელმწიფდა გოსტასაბ ახალი ვარდის ყვავილი,

ბალხეთს მივიდა,—„ოცდათ წელ,—ბრძანა [საცეცხლეს] შევალი!“

კალთა ჩაუშვა, მასთანა უცხო ვერ ნახეს მავალი,

ამ წესით ლმერთსა ევედრა ლოცვად დგას...

აქა ზარ და შტანის მოსვლა და ცეცხლის მოტანა გოსტასაბთანა.
ზარდაშტ, ავისა მოქმედი დევი მოკლა, გონიერმან და სხვა (გვ. 648).

² დაბეჭდილით (5185): „ამ ჩემსა აბჯარსა მოგცემ“. ვამჯობინე S—406 ხელნაწერის წაკითხვა.

აქა გოსტასაბ მის შვილს სპანდიატს როსტომის შე-
საპყრობლად გაგზავნისა

ერთსა დღესა ჯელმწიფემან შვილი იწმო თავის წინა,
უთხრა: „შვილო, შენი სწოროი მეომარი არაეინა;
სად გაგზავნე, გაიმარჯვე, ლმერთმან მტერი წაგიყენინა.
სამსახურსა არ ჰკადრულობს, უკუგვიდგა როსტომ შინა!

შენ როსტომს ჯელი შეუყრა, იქ დიდსა ფალავნობასა!..
ეზომს ხანს უკუგვდგომია, არა იქს ჩვენსა ყმობასა;
ის ჩვენსა აღარ იკადრებს ლაშქრობა-ნადირობასა,
წა, მოიყვანე შეკრული,—გილოცვე გამარჯვებასა!“

მოაჯსენა: „ჯელმწიფეო, არის დიდად ნაშსახური,
როსტომს არას ემართლები, ერანს არის კირთ ნახული;
ქექაოზს და ჭიხოსროს სამსახური უყო სრული,
იმას რად არ მოიგონებ, რად გატყინა როსტომ გული?!

თუ გასტეხ ხოსროს ანდერძსა, კარგად არ მოგიყდებინა.
აგრევე შენი ბრძანება აროდეს გათავდებინა;
ერანზედ კირნახულობა, თქვა, ვისი: გაგრძელდებინა,
დაბერებულა, დაეჯსენ, აპასა გარდაჯდებინა!“

სპანდიატ ამას დახედა, იქ წასვლა არა ჯდებოდა,
თქვა: „შენა, ჯელმწიფეე, ბრძანება“, ვით ცეცხლი მოედებოდა:
წასვლა არ უნდა, შეიგნა, მისი დღე გათავდებოდა,
ვერ მოვიდოდა ცოცხალი, გოსტასაბს ეაზრებოდა.

სპანდიატ თან წაიტანა ბაამან, შვილი მისია,
დადგა ტურფითა ლაშქრითა, სიჯისტანს მიდგა ისია;
მინადირობდის ნადირსა, რა რომ გათენდის, დღისია:
არ იცის როსტომ, რად მივა, ან მოციქული ვისია.

ზაალს წინაჴე სპანდიატ შესცვალა მოციქულობა:
„ჩემი შვილია ბაამან, გაქვეს ეამად გამოცდილობა;
მე შეეყრა როსტომ ჯაქვითა, დავდეე ამისი პირობა,
არ დამმორჩილდეთ ნებითა, ვიქმარო ჩემი გმირობა!“

რა ბაამან ზაალ ნახა, მოვიდა და როსტომი კითხბა,
თქვა: „შვილია ჯელმწიფისა“, პატევიითა მოიკითხა;
მან უამბო, რაჲ იცოდა, ჴმუნვით დადგა ზაალ დიდსა,
„ნადირობას არის, მოვა, მოიცადე, წახვალ სითხა!“

ზაალ თქვა: „გამოისვენეთ, კაცსა გაგზავნი რბენითა,
შეუთვლი: ჯელმწიფის შვილსა ბაამანს იახელითა!“
ბაამან ბრძანა: „სპანდიატს მაგას ვერ უზამთ ვერიითა,
იმისი მოციქულობა თვით მოვახსენო ენითა“.

ზაალ კაცი წაატანა მეცნიერი, მცოდნე გზისა;
შეუთვალა: „ჯელმწიფისა შვილი მოვა მსგავსი მზისა,
სპანდიატის გამოგზავნით მოციქულად როსტომისა“.
მან ჩახედა მთის წვერითა,—გორის ძირსა როსტომ ზისა.

მთელი ირემი შეეპყრა, დიადი სხვა ნადირია, აწვევინებდა მრავალსა, ჰპირობს, რომ ნახოს ლხინია; ბაამან ერთობ გაკვირდა, რა როსტომ ნახოს ლხინია, გულში შეშინდა, ესე თქვა: „მისი შეპყრობა ღირია!“

რა როსტომისა გაშინჯა მკერდ-მკლავეი, კისრიანობა, ავი ქნა შინათ წამოსვლა, მამას დაუწყო ბრალობა; თქვა: „თუ შეპყრობას ეცდება, იქნება დია მცდარობა, სპანდიატ ვერ მოერევის, ძომწონს მკერდ-მკლავიანობა!..“

რად დაუჯერა გოსტასაბს, რადლა ქნა მამის ნებაო? დიდი იმედი დაუდვა, მოგზედების გამარჯვებაო.

მე როსტომ კვლავ არ მენახა და არცა გამეცადაო.“

თქვა: „ვით იქნებარს შეპყრობა“, იგონებს ზედიზედაო.

ბაამან მთის თავს ავიდა, იქს დაღმა თვალთა რებასა, ჰპირობს როსტომის სიკვდილსა, მამისა მოძებარებასა: მუნ საშინელი კლდე იდგა, იქს მისკენ დაგორვებასა, თქვა: „ეცეს, მოვკლა“, ამითა მოელის გამარჯვებასა.

ორის პილოს ოდენ ერთი¹, დაუჯორვა ლოდი მთითა, მას ბაამან ინატრიდა, რომე როსტომ მოკლას მითა; არ შეშინდა პილოტანი, დაუძრავი იდგა მითა, ვითა კენჭი, შორს გაავდო, ქუსლი შესცა სისწრაფითა.

მთის თავით უჭერეტს ბაამან, უკვირს გატყორცნა ლოდისა, უფრო შეშინდა გულშიგან, — „ეს შეიპყრობის როდისა?“ ისი და ვინცა იახლნეს, როსტომისაყენ შოდისა; როსტომ რა ნახა ბაამან, თქვა: „აქა რას იქმოდისა?“

საჯელმწიფო იარალი მოეწონა როსტომს მისი, ვერ იცნობდა, იკითხევდა, თქვა: „ვინ არის ნეტარ ისი?“ მას ბაამან გარდაუჯდა, მოიკითხა, ვითა თვისი. მკერდ მკლავეი და ფალანგობა მოეწონა როსტომისი.

როსტომ თქვა: რა ვქნა? ვერ ვიცნობ, მოხველ სტუმარი ნებისა, ვინ ხარ, ვისისა გვარისა, მე ცნობა მენატრებისა, რა რივად მმართვებს სალანი, მოკითხვა როგორ კლდებისა? განა მომხვედების ჩამოქსნა დიდისა შექირებებისა?“

თვით მოაჯსენა ბაამან სპანდიატისა შეილობა; მამა მისია გოსტასაბ, მას შეეტყობის გმირობა, პაპა ჩვენნი ლუარსაბ, გვაქეს ტახტის არ შეცვლილობა, თვით ქაიხოსრომ ტახტს დასვა, დაჯდა დაიწყო ლხინობა.

ხოსრო დასვა ტახტსა ზედა, მოირქმა და მოივლინა.“

როსტომს ესმა, წამოიქრა, მიეგება ფიცხლავ წინა, აკოცა და თაყვანისცა, მისი ნახვა არ ეწყინა; უსაზომოდ მოეწონა, — „თუ არ მზეა, ესე ვინა?“

¹ დაბეჭდილია (5551): ორისა პილოს ოდენი. ზეენ ავირიჩეთ S—406 ზელნაწერის წა-კითხვა.

როსტომ მრავალი ნადირი შეკმა ქურციკიანად,
მრავალი ტიკი დასცალა, დალივა მან ლვინიანად,
მაზედ ბაამან შეშინდა, შეიქნა გულ-ნალვლიანად,
გარდაქდა დიდი პურობა, სუფრა აილეს გვიანად.
სევს, კამეს, გამოისვენეს, გარდაიწადეს პურობა,
სპანდიატისგან ბაამან უამბო მოციქულობა;
როსტომს უზომოდ ეწყინა, შეექნა გულნაკლულობა,
თქვა: „მისი ნახვა მინდოდა, მასმია მისი ქველობა,
მაგრამ არ ამა პირზედა აწ რომე შენგან მსმენია,
მიბრძანე, თქვენსა მამასა თუ ჩემგან რანი სწყენიან?

რა თქმა უნდა, ამ სტრიქონებით არ შეიძლება ყოფილიყო დამთავრებული ხოსრო თურმანიძემდე არსებული „როსტომიანი“. საფიქრებელია, კიდევ გვექონოდა ამბის გაგრძელება. შესაძლებელია, იგი მიტანილი ყოფილიყო როსტომისა და სპანდიატის ბრძოლის დაწყებამდეც კი. „როსტომიანის“ შესავალში, სადაც ვკითხულობთ „ნეტარ რა გვიყო სპანდიატ, სოფელი წარმავალი“, შესაძლებელია, მელექსე გულისხმობდეს როსტომისა და სპანდიატის ომს, რომელშიც, მისი აზრით, სპანდიატის შველა, მისი გადარჩენა არ შეიძლება; ამგვარად, შეიძლება, შესავალშივე გვექონდეს მითითება იმაზე, რომ პოეტს ამბავი როსტომისა და სპანდიატის რკენამდე აქვს გადმოცემული.

„როსტომიანის“ აღრინდელი რედაქციის ბოლო ნაწილში, როგორც ეს მართებულად აქვს აღნიშნული ალ. ბარამიძეს, თურმანიძეს შეუტანია პირველი მელექსის მიერ გამოტოვებული ადგილები (სტროფები 5173, 5174, 5187), რომლებითაც ჩვენ ვტყობილობთ გოსტასაბის გამეფების შემდეგ ლუარსაბის ბალხეთს წასვლას ღვთის საესაოდ (სტროფი 5173), გოსტასაბისათვის ორი შეილის მიცემას (სტროფი 5174) და სპანდიატის ძმის, გოსტასაბის მეორე შეილის (ფაშოთანის) სახელწოდებას (სტროფი 5187);

პირველი მელექსე, როგორც ჩანს, მხოლოდ სპანდიატის ამბებითაა დაინტერესებული. იგი ტოვებს დიდ ნაწილს გოსტასაბის მეფობაში მომხდარი ამბებისა, მათ შორის ზოროასტრული რელიგიის გავრცელების ამბავსაც, არჯასპისა და გოშთასაბის ბრძოლებს, არჯასპის მიერ ბალხეთს შესევისა და ლუარსაბის მოკვლის ამბავს, ფაშოთანის შესახებ ანბებსაც და სხვა. ამიტომ მისთვის არავითარ საკურობას არ წარმოადგენდა ლუარსაბის ბალხეთში საცეცხლეს შესვლისა, ან ფაშოთანის შესახები ცნობების გადმოცემა. ყოველივე ეს აუცილებელი ხდება თურმანიძისათვის, რომელიც შედარებით ვრცლად ჩერდება სპანდიატის ამბებზე.

თურმანიძემ, შეიტანა რა აქ მისთვის აუცილებელი, მაგრამ პირველი მელექსის მიერ, ვიტყვი, შეგნებულად დატოვებული ადგილები, ამით შექმნა ერთგვარი საფუძველი, თუ შესაძლებლობა „როსტომიანის“ აღრინდელ რედაქციაში წარმოდგენილ ამბებზე მის მიერ გადმოცემული ამბების გადასვლისა.

ჩენი ძეგლის უკანასკნელი ნაწილების შესწავლა გვიჩვენებს, რომ მის შემმუშავებელს გარკვეული მიზანი ამოძრავებს, რაც სპანდიატის საფალაუნო ეპიზოდების გადმოცემაში მდგომარეობს; ამიტომ მას სპარსულის ამ ნაწილი-

დან, შეიძლება ითქვას, შერჩევით გადმოაქვს ისეთი ეპიზოდები, რომლებიც მისი თვალსაზრისით აუცილებელია სპანდიატის ამბის სრულყოფისათვის. თურმანიძე ცდილობს გააყვეს სპანდიატის საგმირო საქმეების ძირითად ხაზს, სხვა ეპიზოდები მას ნაკლებად აინტერესებს.

„როსტომიანის“ ეს ნაწილიც შემოკლებულია. შევეცა შემოკლების თვალსაზრისით იგი ჩვენი თხზულების შუა ნაწილს უფრო უახლოვდება, ვიდრე წინას. მელექსე უმეტეს შემთხვევაში ნახტომებით მიდის. იგი აქა-იქ ტრევებს საკმაოდ ვრცელ ეპიზოდებსაც კი. მართალია, იგრძნობა, რომ თურმანიძე უშუალოდ სპარსული ტექსტით სარგებლობს, მაგრამ მის მიერ გადმოღებული ნაწილები თარგმანად, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, არ ჩაითვლება.

ამის ცხადსაყოფად მოვახდინოთ თურმანიძის მიერ შემუშავებულ ნაწილიდან ერთი ადგილის (სტროფები 5409—5411) სპარსულ ტექსტთან (Vullers, III, 1590—1592) შედარებითი ანალიზი:

1) სპარსულში წერია: „სამი ჯამი ლეინო მისცა (შეასვა) და ჰკითხა: ახლა რას იტყვი, რას ენახავ საკვირველს?“

(سه جام میش داد و پرسش گرفت که اکنون چه گوئی چه بینم شگفت)

ქართულში ამის სანაცვლოდ იკითხება: „მოიკითხა და უბრძანა: „აწე რა შემომეყრების?“. სპარსულში გადმოცემული „სამი ჯამი ლეინო მისცა მას“ — იკითხება წინა (5408) სტროფში.

2) სპარსულში წერია: „ასე უთხრა გორგასარმა სახელოვანს, ვითა: „გვირგვინოსანო, ლომგულო შაჰრიარო, მეორე მანძილზე შეგებრძოლება ლომი, რომლისა ბრძოლას ნიანგიც ვერ გაბედავს“.

(چنین گفت با نامور گر گسار
دگر منزلت شیر آید بجنگ که بجنگ او بر نتابد نهنگ)

ქართულში ამის სანაცვლოდ გვაქვს: „ბრძანა: „მეორეს მანძილსა აწ ლომი შემოგეყრების, ნიანგისაგან იმისი ომი ვერ გაიბედების“. ქართულს გამოუტრევებია: „ასე უთხრა გორგასარმა სახელოვანს, ვითა: გვირგვინოსანო, ლომგულო შაჰრიარო“. არაბულ-სპარსული „მანზილ (منزل = ადგილი გაჩერებისა, სადგური, გადასარბენი, ბინა) პირდაპირ (ზ → ძ) გადმოჟღერდა: „მეორეს მანძილსა“ (= دگر منزل). ეს სიტყვა „როსტომიანის“ შემუშავებამდელ ჩვენში დამკვიდრებული.

3) სპარსულში ვკითხულობთ: „მამაცი არწივი ლომის იმ გზაზე ვერ გადაფრინდება, რაც არ უნდა გულოვანი იყოს“.

عقاب دلاور بران راه شیر نبرد اگر چند با شد دلیر

ქართულში ამას უდრის:

„იმა ადგილსა ოყარი ვერსით ვერ გარდაფრინდება“.

არწივი „ოყაბ“ (عقاب) იკითხება, როგორც „ოყარი“ (ბ → რ); ასეთი შენთხევა „როსტომიანში“ სხვაგანაც გვაქვს:

სპარსულით: ¹.

حصاری ببینی سر اندر حساب که بروی نبرّ ید پَرّ ان عقاب

ქართულით:

„ერთს მთას ნახავ,—რომე თავი სიმაღლითა ღრუბელთ ჰქონდეს;
მის სიმაღლესა ოყარი ვერსით ვერ გადაფრინდების“ ².

სპარსული ტექსტის „ოყაბის“ ნაცვლად აქაც „ოყარი“ იკითხება ³.

4) სათაური: „აქა მეორე ომი სპანდიატისა და დახოცვა ლომთა“ = خوان
را دَوم کشتن اسفندیار شیران

სახელი სპანდიატ (= اسفندیار) ძველი ღროიდანვეა ჩვენში შემოსული;
ძველ სპარსულში იგი გვხვდება ფორმით: სპენდოდატა. „ქართლის ცხოვრე-
ბაში“ ეს სახელი წარმოდგენილია როგორც „სპანდატა“ ⁴. ჩანს, იგი ჩვენში
ძველი ფორმით დამკვიდრებულია. „შაჰ-ნამეს“ ⁵ ქართულ ვერსიებზე მომუ-
შავე პოეტებსაც ეს ფორმა აურჩევიათ.

5) სპარსულში ვკითხულობთ:

გაიცინა ნათელგონებიანმა ესფენდიარმა.
და უთხრა, ვითა: „თურქო ბოროტო,
ნახავ თუ ხვალ ხვალ ლომს
რას ეტყვის ხმლითა კაცი გულადი!“
როცა ჩამოლამდა, ბრძანა შაჰმა
და იმ ადგილიდან აიყარნენ.
ბნელ ლაშქში მიაჩქარებდა ლაშქარს
თვალსისხლიანი და გულბოლმიანი.
როცა მზე ლაევარდოვან ჩადრიდან
გამოვიდა და ჩაიკვა ყვითელი აბრეშუმი.
საფაჰბადმა გულოვანთ ადგილს,—
ველს, ლომებთან საომრად, მიალწია.
ბაშოთანს უბრძანა წინ წამოდგომა,
მისცა მას მრავალი რჩევა
და უთხრა: „ამ ლაშქარს დიდებულს
გაბარებ შენ და მე ვრჩები ომისა განმგებელი“.
წამოვიდა და როცა ლომს მოუახლოვდა,
ქვეყანა ლომისა გულზე დაბნელდა.

¹ Vullers, I, 233, 1847.

² ჯირსიები, I, სტროფი 1847—1848.

³ სპარსულში საერთოდ გვხვდება სიტყვა هوقار (ჰოყარ). რაც ნიშნავს ყანჩი-ს.

საბად ასე განმარტავს. ოყარი ყანჩი (ფრინ.). (სულმან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექ-
სიკონი, პროფ. იოსებ ყიფშიძისა და პროფ. აკაკი შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1928,
266). „როსტომიანის“ შესატყვისის სპარსული ტექსტის სათანადო ადგილებზე კი „ოყარის“
საბადლოდ იკითხება „ოყაბ“ (عقاب) არწივი და არა „ოყარ“ (هوقار) ყანჩი.

⁴ .სანა: და: ტარული“. მარიამისეული ვარიანტი, გვ. 13, გამოცემა ე. თაყაიშვილისა..

ქართულში ამას უღრის:

რა გათენდა, წამოვიდა, იმ მინდორშიგან წოვიდა,
სპანი ფაშოთანს შევედრა, ცხენ-მალედ ლომთან მოვიდა.

პოეტური სურათის—როცა მზე ლაქვარდოვან ჩადრიდან გაწოვიდა და
ჩაიკვა ყვითელი აბრეშუმში:

(جو خور شید از آن چادر لاجورد برآمد بیو شید دیبای زرد)
ნაცულად იკითხება: „რა გათენდა“.

ლაშქრის (لشکر) ნაცულად ქართულს „სპანი“ (მხოლოდითი „სპა“ =
سپاه) აურჩევია; სახელი „ბაშოთან“ (باشوتن) „ფაშოთანადაა“ გადმოღე-
ბული (ბ → ფ). ქართულში გამოყენებული სიტყვის „ცხენ-მალედ“-ის შესადა-
რი აქ არა გვხვდება; ისე კი თურმანიძეს სპარსული სიტყვა „თაზიან“ (ზმნი-
საგან تازیدن) ხშირად „ცხენ-მალედ“ გადმოაქვს; „როსტოშიანში“ ვკითხუ-
ლობთ:

იარალი წელთ შეირტყი, ნარიმანის სისხლს ეძებდეს.

ცხენ-მალედ წადი, იარე, რა მიხვიდე მალალს მთამდეს¹...

„შაჰ-ნამეში“² წერია:

بخون نریمان میا نرا! ببند برو تازیان تابکوه سپند
აშკარაა რომ, ქართულში სპარსული სიტყვის „თაზიანის“ ნაცულად „ცხენ-
მალედ“ იკითხება.

6) სპარსულში წერია:

ლომთაგან ერთი ზეადი იყო და მეორე ძუ,

მომართეს ბრძოლითა და გულოვნებით;

პირველად ზეადი მოუხდა, მას ხმალი დაჰკრა,

გახდა სახე მისი მარჯნისაფერად,

თავიდან შუამდე ორად გააპო.

ძუ ლომის გული შიშით აიესო.

ახლა ის ჯუფთი ზეადი ლომისა აღშფოთდა და მიუახლოვდა,

მასაც ხმალი დაჰკრა იმ დიდებულმა,

გაგორდა სილაში იმისი თავი.

ხელი და მკერდი შეეღება ლომისა სისხლით:

შევიდა წყალში, თავი და ტანი განიბანა.

მფარველსა, გარდა წმინდა ღმერთისა არ ეძიებდა;

ასე მიმართა: „მართლმსაჯულო და სამართლიანო,

ხელითა ჩემით ნადირნი შენ გაანადგურე!“

ამასობაში ლაშქარმაც იქ მიადწია,

ბაშოთანმა მკერდი და ყელი ლომთა დაინახა.

ქება შეასხეს ესფენდიარს

ზომაზე მეტი.

¹ ჭარბიები, I, სტროფი 1847, 2.

² Vullers. 233, 1844.

შემდეგ ამისა, გმირი წინამძღოლი
მოვიდა კარაეთან და სრა-ფარდაგთან...
გაშალეს სუფრა, ზედ საქმელი ნაირ-ნაირი,
წმინდა გონების პატრონ შაჰინშაჰისათვის.

კოველივე ამის ნაცვლად ქართულში იკითხება:

ხვადი ლომი და ერთი ძუ, ორნივე წინ მოეგებებოდა,
ხვადს ლომსა პირველ ვმალე ჰკრა, შუაზედა გაჰკვეთიდა.
ძუმ ნახა,—ჯუფთი მოუკლა, ეწყინა, იგიც მოუკდა.
იგიცა ემლითა გაკვეთა, მოკლა და ცხენით ჩამოკდა;
ღმერთი აღიდა სპანდიატ, იგ კელ-პირსა დაიბანდა,
კარვები და სრა-ფარდაგი ამართეს, ნადიმს იღებდა.

ქართული კითხულობს: „შუაზედა გაკვეთიდა“, როცა სპარსულშია:
گشت ز سر تا میانش بدو نیم گشت = „თავიდან შუამდე (წელამდე) ორ ნახევ-
რად გახდა“. „ცხენით ჩამოკდა“ არ წერია სპარსულში. ლომებთან ბრძო-
ლისას ესტენდიარი ცხენზე მჯდომად არ ჩანს, „სრა-ფარდაგს“ სპარსულში
سرای هانابرهება.

ამ პატარა ადგილის შედარებითაც კი ვრწმუნდებით იმაში, რომ თურ-
ნანინის შიერ შემუშავებული უკანასკნელი ნაწილი „როსტომიანისა“ სპარ-
სულში მოთხრობილის მოკლედ გადმოცემას წარმოადგენს.

თურმანიძეს, ჩანს, ჯეროვანი წარმოდგენა ჰქონია „როსტომიანის“
სპარსულ ტექსტთან დამოკიდებულების შესახებ. მან იცის, რომ მისი („როს-
ტომიანის“) წინა ნაწილის ეპიზოდები უფრო სრული სახითაა წარმოდგენი-
ლი. ვიდრე სხვა ნაწილები; ამიტომ მას სრულად, თითქმის შეუმოკლებლად
გადმოუღია ოთხი სპილოს (თუ სიფანდის მთაზე როსტომის ლაშქრობის)
ეპიზოდი, რომელიც „როსტომიანის“ წინა ნაწილში შესაფერ ადგილზე შეუ-
ტანია, ხოლო ჩვენი ძველის ბოლო ნაწილების შემუშავებისას, მას ძირითა-
დად, „როსტომიანის“ ადრინდელი რედაქციის გზა აუჩივია.

თურმანიძეს „როსტომიანში“ შეუტანია აგრეთვე ჯანის ხონიანის ამბავიც.
იგი, როგორც ჰგავს, არ ყოფილა ჩვენს ადრინდელ ვერსიაში. ჯანის ხონი-
ანის ეპიზოდი შეიძლება „შაჰ-ნამეშიც“ ჩანართს წარმოადგენდეს, მაგრამ
ვერ ვიტყვი: რომ იგი არ იქნებოდა „როსტომიანის“ პროზაული ვერსიის
სპარსულ წყაროში ან მის ქართულ თარგმანში. შეიძლება იგი ამ ნაწი-
ლის შეკუმშვა-შემოკლების ნიადაგზე ამოვარდა ტექსტიდან კიდევ, მაგრამ
საინტერესოა, რომ სიფანდის მთაზედ როსტომის ლაშქრობის ამბის არსებო-
ბის კვალი არ შეინიშნება „როსტომიანის“ ადრინდელ რედაქციაში, რომ-
ლის ავტორი—მელექსე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს პილოტანის სა-
გმირო ამბების გადმოცემას. საფიქრებელია, რომ იგი არც კი ყოფილიყო
იმ სპარსულ წყაროში, რომელზედაც „როსტომიანის“ ეს ნაწილია დამოკი-
დებული. როსტომის შესახებ იეს ამბავი ერთგვარ დამთავრებას წარმოად-
გენს ასადი ტუსის ნაწარმოებში—„გერშასფ-ნამეში“ (დაწერილია 1062—
1064 წლებში) მოთხრობილი ნარიშანის შესახებ იამბებისა. აქ უდიდესი ფა-
ლავანი ნარიშანი იბრძვის სიფანდის მთაზე გაშენებული ციხის ასაღებად,

მაგრამ ვერ მიუდგება მას. ის იღუპება ამ ბრძოლაში. ნარიმანის შეილი, ფალაგანი საამი უთვალავი ჯარით მოადგება ამ ციხეს, მაგრამ მას ვერაფერს აუნებს. „შაჰ-ნამეით“ კი ჯერ კიდევ ბავშვი როსტომი ზაალის დავალებით ნარიმანის სისხლის ასალებად აწყობს ლაშქრობას სიფანდის მთაზე და გაიმარჯვებს კიდევ.

„შაჰ-ნამე“ „გერშასფ-ნამეზე“ აღრეა დაწერილი. შესაძლებელია, ნარიმანის შესახები ამ საგმირო თქმულების კვალი აღრევე („გერშასფ-ნამეს“ დაწერამდე) დასჩენოდა „შაჰ-ნამეს“, ან იქნებ იგი აქ „გერშასფ-ნამეს“ დაწერის შემდეგაც გაჩნდა, ასადის პოემაში მოთხრობილი ამბების გაელენის შედეგად. უფელ შემთხვევაში, „როსტომიანის“ აღრინდელი რედაქციის მიხედვით, სადავოა, რომ ეს ეპიზოდი „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ვერსიას ეკუთვნოდეს.

ხოსროს ნაშრომის ერთი ნაწილი (სტროფები 5173—5174, 5187—5225) დაყიყისეული „შაჰ ნამეს“ თარგმანს წარმოადგენს. მე-10 საუკუნის პოეტის დაყიყის „შაჰ-ნამეს“ ნაწილი, როგორც ცნობილია, ფირდოუსის გაუერთიანებია მის თხზულებაში და ამ გზით ის ჩენს ვერსიაშიც გაჩენილა. უკრადლებას იპყრობს ის გარემოება, რომ „როსტომიანის“ დამამთავრებელ თურმანიძეს სხვა ეპიზოდებთან ერთად გამოუტოვებია როსტომისა და შელადის საკმოდ ვრცელი და როსტომის ამბების სრულყოფისათვის აუცილებლად საჭირო ეპიზოდი (იგი წინ უნდა უსწრებდეს უკანასკნელ სამ სტროფს), რომელშიც მოთხრობილია ძმის ლალატით როსტომის დალუპვის ამბავი და სხვა.

„შაჰ ნამეს“ ქართულ ვერსიებში როსტომი უკვდავ გმირადაა წარმოდგენილი. იქნებ ქართველმა პოეტებმა დაიწუნეს სპარსულ „შაჰ-ნამეში“ მოცემული როსტომის დალუპვის სცენა (იგი ხომ ძმის მოხერხებით ჩაიჩხა მისი ზღაპრული რაშითურთ ქაბლელი შაჰის მიერ მალულად მოთხრილ ორმოში, საიდანაც სიოცხლის უკანასკნელ წუთებში მაინც ახერხებს სტყორცნოს ისარი მოლაღატე ძმას და მით განგმიროს იგი). იქნებ ქართველმა პოეტებმა სასიკვდილოდ ვერ გაიმეტეს აღმოსავლეთის ხალხებისა და აგრეთვე ქართველი ხალხის საყვარელი, გმირთა გმირი როსტომი.

დასკვნა: ა) თურმანიძის მიერ შემუშავებული ბოლო ნაწილი „როსტომიანისა“ სპარსული „შაჰ-ნამეს“ შესაფერ ნაწილთან შედარებით შემოკლებულია; გამოტოვებულია მთელი რიგი ამბები და მათ შორის როსტომის სიკვდილის ეპიზოდიც. მელექსე ნახტომებს აკეთებს; იგი ცდილობს სპანდიატის საფალაენო ამბების სრული სახით გადმოცემას, მაგრამ აქაც შემოკლების სურვილითაა შეპყრობილი. შემოკლების თვალსაზრისით ეს ნაწილი „როსტომიანის“ აღრინდელი რედაქციის ბოლო ნაწილებს უახლოვდება.

ბ) თურმანიძე, როგორც ეს აღნიშნულია ჩენი მეცნიერების—ნ. მარის, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის მიერ, სპარსულ წყაროთი სარგებლობს, მაგრამ მის მიერ შესრულებული ნაწილი თარგმანად არ ჩაითვლება. აქ, ქართული ტექსტი, მართალია, მისდევს სპარსულს, მაგრამ მხოლოდ ძირითადი შინაარსის გადმოცემის თვალსაზრისით; სხვა მხრივ ზედმიწეენილობის დაცვას იგი ვერ ახერხებს.

გ. ბოსლო თურმანიძის წყარო („შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსია) ჩანარ-თიანი ტექსტი ჩანს. მელექეს მის განკარგულებაში მყოფი სპარსული ტექსტის ჩანართი (ბარხუს წიგნი) „შაჰ-ნამეს“ ორგანულ ნაწილად მიუჩნევეს და „როსტომიანის“ ტექსტის შევსების მიზნით გადმოვლია. „როსტომიანის“ პოლო ნაწილი არ განიცდის ჩანართების გავლენას.

დ) თურმანიძეს საერთოდ ესმის შინაარსი სპარსული ტექსტისა, მაგრამ იგი ვერ წვდება მის სიღრმეს. გმირები ფირდოუსის გენიალური თხზულებისა მას ჩვეულებრივ ადამიანებად ჰყავს წარმოდგენილი; ამას თან ერთვის მისი პოეტური ნიქის დაბალი დონე. ყოველივე ამის განო, მის მიერ შემუშავებული ნაწილი მდარეა, ოდნავადაც ვერ გადმოსცემს ფირდოუსის ქმნილების სიდიადეს და რუსთაველური შაირით დაწერილ „როსტომიანში“ ერთგვარი გარღვევა შეაქვს.

იუსტინე აბულაძემ „როსტომიანის“ ხელნაწერების ბეჯითი შესწავლის საფუძველზე აღნიშნა, რომ აქ მთელი რიგი ადგილები გადასხვაფერებულია ტექსტის გადამწერლებისა თუ „როსტომიანის“ შემკეთებელ-მელექსეთა ხელით და რომ, ამის გამო, ჩვენმა ვერსიებმა ძალიან ბევრი დაჰკარგეს¹. „როსტომიანის“ ტექსტის დადგენისას საჭირო ხდება სპარსული ტექსტის მოწველიება. იგი ქართულში აუცილებელ ცვლილებათა შეტანისა და ამა თუ იმ ცალკეულ წაკითხვათა უფრო სწორად შერჩევის შესაძლებლობას გვაძლევს.

ასე, მაგალითად: ა) თავში— „აქა ზაალ გამოსცადეს სათარგმანებელითა სიტყუითა და ყუელა სცნა“, ვეზირთა (სპარსულით მობედთა) მიერ დასმულია კითხვები. მომდევნო თავში („აქა გამოცნობა ზაალისაგან და პასუხის შექცევა“) ამ კითხვებზე ზაალის მიერ პასუხია გაცემული, მაგრამ არასათანადო თანმიმდევრობით. აქ, მეორე კითხვის (ქარმაგის შესახებ) პასუხი მოსალოდნელი იყო 1703 სტროფის შემდეგ და არა 1707 სტროფში; ამ თავში, ცხადია, საქმე გვაქვს სტროფების არასათანადო თანმიმდევრობასთან.

სპარსულ ტექსტში დასმული კითხვების (ასევეა ქართულშიც) და მასზე გაცემული პასუხების (თანრიგი არეულია ქართულში) თანმიმდევრობიდან თუ გაზოგალოთ, მაშინ ამ თავში სტროფები ასე უნდა განლაგდეს:

ოდენ თავი ჩამოაგდო, ყუელას მიხუდა უპირველად.

სასაუბროდ მან ბაგენი დასძრა, მათთვის სიტყუის მთქმელად.

მან პასუხი ყუელაკასა ფიცხლად გასცა გულ-ნათელად,

მეცნიარნი დააკუირნა, მუნ გამოჴნდა ზაალ ქუელად.

აღვისა ხეთა მიბრძანებთ, ივთ თავადნი წელნია,

თორმეტნი შტონი ასხია, მის წელიწდისა თვენია.

თორმეტთა შტოთა ოცდათი უწელილე უტურფენია,

წულილი შტოები ყუელაკა თვითოსა თუისა დღენია.

ორნი ქარმაგნი, შავ-თეთრნი რბიან და არ დაშვრებიან:

თეთრი დღე არის ნათელი, შუქნი მზისანი ჰყუებიან;

შავი ლამეა კუპრისა, მუნა უკუნი დგებიან,

იგ ერთმანეთსა მიზღვევენ, ერთად ვერ შეიყრებიან.

¹ ჯასოები, I, XII—XVIII.

იგ ოცდათი ცხენოსანი, ვითა ერთად იარების,
ამ წესითა იქცევიან, თვითო-თვითო დააკლდებიან.
ოცდაათი, გონიარო, ერთის თვისა დღე იქნების.
იგი წავა, დაილევის, მერმე ახლა სსუა დადგების.

ფრინველთა და ორთა ხეთა, რომე ბრძანებთ, იგი მზეა.
ვერძის ეტლსა რა შეჯღების, ქუეუნად მოვა, მუნ სიცხეა,
სასწორისა პირთა ზედა გარდაჯღების, გრილი დღეა,
გაქმების და აყუავდების, ზამთარი და ზ:ფხულია.

მთის თავსა არის ქალაქი მუნ ტურფა სასურველია,
მონანულთათვის სიწმინდე, სამოთხე საკეთირველია,
ძნელი ეკალთა ადგილი, სიცოცხლე ჭირთ მნახველია,
ზოგთა აქუს გამოსასვენოდ და ზოგთა ცოდვა მზღველია.

ბ) 1854 სტროფში იკითხება:

გმირო შეილო, შენი თავი მას თეთრსა მთაზედ მიაგდე,
მათი ფესვი, საძირკველი, ავის მქნელი, ამოაგდე!

სპარსულში (Vullers, 234) ამის საბადლოდ წერია:

تن خود بکوه سپند افگنی بن و بیخ آن بدرگان بر کنی

ქართულში სიტყვა „თეთრი“ („თეთრსა მთაზედ ნიაგდე“) მიღებულია სპარსული სიტყვის „სინდ“-ის („სიფანდ“ სახელწოდებაა მთისა) მცდარი წაკითხვის შედეგად.

მართალია, ზოგ სპარსულ ხელნაწერში (საქ. საბელმწიფო მუზეუმის მუს-ლიმანური ფონდის № 620 და სხვა) აქ ასო „ნუნს“ წერტილი აქვს ჩამოშორებული და მას მართლაც თეთრის აღმნიშვნელი სიტყვის „საფიდ“-ის სახე აქვს მიღებული (سپند ← سپد ← سپید), მაგრამ უფრო სანდო ტექსტებში აქ „სიფანდს“ კითხულობენ და არა „საფიდს“. ასევე შეცდომით (სულერთია, იგი სპარსული ტექსტის წარყენილობისა თუ ქართული მთარგმნელის მიერ ამ სიტყვის მცდარი წაკითხვის შედეგადაა მიღებული) ქართული ტექსტი ქვემოთაც კითხულობს „თეთრს“: „აქა როსტომისაგან ვაქრად წასვლა თეთრს მთაზედ ნარიმანის სისხლის ასალებად“. 1874 სტროფში კი შედარებით შესწორებულია ეს წაკითხვა; აქ იკითხება „სეფაბანდ“:

„სეფაბანდს ცეცხლი მოუდღეს, კუამლი ცათ შემოსწუდებოდა“, სპარსული ტექსტი (Vullers, 239) აქ კითხულობს:

بکوه سپند اندر آتش فگند کهوداش بر آمد بجرخ بلند

ამ შემთხვევაში სპარსული „სიფანდ“-ის საბადლოდ ქართულში გვხვდება „სეფაბანდ“; მაგრამ 1840 სტროფში იგი (სიტყვა „სეფაბანდ“) მთის სახელწოდების, ან მთავარი ციხის აღმნიშვნელად კი არ გამოდის, არამედ სპარსული სიტყვის „საფაზბად“-ის (سپهد) მაგიერობას წევს. ნაცვლად სტრიქონისა — „სეფაბანდ გამოისუნა, წავიდა სადგომისაქენ“, სპარსული (Vullers, 231) კითხულობს:

سپهبد بسوی شبستانخوش بیامد بر آنسان که بد رسم و کیش
რაც ჩვენს გაგებას აღნატურებს.

ერთ აღგილას, ხელნაწერი S—1580-ს, თუმცა შეცვლილი სახით, მაგრამ მაინც შემოუნახავს ამ მთის სახელის წაკითხვა. აქ (ფ. 70^b), ნაცვლად 1868 სტროფის მეოთხე სტრიქონისა—„მე, თქუენითა ბრძანებითა, მიველ მთასა სიმაგრესა“—იკითხება: „მე, თქუენითა ბრძანებითა, მიველ მთასა ის-ფანდესა“. სპარსულში (Vullers. 233) აქ წერია: فرمان رسیدم بکوه سیند. „მე, (თქუენითა) ბრძანებითა, მიველ მთასა სიფანდისა“. ეს მაგალითი იმის დამადასტურებელია, რომ თავდაპირველი ტექსტი, ზოგ შემთხვევაში მაინც, სწორად კითხულობდა ამ სიტყვას. შემდეგში იგი გაუგებრობის ნიღადავზე გადაწერლებიან თუ „როსტომიანის“ შემკეთებელ-მელექსეთა ხელით წარ-კენილა და ზოგ რედაქციაში სულ სხვა სიტყვითაც შეცვლილა კიდევც.

გ) 2598 სტროფის პირველ სტრიქონში („როსტომ ჩაიცვა აბჯარი, ზედ შეჯდა მთურალსა პილოსა“) გამოყენებული სიტყვის „აბჯარის“ ნაცვლად ხელნაწერი S—406 (გვ. 308) კითხულობს „ბაბრაბს“ („როსტომ ჩაიცვა ბაბრაბი, ზედ შეჯდა მთურალსა პილოსა“). სპარსულიც ამას ეთანხმება:

تہمتن بیو شید بیریان نشست از برزندہ پیل ژبان

თამამთანმა ჩაიცვა ბაბრაბი,

ზედ შეჯდა მთურალსა პილოსა (Vull. 422).

ცხადია, აქა უპირატესობა S—406 ხელნაწერის წაკითხვას უნდა მიეცეს.

დ) 2632 სტროფის მეორე სტრიქონში („ქალი მოსდევს პირად მთვარე, ანათობდა სრულად ჭმელსა“) გამოყენებული სიტყვის „სრულად“ ის ნაცვლად ხელნაწერი S—406 (გვ. 315) კითხულობს „მზეებრა“ („ქალი მისდევს პირად მთვარე, ანათობდა მზეებრა ჭმელსა“). ამ წაკითხვას უპერს მხარს სპარსული ტექსტიც (Vull. 438):

پس بنده اندر یکی ماه روی جو خورشید تابان پر از رنگ و بسوی

ე) 1614 სტროფის მეოთხე სტრიქონში გვხვდება სიტყვა „ზამი“ („რა ის მოვკალ, მას უკანით იაქ ზამი საამ მრქუიან“). ხელნაწერები S—428 (გვ. 93) და S—1505 (ფ. 88^b) აქ კითხულობენ „ზახანი“-ს. სპარსულში (Vull. 196) ამ სტრიქონს შეესაბამება:

مرا سام یک زخم ازان خوا ند ند

ცხადია, რომ S—428-ისა და S—1505-ის ხელნაწერთა წაკითხვა სჯობს.

ვ) S—406 ხელნაწერი 2864 სტროფის უკანასკნელი სტრიქონის („აწ იტყუიან: „საწუთრონი ჩემნი ეტლით ჩამოკრილა“) შემდეგ ვარიანტს იძლევა: „აწ იტყუიან ჩემნი სწორნი: „ეტლით სადმე ჩამოკრილა“ (გვ. 360). ამას უნდა მიეცეს უპირატესობა, რადგანაც სპარსულის შესაღარ აღგილზე (Vull. 503) იკითხება „ჩემნი სწორნი“ (هم سال من) და არა „საწუთრონი ჩემნი“.

ასეთი მაგალითების გამრავლება შეიძლება. მაგრამ იმის ცხადსაყოფად, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სპარსულ ტექსტს, „როსტომიანის“ ამა

თუ ამ ადგილის შესწორებისა და ხელნაწერებში წარმოდგენილი ვარიანტების შერჩევის თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია.

ქართულმა ტექსტმა, რომელსაც, მდიდარი პოეტური ფერების გამოყენებისა და აგრეთვე შინაარსობლივი მსვლელობის თვალსაზრისითაც, ზოგჯერ უპირატესობა აქვს სპარსულთან, თავის მხრივ, საგრძნობი როლი უნდა შეასრულოს „შამ ნამეს“ სპარსული ტექსტის საბოლოო დადგენაში.

ამას ცხადყოფს შემდეგი მაგალითები:

ა) სპარსული ტექსტით (Vallier, 135—137) საამს სიზმარი ეზმანება: ინდოეთის ქვეყნიდან (ქართულით—ირანი) მოღის ერთი მხედარი და აძლევს მას ცნობებს მისი შეილის—ზაალის შესახებ. საამს გაელვიძება, შეკრებს მობედთ (ქართულით—ფალაფანთ), მოუთირობს მათ სიზარში ნახულს და აგრეთვე შექარავენთაგან—ზაალის შესახებ გაგონილ ამბავს და სხვა.

მობედებთან მოთათბირების შემდეგ, საამი ვადაწყვეტს ელბურზის მთისაკენ გამგზავრებას. როცა დაღამდება, საამს ისევ ეზმანება სიზმარი: გამოჩნდა ერთი ლაპაზი ყმაწვილი, რომელსაც უკან მოაყვება უთვალავი ლაშქარი. მარცხნივ უდგას ერთი მობედი, მარჯვნივ კი—სახელოვანი ბრძენი. ამ ორთაგან ერთი მოღის საამთან და ცივად ეუბნება:

კაცო უშიშარო, არაწმინდა განზრახვის მქონე,

თვალთაგან მოიშორე სირცხვილი ღვთისა:

თუ ძიძად ფრინველი შეგეფერება,

ამის შემდეგ ფალაფანობა შენი რა უნდა იყოს!

თუ კაცისათვის საძრახია სითეთრე თმისა,

შენ თმა და წვერი გაგხდომია, ვითა ფოთოლი ტირიფისა და სხვ.

საამი შეშინდება. გაღვიძების შემდეგ მოიხმობს ლაშქართ მეთაურთ და მიემართება იმ მთისაკენ, სადაც სიმურღის მიერ აღზრდილი ზაალი იმყოფება.

ქართულ ტექსტში (თავი აქა საამ ფალაფანის სიზმრის ზმანება“) მეორე სიზმარი, რომელსაც შინაარსის მსვლელობის თვალსაზრისით არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, არ იკითხება. ქართულით, ძირველი სიზმრის შემდეგ საამი ფალაფანებთან მოთათბირებს და მეორე ღღეს მიემგზავრება ზაალის გამოსაყვანად:

ბრძანა: ხვალე წავალ ძებნად, სპანი იხმნა მუნებურნი,

რა გათენდა, მათ ააბეს დროშა, ჟღერდა ყურიო-შტვირნი!

პილოზხედა გამოაბეს ბარჯ-კარვები, სპილენძ ქურნი,

ოთხ-ათასნი კარგნი კაცნი წამოვიდეს მხიარულნი.

ქართული ტექსტის მიხედვით სპარსულში ბეითს:

بران بد که روز دگر پہلوان سوی کوه البرز بوید نوان

უნდა მოსდევდეს ბეითი:

بیامد دمان سوی آن کوه سار که اوگندہ خود کند خوا ستار
და ასე შემდეგ.

ბ) რამდენადმე სხვაგვარადაა ქართულში წარმოდგენილი როსტომისა და თუმიანის (სპარსულთ „თეჰმინე“) ეპიზოდი. სამანგანის მეფის სასახლეში, მეჯლისის შემდეგ მუშკითა და ამბრით მოკაზმულ ოქროს ტახტში ჩაეძინება ღვინით გამაძლარ როსტომს. კარსა ზედა მოდგება მონა, რომელსაც სანთელ-მუშკი ეყარა ხელთ; მას თან მოჰყვება ქალი პირად მთვარე, ხმელთა მზებერ მანათობელი სამანგანის შაჰის ასული თუმიანი. როსტომს გაეღვიძება. გაკვირვებით ჰკითხავს მოსვლის მიზეზს. თუმიანი ეუბნება როსტომს, რომ იგი გულგააზობილია მზის შუქის (როსტომის) სურვილით, რომ მას ბრძენთაგან გაუგონია მისი ქება და იწვის როსტომის სიყვარულით:

რა მამეგონი, ავტირდი, ბაგეს ვიკბინი კბილითა,
ვინატრი შენი შეხვეენა ბექ-მკლავთა მკერდით რბილითა,
აჲ გნახე ლომი საჩემოდ, გმირი ტანითა ზრდილითა,
მე ამას იქით შენი ვარ, მზე კუბოსა ვჯდო ჩრდილითა და სხვა.

იმ ღამეს ისინი ერთად დარჩნენ. გაყრის წინ როსტომმა შეიხსნა მძივი, მის-
ცა თუმიანს და:

ეგრე უთხრა: „დაორსულდი, ცოდვაშიგან არ ჩამადლო!
ქალი თუ იყოს, შეაბი, თმათა ნათხუნთა აგებდეს,
ვაგი თუ,—ჰგვანდეს ნარიმანს, ვის სრულად კმელნი აქებდეს,
ფალავანს მკლავსა შეაბი, ღრუბელთა სულსა აფრქუევდეს,
ჩამოიყუანდეს ფასკუნჯსა, ნიანგსა მძლავრად დახევდეს.]"

სპარსული ტექსტის მიხედვით (Vullers, 438—441) თუმიანის პილოტან-
თან მოსვლისა და სიყვარულის გამოცხადების შემდეგ, როსტომი ბრძანებს,
რომ მოვიდეს შობელი, რათა თუმიანი სთხოვოს მამას. მეფე ამ ამბით მხი-
არულდება. თანახმად წესისა და რჯულისა თუმიანს მიათხოვებენ როსტომს.
ეს ამბავი ახარებს ყველას, ბერსა და ყმაწვილს. როსტომისა და თუმიანის
ილაშინდელი ურთიერთობა, რომლის შედეგად ზურაბი იბადება, ცნობილი
ხდება არა მარტო სამანგანის შაჰისათვის, არამედ სხვებისათვისაც კი.

ქართული ტექსტით, წინააღმდეგ სპარსულისა, როსტომისა და თუმია-
ნის ურთიერთობის ამბავი არეინ იცის. იგი საიდუმლოდ ხდება. ჩემი აზ-
რით, ეს ასე უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი სპარსული ტექსტის უფ-
რო სანდო რედაქციაში. რომელზედაც, როგორც ეტყობა, ჩვენი ტექსტის
ეს ნაწილია დამოკიდებული. ამის ნიშნებს ახლანდელი ტექსტიც ატარებს.

მზის ამოსვლისას თუმიანი და როსტომი ესალმებიან ერთმანეთს. როს-
ტომს ნუწუხარებითა და დარდით შორდება აქვითინებული თუმიანი. იგი
როსტომთან არეის დაუნახავს; ფალავანთან შემდეგ შემოდის სამანგანის
შაჰი და ეკითხება მას ძილისა და მოსვენების შესახებ; თან აცნობებს რაშის
პოვნის ამბავს, იმ შემთხვევაში, როცა რაში უკვე აღრევეა ნაპოვნი და შაჰს
იგი შეეწლო ეცნობებინა როსტომისათვის მეორე შეხვედრის დროს (როცა
ფალავანს ასული ჩააბარა), თუ აჰას სპარსული ტექსტის აღრინდელს ვარი-
ანტში მართლაც ადგილი ჰქონდა.

ყოველივე ეს აქ ისეა წარმოდგენილი, თითქოს შაჰმა როსტომი მეჯლი-
შის შემდეგ პირველად ახლა ინახულა, თითქოს მან არაფერი იცის იმის

შესახებ. რომ მისმა ასულმა ღამე როსტომთან გაატარა. ზაბლისტანში დაბრუნებულ როსტომს არავისთვის უთქვამს ის, რაც მან ნაბა და გაიგონა (کسی را نگفت آنچه دید و شنید).

ჩემი აზრით, სპარსულ ტექსტში აქ თავს იჩენს ცდები როსტომისა და თუმანიანის სატრაფიალო ურთიერთობის დაფარვისა. ეს გარემოება, ვფიქრობთ, იმაზე მიგვიბრუნებს, რომ როსტომის მიერ თუმანიანის გამოთხოვისა და სამანგანის შაჰისაგან მისთვის ასულის ჩაბარების ამბავი სპარსულ ტექსტში შემდეგ უნდა იყოს შეტანილი.

ქართული ტექსტის მიხედვით სპარსულში ბეითები ასე უნდა განლაგდეს:

ندید ایچ فرجام جز فرھی	دگر آنکه از رخس داد آگاهی
همی گفت از هر سخن پیش اوی	همی بود آن شب بر ماه روی
همی خواست افگند مشکین کمند	چو خورشید روشن زجرخ بلند
که آن مهره اندر جهان شهره بود	ببازوی رستم یکی مهره بود

გ) სპარსული ტექსტი (Vullers, 325, Macan, 237) კითხულობს:

سپه را همی راند گودرز و طوس	دگر روز بر خاست آوای کوس
بزد گاه بر پیش کوه اسپروز	همی رفت کاؤس لشکر فروز
بدان نجایگه ساخت آرام و خواب	بجائی که پنهان شود آفتاب
بدان جایگه دیورا بیم بود	کجا جای دیوان دزخیم بود

მეორე დღეს ადგა ხმა ქოსისა.

ჯარი მიჰყავდა გოდერზისა და ტუსისა.

მიდიოდა ქოსი ლაშქრისა მანათობელი;

ამართა კარაი ასჯაროზის მთის წინ,

სადაც მზე დაიმალება,

იმ ადგილას მოაწყო დასვენება და ძილი,

სადაც საშინელ დევთა ადგილი იყო;

იმ ადგილას დევს შიში ჰქონდა.

ქართულში ამის საბადლოდ გვხვდება:

მეორეს დღეს გაემართნეს, ქოსსა ჰკრეს და ბუკი ყუირსა.

მეფე მივა მოკაზმული, გვერცა ახლავს, ვინცა ღირსა,

გოდერძი და ტუსი ახლავს, უქადებდა ლხინსა დიდსა,

მათ კარებებ აიმართნეს ასფეროზის მთისა ძირსა.

დადგეს ავსა დევთ ადგილსა, ლომსა გაელად ეშინოდა.

საინტერესოა ის გარემოება, რომ სპარსულის უკანასკნელი ბეითის მეორე სტრიქონში წარმოდგენილი სიტყვის „დევის“ (ديو) ნაცელად ქართული კითხულობს „ლომს“ (شیر). მოლის ტექსტი (I, 498) აქ კითხულობს „სპილოს“.

کجا جای دیوان دزخیم بود بدان جایگه پیل را بیم بود

სადაც საშინელ (ავ) დევთა ადგილი იყო,
იმ ადგილას სპილოს შიში ჰქონდა.

მაკანის ტექსტის აზრი, ჩემი ფიქრით, ისე არ უნდა იქნეს გაგებული, თითქოს იმ ადგილას დევის შიში (ე. ი. დევისაგან ზიანის მოტანის შიში) იყო; შესაძლებელია ასე ფიქრობდა ვულერისი, რომელმაც აქ მოლის წაქითხვა („სპილოს“), მაკანის წაქითხვა („დევს“) ამჯობინა. თუ სტრიქონს—ბადან ჯაჯაჰ ლივერა ბიმ ბუდ—გაევიგებთ: იმ ადგილას დევის შიში იყო (ე. ი. ის ადგილი დევთაგან საშიში იყო), მაშინ ეს მეფე ქაოსს უნდა შეეხებოდეს (იმ ადგილას მეფე ქაოსს დევის შიში ჰქონდა), მაგრამ მას ასეთი შიში არ ჰქონია. ღივრა ბიმ ბუდ—ნიშნავს „დევს შიში ჰქონდა“ (სიტყვის-ტყვიტ „დევს შიში იყო“), მაგრამ რა შიში უნდა ჰქონოდა დევს იქ. სადაც დევთა ადგილი იყო? მოლის ტექსტი, ვფიქრობთ, აქ უფრო სწორ წაქითხვას გვაძლევს: ფილრა ბიმ ბუდ („სპილოს შიში ჰქონდა“), ე. ი. იქ, სადაც საშინელ დევთა ადგილი იყო, სპილოს შიში ჰქონდა, სპილოსაც შეეშინებოდაო.

ქართული ტექსტი, როგორც აღინიშნა, აქ კითხულობს „ლომს“. ამის მიხედვით სპარსულში „დევის“ (ديو) თუ „სპილოს“ (سپیل) ნაცვლად რომ „ლომი“ (شیر) ჩავსვათ, მაშინ ტექსტი ასეთ სახეს მიიღებს:

کجا جای دیوان دژخیم بود بدان جایگه شیر را بیم بود

სადაც საშინელ დევთა ადგილი იყო,
იმ ადგილას ლომს შიში ჰქონდა.

ე. ი. დევებით სავსე ისეთი საშინელი (საშიში) ადგილი იყო, რომ იმის ლომსაც კი ეშინოდაო (ქართულით „ლომსა გავლად ეშინოდა“).

ქართული ტექსტის წაქითხვა, რომელიც, ვფიქრობთ, სათანადო სპარსულ ტექსტს ემყარება, მიედევლობაშია მისაღები. ნათქვამით ცხადი ხდება ქართული ტექსტის მნიშვნელობა სპარსულისათვის.

„როსტომიანის“ აღრინდელი რედაქციის გამლექსავი, როგორც პოეტი, გაცილებით მალა დგას მის მიმბაძველებზე; იგი სრულიად უმტკივნეულოდ გადადის მალალიდან დაბალ შაირზე და პირიქით. პოეტთან, მართალია, გაბატონებულია სტროფული (ოთხი სტრიქონის ერთმანეთზე შეწყობის) სისტემა, მაგრამ აქა-იქ ლექსთწყობის სხვა გზებსაც ვხვდებით.

ა) პოეტი ზოგჯერ ბეითური წყობის ღიხედვით სტრიქონებს წყვილად ჰყოფს:

ბრძანა: „რა ვნახე მაცთური, სით არის ჩენის გვარისა?

ექვსასის წლისა კაცი ვარ, ჩემსა უბერე არისა.

ღმერთს მოუციცხავს, ნიშანი არა სძეს ნარიმანისა!“

ასრე დაკუნდა, ვითამცა ღვიძლ-გაპობილი არისა (1098).

აქ, მეორე და მეოთხე სტრიქონში სარიტმო სიტყვებად ერთნაირი მნიშვნელობით აღებული ერთი და იგივე სიტყვა „არისა“ გამოდის; ამ მგალითშიც:

ძალად და გულად აჯობებს ეგ შენი შეილი პილოსა,
ისარსა ზაესა კლდეშიგან გააველებს, დასწუავს ნილოსა,
უზაბარსა და ნიანგსა, ღრუბელსა დასაჩრდილოსა,
ზღუას აადულებს შიშითა, გურზითა დაღეწს პილოსა (1812).

პირველი და მეოთხე სტრიქონის რითმად ერთნაირი მნიშვნელობის შემცველი, ერთი და იგივე სიტყვა „პილოსა“ გვევლინება.

პირველ მაგალითში მეორე სტრიქონის ბოლო სიტყვა „არისა“ ერთმება უშუალოდ პირველი სტრიქონის სიტყვას „გვარისა“:

ბრძანა: „რა ვნახე მაცთური, სით არის ჩვენის გვარისა.
ექვსასის წლისა კაცი ვარ, ჩემსა უბერე არისა“.

ხოლო ნეოთხე სტრიქონის „არისა“ მესამე სტრიქონის სიტყვას „ნარიმანისა“:

ღმერთს მოუქიცხავს, ნიშანი არა სძეს ნარიმანისა,
ასრე დაქმუნდა, ვითამცა ღვიძლ-გაპობილი არისა.

აქაც ისეთივე მდგომარეობა გვაქვს, როგორც მეორე მაგალითში, სადაც პირველი „პილოსა“, როგორც სარიტმოდ ერთეული, უკავშირდება სიტყვას „ნილოსა“ და მეორე კი მესამე სტრიქონის ბოლო სიტყვას „დასაჩრდილოსა“. ორჯერ გამოყენებულ სიტყვას („არისა“ პირველ მაგალითში, „პილოსა“ მეორე მაგალითში), როგორც სარიტმოდ ერთეულებს, არაერთარი კავშირი არა აქვს ერთმანეთთან. ასეთ შემთხვევებში პოეტი სტროფული სისტემიდან კი არ გამოდის (მაშინ მას ოთხი სარიტმოდ ერთეული უნდა დაეძებნა), არამედ ბეითურ წყობას მიმართავს; ეს უფრო ცხადი ხდება შექდეგი მაგალითებით:

ზაალს მისცა, დაავედრა: „ეს შენ გქონდეს ჩემეულად,
დაგეჟიროს, ფიცხლავ დაწვი, შემომივა სიცხე გულად;
შენ ჰოგმართავ, რა შევიტყობ, მე წამოვალ ფიცხლავ შევლად.
უსათუოდ მოგესწრები, მოვედები ცეცხლებრ ველად“ (1154).

აქ მეორე სტრიქონის სარიტმოდ სიტყვა „გულად“ შეწყობილია პირველი სტრიქონის ბოლო სიტყვასთან „ჩემეულად“:

ზაალს მისცა დაავედრა: „ეს შენ გქონდეს ჩემეულად,
დაგეჟიროს, ფიცხლავ დაწვი, შემომივა სიცხე გულად.“

მეოთხე სტრიქონის ბოლო სიტყვა „ველად“ ერთმება მესამე სტრიქონის ბოლო სიტყვას „შველად“:

შენ მოგმართავ, რა შევიტყობ, მე წამოვალ ფიცხლავ შევლად,
უსათუოდ მოგესწრები, მოვედები ცეცხლებრ ველად.

აქაც:

არც დიდისა კელმწიფისა ფახფურისა მინდეს შეილი!
ამას როდამ იგონებდა, სევდა ჰკლევდა მეტად ხშირი;
ზალდასტანის გულისათვის უქქნებოდა მას გლახ გული,
სიყუარულით ცრემლსა ღვრიდა, აღარ ედგა, თუ სთქვა, სული! (1271).

საქმე გვაქვს წყვილ ლექსებთან; პირველი წყვილი იქნება:

არც ღიღისა ჯელმწიფისა ფახფურისა მინდეს შვილი!
ამას როლამ იგონებდა, სევდა ჰკლევდა მეტად ხშირი,

სადაც „შვილი“ სიტყვის რითმად „ხშირი“ გამოდის; მეორე წყვილი:

ზალდასტანის გულისათვის უქცნებოდა მას გლახ გული,
სიყუარულით ცრემლსა ღვრიდა, აღარ ეღვა, თუ სთქვა, სული.

სადაც „სული“ ერთმემა სიტყვას „გული“.

ბ) რითმებად ერთნაირი სიტყვები გვხვდება; მაგრამ ასეთ შემთხვევებში საქმე გვაქვს ომონიმების გამოყენებასთან; როგორც ჩანს, ჩვენი პოეტისათვის ომონიმური წყობაც ცნობილი ყოფილა:

რა მოლარე გაეუბნა, წაუვიდა დალილს ფერი,
შეშინდა და იგონებდა, თუ რა უთხრას მათი ფერი (1433₁₋₂).

პირველი „ფერი“ აქ ნიშნავს საერთოდ ფერს („წაუვიდა დალილს ფერი“), ხოლო მეორე „ფერი“ კი, „საკადრისის“, „შესაფერის“ მნიშვნელობითაა გამოყენებული (იგონებდა, თუ რა უთხრას მათი საკადრისი, მათი შესაფერიო).

ერთმანერთი მონდომია თვით თავისა გონებითა,
პირი უგავს სანდაროზსა როადამის გონებითა (1621₁₋₂).

აქ, პირველი „გონებითა“ პირდაპირი მნიშვნელობითაა აღებული, იოლო მეორე მოგონების მნიშვნელობით, ე. ი. პირი უგავს სანდაროზსა როადამის ხშირი მოგონებითაო.

სხვა მაგალითების წარმოდგენაც შეიძლება, სადაც ომონიმებია რითმებად გამოყენებული.

გ) პოეტთან, სპარსულ კლასიკურ პოეზიაში გაბატონებული ლექსთწყობის პრინციპების გამოყენების შემთხვევებიც გვხვდება:

ერანით კაცი მოვიდა მაშერალი ცხენთა რბევითა,
ფალავანთ თავო, ისმინე, ჩვენ გაგახაროთ ჰე ვითა:
ღვთის ბრძანებითა, ძე შენი, პირად გავსილი, მზე ვითა,
ფასკუნჯთა გვერდით გაზრდილა, ლომი, საროსა ხე ვითა (1126).

აქ, სამი უკანასკნელი სტრიქონის სარიტმო სიტყვები („ჰე“, „მზე“, „ხე“) სტრიქონთა უკანასკნელი „ვითა“ სიტყვის წინ (ჰე ვითა, მზე ვითა, ხე ვითა) იკითხება.

ამ ბეითშიც:

ტახტ-გვირგვინი დაავიწყდა, მაზანდარას წასვლა უნა,
აწ თავსაცა ნუ მოიფხან, მოდი ფიცხლაე, დაშლა უნა (2131).

ერთმანეთს ერთმემა არა „უნა“ და „უნა“, არამედ მათ წინ წარმოდგენილი სიტყვები „დაშლა“ და „წასვლა“.

რა მტვერი ატყდეს, გუშაგთა ველარა ნახონ მთის მეტი,
წამწამთა წინა შუბისა რა გაანათებს მზის მეტი!
არ დაბორკილდეს ვაჟკაცი ჟამსა სამოციის წლის მეტი,
ქიქა ორმოცდათვრამეტი ვაქუს, გმართებს სამარის მეტი.¹

ჩანაირი ვარიანტითაც არ უნდა ავიღოთ ეს სტროფი, სარიტმო სიტყვები მაინც იგივე (მთის, მზის, წლის, სამარის) რჩება.

აქაც რითმებად სტრიქონთა უკანასკნელი სიტყვის („მეტი“-ს) წინ წარმოდგენილი სიტყვები გამოდის.

სარიტმო სიტყვების ამგვარი განლაგება გაბატონებულია სპარსულ ლექსთწყობაში, მაგრამ იგი არაა უცხო ჩვენი პოეზიისათვის საერთოდ და კერძოდ „როსტომიანის“ პირველი გამლექსავეისათვის.

„როსტომიანის“ გადანწერლები, ჩანს, ვერ ერკვეოდნენ საბაშვილის ლექსის სხვადასხვა სახეობაში (ბეითურ წყობაში, ომონიმების გამოყენებაში და სხვა), რის გამოც მისი ნამუშევარი აქა-იქ შერყვნილა, სარიტმო სიტყვები დაღუპულა; ამიტომ თხზულების იმ ნაწილშიც კი, რომლის გალექსვა საბაშვილს მიეკუთვნება, თუმცა არახშირად, მაგრამ მაინც გვხვდება ისეთი სტროფები, რომლებშიც მნიშვნელობითა და გაბეგრებით ერთი და იგივე სიტყვებია რითმებად წარმოდგენილი.

„როსტომიანის“ მეორე გამლექსავეი თურმანიძე ცდილობს ლექსთწყობაში მიჰბადოს საბაშვილს, მაგრამ იგი ამას ოდნავადაც ვერ ახერხებს. მას არ ესმის ლექსის ზომა; იგი, მართალია, თქვესმეტმარცლოვანი სტრიქონებით გადმოსცემს ამბავს, მაგრამ ერთმანეთში ურევს ზალალისა და დაბალი შაირის მუხლებს. ამიტომ მისი ნაწერი უფრო პროზაა, ვიდრე ლექსი, ისიც სტილისა და მხატვრულობის თვალსაზრისით გაუმართავი.

განვიხილოთ თურმანიძის ლექსების ერთი ადგილი:

საწუთროსა შემნახავო, შესაფერა ხარ ტახტისა,
შენი ტანი უპირველად, თავი უტკივრად არისა;
გავიგონე, რომ უცხო გზა თქვენ დაგიპირავს დევისა,
იმ ამბვისაგან ნათელა ჩემი დღე ბნელად არისა (5206).

აქ, ავტორი საბაშვილის ბეითურ წყობას თუ ჰბადავს; სიტყვა „არისა“ (მეორე სტრიქონში) ერთმება პირველი სტრიქონის ბოლო სიტყვას „ტახტისა“, ხოლო მეოთხე სტრიქონში „არისა“ შერთმებულია სიტყვაზე „დევისა“.

ამ ბეითებში თუ სტროფში უკეთესი რითმები რომ ყოფილიყო გამოყენებული, იგი მაინც ბლავგი ლექსის შაბეკდოლებას დატოვებდა. აქ ზომაა არეული; პირველი ბეითის პირველი სტრიქონი მალალი შაირის ზომას შეიცავს, ხოლო მეორე სტრიქონი მალალით იწყება („შენი ტანი უპირველად“) და დაბალზე გადადის („თავი უმტკივრად არისა“).

მეორე ბეითის პირველი სტრიქონის პირველი ნახევარი („გავიგონე, რომ უცხო გზა“) მალალი შაირისაა, ხოლო მეორე ნახევარი („თქვენ დაგიპირავს დევისა“) დაბალისაა; მეორე სტრიქონი კი მთლად დაბალი შაირისაა. აქ არც ერთ სტრიქონს ცალი არ დაეძებნება.

¹ ვსარგებლობთ აღ. ბარამიძის შივრ დადგენილი ტექსტითაც. ნარკვევები, II, 1940, 76.

თურმანიძისათვის, როგორც ჩანს, ძირითადია სტრიქონებში მარცვალ-თა თანაბრობის დაცვა, მაგრამ მათი განლაგება, მახვილი, ტონი და სხვა უყურადღებოდაა დატოვებული. ამიტომ მთელ მის ნაშრომში ძალიან იშვიათად თუ დაიძებნება ზომით გამართული სტროფები, თუ ეს უკანასკნელნი სხვა მელექსის შალაშანის გაკერის შედეგად არ არიან მიღებულნი.

პოეტური მეტყველების თვალსაზრისით „როსტომიანი“ არ ჩათვლება ლარებ ლიტერატურულ ნაწარმოებად. საბაშვილის მიერ შემუშავებულ ნაწილში საკმაოდ რთვობით გვხვდება პოეტური მეტყველების მომხიბლავი ნიმუშები: ეპითეტები, მხატვრული შედარებები და მეტაფორები¹.

პოეტი მთელი მისი შემოქმედებითი უნარით ცდილობს შეამკოს თხზულების გმირები; ოგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს სატრფიალო-სამიჯნურო სცენების პოეტურ გაფორმებას და ამ სცენებში მონაწილეთა მხატვრულ აღწერას. მონიხილავი პოეტური ფერებითაა დახატული მერაბ შაჰის ასული როდაში (სპ. როდაბე) და მისი მოტრფიალე ზაალი; ყურადღებას იპყრობენ სხვა გმირთა—როსტომის (სპ. როსთემ), ზურაბის (სპ. სოჰრაბ), თუშინისა (სპ. თეჰშინე) და სევედაოზის (სპ. სევედაბე) მხატვრული აღწერილობანიც. პოეტს ქალთა სილამაზის დახატვისათვის მეტი ფერები აქვს გამოყენებული, ვიდრე სხვა შემთხვევაში.

„შაჰ-ნაშეს“ სპარსული ვერსიაც მდიდარია მხატვრული სახეებით; ფირდოუსი ნარნარად მომდინარე ლექსებში უხვად აქსოვს პოეტური მეტყველების კლასიკურ ნიმუშებს; მისი საიე ყოველთვის ნათელია და მიმზიდველი; ფირდოუსიმ შექმნა პოეტური სახეების მთელი სამყარო; მისგან ბევრი პოეტიც დავესლებული.

¹ ხოსრო თურმანიძის მიერ შეარჩეული ნაწილი კი პოეტური მეტყველების თვალსაზრისით არ ჩათვლება საინტერესო ლიტერატურულ ქმნილებად. თურმანიძე, როგორც ჩანს, ჯერ ახერხებს სპარსული ტექსტის მხატვრული სახეების დაძლევას. ასე. მაგალითად, სპარსულში გვითხულობთ:

(ესფენდიარმა) ერთი ქალა დაინახა, ვითა სამოთხე,
თითქოა ცას მასხე ვარდ-ხამბაზი მოუბნეგია,
მზე არა ჩანდა ხეთა სიმრაელით.

გამოდიოღენ წყარონი, ვითა ვარდისა წყალნი (Vull., 1595₁₁₋₁₂).
თურმანიძესთან ეს ადვილი ასეა გადმოცემული:

სპანდიატ რა შაში ნახა, საშოთხისა დასაგონი,
მინდორი მწვანე შეგონდა, ბუნარი იყო მოავალნი:
დაჯდა და სამი ლეინო სვა და სხვა (სტროფი 5421₁₋₂).

სპარსულში ვკითხულობთ:

როცა მალლიდან მზემ გვირგვინი გამოაჩინა,
ჰერმა მიწაზე გახსნა საიდუმლო:
სასახლოდან ადჯა კოსის მმა,
მიწა რკინად იქცა და ცა აბანოსად (Vull., 1186₁₁₋₁₂).

თურმანიძე ამას ასე გადმოგვცემს:

რა გათენდა, კოსსა ჰკრეს და ნალარასა, წამოვიდეს“ (სტრ. 5405₁).

ამ მაგალითებით (და ასეთები შეიძლება გამოაჩილდეს) ჩანს, რომ თურმანიძე აუბრალოებს. ამიტომ უნდა „შაჰ-ნაშეში“ წარმოვადგინოთ პოეტურ სურათებს; იგი დაბალი ლირსების შექმნაა.

„როსტომიანი“ შუალობითა თუ უშუალოდ „შაჰ-ნანეს“ სპარსულ ვერსიაზეა დამოკიდებული; ორივე ნაწარმოებში ერთი და იგივე ამბავია გადმოცემული, მაგრამ ეს საერთო ამბავი სხვადასხვა პოეტურ ჩარჩოვშია მოთავსებული, სხვადასხვაა მისი პოეტური დამუშავებისა თუ გაფორმების გზები.

მოვლენათა პოეტური გააზრებისა და მხატვრული ფერების თავისებური განლაგების თვალსაზრისით ქართული ვერსიის შემქმნელებელი დამოუკიდებელი პოეტის სახეს გვიჩვენებს.

„როსტომიანში“ უმთავრესად შემდეგი შედარებები და მეტაფორები გამოყენებული:

ა) თვალებისათვის — „მელნის ტბები“ („თმა და წვერი დაეგლიჯა, მელნის ტბათა ცრემლსა ღურიდა“, 288₁); „მელნის ტბათა ნაგუბარი თვალთა ცრემლი იღვრებოდა“, 1090₂); „მელნის მორვეი“ („...ტანი მიუგავს საროსა... თვალნი მელნისა მორვესა, მართ ცისკრად დასადარისა“, 1250₄); „ნარგიზნი“ („ორნი ნარგიზნი მათ ზედან ნათობენ, ვითა მთვარენი“, 2495₂) და სხვა.

ბ) წარბებისათვის — „მშვილდი“ („წარბი შავსა მშვილდსა უგავს, თმა დაკეცილ საგდებელსა“, 2632₂) და სხვა.

გ) თმისთვის — „საგდებელი“ („ტანი მიუგავს საროსა... თმა საგდებელსა ნაგრებსა, გიშრითა დანაფიცარსა“, 1252₄); „თმა ელვარე სიშავითა მრავალ-ქეცსა საგდებელსა“, 1751₂); „გიშერი“ („ვერცხლისა მსგავსსა ტანზედა გიშრისა თმანი ჰფენიან“, 1253₁); „გვირგვინი“ („უგავს, რომ ედგას გვირგვინი ლალის ლაწუს დაუჩრდილოსა“, 144₂) და სხვა.

დ) ბავისათვის — „ძოწი“ („ზურაბ იკბინა ბაგესა, ძოწსა ბროლისა კბილითა“, 2671₁); „ვარდის ფურცელი“ („ვარდის ფურცელთა ბაგეთა ჰგავს მარგალიტი წყობილი“, 1359₁); „ვარდი გაუშლელი“ („პირი მზესა უღრუმლოსა უგავს იმის სინათლესა... ბაგენი და საუბარნი—ჯერეთ ვარდსა გაუშლელსა“, 1751₂); „სამოთბე“ („ბაგენი სამოთხეს უგავს, თუ სთქვა: „ელვარე მზე არი“, 1252₂) და სხვა.

ე) პირისათვის — „გავსილი მთვარე“ („ტანი მიუგავს საროსა... პირი გავსილსა მთვარესა, მართ მზისა მეჯუფთაროსა“, 1250₂); „ბროლის ფიქალი“ („წარბნი აჯისა მშვილდს უგავს, პირი ბროლისა ფიქალსა“, 1251₁); „ვარდი“ („პირი ვარდს უგავს როადამს, იყო დალილი ზღებული“, 1429₁); „მნათობი“ („პირად მნათობი, თმა-თეთრი, დაწე-ლალი, გაწითლებული“ 1147₄); „მზის ალი“ („თეთრის თმითა დაბურვილი, პირად ვარდი, მზისა ალი“, 1122₂); „მზე“ („მინდა თმა-თეთრი ზალდასტან, პირად მზე, აღვა-ტანობა“, 1270₂) და სხვა.

ვ) ტანისათვის — „სარო“ („ტან-სარო და პირად მთვარე, შევნებითა მსგავსი მზისა“, 1400₂); „ალვა“ („ვრმალ-ქარქაში შემოირტყა, ალვა-ზრდილი აეპართა“, 2232₂). ტანის ელვარების გამოსაბატავად: „ბროლი“ („ტანი ბროლი, საროს მსგავსი, შეძრწუნდების, ილეოდა“, 2920₂); „ვერცხლი“ („ვერცხლისა მსგავსსა ტანზედა გიშრისა თმანი ჰფენიან“ 1255₁) და სხვა.

¹ „წარბნი აჯისა მშვილდს უგავს“—S—1505 ხელნაწერის მიხედვით ვკითხულობთ.

„შაკ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიაში ამ საგნებისათვის უმთავრესად შემდე-
გი შედარებები და მეტაფორები გამოყენებული:

ა) თვალებისათვის—„ნარგიზი“¹.

رو برد سر سرورا داد خم بنرگی گل سرخرا داد نم

დაბლა დახარა საროს თავი,
ნარგიზიდან წითელ ვარდს ნამი აპკურა (181₅);

„კუპრი“:

سبیدش مژه دیدگان غیر گون چو بَد لب و رخ بکردار خون

თეთრია მისი (ხაალის) წამწამები, თვალები კი კუპრის ფერი,
ვითა ძოწი ბაგენი და ლაწენი სისხლისა ფერნი (140₂) და სხვა.

ბ) წარბებისათვის—„მშვილდი“:

دو ابرو کمان ودو گیسو کمند بیالا بکردار سرو بلند

ორი წარბი-მშვილდები და ორი ნაწნავი საგდებელი,
სიმალით მსგავსი მაღალი საროსი (140₂) და სხვა.

გ) თმისათვის—„საგდებელი“:

بیالا بلند و بگیسو کمند زبا نش چو خنجر لبا نش چو قند

ტანად მაღალია და ნაწნავები აქვს ვითა საგდებელი.
მისი ენა ხანჯალია და ბაგენი—შაქარი (384₁₇);

„გვირგვინი“:

که از سرو بالاش زیباتر است زمشک سیه بر سرش افسراست

ის მაღალ საროზედაც უმშვენიერესია,
თავს მუშკის შავი გვირგვინი უდგას (383₁₆);

დ) ბაგისათვის—„ძოწი“.

چو بَد لب و رخ بکردار خون

ვითა ძოწი ბაგენი და ლაწენი სისხლისა ფერნი (140₃);

„ლალი“:

لب لعل رودابه بر خنده کرد

ბაგე-ლალი როდაბემ ღიმილით ააევსო (156₆) და სხვა.

ე) პირისათვის—„ვარდი“:

که هرگز ندیدیم زین گونه شید رخى همچو گل روی و موش سپید

არასოდეს არ გვინახავს ამგვარი მზე,
პირი, ვითა ვარდი, თმა და წვერი თეთრი (162₇);

¹ სპარსულში ეს სიტყვა იკითხება როგორც „ნარგის“.

„გაზაფხული“:

ببالا چو سرو و برخ چون بهار بهر چیز مانند شهریار
სიმაღლით, ვითა სარო და სახით, ვითა გაზაფხული,
ყველაფრით მსგავსი შაჰრიარისა (65₂);

„სამოთხე“:

زسر تا بپایش بکردار عاج برخ چون بهشت و ببالا چو ساج
თავიდან ფეხებამდე მსგავსია სპილოს ძვლისა,
სახით სამოთხე¹ და სიმაღლით ჰადარი (150₇);

„მთვარე“:

اگر ماه جوئی همه روی اوست و گر مشک بوئی همه موی اوست
თუ მთვარეს ეძებ, მთლად მისი სახეა,
თუ რომ მუშკს ყნოსავ—მთლად მისი თმაა (150₁₂);

„მზე“:

ببالا ز سرو سهی بر ترست چو خورشید تابان بدو پیکرست
სიმაღლით სწორ საროზე უმჯობესია,
ვით მზე ელვარე მისი სახეა (454₁₈) და სხვა.

ვ) ტანისათვის.—„სარო“:

بر آمد سیه چشم گلرخ بپام چو سرو سهی بر سرش ماه تام
გადმოდგა აივანზე შეფთვალა და ვარდისა სახე,
ვითა სწორი სარო და მასზე სავსე მთვარე (164₃);

ელვარების გამოსახატავად: „ვერცხლი“:

یکی سرو سیمین با رنگ و بوی زسر تا بپایش گلست و سن
ერთი ვერცხლის საროა ფერით და სურნელებით,
თავიდან ფეხებამდე ვარდია და იასამანი (160₁₃₋₁₄);

/ „სპილოს ძვალი“:

زسر تا بپایش بکردار عاج

თავიდან ფეხებამდე მსგავსია სპილოს ძვლისა (150₇) და სხვა.

ერთი შეხედვითაც ცხადი ხდება, რომ „როსტომიანში“ გამოყენებული შედარება-მეტაფორები „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიაში გამოყენებულ შედარება-მეტაფორებს უახლოვდება; ხშირად, თუ ცალ-ცალკე ავიღებთ პოეტური მეტყველების ნიმუშებს, სრულს დამთხვევასთანაც გვექნება საქმე. მაგალითად, ორივე ვერსიაში „სარო“ (ტანისათვის), „საგდებელი“ (თმისათვის), „ნარგინი“ (თვალებისათვის) და სხვა, როგორც მეტაფორები, ერთი და იგივე მნიშვნელობითაა აღებული.

¹ მაჟანის ტექსტი აქ კითხულობს „გაზაფხულს“.

„როსტომიანის“ პოეტური ფერების დიდი ნაწილი საერთოდ არ არის უცხო „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიისათვის, მაგრამ „როსტომიანის“ პოეტური მეტყველების საერთო სურნელება არ არის სპარსული პოეზიიდან მონაქროლი. „როსტომიანში“ ქართული პოეტის მიერ დამოუკიდებელი პოეტური აზროვნების შედეგად, ამ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, უმრავლეს შემთხვევაში საერთო პოეტური ფერების, შედარება-მეტაფორების ახალი განზრება და განლაგება გვაქვს.—გარემოება, რაც ქართულ ვერსიას აშორებს სპარსულს და დამოუკიდებელი ნაწარმოების სახეს აძლევს.

სპარსულში როდაბეს სილამაზე ერთგან ასეა აღწერილი:

ფარდაგსა შიგან მას ერთი ასული ჰყავს,
რომლის სახე მზეზე უმჯობესია;
თავიდან ფეხებამდე მსგავსია სპილოს ძვლისა,
სახით სამოთხეა და სიმაღლით ჭადარი;
მის ვერცხლის ყელზე ორი მუშკის საგდებელია,
რომელთა ბოლოები დამსგავსებულია რგოლებს ფეხისას;
ლოყები მისი, ვითა ბროწეული და ბაგენი, ვითა ალუბალი,
მის ვერცხლოვან მკერდზე ამოზრდილა ორი ბროწეული;
მისი თვალები მსგავსია ორის ნარგიზისა ბაღად,
მის წაწამებს სიშავე მოუტაცნია ყვავის ფრთისაგან.
მისი ორი წარბი მსგავსია ტარაზულ მშვილდისა¹
და დაფარულია უნაზესი მუშკის სურნელით.
თუ მთვარეს ეძებ—მთლად მისი სახეა.
თუ რომ მუშკს ყნოსავ—მთლად მისი თმაა;
იგი სამოთხე არის მორთული,
საგვსე სამკაულით, საუნჯითა და მხიარულებით (150₆-13).

ქართულში ამის საბადლოდ იკითხება:

ქალი უდგს გასათხოველი, ფარდაგსა შიგან აროსა,
სამოთხის წყლითა ნარწყავსა ტანი მიუგავს საროსა,
პირი გავსილსა მთვარესა, მართ მზისა მეჯუფთაროსა,
თვალნი მელნისა მორეგსა, მართ ცისკრად დასადაროსა.

წარბნი აჯისა მშვილდს უგავნ, პირი ბროლისა ფიქალსა,
წამწამი წმინდად გათლილსა ეკალ-მუხისა ისარსა,
ის დასწევას მისთა მკერეტელთა, ვინ დაუდგების მის აღსა.
თმა საგდებელსა ნაგრებსა, გიშრითა დანაფიცარსა.

ვით ნახო მისი თვალ-წარბი, ბრძანებ თუ: „ყოვნის ფრთე არი!“
ბაგენი სამოთხეს უგავს, თუ სთქვა: „ელვარე მზე არი!“

კბილნი მარგალიტს წყობილსა, ძოწსა, აყიყსა ზიარი,
ვინც იმის შეყრას ელირსოს, ვეკობ, არ მიცვლეს ზიანი.

ვერცხლისა მსგავსსა ტანზედა გიშრისა თმანი ჰფენიან,
ვით ზოალი და მარბი წმიდასა ცასა შევნიან...

¹ ტარაზი ღამაზებით განთქმული ადგილია თურქესტანში.

მისი სახე და სიტურფე ბასტანელთ ვერ დასწვრიან,
მისებრი ტურფა ნნათობი არცავის ამბად სმენიან!
თუ სიტქუა: „მას შიგან მიწისა ნაყოფი არ იაოების,
ჯმა-ტკბილი, სიტყუა-ნარნარი მისებრი ვინ იშოების?!
მზე ბანოვანთა თავადი მჭვრეტელთა გულსა მოების,
მალრიბით მაშრიყამდისინ, ზღვით ცის კიდემდის იქების!

არ იაოების მისებრი საწუთროს მაშვენეცელი,
ლირსნი იმისის ნახვისა იშვებენ მისნი მილებელი,
მისთა მჭვრეტელთა საქმილი, ცეცხლი დაეცოს მგზებელი,
ვინც ახლავს, სიხარული აქუს, გაუნაოლდების დღე ბნელი“
(სტრ. 1250—1255).

სპარსულში გამოყენებულ შედარებებიდან ქართულში გვხვდება „მთვარე“ (პირისათვის), „საგდებელი“ (თმისათვის) და სხვა, მაგრამ მათ, როგორც ერთი მთლიანი პოეტური სურათის შემადგენელ ელემენტებს, აქ სხვა გააზრება ეძლევა და სხვა ადგილი აქვთ მიჩნეული.

სპარსულში როდამის სახე „მთვარესთანაა“ შედარებული („თუ პთვარეს ეძებ—მთლად მისი სახეა“); ქართულში კი „გავსილ მთვარესთან“ („პირი გავსილსა მთვარესა“); ამავე დროს აქ ეს შედარება გადმოტანილია პირველსავე სტრიქონებში (სპარსულში იგი ბოლო სტრიქონებში იკითხება) და შეერთებულია მეორე შედარებასთან („მზის მეჯუფთარო“), რომელიც, თავის მხრივ, სპარსულში გამოყენებული შედარების („მისი სახე მზეზე უმჯობესია“) სანაცვლოს წარმოადგენს; ამნაირად გადაჯგუფებული და გადააზრებული შედარებების შეერთების საფუძველზე ჩვენ ვღებულობთ პოეტურ სახეს („ტანი მიუგავს საროსა... პირი გავსილსა მთვარესა. მართ მზისა მეჯუფთაროსა“), რომელიც სპარსულში წარმოდგენილ სახეს შორდება.

სპარსულით თმა „მუშკის საგდებელია“, ქართულით კი იგი „გიშრით დანაფიცარი ნაგრები საგდებელია“, „გიშერია“. სპარსულში წამწამები „ყვავის ფრთასთანაა“ შედარებული; ქართულში წამწამებისათვის სულ სხვა შედარებაა („ეკალ-მუხის ისარი“) გამოყენებული, ხოლო ყორნის (და არა ყვავის) ფრთას თვალ-წარბია შედარებული („ვით ნახო მისი თვალ-წარბი, ბრძანებ თუ: „ყორნის ფრთე არი“).

ჩანს, რომ სპარსულიდან აღებულ შედარებებს (თუ შეიძლება ასეთ შემთხვევაში ისინი სპარსულიდან აღებულად ჩაითვალოს), ქართულში სხვა გააზრება აქვთ მიღებული. გარდა ამისა, ქართველი პოეტის მიერ აქ შეტანილია ისეთი ფერები, შედარება-ნეტაფორები, რომელთაც სპარსული ტექსტის სათანადო ადგილი სრულებით არ იცნობს.

ქართულში წარმოდგენილი აღწერის მიხედვით, როდამის თვალები „ნელნის მორეცია“, (სპარსულში თვალები ნარგიზთანაა შედარებული), მისი პირი „ბროლის ფიქალია“, „ზოალი და მარხია“, მისი წამწამნი „წმინდად გათლილნი ეკალ-მუხის ისარნია; მისი ბაგენი „სამოთხეა“ და კბილნი „მარგალიტი წყობილი“; „ხმა-ტკბილი“, „სიტყუა-ნარნარი“ როდამი „ელვარე

ახეა- „მნათობია“. „საწუთროს მაშვენებელია“, რომლისა შიგან „მიწის ნა-
ყოფი არ იპოვების“ (ე. ი. კიურია)¹.

ქართულ-სპარსულ ვერსიებში წარმოდგენილ როლამის აღწერილობათა
ერთმანეთთან შედარებით ირკვევა, რომ ჩვენ აქ ორი სხვადასხვა ხელოვა-
ნის მიერ სხვადასხვა ფერებით დახატული ერთი ობიექტის (ამ შემთხვევაში
როლამის) ორი სხვადასხვა პოეტური სურათი გვაქვს.

„როსტომიანში“ ძალიან ხშირად მხატვრული გააზრება ეძლევა იმას,
რაც სპარსულში უბრალოდ, ყოველგვარი შედარების გარეშე გამოთქმული.
ასე, მაგალითად, სპარსულ ტექსტში, ზურაბისა და ფალავანის ქალის—გურ-
დაფრიდის (ქართ. გულდაფარ, გულდაფრინ) ბრძოლის ეპიზოდში ვკითხუ-
ლობთ:

جوسراب شیر اوزن اورا بدید بخندید و لب را بدندان گزید
როცა ზურაბმა—ლომმა მამაცმა ის დაინახა,
გაიცინა და კბილით ბაგეს იკბინა (450₁₉).

ქართულში ამას („კბილით ბაგეს იკბინა“) მხატვრული გააზრება აქვს
მიღებული:

ზურაბ იკბინა ბაგესა, ძოწსა ბროლისა კბილითა (2671₁).

აქ ბაგე „ძოწსა“ შედარებული და კბილი „ბროლს“ იმ შემთხვევაში, როცა
სპარსულში, როგორც ვნახეთ, ამგვარ რამეს ადგილი არა აქვს.

სპარსულში როსტომისაგან. მის მიერ განგმირული შვილის—ზურაბის
დატირება ასეა გადმოცემული:

جو بگشاد خفتان و آن مهره دید همه جامه بر خویشتن بر درید
همی گفت کای کشته بر دست من دلیر و ستوده بهر انجمن
همی ریخت خون و همی کند موی سرش پرز خاک و پر از آب روی

როცა გაუხსნა ხაფთანი და ის მძივი დაინახა,

ტანზე სამოსი შემოიგლიჯა;

ამბობდა: „მოკლულო ჩემი ხელითა,

გულოვანო და ქებულო ყოველ კრებულში“.

ღვრიდა სისხლსა და იგლეჯდა თმას²;

თავზე ეყარა მიწა და სახეზე ცრემლები (504₁₀₋₁₂)³.

ქართულში ამის საბადლოდ იკითხება:

ნერნე გაუტანა ხეფთანი, ელევა გამოჰკრთა, ნზე ვითა,

მძივი იცნა და ატირდა, როსტომ ყუიროდა, მთა ვითა,

გარდაიხივა საყელო, გრგვინავს, მღელვარე ზღვა ვითა,

ვაი, შვილო, ჩემგან მოკლულო, ტირს, ამას მოსთქუამს ვაითა!

¹ აქ აღნიშნული შედარებები სპარსული ტექსტის სათანადოდ ადგილზე, როგორც ეს
ხელოვანობადგანილი თარგმანიდანაც ჩანს, არ იკითხება.

² გამოთქმაში „ღვრიდა სისხლს“ არ იგულისხმება ცრემლები. აქ იგი ასე უნდა გავი-
გოთ: როსტომი მწუხარების გამო ისე იგლეჯდა ტანს, რომ ხორციდან სისხლ- გამოდიოდა.

³ სიტყვათაგან: თავი სავეს ჰქონდა მიწით (მტკრით) და სახე წყლით (ე. ი. ცრემ-
ლებით).

ვაი უებროვ ფალავანო, ტირილით როსტომ ყუიროდა,
შვილობით მოსთქუჱჱს საბრალოდ, თავს მიწა ვარდასცვიოდა.
მინდორთა ჰფრეწდა კელითა, სისხლი და ოფლი სდიოდა,
კრემლისა ნაცულად თვალთაგან ძოწისა წყარო სცვიოდა.
(სტრ. 2871—2872).

აქ ზურაბის ტანის ელვარება მზის ელვარებასთან („ელვა გამოკრთა, მზე ვითა“), როსტომის ჯვირილი მღელვარე ზღვის გრგვინვასთან („გრგვინვას, მღელვარე ზღვა ვითა“) და კრემლები ძოწის წყაროსთანაა შედარებული („თვალთაგან ძოწისა წყარო სცვიოდა“).

სპარსული ტექსტის სათანადო ადგილზე მსგავს შედარებებს ვერ ვხვდებით. ქართულ ტექსტში ისინი ქართველი პოეტის მიერაა შეტანილი, ვადააზრებულია სურათი და, შეიძლება ითქვას. იგი ქართულში უფრო მხატვრული ფერებითაა წარმოდგენილი, ვიდრე სპარსულში.

ქართული ტექსტის ასეთი სახის თავისებურებების ცხადსაყოფად ბევრი მაგალითის მოტანა შეიძლება, მაგრამ ნათქვამიდანაც, ვფიქრობთ, ნათელი იდგება „როსტომიანის“ გამლექსავის მეთოდი, მისი მხატვრული მეტყველების გზა¹. ქართული ტექსტის ასეთი სახის თავისებურებანი არ არის გამოწვეული თავისებურებებით „შაჰ-ნამეს“ იმ სპარსული ვერსიებისა, რომლებსაც „როსტომიანი“ უკავშირდება.

სპარსული ლექსითი ვერსიების თავისებურებანი უმთავრესად მდგომარეობს ცალკეული ამბების შეცვლაში, სხვა საგმირო ნაწარმოებებიდან ცალკეული თავებისა და ადგილების შემოერთებაში და სხვა, და არა ძირითადი ეპიზოდების პოეტური ფერების შეცვლა-გადასხვაფერებაში, გარემოება, რითაც „როსტომიანი“ ხასიათდება².

¹ შეიძლება გვითხან: „როსტომიანი“ ძირითადი ნაწილი, რაც საბაშვილს მიეწერება, წარმოდგენს გალექსავს ადრევე პროზად შესრულებული თარგმანისას, რომელიც, შესაძლებელია, შეიცავდა პოეტური მეტყველების ყველა იმ თავისებურებას, რაც გალექსოსს ახასიათებს და მხატვრული ფერების შერჩევის თვალსაზრისით მისი გამლექსავის, მამასადამე, სპარსული წყაროს არამცოდნის. უნაოიანობის (თუ ასეთის შესახებ შეიძლება რაიმე წარმოდგენა ექონიოთ იმ შემთხვევაში, როცა „როსტომიანის“ ქართული პროზაული ვერსია არსად ჩანს და, მამასადამე, მასთან ლექსითი ვერსიის შედარებას მოკლებული ვართ) დაპირისპირება სპარსული ვერსიის მონაცემებთან უმართებულო იქნებაო.

ჩვენთვის. ლაპარაკია რა პოეტური მეტყველების თვალსაზრისით „როსტომიანის“ გაქართულებაზე, საბოლოოდ სულერთია, ანდენა ანა საბაშვილის წინამორბედი—პროზაული ვერსიის გადანაწილები, თუ თვით საბაშვილი. თუმცა „როსტომიანის“ სპარსულ ტექსტთან შედარება იმას ადასტურებს, რომ მისი ძირითადი ნაწილის გამლექსავიც მცოდნეა სპარსული ტექსტისა და „როსტომიანის“ ლექსად შექმნაუებისას, აქა-იქ. ქართული პროზაული ვერსიის დაზიანების შემთხვევაში, სპარსულ „შაჰ-ნამეს“ მიჰართავს. მამასადამე, მისი მოქმედება შეგნებულა.

² „როსტომიანი“ არაა მოკლებული, როგორც ეს უკვე ვიცით. ცალკეული ამბის შეცვლას (შეცვლილია, მაგალითად, ხალის გარდაცდების ამბავი) და სხვა საგმირო ნაწარმოებებიდან ცალკეული თავების შემოერთებას (შემოერთებულია, მაგალითად, მთელი რიგი თავებისა ფირდოუსის მიმბაძველის ნაწარმოებიდან—„ბარზე-ნამედან“). მაგრამ ჩვენ აქ მხედველობაში ის გარემოება გვაქვს, რომ „როსტომიანი“, იმ ეპიზოდებშიც კი, რომლებიც უდავოდ ვარიანტულად განსხვავებულ სპარსულ ტექსტებთან არ აოიან დაკავშირებულნი, მხატვრული სახეობა შეცვლილ-გადასხვაფერებულა.

წარმოდგენილი მაგალითების ანალიზი გვარწმუნებს იმაში, რომ ქართული პოეტი ზოგჯერ თვით ახდენს ამა თუ იმ ადგილის პოეტურ გააზრებას და „შაჰ-ნამეში“ წარმოდგენილ მხატვრულ ფერებს მისი პოეტური გემოვნების მიხედვით ცვლის, ასაკაფერებს¹.

ყველაფერი ეს, ჩემი ახრით, გამოწვეულია „როსტომიანის“ გამლექსაზე არა სპარსული, არამედ ქართული პოეტური მეტყველების მძლავრი გავლენით. საბავილი, მხატვრული ფერების შერჩევისა და შედარება-მეტაფორების განლაგების თვალსაზრისით, რუსთაველის გავლენას უფრო განიცდის, ვიდრე სპარსული პოეზიისას². ამიტომაც „როსტომიანის“ გმირების შემამკობელ ფერთა შორის რუსთაველის პოეტური ფერებიც გამოსკვივის.

ასე, მაგალითად, „როსტომიანში“ თვალები გარდა „ნარგიზისა“, „მელნის ტბებთან“ და „მელნის მორევეთანა“ შედარებული („მელნის ტბათა ნაგუბარი თვალთა ცრემლი იღვრებოდა“, სტროფი 1050₃; „ტანი მიუვავეს საროსა... თვალნი მელნისა წორევესა, მართ ცისკრად დასადაროსა“, სტროფი 1250₄), ისევე როგორც „ვეფხისტყაოსანში“ („მელნისა ტბათთ იღვრების სავსე სათისა რუბები“, სტროფი 1146₃, „შიგან მელნისა მორევესა, ცურავს გიშრისა ზავი საღ“, სტროფი 1253₂ და სხვა)³.

„როსტომიანში“ ბაგე „ძოწთან“, ხოლო კბილი „მარგალიტთან“ ან „ბროლთანა“ შედარებული („ბაგენი სამოთხეს უგავს... კბილნი მარგალიტს წყობილსა, ძოწსა, აყიყსა ზიარა“, სტროფი 1252₂; „ზურაბ იკბინა ბაგესა, ძოწსა ბროლისა კბილითა“, სტროფი 1671₁)⁴, ისევე როგორც „ვეფხისტყაოსანში“ („შუა ძოწსა და აყიყსა სქვირს მარგალიტი ტყუბები“, სტროფი 1146₃; „ენახე ძოწსა მარგალიტი გარე ტურფად მოემაზრა“, სტროფი 536₃; „ვარდი გააპის, გამოჩნდის მუნ ბროლი გამომჭირვალი“, სტროფი 1292₄ და სხვა).

„ვეფხისტყაოსანის“ გავლენით („მელნისა ტბათა მიჯარვით ჰბურავს გიშრისა კერითა“, სტროფი 1009₃; „ქალი ტირს და ცრემლსა აფრქვევს ჰხრის ყორნისა ბოლო ფრთათა, სტროფი 46₃) „როსტომიანში“ თვალ-წარბი

¹ ალ. ბარამიძის ახრით, ქართველი მელექსე იშვიათი ოსტატობით ახერხებს ცალკე ეპიზოდების თავისებურ მხატვრულ დამუშავებას, იგი დიდი შემოქმედებითი უნარის მქონეა („ნარკვევები“, II, გვ. 58).

² ი. აბულაძემ ადრევე შენიშნა (ვერსიები, I, გვ. 440. შენიშ. მე-6, გვ. 567, შენიშ. მე-3, გვ. 624, შენიშ. მე-4 და სხვა), რომ „როსტომიანის“ გამლექსაზე „ვეფხისტყაოსანის“ ლექსიკასა და ცალკეულ გამოთქმებზეა დასესხებული; მკვლევრის მართებული ახრითვე, რუსთაველის ქნარის ძლევა-მოსილების ძლიერი გავლენით, ადრევე შესრულებული პროზაული თარგმანების საფუძველზე წარმოიშვნ „შაჰ-ნამესა“ და მისი მიზნაძეულების ნაწარმოების ქართული ლექსითი ვერსიები, რომლებშიც ჩვენ გვაქვს რუსთაველის მიერ ჩამოყალიბებულის ძველი პოეტური ფორმის რაზუნადმე შენარჩუნება“ (ვერსიები, I, XXII).

ჩვენი პოეტი იცნობს რუსთაველს და ერთგვარი შეჯიბრების მიზნით მასთან ბაასსაც კი მართავს („ნაძლევი ვა რუსთაველისა, თუ მეტი ქნა ჩემოდნობა“, სტროფები 399—3600).

³ თვალების „მელნის ტბასთან“. ან „მელნის მორევეთან“ შედარება უცნობია „შაჰ-ნამესათვის“. „როსტომიანისა“ აქ წარმოდგენილი სტრიქონები, არც მათი სანაცვლო „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის შესაფერ ადგილებზე (Vullers, გვ. 133 და გვ. 150) არ იკითხება.

⁴ „კბილნი მარგალიტს წყობილსა“, არც ამის სანაცვლო რამ სპარსული ტექსტის სანთანადო ადგილებზე (Vullers, გვ. 150) არ იკითხება. „ზურაბ იკბინა ბაგესა“ იკითხება (Vullers, 450). მაგრამ არა გვაქვს შედარება „ძოწსა ბროლისა კბილითა“, როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ.

„გიშერთან“ („შვენი გიშრისა თვალ-წარბნი როდამს შვენოდა წყობილი“, სტროფი 1359₃) და, აგრეთვე, „ყორნის ფრთასთანა“ შედარებული („ეით ნახო მისი თვალ-წარბი, ბრძანებ თუ: „ყორნის ფრთე არი“, სტროფი 1252₁)¹.

„ვეფხისტყაოსნის“ გმირების მსგავსად „როსტომიანის“ გმირებიც „დილის ცისკართან“, „მზის შუქთან“ და „მზეთა მზესთანა“ შედარებული. ქართული პოეზიის სხვა ნიმუშების მსგავსად „როსტომიანის“ პოეტური სახეებიც ფაქიზი და ჰაეროვანია; ჩვენი ძველი გვერდს უელის „შაჰ-ნამეში“ გამოყენებულ, თუ შეიძლება ასე ითქვას, გემოს შეგონების გამოშობილ ისეთი სახის შედარებებს, როგორცაა, მაგალითად: „მისი ენა ხანჯალია და ბაგენი—შაქარი“ (154₁), „თითქოს ღვინო წვეთს მისი ლოყებიდან“ (160₁), „მის ვერცხლოვან მკერდზე ამოზრდილა ორი ბროწეული“ (150₉) და სხვა მისთანებს.

„როსტომიანი“ „ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგ ლექსად დაწერილი პირველი დიდი ძეგლია, რომელიც ერთგვარ ტონსა და მიმართულებას აძლევდა მის მომდევნო მწერლობას. იგი, პოეტური მეტყველების თვალსაზრისით, როგორც ქართული კლასიკური პოეზიის ტრადიციების გამგრძელებელი, ერთგვარ შემკავებირებელ რგოლად გამოდის კლასიკური და აღროძინების ხანის პოეზიისა.

„როსტომიანი“ ძალიან ცნობილი გამიძარა ჩვენში. მისი გმირების სახელთა დიდი ნაწილი ქართულ ეროვნულ საიელებად ქცეულა². „როსტომიანში“ მოთხრობილი საგმირო-სამიჯნურო ამბების ნაწილი ხალხში გასულა და ქართული ფოლკლორის სამკაულებს წარმოადგენს. „როსტომიანი“, როგორც ამას აღნიშნავს კ. კეკელიძე, უდიდეს გავლენას ახდენდა შემდეგი დროის ქართულ ლიტერატურაზე, რომელიც ისე უგდებდა მას უურს, როგორც „ვეფხისტყაოსანს“³.

ჩვენი ხალხის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ მსგავსად „როსტომიანის“ შეფერებას, ჩემი აზრით, ის გარეობებაც უწყობდა იელს, რომ ოუსთაველური შაირით დაწერილი „როსტომიანის“ მიატვრული სახეებიც რუსთაველურია.

„როსტომიანის“ ავტორი ქართული პოეზიის უვავილებს ცნოსავს; მისი პოეტური მეტყველების სურნელება ქართული პოეზიიდან შოდის. მისი შემოქმედება რუსთაველის დიდი პოეზიის ნზითაა გამთბარი.

„როსტომიანის“ გამლექსაუვები „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსიებს ვერდნობოდნენ; თვითვეული მათგანი საკუთარი თვალთახედვით უდგებოდა მის განკარგულებაში მყოფ წყაროსა თუ წყაროებს, საკუთარი ლიტერატურული გემოვნების მიხედვით აფართოებდა თუ კუმშავდა. ნეფეთა წიგნის ცალკეულ ეპიზოდებს; ამიტომ სპარსულ ლიტერატურაში, შიუხედავად იმისა, რომ ფირდოუსის თხზულების მრავალგვარი რედაქცია მოიპოვება, არ შეიძლება არსებობდეს, ან ოდენმე არსებულებო „შაჰ-ნამეს“ საესებით ისეთივე ვერსია, როგორიც ჩვენი „როსტომიანია“.

¹ „შვენი გიშრისა თვალ-წარბნი“ სპარსულის სათანადო ადგილზე (VII, 166) არ იკითხება. შედარების—ბრძანებ, თუ: ყორნის ფრთე არი“-ს ნაცვლად სპარსულში (VIII, 150) იკითხება: „წამწაშს სიმხვე მოუტაცია (ადლია) ყვავის ფოთისგან“.

² კ ო რ ნ ე ლ ი კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 291.

³ იქვე, 291.

ესჯელობა „როსტომიანის“ სპარსული წყაროებისა და მათი საერთო ხასიათის შესახებ შეიძლება მხოლოდ ჩვენი ძეგლის იმ მონაცემების საფუძველზე, რომლებიც ალაგ-ალაგ ამელავენებენ სხვადასხვა მელექსეთა მიერ შუალობითა თუ უშუალოდ გამოყენებულ „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიების თავისებურებებს.

ქართული ტექსტის ზოგი თავისებურება (როგორცია, მაგალითად, ამა თუ იმ გმირის ქრისტიანული რელიგიის მატარებლად წარმოდგენა, ზაალ-როლამის ქორწილის აღწერის გაფართოება და სხვა) უმკველად ქართულ ნიადაგზეა წარმოშობილი „შაჰ-ნამეს“ გმირთა მოქმედების მშობლიურ სინამდვილესთან დაახლოების მიზნით, მაგრამ აქა-იქ „როსტომიანი“ იძლევა ისეთ განმასხვავებელ ნიშნებს, შინაარსეული ხასიათის ვარიანტებსა თუ თავისებურებებს, რომელთა ახსნა ქართულ ნიადაგზე მათი წარმოშობის თვალსაზრისით შეუძლებელია.

ამ მხრივ საყურადღებოა შემდეგი გარემოებანი:

ა) „როსტომიანში“ განსხვავებული სახითაა წარმოდგენილი ზაალის გარდაცემის ეპიზოდი: თვალვანი საამი იხილავს რა ახლად დაბადებულ ბავშვს „თვალ-შავსა“ და „პირ-წითელს“, რომელსაც ესხა „თმა გაპენტილს ბამბასავით თეთრი“, წყენისაგან „უქკოდ გახდება და გავდებას გაუპირებს“; ბრძანებს, რომ მოასხან „ორნი კაცნი შინაურნი“. მართლაც, მასთან შეგზავნიან ორ მონას, რომელსაც საამი მისცემს ბავშვს გარდასაგდებად. მონები გასწევენ და მთელი დღის სწრაფი სვლის შემდეგ ზაალს გარდაცემბენ „ზღვისა პირსა“ (სტროფები 1097—1103).

სპარსული ვერსიით კი ზაალი ელბურზის მთასა მივადეს. აქ არაა ნათქვამი, თუ ვინ წაიყვანა ზაალი გარდასაგდებად. ქართული კი ხაზს უსვამს ორ მონას:

ორნი კაცნი შინაურნი მომისხენით, მივსცემ ყმასა.
რაინდ შეგზავნა მონანი, მისანდონი და კქუიანი.

ბ) ჩვენი ძეგლის წინა ეპიზოდებში იხსენიება ირანული ეპოსის გმირები—გორჯასპი და ნარიმანი:

მეცხრესა თვესა ვაფი შვა, თმა ესხა გათეთრებული,
პილოტანი და მნათობი, ვით მთვარე პირ ვავსებული.
ჰგვანდა პაპასა ნარიმანს, თქუეს საფალავნოდ ქებული (1088).
წაგიდეთ, ნახეთ ძე თქუენი ღვთისაგან საფარვლიანი,
აწვე ჰგავს დიდსა ნარიმანს შეენებით, ასაკიანი (1095).
ღმერთს მოუკიცხავს, ნიშანი არა სძეს ნარიმანისა (1098).
გორჯასპის და ნარიმანის, თქუი, სით არის ნათესაუი? (1099).
დიდსა გორჯასპის ვინ სჯობდა, უთრუთის ძესა, გვარადო (1291).
და სხვა.

„შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში, მართალია, ჩვენ არ გვხვდება მასში მოხსენებულ ზოგ თვალვანთა და მათ შორის გორჯასპისა და ნარიმანის შესახებ საგმირო ეპიზოდები, მაგრამ ეს გარემოება არ უშლის ხელს ფირ-

დღუისის, რომ საქირო შემსხვევაში მოიხსენიოს ისინი; ფირდღუისი ამ მხრივ დამოუკიდებელია. ქართველი ძელეკსე კი (შუალობითა თუ უშუალოდ) სპარსულ წყაროზეა დამოკიდებული დაფიქრებას ის გარემოება იწვევს, რომ ქართულის შესადარი სპარსული ტექსტის სათანადო აღგილზე ეს გძირები (გორჯასპი და ნარიმანი) არ იისენიება.

ჩვენ ძეგლის წინა ნაწილების თავისებურებათა შესწავლა შემდეგ გარემოებაზე მიგვიტოთებს სპარსული „შაპ-ნამეს“ იმ ვერსიის, საიდანაც მომდინარეობდა ქართული პროზა — ძირითადი წყარო „როსტომიანის“ გამლექსავისა, ცვლილებანი უნდა განეცადა სწორედ ამ ნაწილში; ეს ცვლილებანი კი უნდა გამოეწვია მასში ზაალის შობის ეპიზოდამდე მთლიანი თუ ნაწილობრივი სახით შექრილ ფირდღუისის მიმბაძელ-გამგრაელებელთა ნაწარმოებებს.

ჩვენ ვიცნობთ „შაპ-ნამეს“ შერყენილ თუ ჩანართებიან ვერსიებს, რომლებშიც ფირდღუისის მიმბაძელ-გაგრძელებელთა ნაწარმოებების შექრის ნიადაგზე შეცვლილი და გადასხვათეუებულია რიგი ძირითადი ეპიზოდებისა.

ასე, მაგალითად, ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავის ИИС—331, 333-სა და აგრეთვე საქართველოს სახელმწიუო მუზეუმის მუსლიმანური ფონდის № 462 „შაპ ნამეს“ სპარსულ ხელნაწერებში შექრილ მიმბაძელთა ნაწარმოებებსა და მათ ცალკეულ ნაწილებს იმდენად ძლიერი გავლენა მოუხდენიან სავთლოდ ტექსტზე, რომ ზოგი ძირითადი ეპიზოდი საესებით დაკარგულა, ზოგი კი ისე შეცვლილა, რომ ძნელდება მისი ლიტერატურული სადაურობის გამოცნობა; ამავ დროს ზოგ ხელნაწერში (აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტისა ც—1654 და საქართველოს სახ. მუზ. მუსლიმანური ფონდისა № 620) ჩანართებს (პირველში „ბარზე ნამეა“ ჩანართი, ხოლი მეორეში „გერშასფ-ნაჰე“) უმნიშვნელო ხასიათის ცვლილებები გამოუწვევია.

ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ ვალექსილ ვერსიაში წარმოდგენილ ზაალის ვარდაგდების ეპიზოდსაც დატყობა ჩანართებით გამოწვეული გავლენების კვალი. აქ ეს ამბავი ასეა წარმოდგენილი:

თქუა: „რა მიჩუნეთ მაცთური?! ქაჯია ანუ დეუა?!

რით არის ჩუნენის გვარისა, ნიშანი რა ურეუია, გორჯასპს, ნარიმანს რითა ჰგავს, თუ არ ნიანგი რეუა?!— რა ეს თქუა, მეტად დაჰმუნდა, გულს სეუდა გარდარეუია.

ბრძანა: „ღმერთმან მომიძულა, შეილი მამცა საქურველი: ნარიმანს და გორჯასპისა მას რა უგავს საფარველი?!“

ადგა, კართა გამოვიდა, ასრე გავდა, ვითა ხელი, ტირის დედა ზაალისა, მოსდიოდა ცრემლი ცხელი!

ორთა მონათა უბრძანა საამ პირითა მქისითა:

„თქუენ წაიყუანეთ ყმაწვილი, ვიწვი ჯავრითა ვისითა.

არ დამციროდეს ყოველნი დაბადებითა მისითა,

მინდორს შამბშივა გაავდეთ, ვერავინ განახოსთ დღისითა!“

გამოიყუანეს მონათა ზაალ ნაშობი მზეთაო,

დელა მისტირის: „ვაა შეილო, არეინ გავოგებს რძეთაო!

არც ნებიერად გაგზრდიან, არც ვინ გასწავლის ზნეთაო.
 ვა თუ შეკვიპონ ფრინველთა, ტურათა, ანუ მგელთაო!"
 წაიყუანეს მონათა და შამბთა პირსა დააწვიინეს,
 მაგრამ ლმერთი როგორ გაზრდის. იცოდესმეცა ანუ ვინ ეს?
 მისი ეგრე დატეუება ძლიერ გულითა მოითმინეს,
 იტირეს და წაიოვიდეს, არაეისთან გაამჩივნეს¹.

შინაარსისა და პოეტური გაფორმების თვალსაზრისით იგი ძლიერ უახლოვდება „როსტომიანიში“ წარმოდგენილ ამავე სახის ამბავს².

„შაპ-ნამეს“ ერთ ქართულ პროზაულ ვერსიაში („წიგნი საამ ფალაგნისა“) გადმოცემულ ზაალის გარდაგდების ამბავზედაც ასახულია ამ თხზულებაში ჩანართის სახით შესულ ფირდოუსის გამგრძელებლის ნაწარმოების „საამ-ნამეს“ გავლენა. აქ ვკითხულობთ:

„არამანაში ფერიდუხტ დაწვა და ზაალ ეყოლა. იმ ყმაწვილს თავის თმა, წარბი და წამწამი სულ თეთრი ჰქონდა. საამ ფალაგანმა ზაალის დაბადება სცნო; ფალაგანი მაშინვე არაშში წავიდა და ის ყმაწვილი გაშინჯა. რა ნახა ის ყმაწვილი, დიდათ შეწუხდა და თქო, რათ მინდარ მე ამისთანა შეილი. ყალვადსა და ყულუშს უბრძანა: „ეს წაიყვანეთ. ერთ ადგილას გაუშვიოთ სადმე“. მაშინვე ის ყმაწვილი აიყვანეს, წაიყვანეს და ერთ მთის ძირზედ დასვეს“³.

აქ ზაალის დედას ეწოდება ფერიდუხტ, ხოლო ზაალის გარდამდებთა ორ მონას, რომელსაც ასე ხაზს უსვამს „როსტომიანი“ და ბარძიმ ვაჩანაძის მიერ გალექსილი ვერსია („უთრუთიან-საამიანი“) ყალვად და ყულუშ.

საყურადღებოა, რომ თვით „შაპ ნამეს“ ძირითად ვერსიაში მოიპოვება ადგილი, რომელიც ზაალის გარდაგდების ამბის სხვადასხვაგვარად გააზრებისა და წარმოდგენის შესაალებლობას იძლევა.

ასე. მაგალითად, ისფენდიარი როსტომისადმი მიმართულ სიტყვაში, სადაც იგი დასციინის პილოტანის წინაპრებს, სხვათა შორის, ზაალის შესახებ შემდეგს ამბობს:

بزرگان و بیدار دل بگریتی فزون زین نژاد و را رستخیز جهان داشتند چو دبدش دل سام شد ناامید مگر مرغ و ماهی و را بشکرند	من آیدون شنیدستم از موبدان که داستان بدگو هر از دیو زاد فراوان ز ساش نهان داشتند تنش تیره و روی و مویش سپید بفرمود تا پیش دریا برند
--	---

აქ გარკვევითაა ნათქვამი, თითქოს საამმა ზაალის „ზღვისა პირსა გარდაგდება“ ბოძანა, როცა „შაპ-ნამეს“ იმავე ვერსიით, რომელშიც ეს ადგილი

¹ სტროფები 783—787.

² საფიქრებელია, აქ ბარძიმ ვაჩანაძე „როსტომიანის“ გავლენასაც განიცდიდეს. ან იქნებ ბარძიმ ვაჩანაძესაც გაეცრა ერთგვარი რედაქტორული ჩაღბი „როსტომიანის“ ნაწილებისათვის და მათ შორის ზაალის გარდაგდების ეპიზოდისათვისაც.

³ საქ. მუხუზების ხელნაწერი H—900, ფ. 81ა.

აკთხება. საამს ასეთი რამ არ უბრძანებია და პატარა დასტანიც ელბურზის მთაზედ დასვეს და არა „ზღვისა პირსა“.

„შაპ-ნამეში“ ისფენდიარის სიტყვების სახით წარმოდგენილი ეს ადგილი იმ მხრივთა საინტერესოა, რომ იგი ზაალის გარდაგდების ამბავში ცვლილებების შეტანის შესაძლებლობას იძლევა. არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის გარემოება, რომ „შაპ-ნამეს“ შემკეთებლები, ამა თუ იმ ეპიზოდში შესაძლებელ ცვლილებათა შეტანის თვალსაზრისით, უმთავრესად ემყარებიან თვით ნაწარმოებში მოთხრობილის მონაცემებს. ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ ზაალის გარდაგდების სხვადასხვა ვერსიები გაჩენილა; ამ სხვადასხვა ვერსიებს, მსგავსად სპარსული წყაროებისა, „შაპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებშიც უჩენია თავი.

„როსტომიანი“¹, როგორც ვიცით, ზაალი „გარდაადგეს ზღვისა პირსა“, მსგავსად „შაპ-ნამეს“ ძირითად ვერსიაში გადმოცემული ამ ამბის მეორე ვარიანტისა. ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ გალექსილით კი იგი „შამბთა პირსა და აწვინეს“², ხოლო მესამე ვერსიას, ამბავში ფირდოუსისათვის სრულიად უცნობ გმირთა სახელების (ფერიდუხტ, ყალვად, ყულუშ) შეტანის მიუხედავად, მაინც ძირითადი ვერსიის გზა დაუცავს. აქ ზაალი „ერთ მთის ძირზე დასვეს“.

ჩვენს ვერსიებში წარმოდგენილ ზაალის ეპიზოდის ნაირსახეობას, როგორც ეს ყველაფრიდან ჩანს, საფუძვლები მათ შესაძარ სპარსულ წყაროებში გააჩნია და, მაშასადამე, იგი არ შეიძლება ქართველ მელექსეთა თუ მთარგმნელთა შემოქმედების შედეგად მივიჩნიოთ.

„როსტომიანი“³, როგორც ითქვა, „შაპ ნამეს“ ძირითად ტექსტში წარმოდგენილი ამ ამბის მეორე ვარიანტის თანახმად იცავს ზაალის „ზღვისა პირსა“ გარდაგდების მომენტს, მაგრამ იგი აქ ქართველი მთარგმნელის მიერ ძირითად ვერსიის სათანადო ადგილების გადანაცვლების შედეგად კი არ უნდა იყოს გაჩენილი, არამედ ცვლილებაცანაცად ვერსიიდან, რომლის შემკეთებელი ამ შემთხვევაში, როგორც ეტყობა, „შაპ-ნამეში“ მოცემული შესაძლებელი ცვლილების მიხედვით მოქმედებდა.

„შაპ-ნამეს“ ზოგ სპარსულ ვერსიაში და აგრეთვე „როსტომიანში“ ორი მონის დასახელება, ჩემი აზრით, „საამ-ნამეს“ გავლენითაა გამოწვეული.

„საამის წიგნის“ გავლენის კვალი შეიძლება იმაშიაც მდგომარეობდეს, რომ „როსტომიანში“ წარმოდგენილ ზაალის დედის სილაამაზის პოეტურ აღწერაში გამოყენებულია ისეთი ფერებიც, რომელთაც „შაპ-ნამეს“ შესაძარ ადგილზე ვერ ვხვდებით და რომლებიც „საამ-ნამეში“ იხმარება ფერიდუხტის დასახატავად.

მაგალითად, „შაპ-ნამეს“ შესაფერ ადგილზე ვერ ვხვდებით „როსტომიანში“ საამის მეუღლის აღწერისათვის გამოყენებულ შედარება-ეპითეტებს, როგორცაა, „ტან სარო“, „ედემს ზრდილი“, „ედემი პირმეტყველი“, „მულა-ზარი“, „სიტყვა-ტკბილი“, „წალკოტი პირმეტყველი“, „ედემს შემკობილი“, „ხმა შაქარი“, „ხმა ტკბილი“ და სხვა.

¹ საინტერესოა, რომ ამკვარი ცვლილების შეტანის შესაძლებლობას იძლევა თვით „როსტომიანი“, სადაც ვითხოვლობთ: „წყალს მივეცი თ მოსაჩიობლად, ანუ შამბსა მიბარეთ“.

„საამ-ნამეში“ ვკითხულობთ:

სამოთხისაგანაა მისი სახე შემკობილი,
მისი ტანი სილამაზის მოედანზე ალამია¹.

(فردوس اعلى رخش آيتى بميدان خوبى قدش رايتى)

აგრეთვე:

მისი ტანი საროა და მისი მთვარე (სახე) ვერცხლისა
(قدش سرو سيمينش ماه).

„როსტომიანის“ პოეტური ფერები „ტან სარო“, „შემკობილი ედემს არი“ — „საამ ნამეში“ გამოყენებულ ფერებსაა დასესხებული.

პროზაულ ვერსიაში აქ მოხსენებული ფერიღუბტი² ესაა ჩინეთის მეფის ასული, რომელზედაც საამი მიჯნურდება და მრავალ საგმირო საქმის გარდახდის შემდეგ შესძლებს მის გამოყვანას. ყალვადი და ყულუში კი, რომელთაც ფალავანი უბრძანებს ზაალის წაყვანას, საამთან თანაზრდილნი, მისი ყმა-მეგობრებია, რომლებიც მუდამ ეამს ფერიღუბტის გამოსაყვანად გამგზავრებული საამის გვერდით იმყოფებოდნენ და ნარიმანის ძესთან ერთად იბრძოდნენ, მასთან ერთად განიცდიდნენ მწუხარებასა და სიხარულს.

ამ ვერსიაში, როგორც აღინიშნა, ჩანართის სახით წარმოდგენილია ფირდოუსის გამგრძელბელის თხზულება „საამ-ნამე“, რომლითაც ჩვენთვის ცნობილი ხდება როგორც ფერიღუბტის, ისე ყალვადისა და ყულუშის ვინაობა; ამიტომ, ჩვენთვის გასაგებია, როცა ამ ეპიზოდში საამის მეუღლეს ფერიღუბტი ეწოდება და ზაალის წამყვანად ორი მონა (ყალვადი და ყულუში) გამოდის. გასაგებია და აგრეთვე ბუნებრივი, როცა ზაალის შობის ამბავში ბარძიმ ვანჩაძის მიერ გალექსილი ვერსია იხსენიებს ირანული ეპოსის გმირებს — გორჯასპასა და ნარიმანს, რომელთა შესახები საგმირო ამბები აქ ვაკცილებით უფრო აღრეა გადმოცემული, ვიდრე ზაალის შობის ეპიზოდი დაიწყებოდეს. მაგრამ ჩვენთვის უცნობია „როსტომიანის“ „ორი მონა“; წინასწარ არაფერი ვიცით აგრეთვე გორჯასპასა და ნარიმანის შესახებაც. მათი საგმირო საქმეები უცნობია „როსტომიანისათვის“.

ჩემი აზრით, „როსტომიანში“ საამის მეუღლის სილამაზის გაფართოებული აღწერა, პატარა დასტანის გარდასაგდებლად ორი მონის გამოყვანა, გორჯასპასა და ნარიმანის ხშირი ხსენება და საამის საგმირო ეპიზოდების გაძლიერება³ „საამ-ნამესა“ და „გერშასფ-ნამეს“ გავლენით უნდა აიხსნას.

¹ ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერი ПНС—331, 143r.

² ეს სახელი (ფორმით „ფერიღუბტი“) ცნობილია „როსტომიანის“ გვიანდელი დროის ხელნაწერებისათვისაც. ხელნაწერ II—56-ში ვკითხულობთ:

იადონი რომ ყიოდეს, სიტყვა მისი უამ არი,
ფერიღუბტი არის სახელი, მუშკ-ამბრისა მოქრის ქარი (გვ. 139).

ასევე ვითხულობს ამ სახელს S—2384 ხელნაწერიც (ფ. 78—ა).

³ „როსტომიანში“ წარმოდგენილ საამის მერ გარდახდილი ბრძოლების აღწერაში იკითხება ისეთი ადგილებიც (მაგ. სტროფ. 1499—1500 და სხვა), რომლებიც სპარსული „შამ-ნამეს“ ძირითად ვერსიაში (ჯულისამობთ ბეკდურ ჩამოცემებს) არ ჩანს.

ეს გავლენა კი უნდა განეცადა „შაპ ნამეს“ იმ სპარსულ ტექსტს, საიდანაც „როსტომიანის“ პროზაული ვერსია გადმოითარგმნა.

„შაპ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში „საამ ნამეს“ გავლენა სხვა ძირითად ეპიზოდებთან ერთად ზაალის შობისა და მისი გარდავლების ეპიზოდზედაც არის მოსალოდნელი. ჩანართებიან ტექსტებში ზაალის შობის ეპიზოდი უშუალოდ მოსდევს „საამ ნამეს“, რომელიც საამისა და ჩინეთის მეფის ასულის ფერიდუხტის შეერთებით თავდება.

არის შემთხვევა, როცა „შაპ ნამეს“ ზოგ ხელნაწერში ზაალის დედას ფერიდუხტი ეწოდება, მისი სილამაზის აღწერაში „საამ-ნამეს“ პოეტური სახეები იჭრება და როგორც ზაალის შობის, ისე სხვა მის მომდევნო ეპიზოდებსაც, ზოგს ძლიერად, ზოგს კი მკრთალად, ამ თხზულების („საამ-ნამეს“) შინაარსის გავლენის კვალი ატყვია.

ასევე ითქმის „გერშასფ-ნამეს“ შესახებაც.

საფიქრებელია, რომ „შაპ ნამეს“ იმ ვერსიაში, რომელზედაც დამოკიდებული ყოფილა „როსტომიანის“ წინა ნაწილები, სადაც გორჯასპის და ნარიმანის, როგორც სწორუპოვარი გმირების ხშირი ხსენება გვაქვს, ზაალის ეპიზოდამდე, როგორც ამას ჩვეულებრივ ადგილი აქვს ჩანართებიან ტექსტებში, „საამ ნამესთან“ ერთად ჩართული ყოფილიყო აგრეთვე „გერშასფ-ნამეს“ ეპიზოდებიც, რომლებშიც მოთხრობილია უთრუთის, გერშასფის, ნარიმანისა და სხვა ფალავანთა ამბები. ამ ამბების გავლენას „როსტომიანშიც“ უჩნია თავი.

პროზაული „როსტომიანის“ გადმომღებს უნდა სცოდნოდა ჩანართებით გამოწვეული „შაპ-ნამეს“ სპარსული ვერსიების ნაირსახეობანი, უნდა სცოდნოდა ამ მხრივ საყურადღებო ის გარემოება, რომ სპარსული ვერსიების დიდი ნაწილი ერთმანეთს არ ეთანხმება სწორედ ზაალის შობამდე გადმოცემული ამბის ფარგლებში; შეიძლება ამ მიზეზითაც აუარა მან გვერდო მის განკარგულებაში მყოფ წყაროში გადმოცემულ წინა ეპიზოდებს და თარგმნა დაიწყო პირდაპირ ზაალის შობიდან, ე. ი. იმ ადგილიდან, საიდანაც უმრავლეს შემთხვევაში „შაპ-ნამეს“ ვერსიები ერთმანეთს ეთანხმებიან.

საბაშვილის განცხადება („თავი, ბოლო ნაკლები აქვს, რაც რომ უთქვამს ენას ჩვენსა“) არ ნიშნავს იმას, რომ პროზაული თარგმანი. რომელსაც იგი ლექსავდა, ოდესმე სრული სახით ყოფილიყო გადმოთარგმნილი.

საბაშვილი იცნობს „შაპ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიას. იგი მას, როგორც ვნახეთ, პროზაული თარგმანის დაზიანების გამო, აქა-იქ იყენებს კიდევც.

პოეტს, „შაპ-ნამეს“ სპარსული ვერსიის შესწავლის შედეგად, ცხადია, ნათელი წარმოდგენა ექნებოდა ამ „ულეველი წიგნისა“ და მისი მთქმელის „ბრძენი კაცის“ შესახებ¹; მას, როგორც „შაპ ნამეს“ ტექსტისა და მისი საერთო მოცულობის მცოდნეს, უფრო სპარსული ვერსიის გაცნობის შემდეგ შეეძლო მის დრომდე მოღწეულ „ამ ულეველი წიგნის“ ნაწილის „როსტომიანის“ პროზაული თარგმანის შესახებ ეთქვა:

¹ საყურადღებოა, რომ ფირდოუსის „ბრძენ კაცს“ უწოდებენ ირანელი პოეტებიც.

ამა წიგნსა უღევლსა, — გრძელად უთქვამს კაცსა ბრძენსა,
თავი, ბოლო ნაკლები აქვს, რაც რომ უთქვამს ენას ჩვენსა-ო,

ვიდრე თარგმანის შესწავლის საფუძველზე.

ამით ჩვენ ის გვინდა ვთქვათ, რომ სპარსულ „შაჰ-ნამეში“ (სულერთია, აქ ვიგულისხმებთ ნარეკსა თუ შედარებით უფრო სუფთა ტექსტს) ზაალის შობამდე წარმოდგენილი ამბები (ე. ი. „თავი“ „როსტომიანისა“), საბაშვილის მომდევნო ხანამდე არ უნდა ყოფილიყო გადმოთარგმნილი, ყოველ შემთხვევაში, „როსტომიანის“ პროზაულ ვერსიასთან ერთად.

„ბოლო“ „როსტომიანის“ პროზაული თარგმანისა კი მიტანილი უნდა ყოფილიყო ბაჰმანის გამეფებამდე, სადაც მთავრდება „მეფეთა წიგნის“ საზღაპრო ნაწილი და, მაშასადამე, როსტომის შესახები ამბებიც; ეს მით უფროა საფიქრებელი, რომ პირველ მელექსეს, რომელსაც ეს პროზაული თარგმანი გამოუყენებია და ამბავი როსტომისა და ისტენდიარის რკენამდე მიუტანია, უთქვამს: „რაც აკლია, ვინც ათავოთ, სამოთხე ხედეს სულსა თქვენსა“-ო, საიდანაც ჩანს, რომ საქმე დამთავრებამდე ყოფილა მიყვანილი და, მაშასადამე, მას ამ პროზაული თარგმანის არც ისე დიდი ნაწილი დარჩენია გაუღეკსავი.

„როსტომიანის“ პროზაულ ვერსიას, ყოველ შემთხვევაში, მის ბოლო ნაწილებს ველარ მოულწევი ბოსრო თურმანიძემდე, რის გამოც იგი იძულებული გამხდარა სპარსული სათვის მიემართა და იქედან გადმოთარგმნის გზით შეევესო საბაშვილის შრომა.

ბომ არ შეიძლება აწ დაკარგული „როსტომიანის“ პროზაული თარგმანის წინა ნაწილებად მივიჩნიოთ ჩვენამდე მოღწეული „შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიები (მხედველობაში მაქვს ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ გაღეკილი და აგრეთვე ალ. ბარამიძის მიერ „შაჰ-ნამეს“ II ტომში დაბეჭდილი ვერსიები), მით უმეტეს, როცა მათი დედნები, როგორც ეს აღნიშნული ვერსიების სპარსულთან დამოკიდებულების შესწავლის ნიადაგზე ირკვევა, მსგავსად „შაჰ-ნამეს“ იმ ვერსიისა, საიდანაც პროზაული „როსტომიანი“ ითარგმნა, ჩანართებიან ტექსტებს წარმოადგენენ?

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის H—921 და S—1594 ხელნაწერებში წარმოდგენილი პროზაული ვერსია. გადმოთარგმნილია ძლიერ ცვლილებადანაცადი ტექსტიდან, სადაც ჩანართებს დიდი გავლენა მოუხდენია „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ეპიზოდებზე, საკმაოდ შეუცვლია მათი საერთო სახე და თანდათან დაუშორებია ისინი „მეფეთა წიგნში“ მოთხრობილ ამბებს.

აქ ზაალის შობისა და მისი გარდაცდების ამბის შემდეგ გადმოცემულია საამის შესახები „შაჰ-ნამეს“ ძირითადი ვერსიისათვის სრულიად უცნობი მთელი რიგი ეპიზოდებისა, რომელთაც, უეჭველია, გავლენა უნდა მოეხდინა მის მომდევნო ეპიზოდებზედაც. თუ ამ ვერსიის გაგრძელებას „როსტომიანის“ პროზაული თარგმანი წარმოადგენდა, მაშინ ამ უკანასკნელის ლექსითი ვერსიის წინა ნაწილებს უფრო მეტი თავისებურება, ცვლილებანი თუ შინაარსეული სახის გადახვევები უნდა მოეცა ძირითად ვერსიასთან შედარებით, ვიდრე ამას ადგილი აქვს სინამდვილეში; აქ ოდნავ თუ შეინიშნება ჩანართების გავლენათა კვალი.

აღნიშნული პროზაული ვერსია ზაალის გარდაგდების შემდეგაც აგრძელებს ამბავს, როგორც ითქვა, „შაჰ-ნამესათვის“ უცნობი ეპიზოდების გადმოცემით. „როსტომიანი“ კი ზაალის შობით იწყება. „როსტომიანის“ პროზაული თარგმანი, რომ შემდეგი ნაწილი—გაგრძელება ყოფილიყო ამ ვერსიისა, მაშინ ერთსა და იმავე თარგმანში ერთი და იგივე ამბავი (ზაალის შობა და მისი გარდაგდება) ორჯერ უნდა ყოფილიყო გადმოცემული, რაც, ჩემი აზრით, შეუძლებელია.

თუ ამ ვერსიებს მიანიც ერთ მთლიან ვერსიად წარმოვიდგენთ და ვიფიქრებთ, რომ აქ ზაალის შობის და მისი გარდაგდების ამბავი ერთხელ იქნებოდა წარმოდგენილი და საბაშვილმაც მისი ლექსად გადატანა აქედან დაიწყო, მაშინ იგი ტექსტს „თავ-ნაკლებად“ არ მიიჩნევდა, რადგან H—921 და S—1594 ხელნაწერებში წარმოდგენილ პროზაში ამბავი, ასე თუ ისე, თავიდან იწყება.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების II ტომში დაბეჭდილ პროზას, ისევე როგორც S—1594 და H—921 ხელნაწერებში წარმოდგენილ ვერსიას, სპარსულ ლიტერატურაში მე-15 საუკუნის მიწურულსა და მე-16 საუკუნის გარიტარებზე წარმოშობილი, ეგრეთ წოდებული „საამ-ნამეს“ გვიანდელი ვერსიების გავლენათა კვალი ატყვია. მაშასადამე, ქართულად მათი გადმოთარგმნა მე-16 საუკუნის შუა წლებამდე არ არის სავარაუდო. „როსტომიანის“ პროზაული თარგმანი კი უფრო ადრე უნდა ყოფილიყო შესრულებული.

აღნიშნულ მიზეზების გამო ამ ვერსიებს „როსტომიანის“ პროზაული თარგმანის ნაწილებად ვერ მივიჩნევთ. შეიძლება ამ ვერსიების ასეთი სახით ქართულ ლიტერატურაში შემოქრას, როგორც ამას ფიქრობს კ. კეკელიძე¹, თვით საბაშვილის მოწოდებამაც (რაც აკლია, ვინც ათავოთ, სამოთხე ბედეს სულსა თქვენსა) შეუწყო ხელი.

ყოველ შემთხვევაში, ეს ვერსიები (აქვე შემოდის H—900 ხელნაწერში წარმოდგენილი ვერსიაც), „შაჰ-ნამეს“ სივადანსხვა ვერსიების შესაბამისად გადმოსცემენ ზაალის შობამდე მოთხრობილ ამბებს. ისინი, „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა რედაქციიდან მომდინარე, ერთგვარი შესავლებაა ჩვენი ძეგლისა, გადმოქართულებულნი, უეპველად, „როსტომიანის“ ადრინდელი ლექსითი ვერსიის გაფორმების შემდეგ და, შეიძლება, მის შედეგადაც.

„როსტომიანი“, ჩანს, სპარსული „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსიაზეა დამოკიდებული. ჩვენი ძეგლის ადრინდელი რედაქციის გამლექსავის, მე-15—16 საუკუნეთა მოღვაწის სერაპიონ სოგრატის-ძე საბაშვილის ძიებითადი წყარო—„როსტომიანის“ პროზაული ვერსია—გადმოთარგმნილი ჩანს „შაჰ-ნამეს“ ისეთი ტექსტიდან, რომელშიც ჩანარტების სახით შეტანილი ყოფილა ფირდოუსის მიმბამველ-გამგროძელებელთა თხზულებები—„საამ-ნამე“ (14—15 საუკ.) და „გერშასთ-ნამე“ (11 საუკ.).

აღნიშნული ნაწარმოებები უერთდებიან „შაჰ-ნამეს“ ტექსტებს ზაალის შობის ამბის დაწყებამდე და გავლენას ახდენენ მომდევნო ეპიზოდებზე. ამ

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 291.

გაელენათა კვალი (ვფიქრობთ, იმ მიზეზის გამო, რომ „როსტომიანის“ პროზაული ვერსია დამოკიდებული ყოფილა ჩანართებიან ტექსტზე) „როსტომიანის“ ლექსითი ვერსიის დასაწყის ეპიზოდებსაც დასწენია.

„შაჰ-ნამეს“ იმ სპარსული ტექსტის შემუშავება კი, რომელზედაც „როსტომიანის“ პროზაული ვერსია (საბაშვილის ძირითადი წყარო) ჩანს დამოკიდებული, შესაძლებელია მხოლოდ მე-14—15 საუკუნეში (-საამ-ნამეს“ დაწერის შემდეგ) მომხდარიყო. ამიტომ საბაშვილის ძირითადი წყარო (პროზაული „როსტომიანი“) არ შეიძლება მე-11—12 საუკუნეებში ქართულად გადმოთარგმნილ „შაჰ-ნამედ“ წარმოვიდგინოთ.

საბაშვილის სპარსული წყარო, რომელსაც პოეტი, ვფიქრობთ, ქართული პროზაული თარგმანის დაზიანების შემთხვევაში მიმართავდა (ამას მეტწილად ადგილი აქვს ქექაოზის შესახებ ეპიზოდების შემუშავებისას), სანდო ტექსტი ჩანს.

ხოროთ თურმანიძე კი მხოლოდ სპარსულ ტექსტზეა დამოკიდებული. წყარო, რომლითაც იგი ხელმძღვანელობდა, ჩანართებიანი ტექსტი ჩანს. მასში ჩართული ყოფილა „ბარზუ-ნამეს“ ეპიზოდები.

თურმანიძის წყაროს („შაჰ ნამეს“ სპარსული ვერსიის) ის ნაწილი კი, რომელზედაც „როსტომიანის“ უკანასკნელი ადგილებია დამოკიდებული, სანდო ტექსტი ყოფილა. ამაში „როსტომიანის“ ბოლო ნაწილების ანალიზი გვარწმუნებს.

ქართველი პოეტები, მართალია, სპარსულ წყაროებში ეცნობიან ამბავს, მაგრამ ისინი ამ წყაროების მთარგმნელებად, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, როდი გვევლინებიან. მათ აქვთ საკუთარი პოეტური წვა. ისინი საკუთარი პოეტური ნიჭითა და გრძნობით, საკუთარი პოეტური ალღოთი სცვლიან სპარსულ ვერსიებში წარმოდგენილ პოეტურ ფერებს (პოეტური მეტყველების თვალსაზრისით „როსტომიანი“ ხომ დიდი რუსთაველის პოეზიის ყვავილების სურნელებას აქმევს), ალაგ-ალაგ შინაარსსაც კი, და, ამრიგად, ამუშავებენ, აქართულებენ „შაჰ-ნამეში“ მოთხრობილ ამბებს.

ძნელია „როსტომიანში“ ნათარგმნი თხზულება ვიცნოთ.

2. ზააქიანი. ქართულ ლიტერატურაში, ისევე როგორც სპარსულში, ზააქის ამბის ერთმანეთისაგან განსხვავებული, პროზითი და ლექსითი ვერსიები არსებობენ. პროზით ვერსიებს წარმოადგენს: ა) „ფრიდონიანში“, ბ) „უთრუთიან-საამიანში“ და გ) „საამ თალავნის წიგნში“ გადმოცემული ზააქის შესახები ამბები.

ლექსითს: ა) „ზააქიანი“ მამუკა მდივნისა და ბ) „უთრუთიან-საამიანის“ ლექსითი ვერსიის წინა ნაწილები, რომელნიც ზააქს შეეხებიან.

აქ ჩამოთვლილ ვერსიებს შორის ყურადღებას მამუკა მდივნის (თავჯალაშვილის) „ზააქიანი“ იპყრობს. იგი ცალკე თხზულებად არის გამოყოფილი მაშინ, როცა სხვა ვერსიები „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზითი თუ ლექსითი ვერსიების ორგანულ ნაწილებს წარმოადგენენ.

მეცნიერებაში დადგენილია აზრი, რომ მამუკას „ზააქიანი“ უშუალოდ სპარსულ წყაროზე არ არის დამოკიდებული.

კითხვა ისმის: „შაჰ-ნამეს“ ქართულ პროზაულ ვერსიებიდან რომელი ვერსია წარმოადგენდა „ზაქიანის“ გამლექსავეის მამუკა მდივნის ლიტერატურულ წყაროს?

აღ. ბარამიძე აღრიხნდელ გამოკვლევაში (შენიშვნები „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების შესახებ, საქართველოს არქივი, III, 62—79) შეეცადა რა „ზაქიანის“ გამლექსავეის ლიტერატურული წყარობის გამორკვევის, მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „მამუკას ძირითადი წყარო მის მიერვე გადაწერილი „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსიაა“ (გვ. 78), ხოლო იმ მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად, რომ გაღექსილი „ზაქიანი“ შეიცავს განსხვავებულ მომენტებს, ანდა სრულიად ახალ ადგილებს, რომელთაც არ იცნობს მამუკას მიერ გადაწერილი პროზაული ვერსია¹, მკვლევარმა წამოაყენა მოსაზრება, რომ მამუკა მის მიერ გადაწერილ პროზაულ ვერსიასთან ერთად „იცნობს სპარსულ „შაჰ-ნამეს“, შესაძლებელია, თვით დედანშიცო“ (გვ. 77).

„ფრიდონიანისა“ და „ზაქიანის“ ურთიერთ დამოკიდებულების შესწავლის შემდეგ მკვლევარმა ასე შეასწორა თავისი მოსაზრება: „მართალია, მამუკა იცნობდა, „შაჰ ნამეს“ მიმბაძველის ქართულ პროზით ვერსიასა და თავის გაღექსილ რედაქციაში აქედან ზოგიერთი დეტალიც შეუტანია (მაგალითები ნაჩვენებია ჩვენ წერილში გვ. 70—77), მაგრამ ძირითად წყაროდ მას ჰქონია საკუთრივ ფრიდონის „შაჰ-ნამეს“ თარგმანი“².

„შაჰ-ნამეს“ ქართულ პროზაულ ვერსიებში მოთხრობილ ზაქის ამბავთან მამუკას მიერ გაღექსილი „ზაქიანის“ შედარება გვარწმუნებს, რომ გაღექსილს როგორც შინაარსის სრულყოფილობის, ისე შედარება-ეპითეტების გამოყენების თვალსაზრისით „ფრიდონიანთან“³ უფრო მეტი საერთო აქვს, ვიდრე „უთრუთიან-სამიანთან“⁴.

„ფრიდონიანში“ ეკითხულობთ:

„მოვიდა ისი გრძნეული დევი იმა წალკოტშიგა, ხიბალი რამე ქნა და შევიდა აბანოსა; სადა ჯელმწიფე იბანებოდა, იქი ორმო ჩასთხარა და შიგან შიშეელი ჳრმალი დაარქო, წვერი ალმა უყო და ცოტა ზედან დახურა. ეშმაური ტილისში რამე ქნა და აგრე გამოვიდა.

¹ აღ. ბარამიძის მხედველობაში აქვს საქ. სახელმწიფო მუზეუმის S—1594 პულნაწერიწი წარმოდგენილი ვერსია.

² ნარკვევები, II, 41.

³ გ. ი. ლენინგრადის საჯარო წიგნთსაცავის (ი. ბატონიშვილის კოლექციაიღ-5) № 50 ხელნაწერის საფუძველზე „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების II ტომში (გვ. 369—445) დაბჭვილი ვერსიასთან.

⁴ გ. ი. ვიდრე საქ. მუზეუმის S—1594 და H—921 ხელნაწერებში წარმოდგენილ ვერსიასთან.

„ზაქიანი“, როგორც ეს აღნიშნული აქვს კ. ყვლიძეს (ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 301), მე-17 საუკუნეში—1634 წლის შემდეგაა გაღექსილი. ამიტომ მამუკას წყარო არ შეიძლება ყოფილიყო საქ. სახელმწიფო მუზეუმის H—900, 655—605, S—2393 ხელნაწერებში წარმოდგენილი „შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსია, რადგანაც იგი მე-18 საუკუნეშია გაღმოდებული ზენს ენაზე (კ. კველიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 304; აღ. ბარამიძე, ნარკვევები, II, 85) და, შესადაამე, შემდეგ „ზაქიანის“ გაღექსვისა.

და რა დილა გათენდა, კელმწიფე საბანლად აბანოს შევიდა, იმა ტი-
ლისმთანსა ორმოსა შიგან ჩაეარდა, შიშველსა კრმალსა ზედან დაეხივა და
მოკვდა იგი უბრალო კელმწიფე“ (გვ. 371).

„უთრუთიან-საამიანში“ ეს ადგილი ასეა გადმოცემული: „მურადეს
ერთი ზევი ედგა თავისათვის სალოცავად და ყოველსა ლოცვის ეამსა მივი-
დის სალოცავად; ბერი კაცი იყო და თავისათვის ილოცვიდის; წავიდა ეშ-
პაკი, გზაზედა ორმო მოთხარა და შიგან ლახვარი და[ა]სო და ზედა წახურა;
და რა ლოცვის ეამსა მოვიდა მურადე, სალოცავად წავიდა, როგორ წაიარა,
ჩაფარდა ორმოშიგან და მოკვდა“ (S—1594, 55ა¹, H—921, 33²).

„ზააქიანში“ ამათ საბადლოდ შემდეგი იკითხება:

ეშმაქმან ორმო გათხარა, მის უცხო არ იქნებოდა,
შიგან ლახვარი დაასო, კაცი ვერ მოურჩებოდა,
ზააქის მამა აბანოს წავიდა, იარებოდა,
რა ცოტა წავლო, ჩაეარდა, იმეგ წამს სული კდებოდა³.

„შაჰ-ნამეთი“, ზააქის მამა მარდასი (مراداس) ლოცვის წინ ფარულად
იზანებოდა სასახლის ბაღში:

یکی بوستان بود بس دلگشا	مرآن پادشاه در اندر سرای
ز بهر پرستش بیاراستی	گرانمایه شبگیر بر خاستی
پرستنده با او نبردی جراغ	سر و تن بشستی نهفته بباغ

იმ ფადიშაჰს სასახლეში

ერთი ბაღი ჰქონდა გულის დამტკბობი მეტად;

ყოველ განთიადზე მეფე დგებოდა

და სალოცავად ემზადებოდა ხოლმე.

თავსა და ტანს იბანდა ფარულად ბაღში,

არ დაჰყევბოდა მას მსახური ხელში ლამპარით².

სპარსულში აღნიშნული არაა ბაღში წყაროთა, ტბისა თუ აბანოების
შესახებ.

„ფრიდონიანი“ ხაზს უსვამს წალკოტში აბანოს არსებობას, იცავს დი-
ლით ხელმწიფის (ზააქის მამის) ბანაობის მომენტს, მაგრამ ტოვებს სპარ-
სულისათვის იმ საყურადღებო გარემობას, რომ მარდასი ყოველ დილით სა-
ლოცავად იკაზნებოდა და სწორედ ამიტომ იბანებოდა ხოლმე.

„უთრუთიან-საამიანს“ განბანის მომენტი გამოუტოვებია, მაგრამ მუ-
რადეს (ზააქის მამის სახელი აქ ასე იკითხება) ლოცვის შესახებ ცნობები
დაუცავს.

„ზააქიანში“ კი მხოლოდ ზააქის მამის აბანოში სიარულის შესახები
ცნობაა წარმოდგენილი („ზააქის მამა აბანოს წავიდა, იარებოდა“) მსგავსად
„ფრიდონიანისა“, მაგრამ აქ არაფერია სპარსულში და აგრეთვე „უთრუ-
თიან-საამიანში“ მოთხრობილი ზააქის მამის ლოცვის შესახებ.

¹ სტროფი 20.

² Vullers, 291a-30.

სპარსული ტექსტის მიხედვით, ეშმაკმა მარდასის დაღუპვის მიზნით, მართალია, ორმო გათხარა, მაგრამ მასში „შიშველი კრალი“ (ფრიდონიანი*) თუ „ლახვარი“ (უთრუთიან-საამიანის³ S—1594 ხელნაწერი) არ დაუსვია¹.

„ზააქიანით“, თანხმად ჩეენი პროზაული ვერსიებისა, ეშმაკმან ორმოსა შიგან ლახვარი დაასო („შიგან ლახვარი დაასო, კაცი ვერ მოურჩებოდა“).

„ფრიდონიანში“ იკითხება:

„მასვე წამსა დასტაქარნი და აქიმნი მოასხნეს, ორნივე ვეშაქანი მოაკვეთინა, როგორცა დიდთა ხეთა შტო ამოეზარდოს, აგრე ორგნითვე ვეშაქანი ამოუვიდნეს და პირსა ლოკა და ქამა დაუწყეს. არა წამალი არა ეკიდებოდა და ესე უნდოდა, ნუთუ იმისგან ქსნილიყო. მოვიდნეს მრავალნი მკურნალნი და არა ეწამლებოდა. ამას იგონებდეს და იტყოდეს: „ნეტარ რა ვქნათ და ანუ რა მოვიგონოთ, ანუ რათ ღონითა ამა ვეშაქანსა დავეგუნათ! სამაცდური და ეშმაკუოი რამე შექენია და ჩეენი წამალი არ ეკიდების“.

მერმე აქიმის სახითა იგივე მაცდური ღვივი შემოვიდა ზააქს წინაშე და ასრე მოაქსენა, თუ: „ეგე საქქე შენს თავსა გაგებული იყო, აღარას გარგებს... მაგა ვეშაბთა საქმელი შეუწყევით და მაგის მეტი ღონე არა გერგების. თუ შენი მოსვენება გინდა, ყოველთა დღეთა კაცისა ტვინის მეტსა ნუ აკმევ, რომე მით დაიჯოცნენ, თუ არა სხვა რამე წამალი არ ზოეკიდების“ (გვ. 372).

„უთრუთიან-საამიანში“ ეს ადგილი ასეა გადმოცემული:

„აგრე ორნივე მხარის თავნი აქაედეს და მოიფხანა. ფხანაშიგან ორთა გველთა თავი ამოყუეს, ამოეზარდნეს. ორთავე ყურთა წოენა დაუწყეს³. მერმე აქიმი მოასხეს; ჰკითხეს, [ვე]რა შეიტყვეს რა. აგრე მოვიდა ისევე ეშმაკი კაცისა სახითა. თავი მოემისქინდა; ასრე თქუა, ვითა: ჩემს უკეთესი აქიმი არა სადა იქნების. მერმე ჰკითხა ზაქ გველთა ამბავი და ასრე ასწაკლა, ვითა: ყოველთა დღეთა ორ-ორსა კაცსა მოჰკლეუდი, თავის ტვინსა ამოართვემდი, შექარსა და[ა]ყრიდი და აქმეუდი და აღარასა გაწყენენ“ (S—1594, 62^ა=H—921, 34^ა—35^ა).

„ზააქიანში“ ვკითხულობთ:

„აქიმი სკრიდეს, ახლავე ის უფრო გაიზრდებოდა.

პირსა დაუწყეს ლოკანი და ყურსა ეკიდებოდა;

ზააქს მათითა სევედითა ძილიც არ ზოუნდებოდა,

ისევე იბლისი მოვიდა, მის უციო არ იქნებოდა.

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ „უთრუთიან-საამიანის“ H—921 ხელნაწერი ტოვებს ლახვარის ორმოში დარქობი მომენტს, რითაც იგი სპარსულში დაკულ ცნობას უახლოვდება. აქ ვკითხულობთ: „წავიდა ეშმაკი. გზახედა ორძო ამოთხარა და ზედა წახუა;“ რა ლოცვის ქმსა მოვიდა მურდავ, სალოცავად წავიდა, როგორ წაიარა, ჩავარდა ორმოშიგან და მოკლდა“ (ფ. 33ა).

² „ფრიდონიანის“ წაკითხვის („შიშველი კრალის“) ნაცვლად გალექსილში გამოყენებულია „უთრუთიან-საამიანის“ S—1594 ხელნაწერში წამოღვევილი წაკითხვა („ლახვარი“).

³ ხელნაწერი S—1594 კითხულობს: „ამოეზარდნეს, ორთავე ყურთავე წოენა დაუწყეს“.

აქა ზააქს მკარზედ გველები ამოუსხდა
მან ზააქსა მოახსენა: „შენ თუ მოსუენება გინდა,
დღეში ორ-ორს კაცს მოჰკლავდე, სხვა მის მეტი არა გინდა.
მათსა ტეინსა ვაუქეთებ, სხვა საქმელი არ ერგება,
როგორც სქამენ, დაწვებიან, მოსუენება შენც გერგება!“.

„უთრუთიან-საამიანში“ არაა ნათქვამი, რომ ვეშაპთ „აქიმნი სკრიდეს“. „ზააქიანში“ იგი იკითხება „ფრიდონიანის“ მსგავსად. „ზააქიანი“ თითქმის სიტყვასიტყვით იმეორებს „ფრიდონიანის“ წინადადებას („პირსა ლოკა და ჰამა დაუწყეს“), შეაქვს მასში „უთრუთიან-საამიანში“ წარმოდგენილი ცნობა („უთრთა წოენა დაუწყეს“) და კითხულობს: „პირსა დაუწყეს ლოკანი და უთრსა ექიდებოდაო“.

წინადადების უცვლელად განმეორებასთან გვაქვს საქმე ამ შემთხვევაშიც: „ფრიდონიანში“ წერია: „თუ შენი მოსვენება გინდა“. „ზააქიანში“ იკითხება: „შენ თუ მოსვენება გინდა“.

„ფრიდონიანით“ ეშმაკი ეუბნება ზააქს: „ყოველთა დღეთა კაცის ტეინის მეტსა ნუ აქმევო“; აქ არაა ხაზგასმული „ზააქიანში“ ნათქვამი „დღეში ორ-ორს კაცს მოჰკლავდე“; თუმცა „ფრიდონიანში“ ქვემოთ არის ნათქვამი, რომ „დღივ ორ-ორი კაცი მოაქლევინის და მისსა ტეინსა ვეშაპთა აქმევდისო“ (გვ. 372).

„უთრუთიან-საამიანში“ კი „ზააქიანის“ მსგავსად იკითხება: „ყოველთა დღეთა ორ-ორსა კაცსა მოჰკლევდი, თავის ტეინსა ამოართევმდი“ და სხვა (62^ბ).

მამუქას მიერ გალექსილ ვერსიაში მოიპოვება ისეთი ეპიზოდები, რომლებიც „ფრიდონიანში“ იკითხება და „უთრუთიან-საამიანში“ კი არა¹, როგორცაა, მაგალითად, აფთიონისა და ზააქის ბრძოლის, არმელ-ქარმელის, ფრიდონის ძმების ლალატისა და სხვა ეპიზოდები, რითაც უდავოდ დასტურდება გალექსილის უფრო მეტი სიახლოვე „ფრიდონიანთან“, ვიდრე „უთრუთიან-საამიანთან“.

ამ სიახლოვის სასარგებლოდ ლაპარაკობს „ზააქიანში“ გამოყენებული წედაჩება-ეპითეტებიც. „შაპ-ნამეში“ ზააქისათვის ძირითადად შემდეგი შედარება-ეპითეტები გვაქვს: „გულოვანი“ (دلبر), „უქკუო“ (سبكار), „უში-შარი“ (كسان), „ვეშაპის სახე“ (ازدها بىكر), „არა წმინდა რჯულისა“ (ناباك دين), „ჯადოს თაყვანისმცემელი“ (جادو برست), „მოვიდა სავესე მრისხანებით, ვითა მთვრალი პილო (بيامد بر از كين چون بيل مت), „აღშფოთდა ზააქ, ეითა მგელი“ (بر آشفت ضحاک برسان گرگ) და სხვა.

„ფრიდონიანში“ ზააქისათვის შემდეგი შედარება-ეპითეტები გვხვდება: „დღეისა მპყრობელი“, „კარგი ფალაფანი“, „სუბუქისა ჰკუისა“, „წარმართი“, „უქკუო“, „ვეშაპიანი ფალაფანი“, „ვეშაპის სახე“, „მთვრალმან სპილო ვითა ვაგულისებულმან იგი შევნიერი ფური მოკლა“ და სხვა.

¹ ეს გარეგნობა შეინიშნული აქვს ალ. ბარამიძესაც. „ნარკვევები“, II, 35—51.

„უთრუთიან-საამიანი“ საერთოდ ძუნწობს გმირებისადმი ეპითეტებისა და შედარებების გამოყენებაში; ზააქისათვის აქ მხოლოდ ერთი შედარება გვხვდება: „ასრე გაეხარნეს, რომე წითელი ვარდივითა აყუავდა“ (S—1594, 74^ა).

„ზააქიანში“ კი ზააქისათვის შემდეგი შედარებები და ეპითეტებია გამოყენებული: „ფალავანი გამოთქმული“, „ვეშაპის სახე“, „ღვთის შემცოდე“, „გრანების მქნელი“, „ვითა ცეცხლზედ ქუაბი დულდა“, „ვით შავი ზღვა, წამოვიდა“ და სხვა.

„შაპ-ნამეში“ ფრიდონისათვის შემდეგი შედარებები და ეპითეტები გვხვდება: „ფალავანი“ (پهلوان, გრდ), „სიმალლით სარო და სახით ვარსკვლავი“ (بیلای سرو بچهر کيان), „ვითა სარო მალალი და მაზე მრგვალი (სავსე) მთვარე“ (چوسرو بیلند از برش گرد ماه), „გაბრწყინებული მზის მსგავსი“ (بکر دار تا بنده خورشید), „სიხარულით ლოყები გაუარღავანდა“ (شداز شادمانی رخش ار غوان) და სხვა.

„ფრიდონიანი“ ფრიდონისათვის შემდეგ შედარება-ეპითეტებს იყენებს: „გულოანი და ფალავანი“, „ლომის ნაკვეთი ფალავანი“, „პირგავსილი მთვარე“, „პირმთვარე“, „ელვარე მთვარე“, „საროს ტანი“, „სოფლისა მზე“, „სამოთხის ყვავილი“, „პირი როგორცა ვარდი აუყუავდა“ და სხვა.

„უთრუთიან საამიანში“ ფრიდონისათვის შემდეგი შედარება-ეპითეტებია გამოყენებული: „ახალი მოწითული“, „ახოვანი“, „ტან-სარო“, „ლაწე-ვარდი“ და სხვა.

„ზააქიანში“ ფრიდონისათვის კი მხოლოდ ერთი შედარება გვაქვს: „სა-როსა მსგავსი რებული“.

„შაპ-ნამეში“ ჯემშიდის დებისათვის¹ შემდეგი ეპითეტები და შედარებებია გამოყენებული: „პირ-მთვარენი (ماه رويان), „პირმზენი“ (خورشید), „პირ-მთვარენი“ (پتان سیه چشم خورشید روی), „ქერპნი შვეთვალანი და პირმზენი“ (عقیق لب ارنواز), „ვერცხლის სარო“ (سرو سیمین), „სარო“ (سرو), (შაპრინაზისათვის): „ორი ლოყა ვითა დღე და ორი ზილფი მისი ვითა ღამე“ (دورخاساره روز و دو ز لفش جو شب).

„ფრიდონიანში“ ჯემშიდის დებისათვის შემდეგი ეპითეტები და შედარებები გვაქვს: „ტურფანი“, „პირმთვარენი“, „პირმზენი“, „პირვარდნი“, „პირი ვარდივითა აუყუავდათ“, „საროს ტანი“, „თმა მუშკნი“, (შაპრინაზისათვის): „მზე ვითა მნათობი, ტანად საროსა მგზავსი, თმა მუშკი და ელვარენი პირსა ბურვენ“ და სხვა.

„უთრუთიან-საამიანში“ ჯემშიდის დებისათვის, რომლებიც აქ მსგავსად მოლის ტექსტისა და ზოგიერთი ხელნაწერისა, ჯემშიდის ქალებად (ასულე-ბად) არიან წარმოდგენილი, არც ერთი შედარება და ეპითეტი არ გვხვდება.

„ზააქიანში“ კი ჯემშიდის დებისათვის შემდეგი შედარება-ეპითეტებია გამოყენებული: „ტურფანი, ვითა მზენია“, „პირმთვარენი“, „შარინოზ მზისა

¹ მოლის ტექსტი დების ნაცულად კითხვობს „ასულებს“.

ღარია“, „სამოთხით გვანან რებულსა“, (არნაეაზისათვის): „პირი უყუავის. ვით ვარდი, სიხარულითა მეტითა“ და სხვა.

ამ თხზულებებში გამოყენებული პოეტური ნიმუშების ერომანეთთან დაპირისპირება გვიჩვენებს, რომ „ზაქიანის“ განმეკესავი მძლავრ გავლენას განიცდის „ფრიდონიანისა“, რომელიც, თავის მხრივ, საკმაო შესატყვისობით იცავს სპარსულში გამოყენებულ შედარებებსა და ეპითეტებს.

ასე, მაგალითად. „ზაქიანით“ ზაქი „ვეშაპის სახეა“, ისევე როგორც „ფრიდონიანით“; ჯემშიდის დები „ტურფანია“, „პირ-შთვარენია“, ისევე როგორც „ფრიდონიანით“ და სხვა.

ნათქვამით, ვფიქრობთ, დასტურდება „ზაქიანის“ დიდი სიახლოვე „ფრიდონიანთან“.

არის ცალკეული შემთხვევები, რითაც „ზაქიანი“ „უთრუთიან-საამიანს“ უფრო ემბრობა, ვიდრე „ფრიდონიანს“¹. ასე, მაგალითად, სპარსული ტექსტითა და აგრეთვე მასთან უფრო ახლო მდგომ ქართული პროზაული ვერსიითაც („ფრიდონიანით“) ზაქი არ წუხს მამის დაღუპვის გამო.

სპარსულით:

فرومایه ضحاک بیدادگر بدین چاره بگرفت گاه پدر
بر بر نهاد افسر تازیان بریشان ببخشد سودو زبان

ბილწმა და უსამართლო ზაქმა,
ამ საშუალებით დაიპყრო ტახტი მამისა;
თავზე დაირქვა გვირგვინი არაბთა,
მათ უწყალობა სარგებლობა და ზიანი (გვ. 30¹¹⁻¹²).

„ფრიდონიანით“:

„მან უქკომან წარმართმან ზაქ მამის ადგილი და ტახტი და გვირგვინი დაიჭირა, და ჯელწიფისა გვირგვინი თავსა დაირქვა, აგრე ტახტსა ზელ დაჯდა“ (გვ. 371).

„უთრუთიან-საამიანით“ და აგრეთვე „ზაქიანით“ ზაქი იგლოვს მამის სიკვდილს.

„უთრუთიან-საამიანით“:

„რა ზაქ მამის სიკუდილი შეიგნა, საყელონი გარდიზიგნა, თავსა გარდაიხანდა და გლოვა დაიდუა; რა გლოვისაგან გამოვიდა, ერთობილნი თავადნი და ლაშქარნი იხმო“ და სხვა (S—1594, 55^b; H—921, 33^a).

„ზაქიანით“:

რა მოჰკლა ზაქის მამა, ეშმაკი გაუჩინარდა,
ზაქ ტიროდა, მოსთქვამდა: „ეს რა ექენ!“—მეტად ინანდა.
„რა მამეჩენა კაცურად, ნეტარ ვინ იყო, ვინ არდა?!“
გლოვა გაუშვა, ტახტზედა დაჯდა და პირსა იხანდა (სტროფი 21).

¹ მხედველობაში არ ვღებულობთ იმ ვარაუდებს, რომ „ზაქიანი“ ალაგ-ალაგ „უთრუთიან-საამიანის“ წაითხზვებს ამჯობინებს („მზლის“ ნაცვლად „ლაზვარს“ და სხვა).

ზოგიერთი საკუთარი სახელის გადმოცემის თვალსაზრისითაც „ზაქიანი“ „უთრუთიან-საამიანს“ უფრო ემხრობა¹, ვიდრე „ფრიდონიანს“.

მაგალითად, მკედლის სახელი „ზაქიანში“ იკითხება როგორც „ქავა“ („ქავამ დროშა გაიმსღვანა“, 84₁), თანახმად „უთრუთიან-საამიანში“ დაცული ამ სახელის წაკითხვისა (ერთი მკედელი იყო სახელად ქავ“, 62^b) და არა როგორც „გავა“ „ფრიდონიანში“ წარმოდგენილი წაკითხვის თანახმად („გავა ყვირილითა მივიდოდა“, გვ. 387).

„ზაქიანში“ წარმოდგენილი ზაქის მამის სახელის წაკითხვაც „მუხვარდ“ („ზაქ იყო მუხვარდის ძე“, 15₁) უფრო უახლოვდება „უთრუთიან-საამიანში“ წარმოდგენილ ამ სახელის წაკითხვას „მურადვ“ („მურადვს ერთი შვილი ედგა“, 54^b), ვიდრე „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიის თანახმად „ფრიდონიანში“ დაცულ წაკითხვას „ზარდას“ („წამოვიდა მარდას კელმწიფეს ლატად“, გვ. 370).

„უთრუთიან-საამიანით“ ზაქს შვილი ჰყავს, რომელსაც ეწოდება ფარუხ („ზაქ და მისი შვილი ფარუხ წავიდეს“, 96^a); შესაძლებელია, ამით იყოს გამოწვეული ის გარემოება, რომ „ზაქიანით“ გავო ზაქის შვილადაა განოკუნილი იმ შემთხვევაში, როცა „ფრიდონიანით“ იგი „ზაქის“ ნათესავია და სპარსული „შაჰ-ნამეთი“ კი შვილიშვილი (سیر).²

სახელი „ქიაშარ“ („ფრიდონს წინა დგას ქიაშარ“... 86₂) შესაძლებელია, „ზაქიანის“ თავდაპირველ ტექსტში იკითხებოდა როგორც „აშქაშ“, ისევე როგორც ამას კითხულობს მთელი რიგი ხელნაწერებისა (S—1505 და სხვა) თანახმად „უთრუთიან-საამიანის“ პროზაულ ვერსიაში წარმოდგენილი წაკითხვისა („აშქაშ ფალავანმან ხელმწიფესა წინაშე მოვიდა“, 67^b). ზოგ ხელნაწერში „აშქაშის“ „ქიაშარად“ გადაკეთება უნდა მომდარეიყო „უთრუთიან-საამიანში“ მოხსენებული ფალავანის სახელის „ქიაშარის“ („ქიაშარ ფალავანი შესძლენა, ჰვადრა ტუბილი ენა“, 312₂) გავლენით.

როგორც ჩანს, „შაჰ-ნამეს“ ლექსით ვერსიებს გავლენა მოუხდენია საერთო კრებულში გაერთიანებულ „ზაქიანზე“. შესა.ლებელია, ამ გავლენის გამოძახილი იყოს „ზაქიანში“ მოხსენიება „სახელიან გიყისა“ (70₂), რომელსაც, როგორც ეს სწორად შენიშნა ალ. ბარაძიძემ („შეაიშენები“, გვ. 71), „ზაქის ეპიზოდთან არავითარი საერთო არა აქვს“.

ქართულ პროზაულ ვერსიებთან შედარებით „ზაქიანი“ ადგილებს გადასმითაც ხასიათდება. ასე, მაგალითად, „ზაქიანით“ ზაქი ფრიდონის შესახებ სიზმარს ხედავს ფრიდონის დაბადების შემდეგ. როცა ქართული პროზაული ვერსიებით (ასეა სპარსულშიც) ზაქის სიზმარი წინ უსწრებს ფრიდონის დაბადების ამბავს; აგრეთვე, „ზაქიანით“ ზაქის წინაშე არმელისა და ქარმელის გამოცხადების ამბავი, რომელთაც თავი მოინზარეულეს და ამ გზით იხსნეს „ზაქიანით“ ცხრაასი, ხოლო სპარსული ტექსტითა და ქართული პროზაული ვერსიით—„ფრიდონიანით“² ორასი კაცი, გადმოცემულია ფრიდონის დაბადების შემდეგ, რაც სპარსული ტექსტისა და აგრეთვე პრო-

¹ ესარგებლობთ S—1594 ხელნაწერით.

² „უთრუთიან-საამიანში“, როგორც ეს ზემოთაც გვაქვს აღნიშნული, არმელისა და ქარმელის ეპიზოდი არ იკითხება.

ზული ვერსიის მიხედვით ჯერ კიდევ ზაქის სიზმრის ზმანებამდე ხდება და. მაშასადამე, ფრიდონის დაბადების ამბის თხრობამდე აღმოცემული.

საყურადღებოა ის ვარაუგები, რომ „ზაქიანში“ ზოგიერთი მოვლენა განსხვავებული სახითაა წარმოდგენილი, რის გამოც იგი („ზაქიანი“) შორდება როგორც სპარსულ ტექსტს, ისე ქართულ პროზაულ ვერსიებსაც.

ასე, მაგალითად, სპარსულ „შაჰ-ნამეში“ ეშმაკის მზარეულად გარდაქმნის ამბავი ასეა წარმოდგენილი:

سخن گوی و بینادل و پاک تن	جوانی بر آراست از خویشتن
نبودش جز از آفرین گفتوگوی	همیدون بضحاک بنهاد روی
یکی نامور پاک خوالیگرم	بدو گفت گر شاهرا. در خورم
زبهر خورش جایگه ساختش	چو بشنید ضحاک بنواختش
بدو داد دستور فرمان روا	کلید خورش خانه پادشا

გარდაიქცა ერთ მოლაპარაკე
გონიერ (გულთამხილველ) და წმინდა ახალგაზრდად;
ამგვარად გაემართა ზაქისაკენ,
გარდა იმისი ქებისა, არ ჰქონდა მას სალაპარაკო.
მას უთხრა: „თუ შაჰს შევეფერები,
ერთი სახელოვანი მზარეული ვარ“.
როცა ზაქმა ეს გაიგონა, მიიღო იგი
და საკმლისათვის ადგილი მიუჩინა მას;
მეფის სამზარეულო სახლის გასაღები
მას ჩააბარა მეფის ვეზირმა (გვ. 31₁₋₅).

„ფრიდონიანი“ ამას შემდეგნაირად აღმოგვცემს: „ღვემან ფიცი დაი-
მტყიცი და წაეიდა საეშმაკოს საქმესათვის. სხვა ხიბალი და გრძნეულობა
მოიგონა. შემოვიდა ზაქსთანა, თაყვანი სცა და დიდი ქება მოაქსენა. კჳუი-
ანად და მეცნიერულად რამე დიდი და ბევრი კარგი დაიუბედა, რომე წარ-
მართს ზაქს მოეწონა: „თუ გეპრიანების, კელმწიფეო, ერთობ კარგი მზარეული
ვარ. შენსა საკადრისსა საქმელს ჩვენ დავამზადებთ, ასეთსა რომე მოგეწო-
ნოს და შენი წყალობა ჩვენზედ დიდი იყოს“.

ზაქს იამა და გაეხარნეს. ფიცხლად სამზარეულოსა კლიტენი მოახმევი-
ნა, მას მიაბარა და სახლისა სამოურაეო მას დააბარა.

მას ეამსა შიგან საქმელი მცირედ იყვის, სანუეკარისა და საქმლისა
მზადება არა დია იცოდეს“ (გვ. 371).

„უთრუთიან-საამიანიში“ ეშმაკის მზარეულობის შესახებ მხოლოდ შემ-
დეგი ადგილი გვხვდება:

„მერმე მოვიდა ეშმაკი, მა[ნ]ქანებითა გამგიშველად შე[ე]წყენარა“, და გა-
ნაგრძობს ტექსტი: აგრე ერთსა დღესა ერბო-კვერცხი შეუქნა და მოართვა;
რა ნახა, მოეწონა ზაქს ხელმწიფესა საქამადი და ასრე უთხრა, ვითა: „ამის
უკეთესი საქამადი არაოდეს მინახავს, ასრე მინდა რომე კარგად გარჩინო“
(S—1594, 62^a = H—921, 34^b).

„ზააქიანში“ ვკითხულობთ:

ემშაკმან შეჰკრა ზააქის მზარეულების გულია,
იმათ საქმელი წაუქდა, ვერცა ქნეს კარგი პურია,
სულ ნამზადისი წაუქდა, რაც რომე სანუეყარია,
მიართვენ შექირებულნი, თითვან გულ-დადაგულია.

რაც საქმელი მოუტანეს, მას იამა აზად არა,
მზარეულნი აცემინა და გაჰყარა კართა გარა,
ის იბლისი კიდეე შოვა, მოერევენა სხვათა გვარა,
ზააქს ესმა. მან დაჯუქსა და უბრძანა ძმობა გარა.

— „წადი, ჰკითხე იმა კაცსა, თუ რა იცის მან ზნენია?“
ჰკითხეს: „აგეო, სითვან მოხვალ, ანუ იცი რა ზნენია?!“
იმან თქუა თუ: „საფრანგეთსა მე ვისწავლე სულ ზნენია,
მზარეულად სულ კარგი ვარ, სხვათა ბევრი მკირს ზნენია.

სამზარეულოს საქმელსა შევამკობ სულა მე კარგა,
ჯელმწიფის საამებელსა მე გავაკეთებ სრულ კარგა,
მზარეულებსაც დაუზრდი, როცელი რომე არ ვარგა,
ზააქ ჯელმწიფე ამ სიტყვამ სულით ჯორცამდის დაჰქარგა.

ზააქს ჰკადრეს: „მზარეული მოვეივიდა მეტად კარგი“.
ეს იამა ჯელმწიფესა, მიუგზავნა კაცი ვარგი,
მზარეულთა შემოუძღვნეს, დაუყენეს მისი ბარგი.
საქმელებსა ქნა დაუწყუო, მოამზადა მეტად კარგი.

(სტროფი 22—26).

სპარსული ტექსტითა და აგრეთვე ქართული პროზაული ვერსიებითაც
ემშაკს არ „შეუქრავს მზარეულების გული“ და არც „ქართა გარა“ გაუყრია
ზააქს თავისი მზარეულები. სპარსულ ტექსტსა და ქართულ პროზაულ ვერ-
სიებთან შედარებით „ზააქიანში“ ემშაკის მზარეულად გარდაქმნის ამბავი გან-
სხვავებული სახით არის წარმოდგენილი.

სხვათა შორის, გამოკვლევაში („შენიშვნები „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერ-
სიების შესახებ“) აღ. ბარამიძე ერთ საყურადღებო საკითხსაც შეეხო; ესაა
ზააქის შთამომავლობისა და იმ ქვეყნის რომელობის საკითხი, რომელშიც
მეტობდა ზააქი.

სპარსული ლიტერატურის მკვლევართა შორის ეს საკითხი სადავოდ
არის გამხდარი. ზოგიერთი მას ასურეთის მონარქად თვლის. ზოგს კიდეე არა-
ბად მიაჩნია; ზოგი ქართული წყაროს („უთრუთიან-საამიანისა“ და „ზააქი-
ნის“) მიხედვით, როგორც ეს აღ. ბარამიძესაც აქვს აღნიშნული (შენიშვნები,
გვ. 73), ზააქი მისრეთის მფლობელია.

ზააქის შთამომავლობისა და იმ ქვეყნის რომელობის გამოცნობა,
რომელშიც ზააქი გამეტდა, დამოკიდებულია თვით „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ
ტექსტში ტერმინის „თაზის“ (تازي) გარკვევასთან, რადგან „შაჰ-ნამეთი“
ზააქი და მისი მამა იწოდებიან თაზებად.

ვ. ვ. ბარტოლდის აზრით, მეათე საუკუნის სპარსულ ლიტერატურულ
ენაში, ე. ი. იმ დროს, როცა „შაჰ-ნამე“ ყალიბდებოდა, სიტყვა „თაზი“ აღ-

ნიშნავს არაბს¹. ი. ა. ვულერსი² და აგრეთვე ი. თ. ცენკერიც³ ამ სიტყვას განმარტავენ, როგორც არაბის აღმნიშვნელს. თუ ლექსიკონების ამ ავტორებისა და აგრეთვე ვ. ვ. ბარტოლდის მოსაზრებითაც ვიხელმძღვანელებთ, მაშინ „შაპ ნამეს“ სპარსულ ტექსტში, სადაც სიტყვა „თაზი“ გამოდის გმირის სადაურობის აღმნიშვნელად, უნდა ვიგულისხმოთ არაბი და სადაც ამ სიტყვის (თაზის) მრავლობითი ფორმა „თაზიან“ (تازیان) გვხვდება, რომელსაც აგრეთვე ლექსიკონების ავტორები ჩვეულებრივ განმარტავენ როგორც არაბებს, უნდა ვიგულისხმოთ არაბები. აქვე შევნიშნავთ, რომ ძველ ირანულში გვხვდება ეს სიტყვა ფორმით „თაოზია“ (taozya), რომელიც ცნობილი ირანისტი ბარტოლმეის განმარტებით აღნიშნავს ერთ ხალხს⁴.

ფიქრობთ, საინტერესოა „შაპ-ნამეს“ ქართულ პროზაულ წერსიაში — „ფრიდონიანში“ როგორაა გაგებული ეს ტერმინი და მასთან დაკავშირებით, როგორაა წარმოდგენილი ზააქ ფრიდონის ომი.

სპარსული „შაპ ნამეს“ იმ ნაწილში, სადაც ზააქის ეპიზოდია მოთხრობილი, ხშირად იხმარება სიტყვა „თაზიან“. ზააქის მამა მარდას თაზი (سرداس تازی) იწოდება თაზიანის თავადად, ბატონად (سرتازیان مهتری) (نامجوی). მამის სიკვდილის შემდეგ მეფდება ზააქი, რომელიც თაზიანის შაჰად (شاه تازیان) არის წოდებული და რომელთანაც ირანიდან მიდიან დიდებულები და სახელდებულნი და აცხადებენ მას ირანის მეფედაც:

یکایک از ایران بر آمد سپاه	سوی تازیان بر گرفتند راه
شنودند کانجایکی مهتر است	پر از هول شاه ازدها پیکراست
سواران ایران همه شاه جوی	نهادند یکسر بضحاک روی
شاهی برو آفرین خواندند	ورا شاه ایران زمین خواندند

ნაწილ ნაწილ (თითო-თითოდ) ირანიდან გამოემართა ლაშქარი;
მათ გზა აიღეს არაბეთისაკენ;

ესმათ, რომ იქ ერთი მთავარია
საეცე საშინელებით, შაჰი ვეშპის სახეა.

ირანელი მხედრები ყველანი შაჰის მძებნელნი,
ერთბაშად გაემართნენ ზააქისაკენ.

სამეფო ქება შეასხეს და
ირანის შაჰი უწოდეს მას.

ამის ნაცვლად ქართულში ვკითხულობთ: „გამოვიდა ხანი და მიესმა შაპ-შარიერსა ჯიძემედ გელმწიფესა ამბავი, თუ: შენთა ლაშქართა შიგან ერთი ვეშაპი-

¹ В. В. Бартольд, История культурной жизни Туркестана. Ленинград. 1927, 24. ი. მარის ცნობით „თაზი“ სომხეთში აღნიშნავდა „თურკს“. Ю. Н. Марр, Статьи и соображения, II, Москва-Ленинград, 88.

² იხ. მისი Lexicon Persico-Latinum. I. 413.

³ იხ. მისი Dictionnaire Turc Arabe-Persan. I, 246.

⁴ Christian Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch. Strassburg. 1905, 624.

ანი ფალავანი კელმწიფე გამოჩენილა ასეთი, რომე აღამიანიცა არის და ვეშა-
პიანიცა; შას წინ მეომარი ვერვინ დაუდგების, დღეი ორსა კაცსა მოჰკლავს
და იმა ვეშაპთა საკმელი კაცის ტვინი არის; კელმწიფეობისა ტახტი და გვირ-
გვინი დაუქირავს და მესისხლეობის სარტყელი მას შენზედ შემოურტყამს,
ხვარისა და ჩინეთისა ლაშქარი მას მისდის, თავადნი და ფალავანნი მისდგო-
მიან და პირი წარმართის ზააქისაკენ უქნიათ და მისდგომიან. და ერანელ-
თაცა ასმია ზააქის მძლავრობა და უხვად გაცემა და მათცა პირი უქნია;
ერანელთა კელმწიფეთაგან თეთით თავადი თურქისტანს წასულან, წარმართი
ზააქ შაჰ-ხელმწიფედ დაულოციათ* (გვ. 372—373).

„ფრიდონიანში“ წარმოდგენილი ამ სპარსული ტექსტის შესადარი აღ-
გილი იმ მხრივ არის საინტერესო, რომ აქ სიტყვა „თაზიანი“ „თურქისტა-
ნად“ არის გაგებული.

„შაჰ-ნამეს“ სპარსული ტექსტის იმ ნაწილს რომ ჩაუკვირდეთ, რომელ-
შიც ზააქის თავგადასავალია მოთხრობილი, ცხადი ვახდება, რომ სიტყვა
„თაზიანი“ მხოლოდ არაბებს კი არ უნდა ნიშნავდეს, არამედ იგი ქვეყნისა
თუ ადგილმდებარეობის აღმნიშვნელადც გამოდის.

აქვე დავსძენთ, რომ „ფრიდონიანში“ „თაზიანი“ ერთგან ქალაქის სა-
ხელწოდებადაც არის წარმოდგენილი: „მივიდეს მას ქალაქსა, რომელსა
თაზიანი ქვიან“¹. ყოველივე ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს ის საყურადღე-
ბო მოვლენაც, რომ „შაჰ ნამეს“ სპარსულ ტექსტში თავამდე „ფრიდონის
მიერ ქვეყნის გაყოფა შეილებზედ“ (بخش کردن فریدون جهان را بر پسران),
ე. ი. თურის მეფედ აღიარებამდე, არსად არ გვხვდება სიტყვა თურქი და
თურანი.

ამ თავის („ფრიდონის მიერ ქვეყნის გაყოფა შეილებზედ“) შემდეგ
კი ეს სიტყვები (თურქი, თურანი) სპარსულ ტექსტში ხშირად იკითხება.

ამ თავში კი გარკვევითაა ნათქვამი:

دگر تور را داد توران زمین ورا کرد سالار ترکان و جین

თურს მისცა თურანის ქვეყანა,

იგი ვახადა მბრძანებელი თურქეთისა და ჩინეთისა².

ამის შემდეგ ბუნებრივად დაისმის კითხვა: თუ ფრიდონის სამფლობე-
ლოში არ შემოდიოდა თურანი (თურქთა ქვეყანა), საიდან შეეძლო ფრიდონს
იგი მისი შეილისათვის თურისათვის მიეცა? და თუ ის (თურანი) შემოდიოდა
ფრიდონის, სამეფოში, მაშინ რომელი სიტყვით არის იგი (ამ ქვეყნის სახელ-
წოდება) აღნიშნული სპარსულ ტექსტში თავამდე „ფრიდონის მიერ ქვეყნის
გაყოფა შეილებზედ“ (بخش کردن فریدون جهان را بر پسران)?

როგორც ვნახეთ, ქართველ მთარგმნელს „თაზიანი“ გაუგია თურქეთად;
ქართული პროზაული ვერსიის მიხედვით თურქეთშივე მეფეობდა ზააქი, რო-
მელსაც სხვა ქვეყნებთან ერთად მორჩილებს ირანიც.

¹ შაჰ-ნამე, II, 389.

² შაჰ-ნამე, I, 78. გამოცემა ვულფრისისა.

ფრიდონი კი, როგორც სპარსული, ისე ქართული ტექსტის მიხედვით ირანელია, რომელიც ამბობებულია ზაქის წინააღმდეგ და საბოლოოდ ამარცხებს მას. სპარსული „შაჰ-ნამეი“ და აგრეთვე ქართული პროზაული ვერსიების მიხედვით არ არის შესაძლებელი, რომ ზაქ-ფრიდონის ომი გაგებულ იქნეს ირან-თურანის ომად.

გალექსილ „ზაქიანში“ კი, როგორც ეს სწორად შენიშნა ალ. ბარამიძემ (შენიშვნები, 71), ზაქ-ფრიდონის ომი ირან-თურანის ომადაა წარმოდგენილი:

ქავამ დროშა გაიმძღვანა, გიო მოვა ყუირილითა,
თურანელთა დაუძახა: „თქვენ მამრჩებით ახლა რითა?!
არ გაგიშვებ თქვენ ცოცხალსა, თავებს დაგკრი ჩემი ჯლმითა!“
შეიბნეს და ჩამოჰყარეს, მკუდარი ყრიო, რიყე ვითა.
ქავსა, გიოს გაემარჯვა, თურქნი ყრიან ზაქისანი (84—85).

მაშასადამე, „ზაქიანი“ ამ მხრივაც შორდება „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტსა და აგრეთვე ქართულ პროზაულ ვერსიებსაც.

სპარსულ ტექსტში და აგრეთვე ქართულ ვერსიებშიც მოთხრობილია ზაქისა და მის ირგვლივ შემოკრებილ თავადთა და დიდებულთა წინააღმდეგ მკედელ ქაფას მიერ მოწყობილ აჯანყების შესახებ, რაზედაც „ზაქიანში“ ერთი სიტყვაც არაა დაძრული. ეს გარემოება, ვფიქრობთ, არ შეიძლება აიხსნას იმით, რომ გამლექსავი ძლიერ კვეცს მასალას.

მკედელ ქაფას ეპიზოდის ამოღება შეიძლება გამოწვეული იყოს იმითაც, რომ გამლექსავს, ალბათ, არ სურდა ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენლების, რომელთაც მათ უბრძანეს „ტყბილთა სიტყუთა შეწყობა, მოკლედ ამბისა თქმისანი“, გულის წყრომა დაემსახურებინა. როგორადაც არ უნდა გავფიქროთ, ეს გარემოებაც „ზაქიანის“ ლექსითი ვერსიის თავისებურებას წარმოადგენს.

დაბეჭდილი „ზაქიანის“ უკანასკნელი თავის („აქა ვათავდა ზაქის ამბავი და ფრიდონ გაქელმწიფდა“) შესახებ უნდა ითქვას, რომ იგი, ჩემი აზრით, მამუკა მდივნის კალამს არ ეკუთვნის და არც შეიძლება „ზაქიანის“ ნაწილად ჩაითვალოს¹. უფრო ბუნებრივი იქნება, რომ „ზაქიანი“ თავდებოდეს შემდეგი სტრიქონებით:

ზაქ რა ქნა არ გასმია?—ეშმაკს მიჰყუა თავის ნებით!
მან მრავალი უსამართლო თემზედა ქნა, გველის ნებით,
ვისცა გესმათ, გაიგონეთ, თქვენ იყუენით კარგის მცნებით,
თქვენ დასჯერდით თავისასა, სხვათა ნურვის ეცილებით!
ზაქის ციხე-ქალაქი ფრიდონსა დარჩა ნებითა;
მან ღმერთი არ შოიგონა, არც ლოცვით, არცა ქებითა,
ღმერთი შერიხსდა წყუულსა ჯერ ზეცით, მერმე ქუეყნითა,
ჯოჯოხეთს ყოფნა ირჩია თვითან, თავისი ნებითა (სტროფი 102—103).

„ზაქიანის“ უკანასკნელი თავი იწყება სტრიქონით—„ნარიმანს ესმა ამბავი ფრიდონ მოსულა მთიდანა“, იმ შემთხვევაში, როცა ამ თხზულებით

¹ ამის შესახებ გრცელი მსჯელობა გვექნება „უთრუთიან-საამიანის“ განხილვისას.

ნარიმანის შესახებ არაფერი ვიცით და არცაა იგი მის წინა თავებში მოხსენებული. „უთრუთიან-საამიანის“ პროზითსა (ხელნაწერები S—1594, H—921) და აგრეთვე ლექსით ვერსიებში (ხელნაწერები H—61, S—4000) კი, ნარიმანისა და მისი წინაპრების—უთრუთისა, გვარჯასპისა და ქარიმანის შესახებ ვრცელი ეპიზოდებია მოთხრობილი.

ქართულ ნიადაგზედაც გვაქვს შემთხვევები „შაპ-ნამეს“ ვერსიების ერთ-მანეთში შერევისა. ასე, მაგალითად, „ფრიდონიანს“ ზააქის ამბის დაწყებამდე შერთვია „უთრუთიან-საამიანის“ ეპიზოდები¹; ჩვენ ვიცით აგრეთვე საამის ეპიზოდების ლექსითი ვერსიის შემცველი ხელნაწერი (A—1135 (1172)), რომლის ბოლო ნაწილებს მიერთვის ადგილები „როსტომიანიდან“.

ვფიქრობთ, მამუკას „ზააქიანს“, „შაპ-ნამეს“ ლექსით ვერსიების კრებულში გაერთიანებისას, ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ გალექსილი თხზულების ნაწილი შერთვია.

ნათქვამიდან შემდეგი დასკვნები გამოგვაქვს:

ა) „შაპ-ნამეს“ სპარსული ვერსიების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, მამუკა მდივნის „ზააქიანი“, როგორც ეს სწორად აქვს აღნიშნული იუსტინე აბულაძეს, ემხრობა ფირდოუსის „შაპ-ნამეში“ მოთავსებულს ზააქის შესახებ ეპიზოდს (ვერსიები, I, XI), თუმცა „ზააქიანსაც“, მსგავსად ქართული პროზაული ვერსიებისა, დასჩენია „შაპ-ნამეს“ ჩანართებიანი ტექსტების კვალი, რაც ზააქის ჯიშმდთან და შემდეგ აფთიონთან წარმოებული ომების გადმოცემაში გამოიხატება.

ბ) მამუკა მდივანი საქართველოში დარჩომილი ზააქის შესახები ძველის-ძველი ამბის („საქართველოს ეს ამბავი დარჩომილია ძველის ძველი“) გვერდით ზააქის ამბის შემცველ ლიტერატურული ძეგლის არსებობასაც მიუთითებს („ვისცა გიკითხავთ ამბავი, თქუენც ჰხედავთ გაუწყობელსა“).

საფიქრებელია, მას ხელთ ჰქონოდა, როგორც საერთო გეზის მიმცემი ლიტერატურული წყარო, „შაპ-ნამეს“ პროზაული ვერსიიდან („ფრიდონიანიდან“) გამოყოფილი, ზააქის ამბებით დამთავრებული ნაწილი, დროდადრო ზააქის ამბის ქართული ვერსიების (და მათ შორის „უთრუთიან-საამიანში“ გადმოცემული ვერსიის) გავლენით ცვლილებაგანაცადი ვერსია, რომელიც, შესაძლებელია, „ზააქიანის“ სახელითაც კი დადიოდა ჩვენში; მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ „ზააქიანი“ ასეთად შემუშავებული ძეგლის სიტყვისიტყვით გალექსებას წარმოადგენს.

მამუკას დროს ზააქის შესახები ეპიზოდები როგორც ლიტერატურული წყაროებით, ისე ზეპირი თქმულებებითაც სხვადასხვაგვარი სახით ყოფილა გავრცელებული ჩვენში. „ზააქიანის“ გამლექსავ პოეტს, როგორც ეს მისი საერთო ლიტერატურული მუშაობიდან ჩანს, ცოდნია ზააქის ამბის ქართული ვერსიები (ზოგიერთი ტექსტი მას საკუთარი ხელით გადაუწერია კიდევ) და, თავისთავად ცხადია, მას ამ ვერსიების გავლენა უნდა განეცადა. მამუკას „ზააქიანი“ ზააქის ამბის ქართული ვერსიების შეჯამებას უფრო წარმოადგენს, ვიდრე რომელიმე პროზაული ტექსტის გალექსებას. ამიტომაცაა რომ, მასში მოთხრობილი ამბავი ერთ შემთხვევაში (ზააქის გლოვის მომენტში)

¹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, II, 37—40.

„უთრუთიან-საამიანს“ ემხრობა, მეორეში (არმელ-ქარმელის ამბის გადმოცემაში) „ფრიდონიანს“ და მესამეში (ზააქ-ფრიდონის ომის ირან-თურანის ომად გაგებაში) არც ერთსა და არც მეორეს.

გ) ზააქის ამბის ქართულ პროზაულ ვერსიებში ნაწილობრივ არის ცდა, ალბათ, ამ ვერსიების შემქმნავეებელთა განსხვავებულ რელიგიურ შეხედულებათა გამო, სპარსულ ტექსტში მოთხრობილი ცალკეული რელიგიური მომენტების დაფარვისა. „ზააქიანში“ ეს ცდა უმაღლეს მწვერვალს აღწევს; მასში, როგორც ეს თავის დროზე იყო აღნიშნული კ. კეკელიძის მიერ (ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 301), შეტანილია ქრისტიანული რელიგიის მომენტები. „ზააქიანი“ ამ მხრივ გაქართულებულია.

დ) „ზააქიანი“, როგორც ამაში მისი საერთო ლიტერატურული ხასიათი გვარწმუნებს, ზააქის ამბის ქართული ვერსიების შესწავლის ნიადაგზე შემუშავებული ქართული ლიტერატურის ორიგინალური ძეგლია.

მართალია, „ზააქიანი“, რომელშიც აქა-იქ გაუმართავი სტრიქონები და ერთი და იგივე მნიშვნელობის შემცველი სიტყვები გვხვდება რითმებად, ვერ ჩაითვლება მაღალი მხატვრული ღირებულების ნაწარმოებად, მაგრამ მისი ხაერთო ლიტერატურული და მეცნიერული მნიშვნელობა დიდია, როგორც „შაპ-ნამეს“ მოთხრობილ ამბავთა შორის ერთი საუკეთესო ამბავთაგანის (ზააქის ამბის) ქართული ლექსითი ვერსია, რომლის შემუშავების დროსაც პოეტი მანუკა მდივანი, აჯამებდა რა ზააქის შესახებ ამბის ქართულ ვერსიებს, შესაძლებელია, როგორც დამხმარე ლიტერატურულ წყაროს, იყენებდა ზააქის ამბის ჩვენთვის დღემდე უცნობ ქართულ ვერსიასაც.

„როსტომიანისა“ და „ზააქიანის“ გარდა, კიდევ არსებობს ამათგან განსხვავებული „შაპ-ნამეს“ ქართული ლექსითი ვერსია, რომელსაც ჩვენ „უთრუთიან-საამიანს“ ვუწოდებთ.

აღნიშნული თხზულების პირველი ნაწილი დაუბეჭდავია. იგი შემონახულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის H—61 და S—4000 ხელნაწერებში, ხოლო მეორე ნაწილი კი დაბეჭდილია „შაპ-ნამეს“ ქართული ვერსიების პირველ ტომში (გვ. 39—297).

მეცნიერებაში დადგენილია, რომ „უთრუთიან-საამიანის“ ლექსითი ვერსია წარმოადგენს გალექსივას „უთრუთიან-საამიანის“ პროზითი ვერსიისას, რომელიც საქ. სახელმწიფო მუზეუმის S—1594 და H—921 ხელნაწერებშია წარმოდგენილი. ჩვენ, „შაპ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსიების მიმოხილვისას, საუბარი გვექნება „უთრუთიან-საამიანის“ სპარსულ წყაროზედაც, რომელსაც, თავისთავად ცხადია, ამ თხზულების ლექსითი ვერსიაც უკავშირდება (თუმცა არა უშუალოდ).

II. პრაქტიკული ვერსიები

II. პროზოდოი პარსიები

1. ფრიდონიანი „ფრიდონიანი“ „შაპ-ნამეს“ ქართულ პროზაულ ვერსიებს შორის ყველაზე ახლოს დგას ფრიდონის თხზულების შესაფერ ნაწილთან. შინაარსის თვალსაზრისით ამ ვერსიაში გადმოცემულია ყველაფერი ის, რაც „შაპ-ნამეშია“ მოთხრობილი ზააქისა და ფრიდონის შესახებ, მაგრამ განსხვავებანი, რითაც ქართული ტექსტი ხასიათდება, არ გვაძლევს იმის უფლებას, რომ იგი „შაპ-ნამეს“ ძირითადი ტექსტის ზედმიწევნით თარგმანად მივიჩნიოთ.

ჩვენს ტექსტს; როგორც ეს კვლევა-ძიებით დასტურდება, საფუძვლად სპარსული „შაპ-ნამეს“ სახეცვლილი ვერსია უდევს.

ქართული ვერსია დაწყებული პირველი თავიდან— „აქა ამბავი დასაწყისი ზააქისი“ და ასე მიყოლებული თავამდე— „აქა სალიმისაგან სმენა და თურის მოკლვა და ლაშქართა ამოწყვეტა“, წარმოადგენს „მეფეთა წიგნში“ მოთხრობილი ამბების მიახლოებულ გადმოცემას, ალაგ-ალაგ სპარსული ტექსტის სიტყვასიტყვით თარგმანსაც, ხოლო შემდეგ ნაწილში მოთხრობილი თავები: ა) „აქა სალიმისაგან სმენა და თურის მოკლვა და ლაშქართა ამოწყვეტა“, ბ) „აქა ომი ნარიმანის შეილის საამისა და ჯუნდა დევსა“, გ) „აქა ომი საამისა და შადიდისა“ და დ) „აქა გორასპისა და ბაქჯარ დევსა ომი“, სრულიად უცნობია „შაპ-ნამეს“ სპარსული ძირითადი ტექსტისათვის¹.

აღნიშნული თავები ქართულ ვერსიაში ბუნებრივ თავებად არის წარმოდგენილი; ისინი შეკავშირებულ-შესისხლხორცებულია მთელ ვერსიასთან და, ამრიგად, მის ორგანულ ნაწილებს წარმოადგენენ.

ასე, მაგალითად, თავში „აქა სალიმისაგან სმენა და თურის მოკლვა და ლაშქართა ამოწყვეტა“ მოთხრობილია იმ დარდისა და მწუხარების შესახებ, რასაც განიცდის სალიმი, როცა შეიტყობს თურის მოკვლისა და მისი ლაშქარის ამოწყვეტის ამბავს.

მის წინ იკრიბებიან სახელდებულნი თავადნი და სალიმს აიძულებენ „ტელმწიფეო, შენ იგი ხარ გაგულისებული, რაზეთა შიგან სისხლსა ჯეონი-

¹ უკანასკნელი სამი თავის ზედმეტობა ადრევე იქნა შენიშნული აღ! ბარაშიძის მიერ (ნარკვევები, II, 44).

საებრ აღენ. ლაშქარნი გყვანან უანგარიშო, მოწონებულნი ამჯრიანნი და გულაანნი. არ გამართებს შეპირება. მტერის საქმისათვის და ძმის სიკვდილისათვის ნუ დაიღრუჯ, ყველაი სიკვდილისათვის შობილვართ. ამა სამს დღეს მოვისვენოთ და ლაშქარნიცა შემოვიცადნეთ; ფალავანს გმირსა საფადარსა შადიდსაცა მოსვლა და თქვენი შეელა უთქვამს, იგიცა დიდით ლაშქარი მოვა, თვით მისი მეომარი ქვეყანაზედა არ გამოჩნდების¹.

სათადარი შადიდი აქ პირველად არის ნახსენები. შემდეგ კი, როცა მანუჩარი კლავს ზააქის ნათესავს გაგოს, გარემოება, რაც ირანელებში დიდ სიხარულს იწვევს, ხოლო თურანელებში დიდ მწუხარებას, ისევ იკრიბებიან სალიმის წინ სახელდებულნი გაგოსათვის მტირალნი და მოელიან პილოტანი შადიდის მოსვლას.

მართლდაც, „ყარაული მახარობლად მოვიდა და ამბავი მოართო სალიმს, ვითა: „ნულარას შეიწყენთ, გულამოდ იყვენით! დიდითა ლაშქრითა მოვიდა სათადარი შადიდ, ჰყვანან მრავალი დროშოსან-საგდებლოსანი საომრითა დაკაზმული ქარქისანით და საგსარით მეომარნი დევნი“².

შადიდის მოსვლა თურანელებში იწვევს დიდ სიხარულს. ამ თავის. („აქა ომი ჯელმწიფისა მანუჩარისა და გაგოსი ზააქის ნათესავისა“) დასასრულს ჩვენ ვეცნობით აგრეთვე ჯუნდა დევსაც:

„ერთი დევი იყო—სახელად ჯუნდა ერქვა—შადიდის ლაშქართ შიგან მეომარი და გულაანი. წადგა ჯელმწიფეს წინა და თარმანი იფხოვა, ვითა: „ხვალე მე ვარ ერანელთა ფალავანთა მეომარი, რაზმი დაეფრიწო. მათსა სათადარსა თავი მოგკვეთო და აქა მოგართო“. ხელმწიფემ შადლობა უბრძანა: „ფალავანო, ეგე შენი წესი არის!“ დევმან თავი მიწასა დასდვა და ტახტსა წინა აკოცა. ჯუნდა გამოვიდა და საომართა კაზმიდა“³.

ამის შემდეგ სრულიად ბუნებრივი ხდება ნარიმანის შვილის საამის ომი ჯუნდა დევთან. საამისაგან ჯუნდა დევის დამარცხება და სიკვდილი. აგულისებს შადიდს და მიდის საამის მოსაკლავად. ფალავანი საამი შადიდსაც კლავს. შადიდის სიკვდილი კი, თავის მხრით, იწვევს ბაქჯარ დევის გაგულისებას, რომელიც ომს მართავს ირანელ ფალავან გორასპთან. გორასპი კლავს ბაქჯარ დევს.

ეს ოთხი თავი, რომლებიც ჩვენ აქ დავასახელებთ და რომელთა შინაარსსაც სპარსული „შაჰ-ნამეს“ ძირითადი ტექსტი არ იცნობს, ორგანულ ნაწილებად ქცულან ქართული ტექსტისათვის, რის გამოც მისი ბოლო ნაწილის სხვა თავებშიც ცვლილებებია შესული.

შადიდი, ჯუნდა დევი. ბაქჯარ დევი და სხვა, სპარსული „შაჰ-ნამეს“ შესაფერ. ნაწილში არ იხსენიება.

საამისა და გორასპის ასეთი სახის ბრძოლები ჯუნდა დევთან, შადიდთან და ბაქჯარ დევთან, როგორც ეს წარმოდგენილია ქართულ პროზაულ ვერსიაში, არ იცის სპარსულმა ბექდურმა ტექსტებმა. ეს გარემოება ასხვავებს

¹ შაჰ-ნამე, II, 426.

² შაჰ-ნამე, II, 431—432.

³ იქვე, 432.

ძირითადად ქართულ პროზაულ ვერსიას „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ტექსტის შესაფერ ნაკვეთთან.

აღსანიშნავია აგრეთვე თავისებურებანი, რომლებიც ასხვავებენ თუ აშორებენ ქართული პროზაული ვერსიის სხვა ნაწილებს სპარსულ ტექსტთან. ამ თავისებურებათა შორის საგულისხმოა: ა) ზოგიერთი თავისა თუ ადგილის უფრო ვრცლად გადმოცემა, ან მასში ისეთი მომენტების შეტანა, რაც სპარსულ ტექსტში არ გვხვდება:

ქართულში ვრცლად და განსხვავებულად არის მოთხრობილი ზაჰის ურთიერთობა ჯიმშედ ხელმწიფესთან. სპარსული „შაჰ-ნამეს“ მიხედვით, არავითარი ომი არ იმართება ამ ორ ხელმწიფეთა შორის. ჯიმშედს არ შეუკრებია ლაშქარი ზაჰის საწინააღმდეგოდ და არც შეეძლო შეეკრიბა იგი, რადგანაც მას მეფობის უკანასკნელ წლებში სრულიად ჩამოშორდა ხალხი და ლაშქარიც. სპარსული ტექსტი მარტივად გადმოსცემს ჯიმშედის გაქცევის ამბავს. ქართულით კი ჯიმშედისა და ზაჰის ლაშქართა შორის ფიცხელი ომი იმართება. ომში მარცხდება ჯიმშედის ლაშქარი, რის შედეგადაც ზაჰი დაეპატრონება ჯიმშედის ტახტს¹.

სპარსულ ტექსტში თავი ფრიდონის დაბადების შესახებ (اندر زادگاه خود) იწყება ცნობით ბედნიერი ფრიდონის დაბადებისა, რაც ზაჰის სიზმრის ზმანებიდან დიდი ხნის შემდეგ ხდება; ლააარაკია ფრიდონის მამის (აბთინის) შესახებ, რომელსაც შეკრულს მოიყვანებენ ზაჰთან. შემდეგ მოდის ფრიდონის აღზრდის ამბავი.

ქართული ტექსტის მიხედვით კი ფრიდონის დაბადების ამბავი იწყება აფთვიონისა და მისი ცოლის ფრანგის დახსნათებით. შემდეგ ლაპარაკია ფრიდონის დაბადებაზე. აფთვიონი „შაჰ-ნამეში“ გადმოცემული ჩვეულების თანახმად შეკრებს მოაბადთა და მეცნიერებს ახლად დაბადებულის ბედის გამოსაცნობად.

მოაბადნი სხვათა შორის მოახსენებენ აფთვიონს იმასაც, რომ ახლად დაბადებული „ვეე შენი შვილი დაიჭირავს ერან-ხეარისა ქვეყანასა, თურქეთისა და ჩინეთისა ტახტსა და გვირგვინსა ზედან დაჯდების. ზაჰის უსამართლობისაგან გასწმენდს ქვეყანასა [და] დასცლას“².

შემდეგ მოდის აფთვიონისაგან თავის ცოლისადმი სიზმრის თხრობა, რომ იგი „ვეეშაპიანას წარმართს ზაჰს არ შორჩება“ და იძლევა დარიგებას, თუ მისი სიკვდილის შემდეგ ფრანგმა როგორ უნდა აღზარდოს შვილი. ამის შემდეგ აღწერილია ბძოლა აფთვიონსა და ზაჰის ლაშქართა შორის. ბძოლის დროს აფთვიონის ლაშქარნი დაიჯოცნეს, და ეფთვიონი ჩამოაგდეს; დაკოდილი და შეკრული ზაჰს წინაშე აიიყვანეს იგი თემურაზის შვილი“³.

სპარსული „შაჰ-ნამე“ არ იცნობს ოს აფთვიონისა და ზაჰის ლაშქართა შორის.

ქართულ ვერსიაში ზაჰის დახასიათებისათვის ნათქვამია:

¹ ამ ეპიზოდის შესახებ ვრცლად მოვისაუბრებთ „უთრუთიან-საამიანის“ განხილვისას.

² შაჰ-ნამე, II, 381.

³ იქვე, 382.

„ღღეში ათი ათასი ბედაურის ცხენით ნადირობად გავიდეს, მრავლითა ავაზითა ინადიროს, და მფრინველნი მოუტევიან და მას ზედან შეექცოდინან. ნადიმი, სმა და ლხინი უყვარდის და საბოძეარისა გაეცემა ღიად იცოდის.

ღღესა ერთსა ფალავანი ზააქ სავარდეს შიგან ნადიმად იჯდა და მისნი თავადნი მის წინ უსხდეს, ეამად საწუთროსა გააგებდეს და ლალისფერს ლვინოს სმიდეს, მოშაით-მგოსნები თამაშობდეს და მუტრიბნი იმღერდეს“ (გვ. 369).

ეს ადგილი არ არის სპარსულ ტექსტში.

ჩვენნი ვერსიის სხვა თავებშიც დაიძებნება ადგილები, რომელთა შესატყვისი ან მსგავსი სპარსულ ტექსტში არ მოიპოვება.

სპარსულში იკითხება:

جوان نیکدل بود پیمانش کرد چنان کو بفرمود سوگند خورد
که راز تو با کس نگویم زبن ز تو بشنوم هر چه گوئی سخن

ქაბუქი გულკეთილი იყო, შეჰფიცა მას,
იმგვარად, როგორც უბრძანა მან:
შენს საიდუმლოს აროდეს არავის გაუმეღავენებ,
შენგან შევისმენ, რასაც იტყვი¹.

ქართულში ამის საბადლოდ იკითხება: „რა ფალავანმან ვაემან მოისმინა, უმარწვილისა გული მოსტყუვდა და დაუჯერა, და საშინელი ფიცით შეჰფიცნა, ვითა: „ღღემან ნათელმან და ბნელმან ლამემან, მზემან და მთვარემან, ცეცხლმან და წყალმან, თემან საწუთროსა ჩემისამან, რაცა სთქვა, არაოს გაგამეღავენოთ და, რაცა შენი საუბარი იყოს, ყოველივე გაგითაოთ და ნება შენი ჩვენ გავისრულოთ“ (გვ. 369).

ამა თუ იმ ადგილის ასეთი სახის შეკეთება-გაფართოებით წარმოდგენა იშირია ქართულ პროზაულ ვერსიაში, რომელთაგან ერთსაც აღვნიშნავ.

ზააქის მამის ბალის—წალკოტის შესახებ სპარსულში წერია:

میر آن بادشاه در اندر سرای یکی بوستان بود بس دلگشای

იმ ფაღიშაჰს სასახლეში
ერთი ბალი ჰქონდა გულის დამტკბობი მეტად².

ქართულში ამის სანაცვლოდ იკითხება: „ზააქის მამისა წალკოტი იყო შევნიერი, სამოთხისა მსგავსი. გარე მოვლიდეს ზღუდენი მარმალისა, ორგნით მაგარნი კარნი ებნეს ბასრის რკინისანი, ტილისმითა მორთული. ფერად-ფერადითა ყვაელითა და ხევნარითა შემკობილი. ამოდიოდა წყარონი, მოცინარი, ავითთა მოკაზმული ვარდის წყლითა საგუბარი. ორი ოქროსა ვეშაპი ეხვივის ტილისმითა შეკაზმული, პირითა ვარდის წყალი გამოსდიოდა; იგი ტბა მით აივსებოდა და ცუდ-მაშვრალი ბრუნედა, წყალსა ვარდიანსა აფრქვედა და სურნელობისა სულითა იგი წალკოტი აივსებოდა. ტურფა

¹ ნაქ-ნამე, I, 29, გამოცემა ველურისა.

² იქვე, 29.

საჩრდილო ხევნარი დარიგებულნი: ნარინჯი, თურინჯი, ბია და ვაშლი, „ბაკამი და ნარგისი“ (გვ. 370).

ქართულ ვერსიაში ზააქის მამის წალკოტის აღწერა პოეტური სურათებითა და მოხდენილი მხატვრული ფერებითაა შესრულებული.

ბ) ადგილების გადასმა. სპარსულის მიხედვით ზააქი ჯიმშედის ტახტის ხელში ჩაგდების შემდეგ დაექმბს ჯიმშედს და იქვეა გადმოცემული, რომ მას (ჯიმშედს) ასი წლის შემდეგ იპოვნიან ჩინეთის ზღვაში და ხერხით გახერხავენ. ამას მოსდევს ჯიმშედის დების ამბავი.

ქართულით კი ზააქს, ჯიმშედის დამარცხებისა, მისი ტახტისა და ქონების დაპატრონების შემდეგ მოჰგერიან ჯიმშედის დებს შაჰრინაზსა და არნავაზს. ამის შემდეგ არის მოთხრობილი, რომ „ზააქ ეძებდა ყოველსა ქვეყანასა ჯიმშედ ქელშწიფესა“ და რომ ასი წლის შემდეგ ჯიმშედს ჩინეთის ზღვაში იპოვნიან და ზააქის წინაშე შეკრულს მოიყვანებენ, რომელსაც ზააქი „შუა ხერხითა გაახერხებინებს“ და საწუთროს გამოასალმებს.

ადგილების ამგვარი გადასმით ქართული ვერსია „შაჰ-ნამეს“ შინაარსის გადმოცემის თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, არაერთარ დაბრკოლებას არ განიცდის, მაგრამ ეს მოვლენა (ადგილების გადასმა), მაინც უნდა იქნეს აღნიშნული, რადგანაც ქართულს იგი მთელ რიგ შემთხვევებში ახასიათებს.

ჩვენნი ძეგლი საკუთარ სახელთა გადმოცემის თვალსაზრისითაც იპყრობს ყურადღებას.

აღ. ბარამიძემ აღნიშნა, რომ „არვანდის წყალი“ გადმოცემულია „ემანდისა ზღუად“, რომ ფრიდონის ძმა „ქიანუში“ ატარებს „თაშონის“ სახელს და რომ „ფორმაჟე, ფრიდონის მეორე ძმა, იწოდება „აშთარად“¹.

ქართულ ტექსტში იკითხება საკუთარი სახელები, რომლებიც შეცვლილ-გადასხვაფერებული სახით არის წარმოდგენილი და აგრეთვე ისეთი სახელებიც, რომლებიც სპარსულ ტექსტში არ გვხვდებიან.

ასე, მაგალითად, ერაჯის ერთ ცოლს სპარსული ტექსტის მიხედვით ეწოდება მაჰათრიდ (ماه آفرید). ქართულით კი „შაჰერიდ“ (დაბეჭდილია „მაჰერიდ“), რაც იმას მოწმობს, რომ აქ პირველად ყოფილა იგივე, რაც სპარსულში, ე. ი. მაჰათრიდ ან მაჰერიდ, რაც შემდეგ ასოების „ბ“-სა და „შ“-ს და „ჟ“-სა და „ფ“-ს მოხაზულობის მსგავსების ნიდაგზე ასო „ბ“ გადაკეთებულა „შ“-დ და „ფ“-ჟ“-დ, რის გამოც სახელი „მაჰერიდ“ გადაკეთებულა „შაჰერიდად“.

საკუთარ სახელთა ჩართვას უნდა მიეწეროს ის გარემოება, რომ ქართულ ტექსტში ჩვენ ვხვდებით ვინმე „ჯუნდალს“, რომელიც ზააქის მხარეზე იბრძვის აფთიონთან ბრძოლის დროს. შემდეგ კი „ჯუნდალ“ ფრიდონის ფალავნად გვხვდება, რომელსაც ხელმწიფე თავისი ვაყების საცოლეთა საძებრად გზავნის. ქართული ტექსტით ისეა წარმოდგენილი, რომ თითქოს საქმე გვაქვს ორ ფალავანთან, ორ ჯუნდალთან: ერთი—ზააქის მხარეზე დგას, მეორე—ფრიდონის ფალავანია. სპარსული ტექსტი კი იცნობს მხოლოდ ერთ ჯუნდალს—ფრიდონის ფალავანს.

¹ ნარკვევები, II, 43.

ქართული ტექსტის მიხედვით ფრიდონთან გაგზავნილი საღიმისა და თურის მოციქულის სახელია „ყარხამ“. სპარსულ ტექსტში მოციქულს სახელი არა აქვს.

სხვა მაგალითების წარმოდგენაც შეიძლებოდა, მაგრამ აღნიშნულიდანაც ცხადი ხდება ჩვენი ტექსტის ამ მხრივი თავისებურება.

ქართული ტექსტის სხვაობანი, როგორც ეს აღნიშნული აქვს აღ. ბარამიძეს (გვ. 44), ქართველი მთარგმნელის ხელში მყოფი სპარსული ტექსტის ვარიანტული თავისებურებებით უნდა აიხსნას.

ხელნაწერების სახით არსებობენ „შაჰ-ნამეს“ ისეთი ტექსტებიც, რომლებშიც მოიპოვება „შაჰ-ნამეს“ ქართულ პროზაულ ვერსიაში („ფრიდონიანში“). წარმოდგენილი ზედმეტი თავებისა თუ ადგილების მსგავსი ან შესაღარი ადგილები, როგორცაა ჯიმშედისა და ზააქის ომი, საამისა და შადიდის ომი და სხვა მისთანანი.

სპარსული „შაჰ-ნამეს“ ასეთი ტექსტები, თავის მხრივ, წარმოადგენენ შერყენილ ტექსტებს, რომელთაც ეპოთა ვითარებაში ერთოდა ცალკეული ეპიზოდებისა და ადგილების სახით მთელი რიგი ნაწილები „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებებისა. ასე, მაგალითად, ჩვენს ვერსიაზე შეინიშნება „საამ-ნამეს“ გვიანდელ ვერსიებში გადმოცემული ეპიზოდების გავლენათა კვალი.

„საამის წიგნში“ საკმაოდ ვრცელი ეპიზოდებია მოთხრობილი საამისა და დასავლეთის ხელმწიფის შადიდის და აგრეთვე მისი შვილის შადიდის ბრძოლებისა.

საამის მიერ შადიდის მოკვლა „საამის წიგნში“ ასეა გადმოცემული:

شديد بن شداد بر بالای تخت زنده فیلی نشستہ و علم سپاہ بر سر
افراشته و چون های هوی دلیران خون آشام بگوش او رسیده دانست
که شبخون زده اند و از تخت فیل بزیر آمده و بر مرکب شده و دهند
سپاہ ایرانرا محکم گرفته و بسیاری از دلیرانرا بقتل آورده و چون در
قلب سپاہ رسیده و چشم سام بر طرفه ازدهای افتاده دیده گه
بیدادی میکنند و نعره از جگر بر کشیده و گفت ای پدر سوخته چه
بیداد میکنی بر جای خود قرار بگیر و نهب برغراب موشی داده
سر راه بر او گرفت که شدید نا بکار لخت شدادی را حواله فرق سام کرده
و آن شیر بچه هم گرشاسبوار پنجه ببازیده دست او را گرفت و تیغ از
دست او بیرون کشیده و چنان بر کمرش زده که مثل خیار تر بدو
نیم کرده

„შადიდი შვილი შადიდისა ერთსა დიდსა სპილოსა ტახტსა ზედა დამსხ-
დარიყო და შეი ალამი აღეშარათა. როცა სისხლისმსმელ გულოვანთა ხმაუ-
რი მოესმა, მიხედა, რომ ღამის იერიში დაწყებულიყო, სპილოს ტახტიდან
ძირს ჩამოვიდა, ცხენზე ამხედრდა, ირანის ლაშქარს მძიმედ შეუტია და

ბევრი გულოვანი ჩანოყარა. ჯარის შუა ნაწილს რომ მიატანა, იგი ევშაპი საამმა დაინახა, ერთი მაგრად შეჰყვირა: „შენ მამა დამწუარო, რა უსამართლობას ჩაღიხარ, თუ შეგიძლია გამაგრდი“, გააქროლა ცხენი და შადიდს გზა გადაულობა.

არანზადა შადიდმა შადადისეული ლახტი საამის დასაკრავად შენართა, მაგრამ იმ ლომის ლეკვამაც გერშასთისეული ტორი შეათამაშა, შადიდს ხელი დაუჭირა, ხმალი გამოსტაცა, წელზე შემოკრა და კიტრივით ორად გაწყვიტა¹.

„ფრიდონიანში“ ვკითხულობთ: „გაგულისებულმან სპილონან ვითა ერთმანერთსა მიმართეს და შუბები შეალეწეს. მათი ძგერება გორთა ძგერებას გვანდა, და აბჯართ ზედა მძიმე ლახტთა ცემა ცის ქეხასა უმაღლე იყო. სალამომდინს სცემდეს და იბრძოლეს, რომე ვერა რომელმან აჯობა. საამ ეგრე თქვა: „რას დევისა ნაშობს გარდავეკიდე? ნეტარ იქნების, ამის კანგისაგან ვითა დავექსნა! არის მწე მზისა და მთვარის დამბადებელი ღმერთი“.

ანაზლა შადიდ ამოიწვავდა მისი კრმალი, შაგი ღრუბელი ვითა მოუქნია; საამ ფარი იფარა; ჰკრა და ფარი ორად გაუჟვეთა და კრმალიც გაუტყდა. რა საამის ფარი შადიდ ორად გაკვეთილი ნახა, ერთობ გაგულოანდა. ქარმან ვითა კიდევ შემოუტევა და მძიმე ლახტი გარდაჰკრა, და ვერა ავნო რა.

მერმე გაგულისდა საამ, სამანდი გაუყენა და ნავარდი შემოუარა გარეადიდა ღმერთი და კელმწიფისა სახელი აქსენა. ცანან ვითა იქეხნა, შემოუტივა და მოუქნია კრმალი, და დაკრა მუზარდსა ასეთი, რომე მკერდამდინს გაუპო; ცხენისაგან ჩამოვარდა და მისნან სიდიდემან და სიმძიმემან მიწა შეძრა; მიწასთან გაასწორა, სისხლსა და მტვერსა შიგან გარივა“ (გვ. 434—435).

ასეარაა, რომ ჩვენს ვერსიაშიც, საფიქრებელია, „შაპ-ნამეს“ ლექსითი ვერსიებიდან შემოკრილა „საამ-ნამეში“ მოთხრობილი ბრძოლების კვალი.

„შაპ-ნამეს“ ზოგი სპარსული რედაქცია სალიმისა და თურის წინააღმდეგ მანუჩარის ლაშქრობის ეპიზოდებს აფართოებს. ეს გაფართოება ხდება „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებებიდან („საამ-ნამედან“, „გერშასფ-ნამედან“ და სხვა) ცალკეული ეპიზოდების შემოერთებით. ამ გზით ჩვენს ვერსიაშიც „საამ-ნამეს“ ეპიზოდების გვერდით გაჩენილა ადგილები „გერშასფ-ნამედან“. აქ მოთხრობილი გორასპისა და ბაქჯარ დევის ომი სხვა არაფერია, თუ არა „გერშასფ-ნამეს“ ვერსიებში გადმოცემული და აქედან „შაპ-ნამეს“ ტექსტებში გადასული გერშასფის დევებთან ბრძოლის ერთი ეპიზოდთაგანი.

გარდა ამისა, „შაპ-ნამეს“ ტექსტებს, ამა თუ იმ ეპიზოდის შეესება-გავრცობის მიზნით, სხვადასხვა მელეჟსე-გადამწერლებიც უმატებდნენ მთელ რიგ ადგილებს, როგორცაა აფთიონისა და ზააქის, ჯიმშედისა და ზააქის ბრძოლების გაფართოება და სხვა მისთანანი, რის გამოც თანდათან სხვაფერდებოდა „შაპ-ნამეს“ პირველადი სახე. ჩვენს პროზაული ვერსიაც ამგვარად სახეცვლილი „შაპ-ნამეს“ ტექსტზეა დამოკიდებული.

¹ საქ. მუზეუმის მუს. ფონდის ხელნაწერი № 462, ფ. 68^ა.

დასკვნა: ა) „შაპ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსია („ფრიდონიანი“) მონდინარეობს სპარსული „შაპ-ნამეს“ ისეთი სახის ვერსიიდან, რომელსაც ჩართული ჰქონია „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების ცალკეული თავები და ადგილები, რის გამოც სპარსულ „შაპ-ნამესთან“ (მხედველობაში მაქვს ბექდური გამოცემები) შედარებით ქართული ზედმეტი ნაწილების შემცველია.

ბ) ჩვენი ვერსიის შინაარსისა და ჩანარების საერთო ხასიათის გათვალისწინება გვარწმუნებს იმაში, რომ მისი წყარო („შაპ-ნამეს“ სპარსული ვერსია, რომელზედაც ჩვენი ძეგლია დამოკიდებული) მე-15 საუკუნეზე ადრე არ უნდა ყოფილიყო შემუშავებული.

გ) მხატვრული ადგილების თვალსაზრისით ჩვენი ტექსტის მრავალფეროვნება იმაზე მიგვიჩივებს, რომ იგი ლექსით ვერსიაზეა დამოკიდებული და არა პროზითზე, სადაც ჩვენ, ისიც იშვიათად, მკრთალი პოეტური ფერები გვხვდება.

დ) პროზაული ვერსია, სხვა ქართულ ვერსიებთან შედარებით, სწორად გადმოსცემს ყოველივე იმას, რაც ფირდოუსის „შაპ-ნამეს“ შესაფერ ნაწილშია მოთხრობილი. ამიტომაც მასში გადმოცემული ზაქა-ფრიდონის ეპიზოდის ციკლებით უფრო სანდოა, ვიდრე სხვა, „შაპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში წარმოდგენილი ზაქისა და ფრიდონის შესახები ამბები.

ე) ქართული პროზაული ვერსია მიუხედავად იმისა, რომ იგი, როგორც ითქვა, „შაპ-ნამეს“ სახეცვლილი ტექსტიდან მომდინარეობს, ქართული ლიტერატურის საყურადღებო ძეგლთაგანია. მას, როგორც ფირდოუსის ქმნილების დასაწყის ნაწილთან ახლო მდგომ ვერსიას, თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს „შაპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებს შორის.

2. უთრუთიან-სააჰიანი. ნაწარმოები, რომელსაც ჩვენ „შაპ-ნამეს“ ერთ-ერთ ვერსიათაგანად ვთვლით, ქართულ მეცნიერულ ლიტერატურაში სხვადასხვა სათაურით არის ცნობილი; იუსტინე აბულაძე მას „საამიანს“ უწოდებდა¹, ალ. ბარამიძე — „უთრუთიან-საამიანს“², ხოლო კ. კეკელიძე კი „ფრიდონიან-საამიანს“³.

თითოეული ამ სათაურთაგანის გამართლება შეიძლებოდა იმ შემთხვევაში. რომ ამ ნაწარმოების საერთო სახე აქ გამოყვანილი რომელიმე ერთი (ან ორი) გვირის სახელით მისი სახელწოდების განსაზღვრის შესაძლებლობას იძლეოდეს, როგორც ეს ხშირად შესაძლებელი ხდება დამთავრებული სახის ანა თუ იმ მხატვრული ნაწარმოებისათვის, რომლის შემადგენელი ნაწილები მისი მთავარი გვირის (ან გვირების) ირგვლივ ტრიალებენ.

ამ თხზულებაში შემავალი ეპიზოდები კი არ იყრიან თავს გარშემო ერთი ან ორი გვირისა, რომლის სახელით (ან რომელთა სახელებითაც) შესაძლებელი იყოს ამ ნაწარმოების დასათაურება, არამედ ისინი (ცალკეული ეპიზოდები) გადმოგვცემენ ამბებს სხვადასხვა მეფეთა და ფალავანთა, რომელ-

¹ შაპ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, თბილისი, 1916, XIX.

² ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, 81.

³ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1941, 293.

თავან ერთის ან ორის მთავარ გვირად თუ გვირებად გამოყოფა შეუძლებელი ხდება.

აქ უთრუთს ცვლის გვარჯასპი, გვარჯასპს—ქარიმანი, ქარიმანს—ნარიმანი, ნარიმანს—საამი და ყველა ესენი, ცალ-ცალკე, ირანის მეფეთა (თამურაზის, ჯიმშედის, ფრიდონისა და მანუჩარის) ფალაენებად გამოდიან. ამავე დროს აღნიშნული ვერსია დამთავრებული სახით არ არის წარმოდგენილი ჩვენს მწერლობაში¹. საფიქრებელია, რომ იგი სრული სახით არც ყოფილა გადმოთარგმნილი.

თხზულების ლექსითი რედაქციის წინა ნაწილს (შემონახულს H—61-სა და S—4000 ხელნაწერებში) „უთრუთიანს“ უწოდებენ, ხოლო მეორე ნაწილს (დაბეჭდილს ი. აბულაძის მიერ „შაჰ-ნამეს“ I ტომში, გვ. 39—297)— „სამიანს“. იქნებ სჯობდეს, რომ პროზაულ ვერსიას „უთრუთიან-სამიანი“ ვუწოდოთ.

„შაჰ-ნამეს“ ძირითადი ტექსტის ზიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, აქ ამბავი გაიუმართის (ქართ. ქოიამარ) ეპიზოდით იწყება და სიმურღის (ქართ. ფასკუნჯის) მიერ ზაალის პოვნამდე მიტანილი.

S—1594 ხელნაწერის უკანასკნელ გვერდზე ვკითხულობთ: „ზა[ა]ლ ფასკუნჯმა რომ წაიყუანა, გაზარდა მთაშიგან, ვირემდის პოვბდეს ზა[ა]ლს, შინა მოიყვანდეს, განგებითა პოვნამდის ეს უეულა იქნა“².

ამ სიტყვების მიხედვით ცხადი ხდება, რომ თხზულებაში ზაალის გარდაგდების შემდეგ მოთხრობილ ინდოთა და ზანგუბრეღათაგან სისხლის ძებნის, ფეშანგის ხელმძღვანელობით თურანელების შემოსევის, რობინისა და თუნდის ირანელთა ზედა გალაშქრებისა და ყოველივე ამასთან დაკავშირებულ საანის საგმირო-საფალანგო ამბებს უნდა მოსდევდეს საამის მიერ ზაალის პოვნისა და მისი შინ მოყვანის ამბები, რაც აქ არ არის გადმოცემული.

ზემოწარმოდგენილი ადგილის აზრი და ის საგულისხმო ვერცხვებია, რომ თხზულებაში მოთხრობილი ამბების საერთო შინაარსი მიიხსნება „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ხაზს მისდევს, იმას გვაფიქრებინებს, რომ მისი ორიგინალის

¹ იგი შემონახულია პროზად საქ. სამეღმწიფო მუხეზუმის H—921 და S—1594 ხელნაწერებში, ხოლო ლექსად მისი პირველი ნაწილი დაახლოებით საამის ამბებამდე H—61-სა და S—4000 ხელნაწერებში, მეორე ნაწილი კი, S—4528, S—1505 და A—858 ხელნაწერების გამოყენების საფუძველზე დაბეჭდილია ი. აბულაძის მიერ (შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, I, თბილისი, 1916, 30—297); შევნიშნავეთ, რომ წინა ადგილები (ხაჰის ეპიზოდამდე) პროზითი რედაქციისა, როგორც ეს გამოიკვლია ად. ბარამიძემ (ნარკვევები, II, 35—40), იკითხება ლენინგრადის საჯარო წიგნსაცავში დაუკულ იოვანე ბატონიშვილის კოლექციის № 50 ხელნაწერში, როგორც შემავსებელი ნაწილი „ფრიდონიანისა“ („შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიისა).

² ბარამიძე ვანანის მიერ ეს ადგილი ასეა გალექსილი:

როდესცა ზაალ შიეცა თმა-თეთრი, ვითა ბერია,
შორს გარდააგდო შამბშიგან არ თუ ძე, ვითა მტერია;
ფასკუნჯმა პოვა. გაზარდა, ღვთისა ბრძანება ვრია,
ვირემდის ამას ჰპოვბდა, ეს იქნა, რაცა სწერია.

(ვერსიები, I, 1081 სტროფი).

შენდეგ ნაწილში გადმოცემული უნდა ყოფილიყო ყოველივე ის, რაც მო-
თხრობილია ჩვენს „როსტომიანში“, რომელიც, უეჭველია, ამ დროისათვის
ლექსად თუ პროზად შემუშავებული იქნებოდა.

ჩემი აზრით, ამ გარემოებამ აიძულა მისი მთარგმნელი. ისევე როგორც
„შაჰ-ნამეს“ სხვა (შერყვნილი, ინტერპოლირებული თუ შედარებით უფრო
სუფთა) ვერსიების გადმომღებლები, რომ ამბავი, „შაჰ ნამეს“ იმ სპარსული
ტექსტის მიხედვით, რომელიც მას ხელთ გააჩნდა, „როსტომიანში“ მოთხრო-
ბილ ამბებამდე მიეტანა.

ახლა საკითხის სირთულე იმაში მდგომარეობს, თუ „შაჰ-ნამეს“ სპარ-
სული ვერსიის ის წინა ნაწილი (ქოიამარის მეფობიდან ზაალის გარდაგდე-
ბამდე), რომელიც ქართულად უთარგმნიათ, რა წყაროების საფუძველზე
უნდა შემუშავებულიყო, რას უნდა გამოეწვია მასში ფირდოუსის პოემისათ-
ვის სრულიად უცნობი ეპიზოდების გაჩენა და საერთოდ ის საგრძნობი ცვლი-
ლებები, რომლითაც ტექსტი ხასიათდება. იქნებ იგი „შაჰ-ნამეს“ რომელიმე
მიმბაძველ-გამგრძელებლის თხზულებაა, ან მისი ნაწილი, რომელიც, საფიქ-
რებელია, მსგავსად მიმბაძველ-გამგრძელებელთა სხვა ნაწარმოებებისა „შაჰ-
ნამეს“ რომელიმე ტექსტს შეუერთდა, განდევნა მისი წინა ნაწილი და ამ-
რიგად გაიკაფა გზა ქართული ლიტერატურისაკენ?

„შაჰ-ნამეს“ ძირითად ვერსიაში წარმოდგენილ ამბებიდან ამ თხზულე-
ბაში იკითხება ქოიამარის, უშენგის, თამურაზის, ჯიმშედის, ზაქის. ფრიდო-
ნისა და მანუჩარის შესახები ამბები, მაგრამ არა იმავე სახითა და მოცულო-
ბით, როგორც ეს ფირდოუსის ნაწარმოებებში ვეაქვს. აქ შემოკლებული სა-
ხითაა წარმოდგენილი „შაჰ-ნამედან“ მომდინარე ის ეპიზოდები, რომლებიც
ამა თუ იმ გმირის საფალაენო საქმეებს არ ასახავენ, ხოლო სანამაგიეროდ
„შაჰ-ნამესათვის“ სრულიად უცნობი (უთრუთის, გვარჯასპის, ქარიმანის, ნა-
რიმანისა და სხვათა) საგმირო ეპიზოდების შეტანის ნიადაგზე, გაფართოე-
ბულ-გაძლიერებულია ირანული ეპოსის გმირთა საფალაენო ამბები.

შინაარსობლივი თვალსაზრისით ჩვენი ძეგლის შედარება ფირდოუსის
თხზულების შესაფერ ნაწილთან შემდეგ მთავარ განსხვავებებს გვიჩვენებს:

1. „შაჰ-ნამეთი“ გაიომართს¹ ჰყავს ერთი შვილი სიამექი, რომელიც
დევთან ბრძოლაში იღუპება. დამწუხრებული გაიომართი დევთან საომრად
მოიხმობს სიამექის შვილს უშენგის. უშენგი კლავს დევს. გაიომართი გარ-
დაიცვლება და ტახტზე აღის უშენგი.

ამ ვერსიით, ქოიამარს ჰყავს ორი შვილი: სიამუქ და თურენგი. ქოი-
ამარ დიდად შეწუხებულია დევებით, რომლებსაც ხელმძღვანელობს ხაზარან
დვეი. იგი კლავს თურენგსა და სიამუქს. ქოიამარ კლავს ხაზარან დევს (უშ-
ენგი ამ ბრძოლაში არ მონაწილეობს). გარდაცვალების წინ ქოიამარ სიამუ-
ქის შვილს უშენგის დასეამს ხელმწიფედ, სპასალარობასა და ფალაენობას
თურენგის შვილს სოიალს აძლევს, ხოლო თავადობას სიამუქის შვილს—ზავ
ფალაენს.

¹ „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიები სხვადასხვაგვარად კითხულობენ ამ სახელს; გვხვდება
„გაიომართ“, „ქაიომარს“ და სხვა. ქართული მას წარმოგვიდგენს ფორმით: „ქოიამარ“.

2. „შაჰ-ნამეთი“, უშენგის დროს მოიგონეს რკინის იარაღის კეთება, შემოიღეს თესვა, პურის მოყვანა, ცეცხლის ხმარება, გაიჩინეს შინაური ცხოველები და სხვა.

ამ ვერსიით, უშენგის მეფობის ხანაში სოიალი და ზავი ებრძვიან დევებს. ომებში ორივე ფალავანი ილუპება.

3. „შაჰ-ნამეთი“, უშენგის შემდეგ ტახტზე ადის მისი შვილი თაჰმურას დევთა შემკვრელი (დივ ბენდ), რომელიც ამარცხებს დევთა ლაშქარს.

ამ ვერსიით, თამურაზის მეფობის დროს მოღვაწეობს ფალავანი უთრუთი¹ და სოილის შვილი გოსტასამ. უთრუთი კლავს დევთა ცნობილ ფალავნებს: ქაჯვაჯანსა და რობინს, თამურაზი და უთრუთი იბრძვიან დევების წინააღმდეგ, ისინი ამარცხებენ დევებს: ბარყიჯანს, არჯანგსა და ფალანგს.

4. „შაჰ-ნამეთი“, ჯიმშედის მეფობის დროს მოიგონეს ტანისამოსის ქსოვა. ჯაფშნის გაკეთება, გაუმჯობესდა საყოფაცხოვრებო პირობები და ქვეყანა სამოთხეს დაემსგავსა.

ჯიმშედ-მეფემ საკუთარი თავი გამოაცხადა ღმერთად და ყოვლის შემქმნელ-შემოქმედად. ამის გამო მას ჩამოშორდა ხალხი, განშორდა მეტყუარი ბრწყინვალეობაც.

ამ ვერსიით, ჯიმშედის დროს მოღვაწეობენ ფალავანი უთრუთი და მისი შვილი გარჯასპი². უთრუთი კვდება ხარბთ დევისაგან. გარჯასპი ეომება დევებს, კლავს არჯანგს, ხარბთს (უთრუთის მკვლელს) და ქაჯვაჯინ დევს.

ჯიმშედის საწინააღმდეგოდ გამოემართება საადი მგლისთავა. იმართება ომი. მარცხდება საადი მგლისთავა. ჯიმშედის წინაშე ცხადდება ეშმაკი, რომელიც ეუბნება მას: „აგრე დიდი ჯელმწიფე შეიქენ, ღმერთი შენ ხარო, აღარავინ არის სხუა ღმერთიო“³.

ჯიმშედს დასტურად ეგონა და ღმერთსა ცილობა დაუწყო, დავარდა თემსა და ქვეყანასა შიგან ხმა, ვითა ჯიმშედ ღმერთსა ღმერთობას ეცილებინო.

ამ დროს გვარჯასპ ფალავანი კვდება. ჯიმშედი ფალავნობას გორჯასპის შვილს ქარიმანს უბოძებს.

5. „შაჰ-ნამეთი“, ზაჰის მამას ეწოდება „მარდას“. იგი არაბთა თავადია. ეშმაკი ცხადდება ზაჰის წინაშე და ურჩევს მამის სიკვდილს: „შენ შეგფერის ქვეყნად მისი ადგილი და ქონებაც შენ დაგრჩებაო“⁴.

მარდასის სიკვდილის შემდეგ ზაჰი დაეპატრონა მამის ტახტსა და გვირგვინს. ახლა ეშმაკი მზარეულად გარდაიქმნება. იგი კიდევ მოაყოფნებს ზაჰს, რომელსაც მხრებზე ეშმაკის ამბორის შემდეგ გველები გამოემგება.

ჯიმშედს ჩამოშორებული ლაშქარი ნაწილ-ნაწილ ირანიდან არაბეთისაკენ გაემართება, რადგან გაიგონებენ იქ გაბატონებული ზაჰის ამბავს და ირანის ქვეყნის შაჰადაც აღიარებენ მას.

ზაჰი შეკრებს დიდძალ ლაშქარს და დაიძრება ჯიმშედის ტახტის ასაოხრებლად. ჯიმშედი უბრძოლველად უტოვებს ზაჰს ტახტსა და გვირგვინს.

¹ ეს სახელი გვხვდება ფორშითაც „ფათრათ“.

² აგრეთვე მეორეხარისხოვანი გმირები—აშაქ, მურდავა და სხვა.

³ H—921, 32^b.

⁴ Vullers, 29.

ასი წლის შემდეგ ჩინეთის ზღვაში გამოჩნდება იგი. ზააქი მას შეიპყრობს და შუაზე გახერხავს.

ამ ვერსიით, ზააქის მამას ეწოდება „ჰურადე“. იგი ფალავანია ჯიმშედისა¹. ეშმაკი მამის სიკვდილს ურჩევს ზააქს შემდეგი მოტივით: „მრავალი საქონელი აქუს და შენცა ბევრი გაქვს; მერმე გავსცეთ ლაშქარზედა და შევიყაროთ მრავალი ლაშქარი და ჯიმშედს ველმწიფობა წაგართვათ“²; მამის სიკვდილის შემდეგ ზააქი მართაეს ვეზირობას და გარდაწყვეტს თავის ღმერთად ამლიარებელის ჯიმშედის წინააღმდეგ ბრძოლას. რაზედაც „თავად-თაცა დართეს ნება“. იგი მოიხმობს ლაშქარს ალაბით, შამბითა და დიმიშხით და წამოვა ჯიმშედის ტახტის დასაპყრობად.

იმართება ომი ჯიმშედისა და ზააქის ლაშქართა შორის. ჯიმშედის ლაშქარი მარცხდება. ჯიმშედი გარბის ინდოეთს. ინდოეთის მეფე ჯოგრატი და მისი ძმა ბალრატი ეხმარებიან ჯიმშედს, მაგრამ ზააქი მათაც ამარცხებს.

ზააქის მუქარით შეშინებული მცხოვრებლები დულა ქალაქს შემწყვდეულ ჯიმშედს შეიპყრობენ და ხელშეკრულს მოიყვანენ ვეშაპებიანი მეფის წინაშე. მერმე მოიტანენ ხერხს, დაადგამენ თავსა და შუა გახერხავენ ჯიმშედ ხელმწიფეს.

6. „შაჰ-ნამეთი“, ფერიდუნს ჰყავს ლაშქარი და საქირო შემთხვევაში ბრძოლაც იმართება მის ლაშქარსა და ზააქის მომხრეებს; შორის, მაგრამ ზააქ-ფრიდონის ეპიზოდში „შაჰ-ნამემ“ არ იცის ცალკეულ ფალავანთა ბრძოლები და არც მათი სახელებია ჩამოთვლილი. აქ „შაჰ-ნამე“ იცნობს მხოლოდ ქვეა მკედლისა და ფერიდუნის ძმების—ქაიანუშისა და ფორმაიეს—სახელებს.

ამ ვერსიით, ზააქ-ფრიდონის ომი გაფართოებულია. ფრიდონის მხარეზე იბრძვიან ფალავნები: ქარიმანი, ჰშაქ, ქავა მკედელი და მისი შვილები: ყარან და ყუბად. ზააქის მხარეზე კი—ყათმაზ მისი ძმებითურთ—ყორხმა-ზითა და ასლამაზით, ფალავანი ყათილ, მუყათილ, ყარამან, აბულვარ ზანგი, ისპან ფანდაველი, თაბალი ჰინდი და სხვა. გამარჯვება, ისევე როგორც „შაჰ-ნამეთი“, რჩება ფრიდონს, რომელიც „ზააქის ნასადგომეზედა დგება“.

ფრიდონის მიერ ზააქის დატყვევებითა და დემავენდის მთაში ჩაკიდებით თავდება ზააქის ამბავი „შაჰ-ნამეში“ და იწყება ფრიდონის მეფობის ეპიზოდი, მისი შვილების სალიმის, თურისა და ერაჯის ამბავი და სხვა.

ეს ვერსია კი ისევ აგრძელებს ამბავს ზააქის შვილისა და ძმისას, რომელთა განადგურებაც აუცილებელი ხდება ფრიდონის ტახტის განმტკიცებისათვის.

აღა-ყალას გამაგრებული ზააქის ძმის—თამაზის საწინააღმდეგოდ მიემართება ფალავანი ქარიმან—შეილი გორჯასპისა, მაგრამ იგი მალე ავად გახდება და გარდაიცვლება.

ფრიდონი ლაშქრითურთ მიემართება მისრეთში გარდახვეწილი ზააქის შვილის ფარუსის საწინააღმდეგოდ. ომში მონაწილეობისათვის გამოიწვივენ

¹ დევებზე გამარჯვების შემდეგ ჯიმშედი მას მისრეთს უბოძებს: იწოდება მურადე მისრელად.

² H—921, 33a.

ქარიმანის შვილს ნარიმანს. ფალაენებს შორის იმართება ფიცხელი ომი. ნარიმანი კლავს თულა ზანგს, იამუთი ზანგს და ხულაფი ზანგს. მარცხდება ფარუხის ლაშქარი. ფარუხს შეიპყრობენ და თავს მოკვეთენ.

ფრიდონის ქვეყნის ასაოხრებლად მოდის ფოლად დევის შვილი ყამურ დევი. იწართება ომი. ნარიმანი კლავს ჯანი დევს, ჯანსუზ დევს და თვით დევთა უფროს ყამურ დევსაც.

ფრიდონი და ნარიმანი გამარჯვებულნი ბრუნდებიან სარა ქალაქსა. ფარუხ ზააქის განადგურების შემდეგ ღვება საკითხი ალა-ყალას შესული თამაზის განადგურებისა. მის საწინააღმდეგოდ მიდის ფალაენი ნარიმან, რომელიც ამ ბრძოლაში იღუპება.

7. „შაჰ-ნამეთი“, ფრიდონი იამანის ხელმწიფესთან მისი ვაჟებისათვის ასულთა გამოსათხოვად გზავნის ჯუნდალს. იგი ცხადდება იამანის მეფესთან და მოახსენებს საქმის ვითარებას. იამანის მეფე თანხმობას უცხადებს. ჯუნდალი ბრუნდება ფრიდონთან. ფრიდონი რჩევა-დარიგებას აძლევს შვილებს და მათ გზავნის იამანს. ისინი ცხადდებიან იამანის მეფესთან. იმართება ლხინი. ზათ მოჰყავთ ქალები.

ამ ვერსიით, ფრიდონი იამანის ხელმწიფესთან გზავნის საამ ფალაენს. სარუშა (იამანის მეფე) ჯამუშთა საშუალებით გაიგებს საამის წამოსვლის მიზანს და თავის მხრივ გაუგზავნის წერილებს ქოიას, მუთარიდს და ყიიდუშადს. ამ ფალაენებთან იგი მართავს თათბირს. გარდაწყვეტენ, რომ ნებით მისცენ ასულნი საამს.

მეფე შეეგებება საამს. იმართება ლხინი. საამი სარუშანს მიაბრუნებს ფრიდონის წიგნს. სარუშანი თანახმაა ასულნი მისცეს ფრიდონის ვაჟებს. საამი აცნობებს ფრიდონს საქმის ვითარებას. ფრიდონის შვილები ცხადდებიან სარუშანის წინაშე. იმართება ქორწილი.

საერთოდ მთელი ეს ეპიზოდი „შაჰ-ნამესთან“ შედარებით გაკვიანურებულია. გაფართოებულია აგრეთვე ძმის მკვლელების—თურისა და პალიმის წინააღმდეგ მანუჩარის ლაშქრობის ეპიზოდები. ამ ნაწილშიაც წარმოდგენილია მთელი რიგი „შაჰ-ნამესათვის“ უცნობი ეპიზოდებისა, როგორცაა, მაგალითად, თურის შვილის ზადაჩანის ეპიზოდი და სხვა.

„შაჰ-ნამესათვის“ სრულიად უცნობია აგრეთვე აქ წარმოდგენილი ბოლო ეპიზოდები—საამის ბრძოლები დეულსა და შიშავათის წინააღმდეგ, თუნდისა და რობინის ირანსა ზედა გალაშქრებისა და მათი დამარცხების ამბები და სხვა.

მოკლედ წარმოებული შედარებითაც კი. ვფიქრობთ, ნათელი ხდება შემდეგი გარემოება:

ა) ჩვენს ძეგლში, „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ძირითადი ვერსიის წინა. ნაწილთან შედარებით, თავიდან ბოლომდე შენარჩუნებულია საგმირო-საფალაენო ამბების გაფართოების მძლავრი ტენდენცია.

ბ) ჩვენი ძეგლის ძირითადი ეპიზოდები, რომელთა ირგვლივ თავს იყრის სხვა, ფირდოუსის თხზულებისათვის უცნობი ამბები, შანამესეულია; მაგრამ ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ ჩვენი ძეგლის წყარო უშუალოდ ფირდოუსის „შაჰ-ნამეა“ და ქართველი მთარგმნელი, მისი ნებასურვილის მიხედვით, ასხვადფერებს სპარსული ტექსტის ამა თუ იმ ადგილს,

ან საგმირო ამბების გაძლიერების მიზნით თვით ქმნის ახალ-ახალ ეპიზოდებს და, ამრიგად, ცვლის „შაჰ-ნამეში“ მოთავსებული ამბების საერთო სახეს.

მიზეზები ჩვენი ტექსტის თავისებურებისა, მასში „შაჰ-ნამესათვის“ უცნობი ეპიზოდების მოხვედრისა თუ შაჰნამესეული ეპიზოდების შეცვლილი სახით წარმოდგენისა, მრავალნაირია: ჩვენთვის ხელმისაწვდომი „შაჰ-ნამეს“ ცვლილებაგანაცადი, ინტერპოლირებული ლექსითი და პროზითი ვერსიებისა და აგრეთვე ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების ამ ვერსიებთან დამოკიდებულების შესწავლის ნიადაგზე, შესაძლებელი ხდება რამდენიმედ მაინც გაეითვალისწინოთ ის რთული პროცესი, რამაც „შაჰ-ნამეს“ წინა ნაწილში გადმოცემული ამბების ამ სახით შემუშავება გამოიწვია.

ამ თხზულების სპარსული წყაროების ძიების შედეგად, „შაჰ-ნამეს“ ცვლილებაგანაცად, შერყენილ ვერსიებში ჩვენ ზოგიპოვეთ ქართულ ტექსტში წარმოდგენილი, ფირდოუსის პოემისათვის უცხო ზოგიერთი ეპიზოდი.

ჯიმშედის და ზააქის ომის ეპიზოდი, რომელიც ჩვენ ამ ძეგლში გვხვდება, „შაჰ ნამეს“ სპარსულ ვერსიებში სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი.

ბექდურის ტექსტების მიხედვით ზააქი, მართალია, ირანისა და არაბეთის ლაშქართაგან შეარჩევს მეომრებს და ჯიმშედის ტახტისაკენ მიემართება, მაგრამ მათ (ზააქსა და ჯიმშედს) შორის ომი არ იმართება.

ჯიმშედს, რომელსაც მეფობის უკანასკნელ ხანებში (თავისი თავის ლმერთად გამოცხადების გამო) ჩამოშორდა ხალხი, არ შეეძლო წინააღმდეგობა გაეწვია ზააქის ლაშქრისათვის. ხელნაწერ ტექსტებში კი ამ ეპიზოდის, ბექდურ ტექსტებში წარმოდგენილთან შედარებით, განსხვავებულ, სხვადასხვა (ერცელსა და მოკლე) რედაქციებს ვხვდებით.

ერცელი რედაქცია ზოგიერთ იმ ეპიზოდთან ერთად, რომლებიც „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერ ტექსტებში გვხვდებიან და ფირდოუსის ან მიეწერება, „შაჰ-ნამეს“ გამოცემას, როგორც დამატება, დაურთო მაკანმა (გვ. 2099—2111); აქედან იგი გადმობეჭდილია თეირანის ტექსტში (იხ. საიუბილეო გამოცემა. ტ. X, გვ. 3021—3035).

აღნიშნული ეპიზოდი აქ შემდეგ თავებს შეიცავს: 1. წიგნი ზააქისა ჯიმშედს, 2. საპასუხო წიგნი ჯიმშედისაგან ზააქს, 3. აქა ომი ჯიმშედისა ზააქთან, 4. აქა ზააქისაგან ჯიმშედის დაქრა, 5. აქა ზააქისაგან ჯიმშედის გაქცევა.

ერცელი რედაქციების მიხედვით ერთგვარი მიმოწერა იმართება ზააქსა და ჯიმშედს შორის. ზააქი წერილით მიმართავს ჯიმშედს, რომელშიც მის ლმერთობას დასცინის და სხვათა შორის წერს:

„შენი ლმერთობა მაშინ გამოჩნდება, როცა შენი ტვინი ჩემი ცოფიანი გველების საკმელი გახდებაო“ (თეირანის ტექსტი, გვ. 3021).

ზააქი ბრძოლაში იწვევს ჯიმშედს; მისი წერილის შინაარსით შეზინებული ჯიმშედი ლებულობს ომში გამოწვევას და, თავის მხრივ, ზააქს წერილის მომტანის პირით შეჰპირდება პატიებას, მეფურ ბრწყინვალეებისა და ქვეყნის ფალავნობის მიცემას, იმ პირობით, თუ იგი (ზააქი) ჩაუფიქრდება თავის მოქმედებას, უკან გაბრუნდება და იწამებს ჯიმშედს, როგორც წინამძღვარს.

ჯიმშედის პასუხს ზააქი არად მიიჩნევს. იგი, ფალავენებთან და დიდებულებთან მოთათბირების შემდეგ, გასცემს განკარგულებას საომრად მომზადების შესახებ.

ჯიმშედისა და ზააქის ლაშქართა შორის იმართება ომი, რომელიც ორ-მეოც დღეს გრძელდება. მამაკობით ვეშაპიანი ზააქისა, რომელმაც ჯიმშედის საუკეთესო ფალავენები დახოცა და მათი ტყინი ვეშაპებს შეაქამა, შეშინდებიან ჯიმშედის მომხრენი. იმედდაკარგული ჯიმშედი ჩამოდის ტახტიდან, მოიკაზმება საომრად და ჩაებნება ომში. ახლა უშუალოდ ზააქსა და ჯიმშედს შორის იმართება ომი, რომელიც სამს დღესა და ღამეს გრძელდება. მეოთხე დღეს ზააქის მიერ დაკრძილი ჯიმშედი გარბის ბრძოლის ველიდან. ჯიმშედის ლაშქართაგან გადარჩენილ მცირე ნაწილს ხელმძღვანელობს ჯიმშედის შვილი ზადშანი, მაგრამ ზააქის გამკლავება ვერაინ შესძლო. ბრძოლის ველი მკვდრებითა და სისხლით დაიფარა. ჯიმშედის მომხრეთაგან ბევრი დაიხოცა; გამარჯვება ზააქს დარჩა.

ღამით ჯიმშედი მოიხმობს თავის შვილს და განუცხადებს, რომ მას გადაწყვეტილი აქვს გადახვეწა. შვილსაც ურჩევს გადაიხვეწოს. სხვათა შორის, ჯიმშედი ეუბნება ზადშანს: „დადგება დრო და შენი თესლისაგან დაიბადება ერთი შაჰი, ლომ-გული ფალაენი, წმინდა რჯულისა, რომელიც ზააქისაგან გასწმენდს ქვეყანას, იძიებს შურს და ქვეყნად ჩემს ჩვეულებას განაახლებსო“ (გვ. 3032)¹. ჯიმშედი გულში ჩაიკრავს შვილს, დაკოცნის მას და მწუხარების ცრემლების ფრქვევით ეთხოვება. მამაშვილი სხვადასხვა მხრით მიდიან.

ამ ეპიზოდის მოკლე რედაქციები (ვხელმძღვანელობთ ლენინგრადის ИИС—333 და საქ. მუხ. მუსლიმანური ფონდის № 582 ხელნაწერებით), რომელთა საფუძველს, როგორც გამოყარკვიეთ, ვრცელი რედაქციები წარმოადგენენ, მთლიანად გადმოსცემენ ზააქის წერილისა და ჯიმშედის პასუხის შინაარსს. ხოლო ზააქ-ჯიმშედის ერთმანეთთან ბრძოლის ეპიზოდებს კი ამოკლებენ.

ლენინგრადის ხელნაწერში (ИИС—333) აღნიშნული ეპიზოდი შემდეგ თავებადაა დაყოფილი: 1. აქა ზააქისაგან წიგნის გაგზავნა ჯიმშედთან. 2. აქა ჯიმშედის მიერ პასუხის გაცემა ზააქის წიგნისადმი, 3. აქა ორმოცი დღის ომი ჯიმშედისა ზააქთან.

საქართველოს მუზეუმის მუსლიმანური ფონდის № 582 ხელნაწერში წარმოდგენილი ეს ეპიზოდი, რომელიც ლენინგრადის ხელნაწერში (ИИС—333) მოცემული ეპიზოდის რედაქციისაა, შემდეგ თავებს შეიცავს: 1. აქა ზააქის მიერ წიგნის მიწერა ჯიმშედ შაჰთან, 2. ჯიმშედის საპასუხო წიგნი ზააქს, 3. აქა ზააქისაგან ჯიმშედის გაქცევა.

¹ აქ ჩვენ უდავოდ, მითითება გვაქვს ფრიდონზე; ჯიმშედის სიტყვების მიხედვით, იგი ზადშანს უნდა ეყოლოს („შაჰ-ნამეთი“, ზადშანი მამა აფრასიობისა). ზოგი ვერსიით კი ფრიდონი ჩინეთის მეფის ასულისა და ჯიმშედის შვილადა გამოყვანილი. საინტერესოა, რომ „შაჰ-ნამე“ ვერსიები ამ მხრივ სხვადასხვაგვარად წარმოგიდგენენ საქმის ვითარებას. ფირდოუსის მიხედვით, იგი აბთინისა და ფირანჯეის შვილია. ჩვენი თხზულებით, ფრიდონ ჯიმშედის ძმისშვილის შვილია, „ფოლადის შვილი აფთი (ეს სახელი გვხვდება ფორმითა „ჰაფთინ“, იგივე აბთინ) იყო, აფთის შვილი ფრიდონ იყო“ H—921, ფ. 36ბ.

აღნიშნულ ხელნაწერებში წარმოდგენილი ამ ეპიზოდის მოკლე რედაქციები სრულებით არ იცნობენ ჯიმშედისა და ზააქის უშუალო ბრძოლებს, რაც ვრცელი რედაქციების მიხედვით საანს დღესა და დამეს გრძელდება, არ იცნობენ ზააქის ნიერ ჯიმშედის დაჭრას და არც ჯიმშედის რჩევა-დარიგებას შვილისადმი (ზადშამისადმი). აქ, ზააქ-ჯიმშედის მიმოწერის შემდეგ, ისევე როგორც ვრცელ რედაქციებში, გადმოცემულია ზააქ-ჯიმშედის ლაშქართა დაპირისპირება, მათ შორის ომის დაწყება და ზააქის მიერ ჯიმშედის საუკეთესო ფალანგების ამოწყვეტის ამბავი. ხოლო აქედან იგი (მოკლე ვერსია) კმაყოფილდება რა ზააქ-ჯიმშედის ლაშქართა პირველი ომის გადმოცენით, რომელშიც ჯიმშედის მომხრეები მარცხდებიან, ვრცელი ვერსიის დასასრულზე გადადის, მის უკანასკნელ ბეითებს ამ ნაწილს აკერებს¹ და, ამრიგად, ორივე რედაქცია (მოკლე და ვრცელი) ერთნაირ დასასრულს ღებულობს.

ჩვენს ძეგლში ჯიმშედ-ზააქის ომის ეპიზოდი შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი: „...ისი დღე ივლოვეს და მეორეს დღესა ვაზირობა შექმნეს; ერთობილთა ვაზირობა ჰკითხა ზა[ა]ქ, ვითა: ჯიმშეთის ღთობა დაუქირავს, ისი სხვისა ვის უქნია? აწე წაველეთ მძიმითა ლაშქრითა, და მიუღღეთ თემი და ქუეყანა, წავართვათ ტახტი. და გვირგვინი.

რა ესე ვაზირობა დაქათავეს, თავადთაჲ დაართეს ნება და გამოვიდეს ქალაქს გარე, და იხმო ყოველგნით ლაშქარი ალაბით, შამბით, დიმიშხით, და გამოილეს ბარგი და კარებები. შეიყარა ას ორმოცდაათი ათასი კაცი და წამოვიდა.

ესე ამბავი მიუვიდა ჯიმშედს, ვითა მურდავ მომკუდარა, მის[ს]ა შვილსა ზა[ა]ქს შეუყარა მრავალი ლაშქარი და შენხედა გამომართულა სამესისხლოდ.

რა ესე ესმა ჯიმშედ ჯელმწიფესა, ყოველგნით კაცი გაგზავნა ლაშქრისათვის, და აშქაშს გაუგზავნა სახმობარი წიგნი და კაცი. და აშქაშ ავად გამხდარიყო. და სხვა ლაშქარი ყოველგნით შემოეყარა. მერმე ქალაქს გარეთ გამოვიდა, სამძიმარი კარებები, ოთალი, ტახტი და სხვა, რაცა ბარგი იყო.

¹ სახელდობრ, მოკლე რედაქციებში ბეითებს:

نماند ایچ شان رای و توش و توان
 کسی را نبود گاه مردی و لاف
 მოსდევს შემდეგი ბეითები:

دلش پژمريده روان نير هم
 نخواهد شدن زين سپس دلفروز
 رها کرد آن تاج و تخت کيان
 بينداخت تاج و کمر شد نهان
 يك اسپه برون رفت و بگرفت راه
 بخاک اندر آورد روی و دهن
 که افتاد از پادشاهی بيد

زضاک ترسنده جمشيديان
 برفتند روز چهل درمضاف

هراسان شد از ازدها شاه جم
 بدانست کش بخت برگشت و روز
 ز گيتی گرفتش کنار از میان
 شب تيره برخاست او ناگهان
 بيوشيد بر خویش رخت سپاه
 پشيمان شد از گفتمت خویشتن
 بدانست قدر شهی را ابد

ჩითაც ორივე (მოკლე და ვრცელი) რედაქცია თავდება.

ყუელი გამოიღეს და გამოვიდა ჯიმშედ ჯელმწიფე, აგრე ჰკრეს ქოსისა, ნა-
ლარასა და წამოვიდეს და იარეს, მოვიდეს.

ზა[ა]ქ მოვიდა. რა ეს შეიყარნეს, ისინი იქით დადგეს და ესენი აქეთ.

აქა ჯიმშედისა და ზაქქის პირველი ომი

დაპირისპირდეს ერთმანერთსა. რა გათენდა და საწუთროს ნაშენებელ-
მან მზემან თავი ამოყო და ვარდის წყლითა პირი დაიბანა, და კირჩხიბისა
ქანგისაგან დაეხსნა, და გუმბაღსა ზედა ანაღღა და შავსა გესლსა ნიწასა
ზედა წითელი იაგუნდი მოათინა, აგრე ჰკრეს ხმა საომარსა ქოსსა. სტვირთა
საომარსა თეთრი მძივი გამოაბეს, ნაფირთა. ზროხა-ყუდთა და ნალარა ზა-
ბილური, სპილენძ-ქურთა და სინჯთა ჰკრეს რაზმსა და წამოვიდეს ორგნითვე,
წამოიღეს დროშანი. შეიქნა ქვე-ქვეი, ჯიმშედისა ზარების ზრიალი; მოვიდეს
წინათ გულოვანნი შუბო[სანნი] ნეომარნი: დაუშინეს ერთმანერთსა. დილით,
ვირემ სა[ლამობა]მდის ხოცეს. დაიქირეს ერთმანერთი, ასრე რომე ამოსწყვი-
დეს, გა[ა]ქცივეს ჯიმშედ ჯელმწიფე. ფალავანი აღარა ჰყუა რა; წაეწივნეს,
დაუშინეს, რისხვა ღთისა უყუეს და დასცეს, ანოსწყვიდეს, წა[ა]რთვეს ქალა-
ქი, წაუღეს ციხენი.

აგრე გაქცეული ჯიმშედ ინდოეთს მივიდა. მერმე ზა[ა]ქ დაიქირა ერა-
ნი და თურანი ყუელი, აღარავინ ეცილებოდა. დაჯდა ტახტსა ზედა, და
გვირგვინი თავსა დაიდგა, და ერთობილთა თავადთა და ლაშქართა დალოცეს
ჯელმწიფედ. აგრე ორნი ქალნი დარჩეს ჯიმშედს და ორნივე ცოლად დაირთ-
ნა ზა[ა]ქ ჯელმწიფემან.

რა ჯიმშედ ინდოეთს მივიდა გაქცეული, იქ ინდოთ ჯელმწიფის ქალი
შეირთო ჯოგრატი. აგრე ჯოგრატ გავზავნა ყოველგნით ლაშქრისათვის
წიგნები, და მოვიდა ინდაური მრავალფერად დაკაზმული ლაშქარი, ინდაუ-
რად ფერად-ფერადითა ტანისამოსითა და მოახხნეს¹ მრავალი პილონი, და
დადგეს ფერად-ფერადი კარავნი, და მოვიდეს თავადნი, ჯელმწიფესა ჯოგ-
რატს სალამი მოახხენეს, იმ ღამესა ნადინად გამოისვენეს; და რა გათენდა,
საწუთროსა მაშენებელმან მზემან თავი ამოყო და საწუთრო და[ა]შვენა. ჰკრეს
ასაყრელსა ხმასა და გამოვიდეს ინდონი და ხელმწიფე ჯოგრატ: და განო-
ტანეს ინდაური ტახტი და სხვანი მრავალნი კარავნი და მოწყობილობანი.
დაუდგეს პილოზედა ტახტი, დაჯდა მახედა. და წარმოვიდეს მეომრები პი-
ლოებითა ხუთასი ათასითა კაცითა; იარეს და რა ზა[ა]ქს ხელმწიფეს წინამე
დაშუშნი მივიდეს. მოახხენეს, ვითა: წამოვიდა ინდოთ ხელმწიფე ჯოგრატ
და ჯიმშედ თანა ახლავს, და მოვა შენდა სამტეროდ, რასაცა იქთ. პატრო-
ნი ხართ.

რა ესე ამბავი მოუვიდა, ესეცა შეყრილიყო, შამბის ქუეყანასა მოვიდა,
დადგა; აგრე ინდოთ ხელმწიფე ჯოგრატ მოვიდა; ერთქენით ისინი დადგეს
და დაუდგეს ოთალნი, და დადგეს მას ვარშემო მრავალნი ფერნი კარავნი.
შორს გარეშემო სალათარდანი შემოავლეს, და მერმე შუაზედა მოთვალმარგა-
ლიტური ტახტი დადგეს, და ინდოთა ხელმწიფე ჯოგრატ მაშვიან დასვეს.
და იღვეს ერთსა დღესა, და მეორესა—შეიქნა ომი.

¹ ხელნაწერში: მოხსენეს.

აქა ინდოთ ხელმწიფისა ჯოგრატიის და მისისა ძმისა მოსვლა ბაყრატანის. გაქცეულის ჯიმშედის და ზა[ა]ქის ონი. ნახე, თუ ლთის წყენით რა პატივი განეშორა!

რა გათენდა, საწურთოსა მაშვენებელმან მზემან თავი ამოყო, გუმბადსა ზედა ანაღდა, ვარდის წყლითა პირი დაიბანა, შავსა ზანგსა ყირმიზი პერანგი ჩაქცვა. აგრე ორგნითეე ჰკრეს ხმა საომარი ქოსისა, კენესა სტვირთა, სარაზნოთა გამოაბეს მძივი ნაფირთა, ზროხა-კულთა, ნალარა ზაბულური, სპილენძ-ქურთა და სინჯთა¹. მერმე ჯოგრატიის ძმა ბაყრატ ფალავანი კელმწიფე დალოცა და პირი მიწასა გაქაქრთა, ვითა: საომარსა აღვიღსა მივალ მოედანნიგან, ჩემი მძიმითა ლახტითა მრავალთა გულოვანთა ფალავანთა ზურგებსა დაველწ!

რა ესე საუბარი გაიგონა ჯოგრატი ინდოთ ხელმწიფემან მისისა ძმისა ბალრატ ფალავნისა, ასრე უბრძანა, ვითა: წადი, მბრუნავიმე ცტლი არის შენი წინამძღვარი, კარგად და ფალაენურად ეცადე!

რა ესე საუბარი მოისმინა ბალრატ ხელმწიფისაგან, აგრე მადლი გარდიხადა და ცხენსა შეჯდა, ხელთა შუბნი აიხენა, მოქედანნიგან მოვიდა, საომარსა აღვიღსა დადგა.

რა ზაქაქ ხელმწიფემან ბალრატ მოედანნიგან ნახა, მასვე წამსა ერთი მეომარი გამოგზავნა მისად საომრად; მოვიდა და ერთმანერთსა შემოუარეს; მერნე შეუტეუნა ბალრატ ფალავანმან, შესცა შუბი შუაზედა და მასვე წამსა მოკლა.

მერნე სხვა კაცი გამოუზახა და ისიცა მოკლა, და ამა წესითა ოცდაათი კაცი მოკლა. მაშინდა გაგულისდა ზაქაქ ხელმწიფე, აიღო მისი მძიმე ლახტი და ფიცხლა მოედანნიგან მოვიდა. შემოუზახნა და აგინა, მოქნივა მისი მძიმე ლახტი და ბალრატს თავსა დაჰკრა, საწურთოსა გამოასალმა.

რა ჯოგრატი მისისა ძმისა ფალავნისა ბალრატის სიკუდილი მოინახა, ხეფთანისა საყელო გარდაიხევა, გაგულისდა და ლაშქართა შეუზახნა, წამოვიდა ხეთასი ათასი კა... და როგორცა შავი ღრუბელი წვიმი... და ნისლი წამოვიდეს, აგრე ჯელთად მოვიდოდეს. მოვიდა მტვერი და ნისლი. ასეთი ხმადრგიალი მოვიდა ინდაურთა პილოთა და ფალავანთა ზახილი, რომე ეს და ქუეყანა ყუელაი იძროდა. გახშირდა ნალარათა ხმა. მოვიდეს წინანი მეომარნი პილოთა, და დაიწვადეს ხრმლები. შეიქნა ზახილი, კივილი, ჰუი და ჰაი; ამას ჰგვანდა თუ ჰაერი და მიწა ყუელაი აივსო დეფითაო. და დაუშინეს - ერთმანერთსა შუბითა, ხრმლითა, ლახტითა, ხანჯარითა და დახოცეს ერთმანერთი, და ჩანოყარეს. რომე მრავლისა მკუდრისა დახოცილისა კაცისაგან მიწა შავსა ზანგსა დაემგზავსა და მკუდრისა სიმრავლისაგან გზანი შეიკრნეს. სისხლისა ღვარმან ხანდაკი გაქუეთა, რომე კაცი ველარა გავიდოდა. მკუდარი ცხენი და კაცი მოჰქონდა; მრავალთა თავადთა თავი უპატიოდ მიწათა თანა გასწორდა, და ორასი ათასი კაცი მოკუდა; ამოსწყდა ლაშქარი. მერმე პილოზედა ჯოგრატს ტახტი ედგა და მაზედა იჯდა. და აგეთი ლაშქართა შუაგულობასა იდგა.

¹ ანიშუთა.

რა ზა[ა]ქ ხელმწიფემან თვალი მოჰკიდა, მიუხდა, მისი ორი ათასისა ლიტრისა მძიმე ლახტი მოუქნივა და დაჰკრა ჯოგრატს და ჩამოაგდო, საწუ-
თროს გამოასალმა.

რა ლაშქართა შეიგნეს ჯოგრატ ხელმწიფისა სიკუდილი, აგრე გაიქცეს
ერთობილნი, და გაიქცა ჯიმშედ, წაიდა ინლოეთს, დულა ქალაქსა მივიდა,
და სხვა ყუელაი ხელთა დარჩა: საქონელი, კარგები, ოთალნი. და ასეთნი
უკანა წაუდგეს ჯიმშედს. იარეს და მივიდეს ინლოეთს და დულა ქალაქსა
შეაწყუდიეს ჯიმშედ.

მერმე გარე მოადგეს, დაუწყეს მოციქულობა მოქალაქეთა, ვითა: მოგ-
ვეციოთ, მოვკლავთ ჯიმშედ, თვარა არ მოგვეცემთ, ამოგწყვედ, დაწვაჲ დედა-
კაცსა და კაცსა ყველასა და აგეთი წავალ!

რა ესე საუბარი გაიგონეს მოქალაქეთა, მაშინლა შეუტრეს ხელნი. უკანით
ჯიმშედ ხელმწიფესა და ზა[ა]ქს ხელშეკრული მისცეს.

რა ზა[ა]ქ ჯიმშედს ხელი მოჰკიდა, მაშინლა უკუმოეყარა. და ნოიყუანეს
ზააქს წინაშე ხელშეკრული. მერმე მოიტანეს ხერხი და და[ა]დგეს თავსა და
შუა გასერხეს ჯიმშედ ხელმწიფე¹.

ჩვენს მიერ შესწავლილი „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ინტერპოლირებულ ვერ-
სიებში წარმოდგენილი ზააქ-ჯიმშედის ეპიზოდი არ იცნობს ზააქის წინააღმ-
დეგ ინლოეთის მეფის ჯოგრატისა და მისი ძმის ბალრატის ბრძოლებს.

ქართულ ვერსიაში გადმოცემულია ჯიმშედისა და ზააქის ლაშქართა
პირველი ბრძოლა, გამორთვებულია, როგორც ამ ეპიზოდის სპარსულ მოკლე
რედაქციებში, ზააქისა და ჯიმშედის ბრძოლები და სამაგიეროდ შეტანილია
ჯოგრატისა და მისი ძმის ბალრატ ფალაენის ომები—უცნობი ამ ეპიზოდის
სპარსული ვერსიებისათვის.

ქართულში წარმოდგენილი ამ ეპიზოდის თავისებურებანი და მისი ასე-
თი სახით შემუშავების მიზეზები რომ გავარკვიოთ, საჭიროა გაეთვალის-
წინოთ ჩანართებიან ტექსტებში გადმოცემული ზააქ-ჯიმშედის ომების მომ-
დევნო ეპიზოდების საერთო ხასიათი.

უმრავლეს შემთხვევაში ზააქ-ჯიმშედის ომის ეპიზოდს, რაც ჩანართს
წარმოადგენს, მოსდევს ეპიზოდები ასადი ტუსელის პოემისა „გერშასთ-
ნამესი“.

„გერშასთ-ნამე“ საყურადღებო საგმირო-ეპიკური პოემაა, დამუშავე-
ბული პოეტის მიერ „შაჰ-ნამეს“ წყაროებისაგან განსხვავებული უძველესი
წყაროების მიხედვით.

მასში გადმოცემულია სისთანელ ფალაენების—უთრუთის, გერშასთის,
ნარიმანისა და სხვათა საგმირო საქმეები. იგი აღრინდელი ნაწარმოებია იმ

¹ S—1594 ფურ. 55ა — 61ბ. ეს ადგილი H—921 ხელნაწერში შემოკლებული სახით
არის წარმოდგენილი (33ბ — 34ბ). ეს შემოკლება კი გადამწერის დაუდევრობით უნდა
იყოს გამოწვეული. აქ სიტყვები: „წაეწივნეს და დაუშინეს, რისხვა ღვთისა უყვეს და დასცეს“—
მოსდევს სიტყვები: „და ჰაი რომე ანას გუნანა და თუ ჰაერის და მიწა ყუელაი აივსო დავი-
თაო“ და სხვა. ამბიგად, აქ გამორთვებულია საქმალდ მოზრდილი ადგილი. ლექსითი ვერ-
სია კი (H—961, ფ. 106—119) ამ შემთხვევაში S—1594 ხელნაწერს ემხრობა.

აგაირო-ეპიკური ნაწარმოებთა შორის, რომლებიც „შაჰ-ნამეს“ შემდეგ დაიწერა და როგორც ასეთი. იმის გასარკვევადაც, თუ რა გავლენას ახდენენ აღონდელი პოემები შემდეგროინდელ საგმირო-ეპიკური ხასიათის ნაწარმოებებზე, მეტად საინტერესო ლიტერატურულ ძეგლს წარმოადგენს¹.

„გერნასფ-ნამე“ დაწერილია „შაჰ-ნამეს“ მეტრით მოთქვარებით. იგი შეიცავს 9—10 ათასამდე ბეითს². ასადის თავისი პოემა ნახქვენის მთავრის აბუ დოლეფისათვის დაუწერია. პოემის დასკვნით ნაწილებში მოცემული ცნობების მიხედვით, პოეტს მისი წერა დაუწყია 1064 წელს და დაუმთავრებია ორი წლის განმავლობაში, ე. ი. 1066 წელს.

ასადის შესახებ მცირე ცნობები მოგვეპოვება. ძველ ლიტერატურულ წყაროთა შორის მის შესახებ დოვლეთშაჰის „თეხქერეში“ ვხვდებით ზოგიერთ ცნობებს³.

დოვლეთშაჰის გადმოცემით ასადი ტუსი, ავტორი საგმირო-ეპიკური პოემისა „გერნასფ-ნამესის“, იყო ფირდოუსის მასწავლებელი და ცხოვრობდა სულთან მაჰმუდ ლახნევის (999—1030) დროს. დოვლეთშაჰის გადმოცემითვე ასადი არის აგრეთვე მუნაზარების ავტორი⁴; იგი სანიმუშოდ წარმოგვიდგენს ასადის „ღამისა და დღის გაბაასებას“⁵.

სპარსული ლიტერატურის მკვლევართ დღემდე სჯერათ არსებობდა ორი ასადისა: ა) ასადი უფროსი—ავტორი მუნაზარებისა და ბ) ასადი უმცროსი—„გერნასფ-ნამესის“ და ცნობილი ლექსიკონის „ლულათი ფურსის“ ავტორი⁶.

დღეს საეპოქოდაა მიჩნეული ორი ასადის არსებობა. ფიქრობენ, რომ ასადი ერთია, მათე საუკუნის გასულისა და მეთერთმეტე საუკუნის მოღვაწე.—ავტორი „გერნასფ-ნამესის“, მუნაზარებისა და ლექსიკონისა.

თუ საბოლოოდ დადგინდა ის აზრი, რომ „გერნასფ-ნამეს“ ავტორი ავტორია აგრეთვე მუნაზარებისა, მაშინ პოეტი ასადი ტუსი, გარდა იმისა, რომ მის თხზულებას—„გერნასფ-ნამეს“ „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებთან და აგრეთვე „ბაჰრამ-გურის“ ქართულ ვერსიასთანაც აქვს კავშირი⁷, თვით

¹ „გერნასფ-ნამეს“ ტექსტის დაახლოებით ერთი მენუთელი ნაწილი გამოცა Cl. Huart-მა: *Le livre de Gerchasp, I, Paris, 1926.*

² Rieu-ა მიერ წარმოდგენილი სტრიქონებით (*Supplement, 126*):

برآمد همی بیتانه هزار دوسال اندرو برده شد روزگار

პოემა 9 ათას ბეითს შეიცავს, შოლო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მუსლიმანური ფონდის № 620 ხელნაწერის მიხედვით (ფურ. 105⁷):

برآمد همی بیت لوده هزار دوسال اندرو برده شد روزگار

იგი 10 ათასი ბეითისაგან შედგება. ასე რომ, „გერნასფ-ნამესათვის“ სწორად დადგენილი ბეითების რიცხვი არა გვაქვს.

³ მოჰამედ ოუფი მას არ იხსენიებს.

⁴ Tadhkiratu'sh—Shu'ara of Dawlatshah, ed. by E. G. Browne, London—Leide, 1901, 35.

გვ. 37—39.

⁶ ლექსიკონი გამოცემულია P. Horn-ის მიერ: *Asadi's neupersisches Wörterbuch. Lughat—i Furs, Berlin, 1897.*

⁷ დ. კობიძე, ბარამ-გურიანის მეხუთე ნოველის ლიტერატურული წყაროს შესახებ, საქ. სსრ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 9, 1944, გვ. 955—958.

კაბაასება-გაკამათების ჟანრის სათავეების ქლევის თვალსაზრისითაც უკვე-
წირდება ქართულ ლიტერატურას¹.

„შაჰ-ნამეს“ ტექსტებს შერთებული „გერშასფ-ნამეს“ ნაწილები ხშირად
ეკლილებაგანაცადი სახით წარმოგვიდგება. ისინი, როგორც ყოველი სხვა
მიმბაძველისა თუ გაზრდილების ნაწარმოებიდან „შაჰ-ნამეში“ შექრილი
ეპიზოდები, თანდათან დაშორებულნი არიან მათ პირვანდელ სახეს რო-
გორც შინაარსის, ისე, ცხადია, ლიტერატურული გაფორმების მხრითაც.
ამიტომ ძნელია მოვიპოვოთ „შაჰ-ნამეს“ ჩანართებიანი ტექსტის ორი ისეთი
ხელნაწერიც კი, რომ ისინი ეპიზოდთა რაოდენობითა და ჩანართების შინა-
განი ხასიათით სავსებით ერთმანეთს ემთხვეოდეს. ამ მიზეზით უნდა აიხსნას
ჯინშედის გაქცევის ამბების ვერსიების სხვადასხვაობა.

ძირითადი ტექსტის მიხედვით ჯიმშედი, რომლის ტახტი ხელთ იგდო
ზაქმა, იმალება, გარბის, მაგრამ აღნიშნული არ არის, თუ რომელ ქვეყანაში
გაიქცა იგი².

ზოგი სპარსული ჩანართებიანი ტექსტის (ПНС—331, 333) მიხედვით,
ზაქმისაგან დამარცხებული ჯიმშედი გარბის ზაბლისტანს, სადაც იგი შირ-
თავს ზაბლელი შაჰის ასულს. აქ მას შეეძინება ვაჟი თოურ, რის შემდეგ იგი
გარბის ინდოეთს, ინდოეთიდან კი ჩინეთს, სადაც მას შეიპყრობენ და სიკვ-
ლილით დასჯიან.

საქართველოს მუზეუმის მუსლიმანური ფონდის 462 ხელნაწერისა და
აგრეთვე ამის შესაძარ ქართული ვერსიის მიხედვით (ხელნაწერი Н—900)
ჯიმშედი ქაბულის ქვეყნისაკენ გარბის და თავს მერაბ შაჰს შეაფარებს. მე-
რანბი მას ქალს ნიათოვებს. ჯინშედის მძებნელი ზაქი გაიგებს იქ მის ყოფ-
ნას და დიდძალი ლაშქარით გაემართება ქაბულის ქვეყნის ასაოხრებლად და
ჯიმშედის დასატყვევებლად. ჯიმშედი ქაბულიდან ჩინეთის მხარეს გარბის
და იქ ფარუხ შაჰს შეაფარებს თავს. ჩინეთის ხელმწიფე (ფარუხ) მს ქალს
ნიათოვებს და ფარულად ინახავს. ახლა ზაქი ჩინეთის მხარეს მოადგება.
ჩინეთის ხელმწიფე ბრძოლას გაუმართავს ზაქის ლაშქარს. მაგრამ წაღ-
ვად დამარცხდება. იმედგაცრუებული ჯინშედი მისი ნებით ცხადდება ზაქთან.
რონელიც მაშინვე თავს გააგდებანებს.

ქართულ ვერსიაში წარმოდგენილი ზაქ-ჯიმშედის ეპიზოდი, თუ ან ნა-
რევი ტექსტების მონაცემებს გავითვალისწინებთ, უდავოდ ჩანართების ნია-
დაგზევა შემუშავებული. მასში ზაქ-ჯიმშედის ომების ადრინდელი რედაქცი-
იდან ლაშქართა ბრძოლის ეპიზოდებია გადმოცემული. ჯიმშედისა და ზაქის
ომები კი აქაც, მსგავსად „შაჰ-ნამეს“ ზოგი შერყენილი ვერსიისა, დაკავში-
რებულია შემდეგ მომხდარ ამბებთან და, ამრიგად, იგი გაფართოებული
სახით წარმოგვიდგება.

„შაჰ-ნამეს“ ჩანართებიან სპარსულ ტექსტებში ჯინშედ-ზაქის ომე-
ბის ამბავი „შაჰ-ნამესა“ და „გერშასფ-ნამეს“ ეპიზოდების შემაერთებელ ხი-
დად გამოდის. აქ ზაქმისაგან ჯიმშედის დამარცხების ამბებს უშუალოდ

¹ ამის შესახებ იხილეთ: Н. Ма р р. Возникновение и расцвет древне-грузинской
светской литературы, ИРМНП. 1899. 12.

² ასი წლის შემდეგ მას ჩინეთის ხელში შეიპყრობენ და გახურხავენ.

ნოსდევს „გერმანთ-ნამეს“ დასაწყისი ნაწილები. „გერმანთ-ნამეს“ ამ ნაწილებს. მოხვედრილს „შაჰ-ნამეს“ ინტერპოლირებულ ტექსტში, როგორც ეტყობა, მძლავრი გავლენა მოუხდენია ჯიმშედ-ზააქის ეპიზოდის იმ სახით შენეშავებაზე, რა სახითაც იგი ჩვენს ვერსიაშია წარმოდგენილი.

„შაჰ-ნამეს“ შერყენილ ვერსიებში შექრილ „გერმანთ-ნამეს“ ეპიზოდებთან ჩვენი ვერსიის დამოკიდებულების თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე ნარიმანის ბრძოლისა და სიკვდილის ეპიზოდი.

იგი ქართულში შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი: „...და რა კელმწიფე სარა ქალაქსა მოვიდა, აგრე გამხიარულდეს ერთობილი თემი და მოქალაქენი, ყუალაი თავსა წითელსა აყრიდეს ფრიდონს და ნარიმანს.

მერმე დარბაზუნა შიგან შევიდეს; და კელმწიფე ფრიდონ მძიმესა ტახტზედა დაჯდა, და საკელმწიფო ტანისამოსი ტანსა ჩაიკუა, და მძიმე ქუდი თავსა დაიბურა, და მასზედა გვირგვინი დაიდგა, საყურნი გაიყარნა, და ტავაყი შეიბა და ხალახნი შეიყარნა და მძიმედ, კელმწიფურად მოეკაზმა.

და აგრე ნარიმანს ოქროსა სელნი დაუდგეს და მასზედა დაჯდა. მერმე პურობა შექნეს და სამსა დღესა და ღამესა ამოთა ჩანგის მკურელთა და მომღერალთა და მუტრიბთა თანა გამოისუნენს.

მერმე გარეგნით და თემიდალმან მოჩივარნი მოვიდეს, და შემოვიდეს კელმწიფესა წინაშე. კელმწიფე დალოცეს და პირი მიწასა გააერთეს და ერთი პირად ისრე მოახსენეს, თუ: ხელმწიფეო, ესე პირიანი, რომე თქვენ ყოვლისა თემისა მეფე იყო, და ზაჰქის ძმა თამაზ ალა-ყალას უკუდგომილა და იქიდალმა ამოუწყვეტია თემი და ქვეყანა. კაცსა მოაწყუდევს თუ დიაცსა, არა რომელსა არ გაუშუებს ცოცხალსა ზაჰქის სისხლისათვის.

რა ხელმწიფემან ესე საჩივარი გაიგონა, დიდად ეწყინა და ასრე ბრძანა, თუ: ვინ წავა მისდა სომრად მისვე ჯანგმახვილისა ნარიმანის მერტი.

რა ფალავანმან ნარიმან კელმწიფისაგან ესე საუბარი და ბრძანება მოისმინა, აგრე ფიცხლა ზე ადგა, ქუდი მოიხადა, საწუთროსა დამბადებელი ახსენა და პირი მიწასა გააერთა. მერმე კელმწიფემან მადლი უბრძანა, დალოცა, თუ: შენითამცა იხარებს ტახტი და გვირგვინი, ფალავანო და ფალავანთა ზურგო, სფადარო, პილოტანო, ახოვანო, ჯეაქსრულო, მკლავმეგარო, დევთა ამომწყუეტელო, ნიანგთა და პილოთა შემკურელო, მბრუნავიმცა ეტლი არის შენი წინამძღვარი.

რა ესე ბრძანება მოისმინა ნარიმან ფალავანმან, აგრე აღრა დაიყოვნა, რა ქალაქს გარეთ გამოვიდა და ბარგ-კარვები გამოაღებინა.

ნარიმანისაგან ალა-ყალას წასულა

ჭკრეს ასაყრელსა ქოსსა და ტაბლასა, შესხდეს და გაემართნეს ალა-ყალას ორმოცდაათითა ათასითა ზაულისტანელითა კაცითა. იარეს და დაესხნეს ციხეს გარეთ ყუალაი და მოარბივეს, დაწუეს, დათხარეს, ამოსწყვიდეს, რომე რისხუა ღვთისა დასცეს; და აგეთი ალა-ყალას მივიდეს, დადგეს და დასცუეს კარვები. დაუდგეს ნარიმანისათვის ოთალი და შემოავლეს სარაფარდანი გარე, და მოადგეს ციხესა გარეთ.

არა გამოვიდა თამაზ; და ყოველთა დღეთა ომი იყო და იხრცებოდეს ლაშქარნი; დააყარინ ზეიდაღმან ისარი, ქუა და ძელი, იყვის კივილი და ზახილი და არა ეგუარებოდა რა სიმაგრისაგან.

მერმე გაგულისდა ნარიმან ფალავანი, დააპირა სახუალოდ ომი.

რა გათენდა, საწუთროსა გაშუენებელმან მზემან თავი ამოყო და შავსა კუპრსა წითელი ფარდაგი მოჰფინა, აგრე ჰკრეს ჯმა საომარი ქოსისა, კუნესა სტვირთა, სარაზნოთა შებერეს ნაფირთა, ზროხა-კუდთა, ნალარა ზაბულური და შეეკაზმა ნარიმან ფალავანი და შეუტევნეს:

ციხესა კარსა მივიდა ნარიმან ფალავანი და დააყარეს ზეიდაღმან მრავალი ქუა და ლოდი და ვერა მოაბრუნეს (ფ. 78ბ, 79ბ—H—921)¹. მერმე მიუხდა ციხისა კართა და სტაცა რკინისა კართა ხელი და გამოსწივნა. მასვე წამსა გამოაყრევინა და როგორაცა თავი შეიქცია შესასვლელად, აგრე კარს თავშიგან სალოდე იყო თურმე მორთუ[ლი], დოლაბისა ოდენი ქუა შიგან იღვა და გამოუშვეს და ფალავანსა ნარიმანს თავსა დასცეს. მერმე ველარა შევიდა; და აგრე გამობრუნდა და წყნარად სადგომისაქენ წამოვიდა; იქით და აქეთ კაცნი შეშოუსხდეს და მოიყვანეს ოთალშიგან, და[ა]წვივნეს. სანსა დღესა ცოცხალი იყო, მერმე მოკუდა.

აქა ნარიმანის სიკედილი. ოცდაათი ოცი და ფალავნობა გარდაიხადა

აგრე უკუმოეყარნეს ციხესა, სრულად ლაშქართა მხარსა ჩაიხადეს და საყელონი გარდნიხიენეს და თავსა მიწა გარდაიყარეს. თაბუთი შექნეს. შიგან შეასვენეს და ზაულისტანსა წაიყუანეს.

წესია ამა მუხთალისა და მალორებელისა დარბაზისა, არავის გაუთავდების, არცა დიდთა და არცა მცირეთა, არცა ჯაბანთა, არცა გლახაკთა. ამა წესითა ბერდების.

მერმე წინ-წინ საამს კაცი გაუგზავნეს. თორმეტისა წლისა შექნილიყო. რა ზაულისტანს კაცი მოვიდა და ამბავი, აგრე შეიყარა მამაცი და დიაცი² და სხვა³.

შემდეგ ვადმოცემულია ნარიმანის დატირება.

„შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტშია⁴ არის მოთხრობილი ნარიმანის სიკედილის შესახები. ამბავი, მაგრამ არა იმგვარად, როგორც ეს ჩვენს პროზაულ⁵ და ლექსით ვერსიებში⁶ გვხვდება.

„შაჰ-ნამეთი“, ზალი მოუთხრობს როსტომს სიფენდის მთაზედ არსებულ ციხის აღებისათვის გამართულ ომში ნარიმანის სიკედილის ამბავს და გზავნის მას (როსტომს) „ნარიმანის სისხლის ძებნად“.

ამბავი მანუჩარის მეფობის უკანასკნელ ხანებში ხდება. ჩვენს პროზაულსა და ლექსით ვერსიებში კი ვადმოცემულია ფრიდონ მეფის დროს

¹ H—921 ხელნაწერში, ფურცელთა დაკარგვის გამო, აქ წყდება ნარიმანის ეპიზოდი. ამ ადგილიდან S—1594 ხელნაწერით ვსარგებლობთ.

² ხელნაწერი S—1594, 129ბ — 130ა.

³ Vullers, 233—234. „როსტომიანში“ იგი იკითხება 505—507 გვერდებზე.

⁴ ხელნაწერები H—921 და S—1594.

⁵ შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, I, 33—41.

ციხის (ყალას) ალებისათვის ნარიმანის მიერ წარმოებული ომის, მისი სიკვდილისა და დატოვების ამბავი, რის გამოც აღნიშნული ეპიზოდი, „შაჰ-ნამეში“ გადმოცემულ ამბავთან შედარებით, განსხვავებული სახით წარმოგვიდგება.

ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში დატულ „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერში (ИHC—331)¹ იმ თავის შემდეგ, რომელშიც გადმოცემულია ფრიდონისათვის მანუჩარის მიერ სალიმის თავისა და წერილის გაგზავნის ამბავი, წარმოდგენილია ესფენდის ციხის საკმაოდ ვრცელი ეპიზოდი².

ამბავი ხდება ფრიდონის მეფობის დროს. მეფე გზავნის თავის ფალავანს ქაევას ორმოცდაათი ათასი მხედრით ციხის ასაღებად, რომელშიც ჯარით დაბანაკებულია მანენ ყარატუსი (قراطوس).

ყარატუსთან ომში ქაევა მარცხდება. მას კლავენ. მეფესთან ცხადდება ფალავანი ნარიმანი. ფრიდონი მას გზავნის იმავე ციხის ასაღებად. იმართება მძიმე ბრძოლები. ილუპება ბევრი ირანელი, მაგრამ შაინც ვერ ახერხებენ ციხის აღებას. ომში ილუპება თვით ნარიმანი. მისი სიკვდილი გადმოცემულია ამ ეპიზოდის უკანასკნელ თავში³.

ნარიმანი მეტად აღშფოთებულია მისი რაზმის წევრის ფალავანის ფეშანგის ომში დაღუპვით და თვით მიიწევს ციხის კარებისაკენ. ნარიმანს დასცემენ ლოდს, რაც მის სიკვდილს იწვევს.

ეს ამბავი ამ ხელნაწერში ასეა წარმოდგენილი⁴:

მაშინ განრისხდა ნარიმანი შურისძიებით,
ერთი ჩინური ჯაეშანი ტანს გარდაიცვია,
აღმართა გურზი, ფალავანი, მსგავსად დევისა,
კარებში შედგა გოდებითა და ღრიალითა.

¹ ხელნაწერის აღწერა მოცემული აქვს М. М. Дьяконов-ის: Рукописи Шах-наме в Ленинградских собраниях, Л., 1934, 36—39 და Dorn-ის: Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la Bibliothèque impériale publique de St. Pétersbourg, 1886, 317—318.

² სათაურით: داستان قلعه اسپند و رفتن کاوه آهنگر بجنگ و کشته شدن

³ گفتار اندر رزم قراطوس با نریمان و کشته شدن پشنگ و نریمان

⁴ یکی درع چینی بر در کشید
بدروازه شد با فغان و غریو
بیک ضرب گرزش همی بشکند
بنزدیک در بند بودی مگر
نریمان از ان سنگ آگه نبود
همه اسپر و فرق او گشت خرد
نریمان ز قهر آنزمان بردمید
علم کرد گرزش بمانند دیو
بر آورد گرزش که بر در زند
یکی آسیا سنگ بالای در
سه هفتصد من آن سنگرا وزن بود
زدندش بفرق نریمان گرد

აზიდა გურზი, რათა დაჰკრას კარებს ციხისას.
რომ ერთი დარტყმით შეამსხვროს, შელევოს იგი:
ერთი დოლაზის ოდენი ჭეა მალლით, ფარულად
იყო კარებთან შეუმჩნეველად მიკრული თურმე:
სამჯერ შეიდასი მანი ჰქონდა იმ ჭეას სიმძიმე,
არა იცოდა ფალავანმა იმ ჭეის შესახებ.
დასცეს იგი ჭეა გმირ ნარიმანს მოულოდნელად,
მისი საფარი მთლად დაიმსხვრა, გაუტყდა თავი
და ასე იქნა ნარიმანი დამარცხებული.

چنان کشته گردید بتر خیره خیر
شده لشکر جملگی سوگوار
بخاک اندرون سر کشان بیدرنگ
دل لشکری جمله وارونه شد
همه دیدها همچو رود آمدند
همه مویه کردند برنا و پیر
بر آرا ستند جمله بابرگ و ساز
زبهر نریمان فرخ روان
بریدند دم اسپ را بیدرنگ
ابا ساز جنگش به پرآستند
زاشک دلیران زمین گشته گل
هم از چشمان اشک می شد چو رود
پریشان و دلتنگ و زار و نژند
ز مرگ سپید یل بافرین
بسر بر همی زد زغم هر دو دست
که از مکر دشمن چنین خوار مرد
همی گریه میکرد شه بیدرنگ
تفش بر زمین میزد از رنج و تاب
چرا حیف کردی برین نا توان
روانی به بردند از آن رزمگاه
در دخمه را سنگ پرداختند
همه بسته شمشیرها کابلی
بمرگ نریمان فرخ سوار
بمرگ نریمان در آتش فکند

بجنبید از جای خود آن دلیر
غریوان فغان بود و زاری زار
ز یکسوی بودی عزای پشنگ
چو احوال گردان بدانگونه شد
از آن کوه پایه فرود آمدند
ز یکسو عزای نریمان شیر
همه اسپ را دم بریدند باز
ابا گرز و خفتان و برگتوان
هزار دگر نیز بهر پشنگ
دو تابوت در دم بر آراستند
روان کوچ کردند با درد دل
ره شهر ایران گرفتند زود
بدانسان بنزد فریدون شدند
عجب زاری بد در ایران زمین
فریدون ابر خاک تیره نشست
همی گفت حیف از نریمان گرد
دمی بر نریمان دمی بر پشنگ
دگر سو منوچهر از بهر باب
همی گفت کای باب فرخ روان
ورا دخمه درساوی آراست شاه
چو کار پشنگ آنزمان ساختند
ابا شش هزار از یل زابلی
خیر دار شد سام ازان نامدار
همه ساز شاهش از تن بکند

ატყდა ყვირილი, გულისმკვლეელი ნოთქმა და ზარი;
 ერთი მხრივ იყო დატირება გმირი ფეშანვის,—
 მწუხარებისგან თავს ურტყამდა მიწასა ყველა,
 როს ფალანგების ვითარება ამგვარი იქნა,
 გაუბედურდა, გადაბრუნდა გული ლაშქრისა.
 იმ მთიდან დაბლით ჩამოვიდა ყველა სასწრაფოდ
 და მათ თვალთაგან, ვით მდინარე მოსჩქეფდა ცრემლი.
 იყო ტირილი მეორე მხრივ ნარიმან ლომის.
 ყველა ტიროდა ახალგაზრდა, მოხუცებული;
 ცხენებსა დასქრეს მათ კუდები ნიშნად გლოვისა;
 გასამგზავრებლად მოემზადნენ ყველანი ერთობ.
 იმ გურჯისტანის, ხაფთანისა და აბჯრისათვის,
 იყო ტირილი და ქვითინი ნარიმანისთვის.
 ათასი სხვა კი იმ მამაცი ფეშანვისათვის
 ცხენებსა სკრიდნენ კუდებსა და იყენენ მწუხარე.
 ორი თაბუთი ზოამზადეს იქვე სასწრაფოდ,
 გმირების ომის საჭურველი მათ ჩაალაგეს,
 გამოემართნენ მწუხარენი დარდიან გულით,
 გულოვანთ ცრემლით ატალახდა, ატირდა მიწა.
 აიღეს მათ გზა ირანისა ქალაქისაკენ,
 მდინარესავით მათ თვალთაგან ვილოდა ცრემლი.
 მოვიდნენ ასე ფერიდუნთან დალონებულნი,
 დამწუხარებულნი, სევდიანნი და მოწყენილნი;
 იყო ტირილი საკვირველი ირანის ქვეყნად,
 გამოწვეული საფაჰბადის, გმირის სიკვდილით.
 დაჯდა მიწაზე ფერიდუნი დალონებული,
 თავზე იცემდა მწუხარებით ორივე ხელებს
 და თან ამბობდა: მენანება ნარიმან გმირი,
 რომელიც ასე დაიღუპა მტრის ცბიერებით.
 ნარიმანისთვის და ხან კიდევ ფეშანვისათვის,
 უდრეკი მეფე ფერიდუნი ცრემლებსა ღვრიდა.
 და აქეთ კიდევ მანუჩეჰარი გმირ მამისათვის
 ტანსა მიწაზე ახეთქებდა მწუხარებისგან.
 ამბობდა: მამაე, საყვარელო და მშვენიერო,

پذیره برون شد بروی دژم
 بمرگ سپه‌دار یل پر شگفت
 بچشم یلان شک چون زاله بود
 غم و درد و اندوه زاندازه شد
 بنزدیک گرشاسبش تاختند

تبیره سیه کرد و کوس و علم
 بزابلستان ماتم اندر گرفت
 سه روز و سه شب مویه و ناله بود
 دگر مرگ گرشاسب یل تازه شد
 چهارم ره دخمه را ساختند
 და სხვა.

რისთვის ატანდი ძალასაო იმ შეუძლებელს.
მეფემ აკლდამა ოქროვანი მას მოუმზადა,
წაიღეს სული—გამძლეობა ბრძოლის ველისა.
როცა იმ გმირი ფეშანგისა საქმესა მორჩინენ,
დიდებული ქვით დაამშვენეს აკლდამის კარი,
იმ ზაბლელთაგან, ექვსი ათას იმ გმირებთაგან,
რომელნიც იყვნენ დამშვენებულ ოქროვან ხნლებით—
საამს მიესმა სახელოვან მამის სიკვდილი,
მეფური მისი სამოსი ტანს შემოიგლიჯა
და ცეცხლში დასწვა ნარიმანის სიკვდილის გამო.
დაფი და ქოსი და ალამი მან გააშაეა,
გზად გამოიქრა მწუხარე და გულამღვრეული.
მთლად ზაბლისტანი დამწუხრდა და დამგლოვიარდა
საფაქბადისა, საკვირველი გმირის სიკვდილით.
სამი დღე-ღამე მტირალნი და მკვნესარნი იყვნენ,
გნირთა თვალთაგან მოდიოდა ცრემლი წვიმისებრ;
სიკვდილი გმირი გერშასფისა ისევ განახლდა,
სევდა და დარდი უსაზომო შეიქნა ისევ.
ნეოთხე დღეს კი აკლდამისკენ აიღეს გზა და
გერშასფის ახლოს მოათავეს ნარიმან გმირი.

და სხვა¹.

ამავე ბიბლიოთეკის „შაჰ-ნამეს“ ПНС—333 ხელნაწერში² ნარიმანის ბრძოლისა და სიკვდილის ეპიზოდი რამდენიმედ განსხვავებული სახით არის წარმოდგენილი. აქაც ეს ეპიზოდი მოდის მანუჩარის მიერ სალიმისა და თურის საწინააღმდეგოდ წარმოებული ომების შემდეგ.

თუ ПНС—331 ხელნაწერის მიხედვით, მეფე ფერიდუნს მოახსენებენ აუღლებელი ციხის არსებობის შესახებ, რომელშიც შემალულა ქურდი, მავნე ყარატუსი, ვის საწინააღმდეგოდაც მეფე გზავნის თავის ფალავნებს—ჯერ ქაფას, შემდეგ ნარიმანს—ПНС—333 ხელნაწერის მიხედვით კი, ციხის უფროსი, რომელსაც აქ ეწოდება ხან ყანუსი, ხან ყალუსი, ინიშნება თვით ფრიდონის მიერ, რომელიც ყოველწლიურად მოდის მეფესთან და მოაქვს ხარკი.

ბოლო ხანებში აღნიშნული ციხის უფროსი აღარ ცხადდება მეფესთან და აღარც ხარკს იხდის ხოლმე. ამ ამბავს გაიგებს ფრიდონის სახელოვანი ფალავანი და მიდის ციხის ასაღებად.

ნარიმანი პირველად ეომება ციხის უფროსის ძმას და კლავს მას. ამით დამფრთხალი მტერი თავს შეაფარებს ციხეს. ნარიმანი მოადგება ციხეს და დიდი ხნის განმავლობაში იბრძვის, მაგრამ ვერას გახდება. ბოლოს გადაწყვეტს ციხეზე უკანასკნელი იერიშის მიტანას. ამოარჩევს თორმეტი ათას გუ-

¹ ხელნაწერი ПНС—331, 98r.

² მისი აღწერა იხილეთ იმავე წყაროებში: Дьяконов, 72—87, Догд, 318—319.

ლოვანს, ომში ნაცად მეომარს და წამოვა ციხისაკენ. იმართება მძალური ბრძოლა. ნარიმანი ილუპება. მის სიკვდილს საამს აცნობებენ და სხვა. აი, ეს ადგილიც¹:

როცა იმათგან მოისმინა ამბავი გმირმა,
ამოარჩია მეომარი ერთი ლაშქარი;
თორმეტი ათას გულოვანით ომში ნაცადით,
ბრძოლის ქარ-ცეცხლში გამოვლილი ჭაბუკ მხედრებით,
იმ ბნელი ღამის ნახევარი რომ გაიარა,
გამოემართა საფაჰბადი სიმაგრისაკენ
და მძულვარებით იწუეს ბრძოლა უძლიერესი,
თითქოს დადგაო განკითხვის დღე და აღსასრული;
იმ ბნელ ღამეში მეომრები ორივე მხრიდან
მკვეთრად იბრძოდნენ, იყო კენესა, ვაი და უი;
იმ სიმაგრიდან ქვებს ისროდნენ შეუჩერებელივ,
შეუჩერებელივ ქვებთან ერთად ისარს ისროდნენ.
განგმირულ იქნა ბევრი გმირი იმ ძლიერ ომში,
ბევრი ჭაბუკი წუთისოფელს გამოესალმა.

گزین کرد یک لشکر رزم ساز
بزد آزموده گه کارزار
سپهبد سوی باره آمد. ز دشت
همی رستخیزی ز نو خواستند
نمودند کوشش ابا های هوی
همان ناوک از شطها آختند
غمی گشت ز ان رزم مرد جوان
بدشت اندرون خون روان شد جو آب
سوی باره راند ازپی فرو بخت
از ان به کجا باز گردم غمی
ابا او دگر لشکر رزم ساز
برزم آمدند ازپی کارزار
چو باران بدو سنگ می بیختند
سرانجام چون بخت برگشته شد
بجنگ بداندیش او کرده بود
زیای اندر افتاد و بنمود پشت
ربودندش از جا دل ازغم نوان

چو بشنید از ایشان گو سر فراز
ده و دو هزار از دلیران کار
چراز تیره شب نیمه در گذشت
ز کینه یکی رزم آراستند
دران تیره شب لشکر از هردو روی
ز باره همی سنگ انداختند
بسی کشته شد لشکر پهلوان
چنین تا بر آمد ز کوه آفتاب
نریمان غمی گشت از ان کار سخت
بدل گفت اگر کشته گردم همی
چنین تا بنزد یک دزد فراز
دگر باره مردم زیرج حصر
زبالا بدو سنگ میریختند
بسی لشکر نامور کشته شد
نریمان سپر برسر آورد زود
سرانجام سنگش آمد درشت
دویدند لشکر بر پهلوان

ამრიგად, სანამ მთიდან ცაზე მზე არ აცურდა,
 როგორც მდინარე ველზედ ისე ვიდოდა სისხლი;
 მეტად დამწუხრდა ნარიმანი იმ ძნელს საქმეზე
 და წამოვიდა ციხისაკენ გალომებული.
 გულში ამბობდა: თუ მოვეცდები უმჯობესია,
 ვიდრე დავბრუნდე მე აქედან დამარცხებული;
 ამგვარად გმირი .იმ სიმაგრეს მიუახლოვდა
 და მასთან ერთად სხვა ლაშქარი ომში .ნაცადი.
 იმ მაგარ ციხის მეომრები ისევ ძლიერად
 შეუდგნენ ბრძოლას, ისევ ატყდა ომის გრიგალი.
 ნაღლიდან ქვეები დაუშინეს იმ სახელოვანს,
 უშენდნენ ქვებსა სეტყვისათვის შეუჩერებელი,
 ბევრი ლაშქარი დაიხოცა სახელოვანი,
 ბევრი მხედარი სამუდამოდ გაუბედურდა.
 საფარი სწრაფად ნარიმანმა თავსა იფარა,
 ებრძოდა იგი ბოროტებს და ავის მზრახველებს.
 ბოლოვანს მოხვდა მას დიდი ქვა მოულოდნელად,
 გამოეშალა ფეხები და დაეცა გმირი.
 გაიქცნენ სწრაფად მეომრები ფალანგისაკენ,
 გამოიტაცეს ის იქედან გულმკვნივსარენმა.
 დაბრუნდა ყველა ველისაკენ იმ სამაგრიდან.—
 ეყარენ მკედრები და დაქრილნი,—ყველა მწუხარე.
 სამთან ერთი მოციქული მივიდა სწრაფად
 და სათითაოდ ყველაფერი აცნობა გმირსა.
 შემოიგლიჯა ფალანგური ტანისამოსი,
 მწუხარებისგან თავსა მიწა გადაიყარა
 და წამოვიდა გოდებითა და ღრიალითა
 თავის მამისკენ მტირალი და აკვნესებული.

چه گشته چه خسته همه دلفکار
 یک یک سخن گفت با او تمام
 همان بر سر خویشتن خاک زد
 سوی باب خود رفت زاری گنان
 سپاهش سراسر دل ازرده بود
 روا نگشت از انجای تیره روان
 دگر باره تابوت را بر فراشت
 بما ننده نامور جمشید
 تو گفستی نبود از نریمان روان
 گهی شاد دار گهی مستمند

سوی دشت باز آمدند از حصار
 فرستاده شد بنزدیک سام
 بتن جامه پهلوان جاگ زد
 روان شد غریبان و نعره زنان
 چو آمد نریمان یل مرده بود
 بتابوت کرد آن تن پهلوان
 یکی هفته سوگ نریمان بداشت
 یکی دخمه کردش ز عاج سفید
 در آنجا نهاد آن تن پهلوان
 چنین است آئین چرخ بلند

როცა მოვიდა, ნარიმანი დაუხვდა მკვლარი.
მისი ლაშქარი იყო მთლად გულშეწუხებული.
თაბუთსა შიგან შეასვენა ფალავნის ტანი,
გამოენართა ის იქედან დამწუხრებული
და ერთი კვირა ნარიმანის გლოვაში იყო.
ისევ ზრუნავდა იმ ფალავნის ტანის შესახებ;
სპილოს თეთრი ძვლის გააკეთა ერთი. აკლდამა
და დიდი მეფის, სახელოვან ჯემშიდის მსგავსად
იქ დაასვენა ფალავანი მოკრძალებითა.
თითქოს არ იყო ნარიმანი ქვეყნად აროდეს.
ამგვარი არის ეს საწუთრო მალორებელი,
ხან გაბარებს და ხან კიდევ განალელიანებს¹.

როცა სპარსული ტექსტების ამ ადგილებს ზემოწარმოდგენილ ქართული პროზაული ვერსიების ტექსტებს ადარებთ, რწმუნდებით, რომ ქართულში უფრო მოკლედია წარმოდგენილი ის, რასაც ნარიმანის ომისა და მისი სიკვდილის შესახებ სპარსული ტექსტები ვრცლად გადმოგვცემენ.

სპარსულ ხელნაწერებში (IIHC—331 და IIHC—333) წარმოდგენილი ნარიმანის ეპიზოდის ვერსიები (ზემოთაც გვქონდა ამის შესახებ ლაპარაკი) ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ეს განსხვავება განსაკუთრებით თავს იჩენს ამ ეპიზოდთა პირველი თავების ურთიერთთან დაპირისპირებისას.

IIHC—331 ხელნაწერში წარმოდგენილი ვერსიის მიხედვით ომში მონაწილეობენ ქაეა და ფეშანგი, რომლებიც ილუბებიან.

ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი IIHC—333 ხელნაწერში. აქ ეპიზოდი ნარიმანის მიერ ლაშქრის შეყრითა და ციხისაკენ გამგზავრებით იწყება. ნარიმანი კლავს ციხის უფროსის ძმას, როცა ამის შესახებ არაფერს გადმოგვცემს IIHC—331 ხელნაწერი.

ერთი სიტყვით როგორც მოკულობის, ისე შინაარსის თვალსაზრისით, ამ ვერსიათა წინა ნაწილები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან, ხოლო უკანასკნელი ნაწილები კი ერთმანეთთან ახლო დგანან. ისინი თითქმის ერთნაირად გადმოსცემენ ნარიმანის დაღუპვისა და მისი დატირების ამბებს იმ განსხვავებით, რომ IIHC—331 ხელნაწერის მიხედვით ნარიმანთან ერთად დაიტირებენ ფეშანგისაც.

ჩვენს ძეგლში წარმოდგენილი ნარიმანის ბრძოლისა და სიკვდილის ეპიზოდი, თავისი სიმოკლისა და შინაარსის თვალსაზრისით, უფრო IIHC—333 ხელნაწერში წარმოდგენილ ვერსიას უდგება.

ქართულშიც არაფერია ნათქვამი ამ ომში ქაეასა და ფეშანგის მონაწილეობის შესახებ, ისე როგორც ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი IIHC—333 ხელნაწერში. მაგრამ ამით, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ მთარგმნელ-გადმომღებს ამ ეპიზოდის ისეთივე სპარსული ტექსტი ეპირა ხელთ. როგორც IIHC—333 ხელნაწერშია წარმოდგენილი. ქართულში ხომ

¹ ხელნაწერი IIHC—333, 154r.

არაფერია ნათქვამი ნარიმანისა და ციხის უფროსის ძმის ომის შესახებ, როცა იგი გადმოცემულია აღნიშნულ ხელნაწერში.

ის გარემოება კი, რომ ჩვენს წყაროში ციხის უფროსს ეწოდება თამაზი და არა ყანუსი თუ ყალუსი (როგორც ПИС—333 ხელნაწერის მიხედვით) და არც ყარატუსი (როგორც ПИС—331 ხელნაწერის მიხედვით), იმაზე მიგვითითებს, რომ ნარიმანის ბრძოლისა და სიკვდილის ეპიზოდი ჩვენს ვერსიაში აქ წარმოდგენილ სპარსულ ტექსტებთან შედარებით რამდენიმედ განსხვავებული ტექსტიდან მომდინარეობს.

ПИС—333 ხელნაწერში¹ ამ ეპიზოდის დასასრულს შემდეგ სტრიქონებს ვხვდებით:

ز هجرت بر ویر سبهری که گشت
گر نام من باشدت روی و رای
شده چار صد سال و پنجاه و هشت
بنام اسد حرف ده بر فز ای

როის მიერ აღწერილ ხელნაწერში² ეს სტრიქონები ასეთი სახითაა წარმოდგენილი:

ز هجرت بدور سبهری که گشت
درین نامه پیشم گر آیدت رای
شده چار صد سال و پنجاه و هشت
بدال اسد حرف ده بر فز ای

იკვება, რომ იმ თხზულების ავტორი, საიდანაც ნარიმანის ბრძოლისა და სიკვდილის ეპიზოდი მომდინარეობს, ყოფილა ასადი.

ასადის სახელით კი სპარსულ ლიტერატურაში ცნობილია საგმირო-ეპიკური პოემა „გერშასფ-ნამე“, ნაწარმოები, რომელიც ძალიან ხშირად როგორც მთლიანად, ისე ნაწილ-ნაწილ შეერთვის „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებს. კერძოდ, ПИС—333 და აგრეთვე ПИС—331 „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერებში „გერშასფ-ნამედან“ მთელი რიგი ეპიზოდებია ჩართული.

ლექსით ვერსიებში ნარიმანის ომისა და სიკვდილის ეპიზოდი „ზააქიანისა“ და „საამიანის“ შემაერთებელ ხიდად გამოდის. იგი იწყება „ზააქიანის“ უკანასკნელი თავიდან („აქა გათავდა ზააქის ამბავი და ფრიდონ გახელმწიფდა“) და თავდება „საამიანის“ დასაწყის თავში („ნარიმანის სიკვდილი“).

„შაჰ-ნამეს“ ქართულისა და სპარსული ვერსიების ურთიერთდამოკიდებულებათა მკვლევრები აღნიშნავენ, რომ „საამიანი“ „ზააქიანის“ ბუნებრივ გაგრძელებას წარმოადგენს³, რომ „საამიანი“ „ზააქიანის“ უშუალო გაგრძელებაა⁴.

გამოკვლეულია, რომ „ზააქიანისა“ და „საამიანის“ ლექსითი ვერსიები წარმოსდგებიან ამ თხზულებებში მოთხრობილი ამბების შემცველ ქართულ პროზაულ ვერსიებიდან, მაგრამ მათ („ზააქიანისა“ და „საამიანის“ ლექსით ვერსიებს) ერთი და იგივე პროზაული ვერსია არ უდევს საფუძვლად.

¹ 154°.

² Supplement, 126.

³ ი. აბულაძე, შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, I, თბილისი, 1916, 28.

⁴ ალ. ზარამიძე, ნარკვევები, II, თბილისი, 1940, 82.

ნეციერები აღნიშნავენ, რომ „გალექილი ზაქიანი, როგორც შინაარსით. ისე თავისი სიმოკლით უფრო ემხრობა ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ მოთავსებულ ზაქის შესახებ ეპიზოდს, ვიდრე ჩვენს ახლად აღმოჩენილ ძეგლში (უთრუთიან-საამიანიში) მოთავსებულს ვრცელ ფალაენების შესახებ მოთხრობას“¹. „ზაქიანი“ გამლექსავე სარგებლობს ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსიით“², მის ძირითად წყაროს წარმოადგენს საკუთრივ ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ თარგმანი³.

„ზაქიანის“ გამლექსავს მამუკა მდივანს „სპარსული დედნიდან კი არ ვადმოუღია თავისი შრომა, არამედ ქართული პროზითი ვერსიიდან“⁴.

„საამიანის“ ლექსითი ვერსია მომდინარეობს პროზითი მოთხრობიდან და ხშირად იმეორებს მის ფრაზებსა და ტერმინებს და ზოგჯერ სრულიად უცვლელად იცავს მთელ წინადადებებს⁵.

ახლა საკითხი ამნიარად ისმის: თუ „ზაქიანის“ გამლექსავე მამუკა მდივანი ძირითადად ემყარებოდა ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ ქართულ პროზაულ ვერსიას, საიდან უნდა შეეტანა მას „ზაქიანში“ უკანასკნელი თავი („აქა გათავდა ზაქის ამბავი და ფრიდონ გახელმწიფდა“), რომელშიც გადმოცემული ამბავი შინაარსობლივად არ უდგება სპარსული „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ტექსტს და არც „შაჰ-ნამეს“ ქართულ-პროზაულ ვერსიას⁶.

ანდა „საამიანი“ რომელშიც ფირდოუსის „შაჰ-ნამესაგან“ სავსებით განსხვავებული ამბებიცაა გადმოცემული, როგორ წარმოადგენს „ზაქიანის“ ბუნებრივ გაგრძელებას, თუ „ზაქიანი“ და „საამიანი“ სხვადასხვა წყაროებიდან მომდინარეობენ?

„ზაქიანის“ წინა ნაწილებში ჩვენ არსად გვხვდება ეპიზოდები „გერ-შასფ-ნამედან“, არც სხვა რომელიმე მიმბაძველის ნაწარმოებიდან, გარემოება, რაც იმაზე მიგვიჩინებს, რომ „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსიის წინა ნაწილები, საიდანაც გაილექა „ზაქიანი“, შედარებით სუფთა, წარუყვნიელი უნდა ყოფილიყო, რის გამოც „ზაქიანის“ ლექსითი ვერსია, როგორც ეს აღნიშნული აქვს ი. აბულაძეს, ემხრობა ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ წარმოადგენილი ზაქის შესახებ ეპიზოდს⁷.

თუ მამუკა მდივანს მივაწერთ თანამედროვე „ზაქიანის“ უკანასკნელი თავის შეთხზვას, რომელსაც, როგორც ვთქვით, არავითარი საერთო არა აქვს სპარსული „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ტექსტთან, მაშინ დასაშვებია, რომ „შაჰ-ნამეს“ ის პროზაული ვერსია, რომლითაც უსარგებლია მამუკა მდივანს „გერ-შასფ-ნამეს“ ეპიზოდების შემცველი უნდა ყოფილიყო.

¹ ი. აბულაძე, ჯრისები, I, XI.

² იქვე, XXV.

³ ალ. ბარამიძე, შაჰ-ნამეს ახლად აღმოჩენილი ქართული პროზაული ვერსია, ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, 204.

⁴ კ. ქვეცილიძე, ქართული ლიტ. ისტორია, II, თბილისი, 1924, 173.

⁵ ი. აბულაძე, ჯრისები, I, XIX; კ. ქვეცილიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, II, 185, ალ. ბარამიძე, ფირდოუსი და მისი „შაჰ-ნამე“, 50.

⁶ მხედველობაში მაქვს „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მეორე ტომში დაბეჭდილი ტექსტი, გვ. 369—445.

⁷ ჯრისები, I, XI.

„ზაქიანის“ ტექსტის ანალიზით ცხადი ხდება, რომ მის უკანასკნელ თავამდე წარმოდგენილ ნაწილებს არაერთი საერთო არა აქვს „გერშასფ-ნამესთან“; „შაპ-ნამეს“ ისეთი წარყვნილი ტექსტის არსებობა კი. რომლის წინა ნაწილებში „გერშასფ-ნამედან“ მხოლოდ ნარიმანის ფრიდონთან მისვლის ამბავი იქნებოდა შესული, ძნელად საფიქრებელია. ამავე დროს აუბსნე-ლი რჩება ისიც, თუ მამუკა მდივანს, როგორც უმკველად იცნობდა ფირ-დოუსის „შაპ-ნამეს“, რომელსაც ხელთ ჰქონდა ამ ნაწარმოების სრული თუ არა, საკმაოდ მოზრდილი ნაწილის ქართული პროზაული თარგმანი მაინც, რისთვის უნდა მიემართა „შაპ-ნამეს“ წარყვნილი ქართული ვერსიებისათვის და მათში მოცემული მასალები გამოეყენებია „ზაქიანის“ უკანასკნელი თავის დასაწერად?.

მართალია, პოეტს ნაწილობრივ უსარგებლია S—1594 და H—921 ხელ-ნაწერებში წარმოდგენილი ვერსიითაც¹, მაგრამ ამ ნაწილობრივ სარგებლო-ბაში არაერთიარ შემთხვევაში არ იგულისხმება ზაქის ამბის შინაარსობლივად დამთავრების შემდეგ—მამუკას მიერ უცნაური ნახტომის გაკეთება. ნარიმანის ამბების ლექსად წამოწყება და მისი დაუმთავრებლად მიტოვება.

პროზაულ ვერსიაში წარმოდგენილი ნარიმანის ამბავი, რაც თანამედ-როვე სახის „ზაქიანისა“ და „საამიანის“ ლექსით ვერსიებში გვხვდება, თან-მიმდევრობითაა გადმოცემული. ეს გარემოებაც კი იმაზე მიგვითითებს, რომ ეს ამბავი ამგვარი თანმიმდევრობით ერთ მელექსეს უნდა გაელექსა, კერ-ძოდ იმას, ვისაც საამის შესახებ ამბების გალექსევის მიაწერენ, ე. ი. ბარძიმ ვაჩნაძეს.

ამას ისიც ადასტურებს, რომ გვიანდელი დროის რედაქციის „საამიანის“ ტექსტი იწყება სტრიქონით: „აწ ლექსადა ვთქვა ამბავი საამის გმირთა გმირისა“, რითაც, როგორც ამას მართებულად აღნიშნავს კ. კეკელიძე², შეუძლებელია დამოუკიდებელი ნაწარმოები იწყებოდეს.

ცხადია, პოეტს საამის ამბების ლექსად შეწყობამდეც აქვს რალაც ნა-თქვამი და ესაა ჩვენი ვერსიის წინა ნაწილების ლექსითი რედაქცია (წარ-მოდგენილი H—61 და S—4000 ხელნაწერებში), რომლის უშუალო გაგრძე-ლებას ამავე ვერსიის (S—1594 და H—921 ხელნაწერებში შემონახულის) ბო-ლო ნაწილის ნიადაგზე გალექსილი საანის შესახები ეპიზოდები წარმოადგენს.

როგორც ჩანს, მთელი ამ ვერსიის ლექსითი რედაქცია ბარძიმ ვაჩნაძის მიერაა შემუშავებული³. აქედან ცხადია, უფრო ახლო ექნებოდა სინამდვი-ლესთან, თუ ვითიქრებთ, რომ „ზაქიანის“ და „საამიანის“ შეერთების შემ-თხვევაში ჩვენ ორი მელექსის—მამუკა მდივანისა და ბარძიმ ვაჩნაძის ნიერ შემუშავებული ლექსითი ვერსიების ტექსტთა შერევასთან გვაქვს საქმე⁴.

¹ ალ. ბარძიმძე, ნარკვევები, II, თბილისი, 1940, 47 და შენიშვნები შაპ-ნამეს ქარ-თული ვერსიების შესახებ (საქ. არქივი, წიგნი III, თბილისი, 1927, 62—67.

² ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 294.

³ მას ი. მარი „ფრიდონიანს“ უწოდებს. Статьи и сочинения, II, 92.

⁴ ამის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1941, 293—298 და დ. კობიძე, საუბრადღებო წიგნი ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, „მნათობი“, 1943, № 9—10, გვ. 248—252.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ლექსითი ვერსიების უკანასკნელ რედაქტორს, რომელიც სპარსული ვერსიის მკოდნე პირად მოჩანს, როგორც ვტყობა, გაუერთიანებია სხვადასხვა დროს. სხვადასხვა პირთა მიერ ლექსად შემუშავებული „შაჰ-ნამეს“ ეპიზოდები იმ სახით, რა სახითაც იგი წარმოდგენილია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერებში (S—1505, A—858 და სხვა) და აგრეთვე „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ბეკდურ გამოცემებში.

ამ გაერთიანებისას, „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ვერსიაში მოთხრობილი ამბების თანმიმდევრობის მკოდნე რედაქტორს, „ზააქიანსა“ და „როსტომიანს“ შორის, რადგანაც მას, „შაჰ-ნამეს“ ამ ნაწილში გადმოცემულ ამბებთან უფრო ახლო მდგომი სხვა ქართული ვერსია არ გააჩნდა, ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ გალექსილი ვერსიის უკანასკნელი ეპიზოდები შეუტანია, ხოლო (და ამ შემთხვევაში იგი საესებით სამართლიანად მოქცეულა) ვაჩნაძის მიერ გალექსილი ვერსიის წინა ნაწილის ნაცვლად (რომელიც თავისებურ ზააქიანს წარმოადგენს) კი ნამუკა მდივნის (თავაქალაშვილის) მიერ გალექსილი „ზააქიანი“, როგორც „შაჰ-ნამეში“ მოთხრობილი ზააქის შესახებ ამბავთან უფრო ახლო მდგომი ვერსია.

ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ გალექსილი ვერსიის უკანასკნელი ნაწილის¹ მამუკას „ზააქიანის“ ტექსტთან შეერთებაში აშკარად მოჩანს ჩვენთვის უცნობი რედაქტორის ხელი; აქ ზააქის ამბის დამთავრების შემდეგ მომდევნო სტროფებში (104—114) მოთხრობილია ნარიმანის მიერ ფრიდონისათვის ძღვნის გაგზავნისა და თვით ნარიმანის ფრიდონთან გამოცხადების ამბავი².

პროზაული ტექსტის მიხედვით, რომელსაც ბარძიმის ლექსითი ვერსია ეწყობა, ფრიდონი ქარიმანის გარდაცვალებით დამგლოვიარებულ ნარიმანს თავადის ხელით მის ნაცვამ სახელმწიფო ტანისამოსს გამოუგზავნის და ასე დაავედრებს:

„ჩემგან უფრო შენ არ გიყუარდა ქარიმან ფალავანი, მაგრა სოფელი მის ბეგარასა არა დაიკლებს. აწე ვირემდის ჩვენნი მტერნი დაგვიტამამდებოდეს, უწინ ჩვენ მიუხდეთ ზედა, ამოვსწყვიტოთ. შენთა პაპათა და მამისა

¹ რომლისათვისაც, ალბათ, იმის გამო, რომ აქ უმთავრესად საამის საგმირო-საფალავნო ამბებია გადმოცემული, „საამიანი“ შეურქმევიათ.

² შევნიშნავთ, რომ „შაჰ-ნამეს“ ზოგ ვერსიაში ჩვენ გვხვდება ფრიდონთან ნარიმანის მოსვლის შესახებ ადგილები, რომლებიც მოგვაგონებენ „ზააქიანის“ უკანასკნელი თავის პირველ სტროფებში მოცემულ სცენას. აქ ამოუწერეთ ზოგიერთი სტრიქონი ПИС—333 ხელნაწერიდან (887):

چه دینار و چه خمیه پرده بود
ز کمخیت و از فرشهای یلنگ
بیاورد نزد شاه نامدار
که باشی همه ساله روشن روان
بخوردند و نرم می آرا ستند

ازان پس گشادی که اورده بود
زبرگستوان و زخفتان جنگ
زگستردنی بود هم بیشمار
بدان آفرین کرد شاه جهان
چو شد گفتنی گفته خوان خواستند

ველი შენ გმართებს და შენვე ქმენ, ფალავნობა და მეომრობა შენსა მეტსა არავეს შეფერობს¹.

ნარიმანი ლაშქრით გამოემართება ფრიდონისაკენ, მაგრამ „ვირცხდის მოვიდოდეს, ფრიდონ ჯელმწიფე გაეკაზმა. მისრეთს წაეილა“ (56^b).

ზაჰის შეილის ფარუხის წინააღმდეგ ომში ჩაბმული ფრიდონი მოკი-
ქულს გზავნის ნარიმანის მოსახმობლად. ნარიმანი ფრიდონის წერილის მი-
ღებისთანავე გამოემართება მისრეთს. იგი ფრიდონთან გამოცხადების გარეშე
იწყებს ბრძოლას ფარუხ ზაჰის ლაშქრის წინააღმდეგ.

ომში გართულ ნარიმანს „თაეჩალეწილი ფრიდონი წინა მოეგება“, მა-
გრამ ნარიმანმა აღარ უყურა; ომის გაყრის შემდეგ კი თვით ნარიმანი „ფრი-
დონს მოეგება წინა, საწუთროსა დამბადებელი ახსენა, ხელწიფე დალოცა
და პირი მიწასა გააერთა. ვერე ხელმწიფე მივიდა, პირსა აკოცა ნარი-
მანს, სხუა თავადები მოვიდეს, სალამი მოახსენეს და მოვიდოდინ და ხელ-
სა აკოცებდეს.

شد ایوان چو خرم یکی بوستان دران بوستان گل دو رخ ستان
بلورین بیاله ز می لاله شد زبسی عود و دود ابریر زاله شد
صراحی گریست از می لعل نام بنالید نای و بخندید جام

და შემდეგ გახსნა ყველაფერი, რაც მოიტანა,
რა დინარი და რა ფარდები ნაირ-ნაირი,
ჯავშან ხაფთანი. საომარი იარაღები,
რა საგები და ვეფხვისტყვიისფერი ნოხები.
უთვალე იყო გასაშალი და დასაფენი:
მიართვა მეფეს სახელოვანს იმ ფალავანმა,
შეასაბა ქება ახალგაზრდა ქვეყნის მბრძანებელს:
იყავ მარადის კეთილი და ნათელი გულით!
როცა სათქმელი ყველა ითქვა. სუფრა ისურვეს,
შეუდგენენ კამას და ღვინის სმას ის დიდებულნი.
იქცა სასაბლე, ვით ბოსტანი აყვავებული
და იმ ბოსტანში ორი საზე ვაოდად გაშლილი.
ბოლოს ფილა ღვინისაგან გარდოქცა ლალად,
ნამით აივსო ცის ღრუბელი უდისა კვამლით.
ტიროდა ბოთლი. ლალისფერი ღვინის წვეთებით,
კენესოდა ნაი, იცინოდა ჯამი ღვინისა.

¹ ხელნაწერი H—921, 56^a: იგივე ლექსად:

ჩვენგან ვერ უკეთ გიყურადა ქარიმან პირად მცინარე,
მაგრამ წესია სოფლისა| თავს ესე გვაძეს ბეგარა,
ცოცხალსა არვის გაგვიწვებს, გაგჯერის, გაგვაძებს ვე არა.
წაჰოდი დიდის ლაშქრითა, შემომეხვიე მე გარა,
მოდი მტერისა სარკენლად, გაქცურვინე ზრე გარა.
სანამდის მტერი ჩვენხედა იქმოდეს ძალით ხადილსა,
მიუხდეთ მბრძოლთა მანამდის, ნულარ შევარგებთ სადილსა,
ნულარ შევარჩენთ სულდგმულსა ღვინისაგან დანაბადილსა,
მამის კვლობა შენ გმართებს, მათხედ იქმოდი ქადილსა!

(ხელნაწერები H—61, 184, S—40C0, ფ. 11^b).

პერმე თავადნი ფალავანნი მოვიდეს სანახავად ჰშაქ, ქავ, ყარან და ყუბად. სალამი მოახსენეს ნარიმანს. და მერმე დარჩომა მიულოცა ფალავანმა ნარიმან.

აგრე მოვიდა ზაულისტანელი ლაშქარი. დადგეს და დასცეს მრავალფერინი სტავრისა. ქამხისანი კარვები, დადგეს ოთალნი და შემოავლეს სარაფარდანი. მერმე ჰკრეს ქოსსა და ტაბლასა და შეიქნა სიმზიარულე ნარიმანის მოსული-სათვის. ასრე აღარა გავიდოდა ფრიდონს, ვითამცა აღარცა ერთი კაცი და-კლებოდა. აგრეცა სად გაქცეული კაცი იყო დამალული, ყუელაი მოვიდა და დიადიფე ლაშქარი შეიყარა¹.

ფარუხ ზაქის დამარცხების შენდევ ფრიდონი და ნარიმანი გარდის-დიან ფოლად დევის შეილის ყამურ დევის ომებს და გამარჯვებულნი ბრუნ-დებიან „სარა ქალაქსა“.

ამის შემდეგ მოდის თამაზის ციხის ასალეზად ნარიმანის გამგზავრებისა და მისი ომში დალუპვის ეპიზოდი.

ამ თხზულების როგორც ლექსით, ისე პროზით ვერსიაში ნარიმანისა და ფრიდონის შეხვედრის შემდეგ, მთელი რიგი ამბებია გადმოცემული, რასაც შემდეგ დროს შემუშავებულ „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ლექსით ვერსიებში („ზა-აქიანის“ უკანასკნელსა და „საამიანის“ დასაწყის თავებში) ვერ ვხვდებით.

თუ „ზაქიანისა“ და „საამიანის“ აღნიშნულ თავებს პროზაში მოთხრო-ბილ ამბებს შეუდარებთ და გავითვალისწინებთ ბარძიმ ვაჩნაძის ლექსად გადმოღების მეთოდს, მისი შრომის პროზაულ ვერსიასთან დამოკიდებულე-პას, ცხადი გახდება, რომ აქ წარმოდგენილი სტროფები—104—117 ამ სა-ხით ბარძიმ ვაჩნაძის ხელიდან არ შეიძლება იყოს გამოსული. პოეტი არ დაუშვებდა პროზაში გადმოცემული ამბების ასეთი სახით შემოკლებას.

¹ ხელნაწერი H—921, 62^b — 63^a; იგივე ლექსად:

ფრიდონს წინა მიქცევა, მას ლომსა და ვითა გმირსა,
გმირმა მაღლი გარდისადა არ იტყოდა მისთვის ძვირსა;
აყენენა ფალავანი და აკოცა მეფემ პირსა,
შეჭურვტდენ და შეფრინვიდენ, ლამის მისცეს მტერი კირსა.
ფალავანმა თავადებსა მოიკითხა, დასძრა ენა,
ხელს აკოცა ყუელაკამა და სალამი მოახსენა,
აშაქ, ყარან, ქავ [და] ყუბად—არ იტყობის მათ მოწყენა,
უთხრა: რასთვის დაიხოციეთ აქ უჩემოთ მარტო თქვენა.
მოიკითხა თავ-თავისათ, მაღლ დარჩომა მიულოცა,
ვინცა მორჩა მისთვის კარგათ, ანუ ვინცა დაიხოცა,
ნახა მეფე მზიარული, თქვა თუ: კირი ამეხოცა.
ზეალე ომსა აპირობენ, მისი მტერი დაიხოცა.
ვინცა გაიქცა, ვრანელთ ამბავი ესმათ არ ავი:
მოვიდა გმირი ნარიმან, მეტროძლთა შემზახარავი,
ზაულელთ დამრავლებულა ფერად-ფერადი კარავი,
ხატაურისა ქამხისა შინდორთა დასაფარავი.
დადგეს კარვები, სენები, სრა ფარდა შემოვლულია,
ჰკრეს ნალარასა, გამომერენ გაქცეულ-დამალულია;
კიდევ დაჯაროვდა ლაშქარი იმათგან დაფანტულია,
მათ ღმერთსა მაღლი შესწირეს, ვინც იყო გაქცეულია.

(H—61, გვ. 204—205. S—4000, ფ. 13^b).

ცხადია, რომ აქ რელაქტორი მოქმედებს. იგი, როგორც ეტყობა, ბარძიშის შრომის სხვადასხვა ადგილებიდან გამოკრებილ სტროფებს აერთებს, საკირო შემთხვევაში მასში ცვლილებებიც შეაქვს და, ამრიგად, ცდილობს შამუქას „ზაჰიანს“ ბარძიშის შრომის უკანასკნელი ნაწილი შეუერთოს.

ნარიმანის ბრძოლისა და სიკვდილის ეპიზოდი, რომლის სათავე ასადის პოემაში „გერშასფ-ნამეში“ დაიძებნება, ჩვენს ვერსიებში, რა თქმა უნდა, უშუალოდ ამ თხზულებიდან არ არის შემოტანილი. იგი, როგორც ვნახეთ, სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი „შაჰ-ნამეს“ შერყენილ რელაქციებში. საიდანაც თავისებური სახით ჩვენს ვერსიებშიც შენოსულა.

„გერშასფ-ნამეს“ გაელენის კვალი ატყვია ჩვენს ვერსიაში („უთრუთიან-საამიანში“) წარმოდგენილ საამისაგან ვეშაპის სიკვდილის ეპიზოდსაც. ამბავს საფუძვლები თვით ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ გააჩნია: „მეფეთა წიგნით“, საამი, ზაალის ხელით მანუჩარისადმი გაგზავნილ წერილში მოუთხრობს მეფეს ქაშაფრუდის ვეშაპის სიკვდილის ამბავს (VIII., 194—196, „როსტომიანი“, სტროფები 1606—1615), ხოლო ამ ვერსიით, საამის მიერ მანუჩარის წინაშე წერილობით თუ სიტყვიერად ამბის გადმოცემა კი არა გვაქვს, არამედ თვით მოქმედება—საამის გამგზავრება და მისგან ვეშაპის სიკვდილი.

აქ მეფე მანუჩარის წინაშე „დღესა ერთსა“ მილიან მოჩივარნი ქაშაფრულ¹ მთისა ძირელნი, და მოახსენებენ დიდი ვეშაპის გამოჩენის შესახებ და სთხოვენ ხელმწიფეს, რომ მათ მისი მებრძოლი მისცეს.

მეფის ფალავანთაგან ვეშაპის საომრად მიემართება საამი. იგი კლავს ვეშაპს. გამარჯვებულ ფალავანს შეეგებება ნეფე. იმართება ლხინი.

ჩვენს ვერსიაში ვეშაპის სიკვდილის ეპიზოდი წინ უსწრებს საამისაგან ზაალის დაბადების ამბის ცნობას, ხოლო ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ კი იგი საამის მიერ მანუჩარისადმი მიწერილ წერილშია გადმოცემული (ზაალ-როდაბეს რომანულ ეპიზოდში).

„შაჰ-ნამეს“ სპარსულ პროზაულ ვერსიაში (საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მუს. ფონდის ხელნაწერი № 462) ჩვენ ვხვდებით საამისაგან ვეშაპის მოკვლის ეპიზოდი (ფ. 84^ბ — 85^ა) თავში:

داد آوردن مردم خراسان بنزد سام و رفتن سام در خراسان
و کشتن ازدها

აქ გადმოცემულის მიხედვით მოჩივარნი ხორასნიდან არიან. „შაჰ-ნამეს“ მეორე ქართულ პროზაულ ვერსიაშიც („წიგნი საამ ფალავნისა“) გვაქვს იგივე ამბავი (H—900, ფ. 80^ა — 81^ბ), ხოლო აქ მოჩივარნი თისის (შემდეგ ეს ქალაქი იხსენიება თუთის ქალაქად) ქალაქიდან მოდიან.

ჩვენს ძეგლში, აქ აღნიშნულ სპარსულ-ქართულ ვერსიებთან შედარებით, უფრო ვრცელადაა წარმოდგენილი ეს ეპიზოდი. იგი უცილობლად განიცდის „გერშასფ-ნამეს“ ზოგ ვერსიაში წარმოდგენილ გერშასფისაგან ვეშაპის მოკვლის ეპიზოდის გაელენას.

¹ ეს სიტყვა ვხვდებით ფორმით „ქეშვარედ“. ლექსითი ვერსია მას კითხულობს როგორც „ქეშ-ფარედ“: „ნადიმსა ზედან მოვიდეს ქეშ-ფარედ მთისა ძირელნი“. ეპიზოდი პროზაული ვერსიის მხოლოდ H—921 ხელნაწერს დაუცავს, ისიც ნაწილობრივ (ფ. 136^ბ — 139^ბ). ლექსითი ვერსიაში კი იგი სრული სახით იკითხება—სტროფები 622—672.

„გერმანთ-ნამეთი“ და აგრეთვე „შაჰ-ნანეს“ ჩანართებიანი როგორც ლექსითი (ПНГ - 333), ისე პროზითი (საქ. ნუზ. მუს. ფონდის ხელნაწერი № 462) ვერსიების მიხედვით, ფალაფანი გერმანთი ზაქის დავალებით მიემართება ისპაჰანისაკენ (მოჩივარი ისპაჰანიდან არიან), კლავს ვეშაას და სხვა, აქაც მოქმედებენ „ვეშაპის გამოსვლისა მაცნეველნი“, რომლებიც ვეშაპის გამოჩენას ღამით ცეცხლის ანთებით, ხოლო დღისით კვამლის დაყენებით (ქართულით ნალარის დაკვრით) აცნობებენ მცხოვრებლებს.

ვეშაპთან გმირის შებრძოლების ეპიზოდები თითქმის ერთნაირადაა დახატული. ამით ჩვენ ის კი არ გვინდა ვთქვათ, თითქოს „შაჰ-ნანეს“ ჩანართებიან ტექსტებში წარმოდგენილი საამისაგან ვეშაპის მოკვლის ეპიზოდი, ან ჩვენს ძეგლში მოთავსებული ამ ამბის ვერსია „გერმანთ-ნამედან“ მონდინარეობს. იგი, როგორც ირკვევა, „შაჰ-ნანეში“ შემუშავებული ამბის (რომლის შესახებ ზევით მივუთითეთ) მიხედვითაა შეთხზული და გაფართოებული. ეს გაფართოება და ახალი მომენტების შეტანა კი, „შაჰ-ნანეს“ ხელნაწერ ტექსტებზე „გერმანთ-ნანეს“ ზოგ ვერსიაში წარმოდგენილი გერმანთის ვეშაპთან ბრძოლის ეპიზოდის გავლენით აიხსნება.

ჩვენს ვერსიაში წარმოდგენილი ეს ეპიზოდი ძირითადად ინარჩუნებს „შაჰ-ნანეში“ გადმოცემულ საკუთარ სახელებსა და პოეტურ ფერებს.

„შაჰ-ნანეში“ მოთხრობილი ამბის გადაკეთების თვალსაზრისით ყურადღებას იმეორებს ფეშანგის ეპიზოდი, რომელიც აქ ინდოთა და ზანგუზბრელთაგან აბულვარის სისხლის ძებნის ამბებშია შეტანილი. ფეშანგის ეპიზოდს აბულვარის სისხლის ძებნის ამბავთან კი შინაგანი კავშირი არა აქვს.

აქ ფეშანგის ეპიზოდი (მისი ხელმძღვანელობით თურანელების მიერ ირანის დარბევა აოხრება, თურანელ-ირანელ ფალაფანთა ბრძოლები, საამისაგან ფეშანგის დამარცხება და სხვა) შეტანილია იმ ამბებში, რასაც ამ ვერსიის მიხედვით ადგილი აქვს ზაალის გარდაცემების შემდეგ.

ამ ეპიზოდთან დაკავშირებულ თურანელებსა და ირანელებს შორის მომხდარ ომებში ფეშანგის მხრიდან მონაწილეობენ ფალაფენები ვაისა, ფირან, ომან, ბარამ, ფარშევაღ, ლუაქ, როზინ და სხვა. მანუჩარის მხრიდან კი — ყუბად, ყარან, ქიშვად, საამ და სხვა.

იმართება ცალკეული ბრძოლები ფირანსა და ყარანს, ქიშვადსა და ომანს, საამსა და ფეშანგის შორის. საბოლოოდ გამარჯვება ირანელებს რჩება.

ეს ეპიზოდი, ჩემი აზრით, „შაჰ-ნანეში“ ნავზარის გამეფების შემდეგ გადმოცემულ ფეშანგისა და აფრასიობის შესახებ ამბის გადაკეთებას წარმოადგენს.

„შაჰ-ნანეში“ (Vullers, 248—305), თურანელთა მეთაური ფეშანგი (შამა აფრასიობისა) გაიგებს მანუჩარის გარდაცვალების, ნავზარისადმი ირანელთა ცუდ დამოკიდებულებას, მოიხმობს ფალაფენებს და განკარგულებას აძლევს მათ, რომ წავიდნენ ლაშქრით ირანელების სამეისხლოდ. ლაშქარს ხელმძღვანელობს ფეშანგის შვილი აფრასიობი, რომელიც ახლა პირველად გამოდის საბრძოლო-საფალაფენო ასპარეზზე.

იმართება მძიმე ომები ირანელებსა და თურანელებს შორის. ირანელთა ლაშქარი დამარცხდება. აფრასიობი ტყვედ ჩაიგდებს ნავზარს, რომელსაც წუთისოფელს გამოასალმებს. ირანი აობრდება. თურანელთა გამარჯვება და მათი თარეში ირანის მიწა-წყალზე გრძელდება თურანელების წინააღმდეგ როსტომის ომში მონაწილეობამდე, ე. ი. ქაიყობადის მეფობამდე. როსტომთან პირველი შებრძოლების შედეგად დამარცხებული აფრასიობი თურანისაკენ გარბის.

ქართულის მიხედვით, თურანელებს ხელმძღვანელობს ფეშანგი, რომელიც საამის მიერ იქნა დამარცხებული და განდევნილი. აქ აფრასიობის ნაცვლად ფეშანგია გამოყვანილი (რომელიც სპარსულითაც თურანელების მეთაურია, მათი ირანზე შემოსევის საერთო ხელმძღვანელია, მაგრამ ომებში არ მონაწილეობს), ხოლო როსტომის ნაცვლად კი ფალავანი საამი.

ქართულ ტექსტშიც გვხვდება ფალავანთა იგივე სახელები (თურანელების—ვეის, ბარამ—სპარსულით აქ ამას უდრის ბარმან, ირანელების—ყუბად, ყარან, ქიშვად და სხვა), რაც სპარსულ „შაჰ-ნამეში“.

გარდა სხვა მრავალ საერთო მომენტებისა (ყარანის ლაშქრის დამარცხება, ცალკეულ ფალავანთა ბრძოლის ეპიზოდები, დამარცხებულ ირანელთა მთას შეფარება და სხვა), საამისაგან ფეშანგის დაშორებაც ისევეა წარმოდგენილი, როგორც „შაჰ-ნამეში“ როსტომისაგან აფრასიობისა.

როსტომი, როცა მიუახლოვდება აფრასიობს, მძიმე გურჯს დაბლა დაუშვებს და აფრასიობის ქამარს ჩასკიდებს ხელს მისი (აფრასიობის) დატყვევების მიზნით, მაგრამ ქამარი გაწყდება. აფრასიობი თავს დააღწევს როსტომის კლანჭებს და გაიქცევა თურანისაკენ (Vullers, 302—303).

ქართულში იკითხება: „შეხედნა საამ, ფეშანგს თვალი მოჰკიდა, ეტლისაგანცა უმაღლედ გაფიცხდა, წაირბინა, მიეწინა ფეშანგს და ქამარ-ზინჯსა ხელი ჩაუგდო და უკუ მოსწინა; გასწყდა ქამარ-ზინჯი, დაძვრა ვეშაპის პირსა და ფეშანგი ისრე გარდიხვეწა, წავიდა, რომე თვალი ვერაფერ მოჰკიდა და თურანის ზღვისაკენ დაჰყაქრა პირი“ (S—1594, ფ. 133^b — 134^a).

ლექსად:

ფეშანგ იცნა, ზედ მიუტდა, ვერ დაუდგეს წინა ჯარნი,
გულ-მესისხლედ კელი მიჰყო, თქუა: „მეწვების გულსა მკუდარნი“.
ლაბტი წელშიგან ჩაირჭო, ქამარს ჩაუგდო კელია,
უკულმა უკუიწია, მან გაუმაგრა წელია;
გაუწყდა, გასძვრა, მართ ვითა ლომისა პირსა მელია,
თურანისაკე გაიქცა, თუცა თუ შარა გრძელია¹.

ქართულში არაა გადმოცემული აფრასიობის მიერ ნავზარის დატყვევების და მისი მოკვლის ამბავი. არც ზაალისა და მეფეების (ზავის, გერმასფისა და ქაიყობადის) შესახებაა რაიმე ნათქვამი. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ თურანელების შემოსევა აქ ხდება ზაალის პონემდე და, მაშასადამე, შესაძლებლობა არ არის ამ ამბის იმ სახით გადმოცემისა, როგორც ეს „მეფეთა

¹ ვერსიები, I, 264.

წიგნია მოთხრობილი, რომლის მიხედვითაც აფრასიობის ლაშქრობა იწყება ნავზარის მეუბის დროს (და არა მანუჩარისა, როგორც ქართული გვაქვს, ოცა როსტომის მიერ სეფანდის მთა მიმორბეულია და ნარისანის სისალი აღებული).

ქართულში წარმოდგენილი ამ ეპიზოდის შემემუშავებელი, უეველია, „შაპ-ნამეში“ გადმოცემული ამბებიდან გამოდის. იგი მას ამოკლებს, ასხვადე-რებს, ადგილს უცვლის და საამის საგმირო-საფალავნო ანბების გაძლიერების მიზნით ახალ ჩარჩოში ათავსებს.

„შაპ-ნამეში“ გადმოცემულ ამავე ეპიზოდში გვხვდება ჩვენ ფეშანგის მანის ზადშამის შესახები ცნობებიც. ფეშანგი, შოისშენს რა მანუჩარის გარდაკვლებისა და ნავზარის საქმის არაკეთილად წარმართვის ამბავს, მოიგონებს მის ნამას ზადშამს, აგრეთვე თურსაც, მანუჩარის დროს, მის ლაშქარსა და ფალავნებს (Vull., 248):

ბسى کرد ياد از پدر زادشم هم از تور بر زد يکى تيز دم
زگاہ منوچهر واز لشکرش زگردان و سلار و از کشورش

ამ სტრიქონებით ცხადი ხდება, რომ ფეშანგი მამისა და თურის მოგონებას მანუჩარის დროს. თურანზე მისი ლაშქრობის ამბავს უკავშირებს. იქვე წარმოდგენილი აფრასიობის სიტყვებით გტყობილობთ, რომ ზადშამი ყოფილა ძლიერი ფალავანი, რომელიც თავზარს სცემდა ირანს (Vull., 249):

اگر زادشم تبغ بر داشتى جهانرا چنین خوار نگذاشتى
میان ار ببستى بکین آورى با یران بکردى همى سرورى

სხვა ცნობები ზადშამის შესახებ „შაპ-ნამეში“ არა გვაქვს.

ზადშამი, როგორც თურის შვილი, მისი მამის მკვლელის მანუჩარის წინააღმდეგ უნდა ამხედრებულიყო. ეს კი უნდა მომხდარიყო (როგორც ამას „შაპ-ნამეში“ წარმოდგენილი ცნობები მოწმობენ) თურის სიკვდილის შემდეგ; მაგრამ „შაპ-ნამეში“ არ იცის არც ერთი ეპიზოდი, რომელიც ზადშამს შეეხებოდეს. აქ ვმირები—ფეშანგი და აფრასიობი მხოლოდ იგონებენ ზადშამს. ეს მოგონება კი იმ დროს ხდება, როცა თურანელები ირანელების საძესისხლოდ ემზადებიან.

ქართულში ჩვენ გვხვდება თურის შვილის ზადაჩამის (სპ. „ზადშამ“) საკმაოდ ვრცელი ეპიზოდი (H—921, ფ. 117^a—130^a, ლექსითი ვერსია, სტროფები 423—538). ზადაჩამი აქ გამოყვანილია ძლიერ ფალავნად, რომელიც თურის სიკვდილის შემდეგ გამოდის თურანელთა საომრად და მრავალჯერ ამარცხებს ირანელებს. ირანელები იძულებული ხდებიან მის წინააღმდეგ საბრძოლველად მოიწვიონ ფალავანი საამი, რომელიც კლავს ზადაჩამს.

ამ ეპიზოდის ავტორს, როგორც ჩანს, „შაპ-ნამეში“ წარმოდგენილი ზადშამის შესახები ცნობებით უხელმძღვანელებია. საამის საგმირო ეპიზოდების გაძლიერების მიზნით ტექსტში ზადაჩამის ამბავი ჩაურთავს.

ჩვენს ვერსიაში წარმოდგენილი ზადაჩაძის ეპიზოდი, „შაჰ-ნამეს“ რო-
მელიძე ეპიზოდის გადაკეთება-გადასხვაფერებას კი არ წარმოადგენს, არამედ
„შაჰ-ნამეს“ ტექსტის გაგრძელება-შეესების მიზნით შეთხზულ ჩანართს.

საგმირო-საფალაენო ეპიზოდების გაძლიერების მიზნითაა აქ შეტანილი
აგრეთვე საამის ბრძოლები (ნიშვათთან და დეულ ინდოელთან, თუნდთან და
რობინთან), რომლებიც ხელოვნურადაა დაკავშირებული ქარიზანის, უთრუთი-
სა და გორჯასპის მიერ ვარდაიდილ საქმეებთან და რომლებიც თხზულების
შინაარსის ძირითად ხაზს არაფერს მატებს.

ჩვენი ტექსტი აქრელებულ სურათს იძლევა. აქ, „შაჰ-ნამეს“ ცელილება-
განაცად ეპიზოდებში სხვადასხვა სახის ჩანართებთან ერთად შერეულია ნა-
წილები სხვადასხვა მიმბაძველ-გამგრძელებელთა თხზულებებისა სწორედ ისევე,
როგორც ამას ადგილი აქვს „შაჰ-ნამეს“ შერყენილ რედაქციებში.

აშკარაა, რომ ჩვენს ვერსიაში სხვა ჩანართებთან თუ მიმბაძველ-გამგრძე-
ლებელთა ნაწარმოებების ცალკეულ ეპიზოდებთან ერთად „გერშასფ-ნამეს“
ნაწილებიც ამ გზით მოხედნენ.

როცა აქ შემოქრილი ასადის პოემის („გერშასფ-ნამეს“) ნაწილებისა და
მისი გავლენით შეთხზული ეპიზოდების შესახებ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში
ის გარემოებაც უნდა იქნეს მიღებული, რომ ფულანები—უთრუთი, გერშას-
ფი და ნარიზანი, რომლებიც აქ მოქმედებენ, „გერშასფ-ნამეშიც“ ისევე, რო-
გორც ჩვენს თხზულებაში, დეეთა მეომარ უძლეველ გმირებად არიან გამო-
ყვანილნი¹.

„შაჰ-ნამეს“ ძირითადი ტექსტისათვის სრულიად უცნობია ამ გმირთა
შესახები საგმირო-საფალაენო ცალკეული ეპიზოდები.

„გერშასფ-ნამეს“ ეპიზოდების შემცველი ჩანართებიანი ტექსტები კი, რა
თქმა უნდა, იცნობენ ამ გმირთა საფალაენო თავგადასავალს. მაგრამ აქ, ჩანარ-
თებთან ტექსტებში, „გერშასფ-ნამეს“ გმირთა შესახები ეპიზოდები ერთნაირი
სახით არ გვხვდება. მათი სხვადასხვაობა (ამა თუ იმ ეპიზოდის შემოკლება,
გაფართოება, ან გადაკეთება) კი, გამოწვეულია ტექსტის სხვადასხვა დროის
გადაწერ-გადაშვებებელთა მიერ.

ჩვენს ძეგლში წარმოდგენილ იმ ეპიზოდებს შორის, რომელთაც სათა-
ვეები „გერშასფ-ნამეში“ ვააჩნია, ასე თუ ისე, მხოლოდ ნარიზანის ბრძოლისა
და სიკვდილის ეპიზოდს შერჩენია პირვანდელი სახე.

„გერშასფ-ნამეს“ გმირთა (უთრუთის, გერშასფისა და ნარიზანის) შესა-
ხები დანარჩენი ეპიზოდები კი, აქ მეტად შეცვლილი სახითაა წარმოდგენი-

¹ საინტერესოა, რომ აქ ნარიზანის მამად გერშასფი კი არ გვევლინება, როგორც ამას
ადგილი აქვს „გერშასფ-ნამეს“ ჩვენთვის ცნობილ ვერსიებში, არამედ ქარიზანი. ჩვენს ძეგლში
(თუ მის წყაროში) ნარიზანის მამად ქარიზანის წარმომადგენს, მის შესახებ საგმირო ეპიზოდების
შემტანს ჰქონდა გარკვეული საფუძველი: „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ვერსიაში ქარიზანი მოხსენ-
ებულია სახელოვან გმირად (Vull., 440):

ببالا سام نريمان بود بمردي و خوي كريمان بود
რომელიც აქ, ისევე როგორც ჩვენს ძეგლში, ნარიზანის მამად არის გამოყვანილი (Vull., 1667):

نريمان گرد از كريمان بدست

ლი. ეს ცვლილებანი კი სხვადასხვა დროს თანდათანობით უნდა მოეხდინათ „შაპ-ნამეს“ ტექსტის გადამწერ-შემკვთებლებს, რომელთა მეოხებითაც ჩვენს ვერსიაში შემავალ როგორც „შაპ-ნამეს“, ისე სხვა ნაწარმოებების ეპიზოდების დიდ ნაწილს საგრძნობი ცვლილებანი განუცლია.

ამ მიმოხილვით ირკვევა რომ: ა) „უთრუთიან-საამიანში“ „შაპ-ნამედან“ მომდინარე ცვლილებაცანაცად ეპიზოდებთან ერთად ჩვენ გვაქვს „შაპ-ნამეს“ წარუყენილ, ინტერპოლირებულ ვერსიებში შემავალი მიმბაძველ-გამგრძელბელთა სხვადასხვა ნაწარმოებების ეპიზოდები და ცალკეული ჩანართები, რომლებსაც ცვლილებების თვალსაზრისით ძლიერი გავლენა მოუხდენიათ „შაპ-ნამეს“ ეპიზოდებზე და თვით ამ ეპიზოდების ორგანულ ნაწილებად ქცეულან.

ბ) როგორც ჩანს, „შაპ-ნამეს“ იმ ვერსიაში; რომლის წინა ნაწილის ქართულ თარგმანს ეს ძველი წარმოადგენს, საფალავნო ამბების გაძლიერების მიზნით სხვადასხვა მიმბაძველ-გამგრძელბელთა ნაწარმოებებიდან შეკრილთა ეპიზოდები, რომელთა შინაარსი ვამოუყენებიათ ტექსტის გადამწერ-შემკვთებლებს, ზოგი ძირითადი ეპიზოდის შესაკუმშავად (შეკუმშულია ზაქთან ეშმაკის გამოცხადების ეპიზოდი და სხვა), ზოგის გასაფართოებლად (გაფართოებულია ფრიდონის ეპიზოდი და სხვა) და ზოგის განსაღვენდაც კი (განღვენილია არმელ-ქარმელის ეპიზოდი და სხვა). მასში აგრეთვე სხვადასხვა დროს ცალკეული ეპიზოდების შევსება-გამგრძელბების მიზნით გაჩენილთა ჩანართები (ზადაჩამის ეპიზოდი და სხვა), შემუშავებული „შაპ-ნამეში“ და აგრეთვე მიმბაძველთა თხზულებებში მოცემული ამბების საფუძველზე.

ჩვენი ძველის ორიგინალს, როგორც ჩანს, ცვლილებების თვალსაზრისით გაუვლია საქამოდ რთული გზა. ამაში უნდა ვეძიოთ მიზეზები „შაპ-ნამეს“ წინა ნაწილში მოცემული ამბის ამ სახით შემუშავებისა, მასში ფირდოუსის პოენისათვის სრულიად უცნობი ეპიზოდების გაჩენისა და იმ საგრძნობი ცვლილებებისა, რომლებითაც ჩვენი ტექსტი ხასიათდება.

გ) „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელბელთა ნაწარმოებების შესწავლა. გვარწმუნებს იმაში, რომ ერთი წყება მიმბაძველებისა ამუშავებს საგმირო ეპიზოდებს „შაპ-ნამეში“ მოთხრობილი ამა თუ იმ ამბის გამგრძელბების მიზნით. ისინი შინაარსობლივი თვალსაზრისით კი არ იმეორებენ იმას, რაც ფირდოუსის წიგნშია მოთხრობილი, არამედ ხელმძღვანელობენ „შაპ-ნამეში“ მოცემულით და ქმნიან ისეთი ხასიათის ნაწარმოებებს, რომლებიც „შაპ-ნამეში“ ამა თუ იმ ეპიზოდის ბუნებრივ (შესაძლებელ) გამგრძელბებს წარმოადგენენ. ამიტომ ჰათ მიერ შემუშავებულ ნაწარმოებების (თუ ცალკეული ეპიზოდების) შეკრა „შაპ-ნამეს“ ტექსტში შინაარსობლივი მსვლელობის თვალსაზრისით არ იწვევს საგრძნობ ცვლილებებს.

მიმბაძველების მეორე ჯგუფი ემყარება ფირდოუსის მიერ გამოუყენებელ წყაროებს, ზეპირ გადმოცემებს და აგრეთვე საკუთარ ფანტაზიასაც. ისინი ირანული ეპოსის გმირთა შესახებ ქმნიან ფირდოუსისაგან დამოუკიდებელ თხზულებებს, რომლებშიც მოთხრობილი ამბები აგრეთვე არ წარმოადგენენ განმეორებას „შაპ-ნამეში“ მოთხრობილისას. ასეთი სახის მიბაძვით შექმნილი ნაწარმოებები, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი თავისთავად არ წარმოად-

გენენ „შაპ-ნამეში“ მოთხრობილის გაგრძელებას, მთლიანად ან ნაწილ-ნაწილ, სადაც ეს მოსახერხებელი ხდება, მაინც უერთდებიან „შაპ-ნამეს“ ტექსტებს.

არიან კიდევ და ეს უკანასკნელნი, ვიტყვოდი, ყველაზე უფრო საშიშნი, „შაპ-ნამეს“ ტექსტებზე მოვარჯიშე მიმბაძველ-გადაძველებლები, რომლებიც ტექსტის გადაწერის, ან ნისი პროზად გადაკეთების შემთხვევაში, საკუთარი გემოვნების მიხედვით ცვლიან ამა თუ იმ ადგილს, ამოკლებენ ან აფართოებენ ტექსტს. ისინი უფრო ფრთხილად შიშობენ არიან პროზაული ვერსიების მიმართ, რადგან, „შაპ-ნამეს“ პროზაული ვერსიები, წარმოადგენენ რა სპარსული ლიტერატურის კლასიკური პერიოდის პროზაულ ნიმუშებთან შედარებით დაბალ დონეზე მდგომ, მდაბიო ხალხისათვის გასაგები, მარტივი ენით დაწერილ ძეგლებს, ბუნებრივია, ცელილებების შეტანის უფრო მეტ შესაძლებლობას იძლევიან, ვიდრე ლექსითი ვერსიები, სადაც ამა თუ იმ ადგილის შეცვლა-გადაკეთებას, ასე თუ ისე, პოეტური ნიჭი სჭირდება.

ჩვენნი ძეგლის საერთო სახე და ის საყურადღებო გარემოება, რომ აქ „შაპ-ნამეს“ ეპიზოდების გვერდით სხვადასხვა მიმბაძველთა თხზულებების ნაწილები აღმოჩნდნენ, იმის მაჩვენებელია, რომ მისი სპარსული წყარო ერთი ავტორის მიერ შემუშავებულ ნაწარმოებად ვერ ჩაითვლება.

ჩვენნი ძეგლი, თუმცა ცვლილებებით, მაგრამ ძირითადად მაინც „შაპ-ნამეში“ მოთხრობილი ამბებია გადმოცემული, გარემოება, რისთვისაც იგი არ შეიძლება ფირდოუსის რომელიმე სახის მიმბაძველის ნაწარმოებად წარმოგვიდგეს.

დ) ქართულ მთარგმნელს ხელთა აქვს საკმაოდ შეცვლილი, ჩანართებით გაკედილი (უფრო საფიქრებელია პროზაული) „შაპ-ნამეს“ სპარსული ვერსია, საიდანაც მას მხოლოდ მისი წინა ნაწილი გადმოუღია (ისევე, როგორც „შაპ-ნამეს“ სხვა ქართული პროზაული ვერსიების გადმოშვებები იქცევიან), შესაძლებელია, იმ მოსაზრებით, რომ მისი წყაროს შემდეგ ნაწილში გადმოცემული ამბები იმ დროისათვის ჩვენში უკვე იქნებოდა ცნობილი ლექსითი თუ პროზითი „როსტომიანის“ სახით.

ვ. წიგნი საბა ფალაენისა. „შაპ-ნამეს“ ქართულ პროზაულ ვერსიებს შორის თელსაჩინო ადგილს იჭერს „წიგნი საბა ფალაენისა“. ამ ვერსიის ძირითადი ნაწილი „საამ-ნამეს“ („საამის წიგნის“) ქართულ ვერსიას წარმოადგენს. აქ უმთავრესად საამის საგმირო-სამიჯნურო ამბებია გადმოცემული.

„საამ-ნამე“ უნდა მივაკუთვნოთ „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებთა რიცხვს, თუმცა მის ლიტერატურულ წარმოშობას უფრო სხვაგვარი ისტორია აქვს, ვიდრე „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა სხვა თხზულებებს.

„საამ-ნამეში“ გადმოცემული საამის სამიჯნურო ურთიერთობის ისტორია ჩინეთის შეფის ასულთან—ფერიდუხტთან შინაარსობლივად არ გამოდინარეობს „შაპ-ნამეს“ ეპიზოდებიდან, არც რომელიმე მათგანის გადასხვაფერებას შეიცავს იმ შემთხვევაში, როცა „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებლის ესა თუ ის ნაწარმოები („ბარზუ-ნამე“, „ბაჰმან-ნამე“ და სხვა) ფირდოუსის თხზულებაში წარმოდგენილი ამა თუ იმ ეპიზოდის გაგრძელებას, ან მის გადაკეთებას წარმოადგენს.

„საამ-ნამე“, როგორც ეს უკვე აღნიშნულია მეცნიერებაში, წარმოადგენს გადაკეთებას ხაჯო ქირმანელის საგმირო-სამიჯნურო პოემის „ჰუმაჯო ჰუმაჯუნისა“¹, რომელშიც მოთხრობილია ხავერის ქვეყნის მეფის უშანგის შვილის—ჰუმაჯასა და ჩინეთის მეფის ასულის—ჰუმაჯუნის სიყვარულის ამბავი.

ამ ორ პოემას შორის სიუჟეტურ-ფაბულური ხასიათის განსხვავება არ არსებობს. ქირმანელის თხზულების „საამ-ნამედ“ გადმოქეთებელს შეუცვლია „ჰუმაჯ-ჰუმაჯუნის“ გმირთა სახელები შაჰნამესეულ სახელებით და ზოგი ეპიზოდურ გადაუსხვავებია, რამდენადაც ეს საჭირო იყო ქირმანელის ნაწარმოების საერთო ელფერის შესაცვლელად, მასში გადმოცემული ამბების „შაჰ-ნამესთან“ მისაახლოებლად.

ხაჯო ქირმანელის ხუთეულის (ხამსეს) ზოგ ხელნაწერში „ჰუმაჯ-ჰუმაჯუნის“ ნაცვლად „საამ-ნამე“ წარმოდგენილი და აგრეთვე არის შემთხვევები, როცა „შაჰ-ნამეს“ ზოგ ხელნაწერში შესული „საამ-ნამეს“ ავტორად ხაჯო ქირმანელი იხსენიება, მაგრამ დანამდვილებით არ ვიცით, თუ ვინაა ხაჯოს პოემის „ჰუმაჯ-ჰუმაჯუნის“ „საამ-ნამედ“ გადმოქეთებელი.

ხაჯო ქირმანელის (1282—1352) პოემა „ჰუმაჯო-ჰუმაჯუნ“ დაწერილია 1332 წელს. მისი „საამ-ნამედ“ გადმოკეთება, ჩემი აზრით, უნდა მომხდარიყო მე-14 საუკუნის მიწურულში. ან მე-15 საუკუნის გარიტრატზე, სწორედ იმ დროს, როცა სპარსულ ლიტერატურაში გახშირდა შემთხვევები „შაჰ-ნამეს“ ტექსტის შერყვნისა, მასში მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების შერთვით, გახშირდა პოემის მთელი რიგი ადგილების შეცვლა-გადასხვავებება, რაც გამოწვეული იყო ამა თუ იმ პოეტის, ან ტექსტის გადამწერის სურვილით—გაეგრძელებინა ან შეეცვალა ფირდოუსის თხზულების ესა თუ ის ეპიზოდი.

„საამ-ნამეს“ როგორც ეს მისი ვერსიების შესწავლით ირკვევა, თანდათან, სხვადასხვა დროის პოეტებისა თუ გადამწერლების მიერ შემატებული მთელი რიგი საგმირო-ეპიკური ხასიათის ეპიზოდები—გარემოება, რაც შენიშნული გვაქვს ფირდოუსის თხზულების სხვა მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებთა მიმართაც, გამდიდრებულა მისი შინაარსი და, ამნაირად, იგი უფრო მეტად შეკავშირებია—შესისხლხორციბია „შაჰ-ნამეში“ გადმოცემულ ამბებს და, თავის მხრივ, „შაჰ-ნამეს“ ისეთი ვერსიების ეპიზოდებზედაც მძლავრი გავლენა მოუხდენია, რომელთაც იგი მთლიანი ან ნაწილობრივი სახით შერთვის.

„საამ-ნამეში“ გადმოცემულ ამბავს არავითარი საერთო არა აქვს ძველ ირანულ წყაროებში გადმოცემულ საამის შესახებ ამბებთან, არც ხალხურ თქმულებებთან. იგი წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ ამ პოემის ავტორის ფანტაზიის ნაყოფს².

¹ H. Ethe, Neupersische Litteratur, Grundriss, II, 234. А. Крымский, История Персии, ее литературы и древнейшей теософии, т. III, № 1, Москва, 102—104.

² Spiegel, Die Sage von Sám und das Sám-name, Zeitschrift der Deutschen Morgenlän. Ges. III, 252.

როგორც ვიცი, ფირდოუსის უკვდავ თხზულებაში საგმირო ამბების გვერდით წარმოდგენილია რომანული ეპიზოდები ზაალისა და როდაბესი, როსტემისა და თაჰმინესი, ბეჟანისა და მანიჩესი, გოშთასფისა და ქეთონისა, ხოსროვისა და შირინისა, მაგრამ მასში არაფერია ნათქვამი საამის რომანული თავგადასავლის შესახებ.

„შაჰ-ნამეს“ ავტორს საკიროდ არ დაუნახავს წარმოედგინა ასეთი რამ, მით უმეტეს, მას არ გააჩნდა ამისათვის რაიმე საფუძველი, რადგანაც, როგორც ვიცი, ძველი წყაროები და ხალხური თქმულებები, რომელთაც ძირითადად ემყარებოდა ფირდოუსი, არ შეიცავდნენ საამის რომანული თავგადასავლის შესახებ რაიმე ცნობებს.

ქირმანელის პოემის გადმომკეთებელს, „საამ-ნამეს“ ავტორს, აქ გამოუნახავს საფუძველი მისი ნაწარმოებისათვის, მას, როგორც ჩანს, ნაკლულად მიუჩნევია „შაჰ-ნამეს“ ტექსტი და განუზრახავს მისი „შეესება“ საამის საგმირო-სამიჯნურო ამბების გადმოცემით, რაც პოეტს უდავოდ კარგად მოუხერხებია¹.

ჩვენ გავეცანით „შაჰ-ნამეს“ ხელნაწერებში ჩართულ „საამ-ნამეს“ ორ ვერსიას: ა) ლექსით ვერსიას—„შაჰ-ნამეს“ შერყენილი ლექსითი რედაქციის ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ПНС—331 ხელნაწერის მიხედვით (ფურც. 99^ბ — 145^ბ); ბ) პროზაულ ვერსიას—„შაჰ-ნამეს“ შერყენილი პროზაული რედაქციის საქ. მუზეუმის მუს. ფონდის № 462 ხელნაწერის მიხედვით (ფურც. 29^ბ — 85^ბ).

„შაჰ-ნამეს“ ამ ხელნაწერებში „საამ-ნამე“ ჩართულია ფრიდონის გარდაცვალებისა და მანუჩარის გამეფების ამბის მოთხრობის შემდეგ და გრძელდება ზაალის დაბადების გადმოცემამდე.

„საამ-ნამეს“ ლექსითი ვერსია ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერის (ПНС—331) მიხედვით შეიცავს შემდეგ თავებს:

1. საამის შესვლა ფერიათა ბაღში და ფერიდუხტზე გამიჯნურება.

2. საამის მისვლა ლაშქარში და ამბის გაგზავნა მამასთან.

3. წასვლა საამისა ყალვადთან ერთად ჩინეთისაკენ ფერიდუხტის გამოსაყვანად.

4. სამანდუნ ზანგის მიერ საამისა და ყალვადის შეპყრობა.

¹ ლიტერატურა „საამ-ნამეს“ სარსული ვერსიების შესახებ:

ა) Spiegel, Die Sage von Saim und das Saim-name, ZDMG, III, 245—261.

ბ) Spiegel, Eran, I, 559.

გ) Ethe, Neupersische Litteratur, Grundriss, II, 234.

დ) Mohl, Le livre de rois, I, 59.

ე) Крыженин, История Персии, ее литературы и древнейшей теософии, т. III, № 1, Москва, 102—104.

ვ) Sprenger, A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustani Manuscripts, of the libraries of the king of Oudh... I. Calcutta, 1854, 594.

ზ) Aumer, Die persischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in Muenchen, München, 1866, 7.

თ) Rieu, Persian Catalogue, II, 543, 544; Supplement..., 129, 130.

5. საამისა და ყალვადის მიერ თავისუფლების მოპოვება და მათი მისვლა ხავერის ქვეყნის სამეფოში.

6. ხავერის ქვეყანაში საამის ფაღი-შაჰად გახდომა.

7. საამის მიერ ლხინის გარდახდა მთავოიან ლამეში.

8. ყალვადის შესვლა ბაღში და აზარ აფრუხზე მისი გამიჯნურება.

9. შამსა ხავერის საყვედური აზარ აფრუხისადმი და საიდუმლოების გამ-ცლავენება მასთან.

10. აზარ აფრუხის მისვლა შამსა ბანუსთან და საიდუმლოების განდო-ბა ერთმანეთისადმი.

11. საამის წასვლა სანადიროდ, ყულუშის დანახვა და ცნობა.

12. საამის შესვლა ბაღში და ყუ-ლუშის გამიჯნურება შამსა ხავერზე.

13. საამისაგან ფერიღუხტის სიზმ-რად ნახვა და წასვლა ხავერიდან ჩი-ნეთისაყენ.

14. საამის მისვლა ვაჰარ სეიდან-თან და სეიდანის მიერ საამის შვი-ლება.

15. საამის მიერ დევის მოკვლა, ციხის აღება და საყანის ასულის გა-თავისუფლება.

16. საამის შესვლა ციხეში და ფე-რიზადის გათავისუფლება ტყვეობი-საგან.

17. ქამუქალ დევის მიერ ენდის ნოკელის შეტყობა, მისი მოსვლა სა-ამთან და მათი ოძი.

18. მისვლა საამისა ფულფურ ჩი-ნის სასახლეში და ფერიღუხტის და-ნახვა.

19. ფერიღუხტის მიერ ფერიზადი-საგან ანბის კითხვა და ფერიზადის მიერ საამის ამბის მზობა ფერიღუხტ-თან.

20. საამის მისვლა ფულფურ ჩი-ნის სასახლეში ვაჰარ სეიდანთან ერ-თად.

21. ფულფურ ჩინის მიერ ლხინის გამართვა საამისათვის.

22. საამის გამოსვლა ფულფურ ჩინის სასახლიდან, ფერიღუხტის და-ნახვა და გულის შეწუხება.

23. ფერიღუხტის გამოსვლა ბანზე და საამის კვრეტა.

24. სანთლისა და პეპლის თვისე-ბათა შესახებ.

25. ფულფურის მიერ საამის გა-მოთხოვა სანადიროდ წასვლისათვის და საამისაგან ფერიღუხტის დანახვა გზად.

26. საამის წასვლა სანადირო ად-გილიდან იასანის ბაღში ფერიღუხტის სანახავად.

27. სიმღერა საამისა ფერიღუხტის სიყვარულზე.

28. საამის შესვლა ფერიღუხტის კოშკში და ერთად შეყრა.

29. დადგომა დილისა და საამის გამოსვლა ფერიღუხტის კოშკიდან.

30. საამის მიერ მეზალის მოკვლა.

31. ქვითინი საამისა ტყვეობაში.

32. აღწერა ლამისა და გოდება საამისა ფერიღუხტის სიყვარულის გამო.

33. სეილის ასულის სამანრუხის მისვლა საამთან და მათი ერთად ყოფნა.

34. სამანრუხის მიერ საამის გა-თავისუფლება ტყვეობიდან.

35. საამის მისვლა ფერიღუხტთან.

36. ფერიღუხტის საყვედური სა-ამისადმი სამანრუხთან მისი ურთი-ერთობის გამო.

37. საამის პასუხი.

38. ფერიღუხტის პასუხი.

39. საამის პასუხი.
40. ქვითნი საამისა და ფერიღუბ-
ტის საყვედური მისადმი.
41. ფერიღუბტისაგან საამის განა-
წყენება და წასვლა საამისა.
42. საამის მიმართვა ღრუბლისად-
მი და ქვითნი ფერიღუბტის სიყვა-
რულის გამო.
43. ფერიღუბტის წერილი საამის
განაწყენებისა გამო და მის კვალში
გამოდგომა.
44. საამის გაბაასება ფერიღუბტ-
თან.
45. საამის ომი ფერიღუბტთან.
46. ყალვადისა და ყულუშის მისე-
ლა საკერაპესთან, სადაც საამი და ფე-
რიღუბტი იყვნენ.
47. მოსვლა საამისა კერპთაძარ-
თან და ისრის გატყორცნა ხავერის
ლაშქრისაკენ.
48. ლხინის გამართვა საამის მიერ
ყალვადისა და ყულუშისათვის.
49. საამის მიერ წიგნის გაგზავნა
ფულფურ ჩინთან.
50. წიგნის მიწერა საამისა ფულ-
ფურ ჩინთან.
51. საამის წიგნის მისვლა ფულ-
ფურთან და მისი საპასუხო წიგნი.
52. საამის მიერ ფერიღუბტის წა-
ყვანა ჩინეთისაკენ ხავერის ქვეყნის
ლაშქართან ერთად.
53. საამის მისვლა ფერიღუბტის
კოშკის ძირად და უკან გამობრუნება.
54. საამის საუბარი დილის ნიავ-
თან.
55. ფულფურის მიერ ფერიღუბ-
ტის დამალვა და მისი სიკვდილის
ხმის გაურცელება.
56. საამ ნარიმანისძის ომი ფარა-
ინ ღვეთან ზღვაზე.
57. ნაჰანგალ დევის მოსვლა საამ-
თან საომრად.

58. გაქცევა ფარანისა და სხვა
ღვეებისა საამისაგან.
59. აღწერა ნაჰანგალ დევისა და
მისი ომი ყალვადთან.
60. საამის ნაერდი ნაჰანგალთან
და ნაჰანგალ დევის შეპყრობა.
61. საამის მიერ ნაჰანგალ დევის
ზღვიდან გამოყვანა.
62. ლეინის სმა საამისა ნაჰანგალ
ღვეთან და მათი ომი ხელმეორედ.
63. ომი საამისა ნაჰანგალთან და
მისი დაბრკოლება.
64. მწსვლა საამისა ჩინეთში, მო-
ყვანა ნაჰანგალისა და სხვა ღვეებისა
ფულფურთან.
65. საამის შემოსვლა ჩინეთში, ქა-
ლაქის მორთვა და ფულფურის საზე-
იმო შეხვედრა.
66. საამისაგან ფერიღუბტის სი-
კვდილის შეტყობა.
67. გაშმაგება საამისა ფერიღუბ-
ტის გლოვისა გამო და ველად გაქრა.
68. მისვლა ფერიზადისა ორმოს-
თან, რომელშიც ფერიღუბტი იმყო-
ფებოდა, ვეზირის ვაჟის ყამართაშის
მიერ მისი დანახვა და განიჯნურება.
69. მისვლა ყალვადისა და ყა-
მართაშისა ქარავენთან და საამის
მდგომარეობის შეტყობა, მისი პოე-
ნა, მათი მოსვლა ქალაქში და ფერ-
ღუბტის სარდაფიდან ამოყვანა.
70. მწყვემის მიერ პასუხის მიცემა
ყალვადისადმი.
71. საამისაგან ფერიღუბტის გა-
მოსხნა ტყვეობისაგან.
72. ფულფურის მიერ ფერიღუბ-
ტის გამოყვანის ამბის შეტყობა და
მისი ომი საამთან.
73. საამის მიერ ფულფურის მოკვლა.
74. ფულფურის ადგილზე საამის
მეფედ დაჯდომა და ვეზირისადმი და-
ნაშაულის პატიება.

75. საამისაგან ფერიწვის მიცემა ვეზირისადმი.

76. აღწერა საამისა და ფერიღუბტის ლხინისა იასამანის ბაღში და აღწერა რეჰანისა.

77. აღწერა ლეინისა.

78. ფერიღუბტისა და საამის შეულლება.

79. ქორწილი საამისა და ფერიღუბტისა.

80. საამის მიერ ფულფურის სამეფოსი და ხაყანის ასულის ფერიზადის ფერიწვისადმი ჩაბარება.

81. წასვლა საანისა ხავერის ქვეყანაში და შამსა ბანუზე ყულუშისა და აზარ აფრუზზე ყალადის შეულლება¹.

როგორც ხედავთ, „საამ-ნამეს“ ლექსით ვერსიაში წარმოდგენილ ყოველ ეპიზოდს თავისი წესდარი დასათაურება აქვს. სათაურების გადაკითხვითაც შესაძლებელი ხდება მთელი თხზულების შინაარსის გათვალისწინება და ახლოებით მანიც.

პროზაულ ვერსიაში კი ამ მხრივ განსხვავებული მდგომარეობა გვაქვს. აქ ხშირად რიგი ეპიზოდებისა გაერთიანებულია ერთი სათაურის ქვეშ და იგი (სათაური) იწვიათად თუ გამოხატავს მის ქვეშ გადმოცემულ ამბების შინაარსს. ხშირად ერთი და იგივე სათაური აქვს სულ სხვადასხვა შინაარსის შემკველ თავებსაც. ასე რომ, პროზაული ვერსიის სათაურები არაერთარ წარმოდგენას არ იძლევა ნაწარმოების შინაარსის მიმდინარეობისა და მისი რაობის შესახებ.

„საამ-ნამეს“ ლექსითი ვერსია მბატვრული ლირებულებით არ ჩამოუვარდება სპარსული ლიტერატურის კლასიკური პერიოდის მიწურულში, ან სეფიანთა ეპოქაში შექმნილ რომელიმე საგმირო-სამიჯნურო ხასიათის ლიტერატურულ ძეგლს. იგი პოეტური სახეებით, ფერებითა და შედარებებით მდიდარი ნაწარმოებია.

მანუჩარის ერთგული ფალავანი საამი ნადირობის დროს კანჯარზე დადევნებისას ფერიათა ბაღში იხილავს ჩინეთის მეფის ასულის ფერიღუბტის სურათს და მიჯნურდება.

¹ „საამ-ნამეს“ ლექსითი ვერსიის ამ ხელნაწერის აღწერა წარმოდგენილია წიგნში: Рыкунин Шях-нама в Ленинградских изданиях, М., 1934, 36—39. აქ ამ ინტერპოლაციის (საამ-ნამეს) შესახებ ნათქვამია, რომ თითქოს იგი იწყებოდეს ფ. 100^ა -დან (გვ. 38), ე. ი. თავიდან „საამის შესვლა ფერიათა ბაღში და ფერიღუბტზე გამოიჯნურება“. ნამდვილად კი აქ „საამ-ნამეს“ იწყება 99^ა ფურკლიდან, ფერიღუნის სიკვდილისა და მისი დატოვების შესახებ თავის ბოლო ნაწილებიდან. სახელდობრ, შემდეგ ამ ბეითებისა:

که فرخ نیای تو این دید راه ترا داد آئین تخت و کلاه
بزرگانش گوهر بر افشا نندن ورا شاه ایران زمین خوا نندن

(მდრ. Vullers, I, 130, 26—27) და გრძელდება ფ. 145^ა - მდე. აღმწერლების შეცდომა გამოუწვევია, როგორც ჩანს, იმას, რომ მათ საამის ნადირობა მანუჩარის ნადირობად გაუგიათ. (იხ. გვ. 38). საამის ნადირობა, მისი კანჯარზე დადევნება და სხვა. შინაარსობლივად, რა თქმა უნდა, ამ სათაურის („საამის შესვლა ფერიათა ბაღში და ფერიღუბტზე გამოიჯნურება“) ქვეშ შეიძლება იქნეს გაერთიანებული.

² შეედგლობაში შაქს საქ. მუხ. მუს. ფონდის № 462 ხელნაწერში წარმოდგენილი „საამ-ნამეს“ პროზაული ვერსია.

სიყვარულით გონივრული საამი ყორანივით შავი და ქარივით მავალი ცხენით მიექანება ჩინეთისაკენ ფერიდლუხტის გამოსაყვანად, სადაც იგი საგმირო საქმეების გარდახდის შემდეგ მიალწევს.

კერპთაყვანისმცემელი ფერიდლუხტის მამა ფულფურ ჩინი წინააღმდეგია, რომ მისი ასული მიათხოვოს მუსლიმანური რელიგიის მატარებელ საამს და მისი ვეზირის რჩევით ათასგვარ ღონისძიებას მიმართავს საამის დასალუბავად (გზავნის მას დევებთან საბრძოლველად და სხვა), მაგრამ საამი ყველთვის გამარჯვებული გამოდის. საბოლოოდ საამთან ომში ხაყან ჩინელი ილუპება, რის შემდეგ საამი შეუერთდება მის საოცნებო ფერიდლუხტს. ფერიდლუხტთან ერთად ფალავანი საამი დიდი ზეიმით ბრუნდება ირანში.

ყოველივე ეს „საამ-ნამეს“ ავტორის მიერ მხატვრული ოსტატობითაა შესრულებული. საამი აქ გმირი მიჯნურია, რომელმაც არ იცის სიძნელეთა წინაშე ქედის მოხრა, იგი იბრძვის, სძლევს ყოველგვარ დაბრკოლებას და აა გზით აღწევს გამარჯვებას. მაგრამ ამავე დროს მას, როგორც სიყვარულით ვატაცებულ მიჯნურს, ხშირად ახასიათებს ველად გაქრა, ნადირთა შორის ხეტიალი და სისხლის ცრემლების ფრქვევა. როგორც ნიჰამის გმირებს—ნეჯუნსა და ფერჰადს.

პოემის ამ ნაწილში, განსაკუთრებით, როცა საქმე ეხება გმირის საინიჯნურო-სატრფილო განცდების გადმოცემას, ავტორი ნიჰამის პოეტური ფერებისა და ხერხების მძლავრ გავლენაში იმყოფება.

„საამ-ნამეს“ ქართულ ვერსიასაც შემოუნახავს საამის მიჯნურობისა და მახასიათებელი ადგილები:

„იმჟამად, რომ საამ ფალავანი თავის ლაშქარსა გაეყარა, შუა ღამიდან განთიადისა გაშამდინ ოცდახუთი ალაჯი გაეცლო, ერთსა უცხოსა წყაროსთან მისულიყო. იმა მალალსა მთასა ასულიყო და იქ იმყოფებოდა. მინდვრის მიეცნი და ნადირნი საამ ფალავანსა ესრეთ შემოჩვეოდნენ, რომ აღარ ერიდებოდნენ და ფალავანისა ტირილისა და ოხვისათვის ყური შეეჩვიათ. ფალავანისა პირისპირ ზოგნი სძოდნენ, ზოგნი იწუნენ და ზოგსა ეძინათ“ და სხვა¹.

სამართლიანად აღნიშნავენ ქართული ლიტერატურის მკვლევრები—ქ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე, რომ აქ საამი მხეცთა საზოგადოებაში მყოფის, ველად გაქრილი მიჯნურის სახით წარმოგვიდგება², მაგრამ ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ამ ნაწარმოების მიხედვით საამი მხოლოდ ველად გაქრილი, სისხლის ცრემლების მფრქვეველი მიჯნურია მოკლებული საგმირო-საფალავნო საქმეების გარდახდის უნარს. „საამ-ნამეს“ ლექსით ვერსიაში საამის ფალავნობა, მისი საგმირო საქმეები შეზავებულია მის ნიჯნურობასთან.

„საამ-ნამეს“ სპარსული პროზაული ვერსია წარმოადგენს ლექსით ვერსიაში მოთხრობილი ამბების მარტივი, მდაბიო სასაუბრო ენით გადმოცემას.

¹ საქართ. მუხ. ხელნაწერი H—900, ფ. 54ბ.

² კორნელი კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1941, გვ. 303; ალ. ბარამიძე, შენიშვნები „შამ-ნამეს“ ქართული ვერსიების შესახებ, საქართველოს არქივი, წიგნი III, თბილისი, 1927, გვ. 92.

მიატვრულობის თვალსაზრისით იგი, მოკლებულია რა პოეტურ სახეებსა და შედარებებს. ლექსით ვერსიას დიდად ჩამორჩება.

პროზაული ვერსია არბილებს, ხშირად ამოკლებს კიდეც საამის ფერი-ღუხტთან სამიჯნურო ურთიერთობის ეპიზოდებს, სამაგიეროდ იგი უფრო აძლიერებს სადევგმირო ამბების გადმოცემას, უფრო ამახვილებს რელიგიურ მომენტებს და თავის მხრივ შეიცავს მთელ რიგ საგმირო-საფალავნო ისეთი ხასიათის ეპიზოდებს, რომელთაც „შაჰ-ნამეს“ ზემოაღნიშნულ ხელნაწერებში ჩართულ „საამ-ნამეს“ ლექსით ვერსიაში ვერ ვხვდებით.

ქართულ ლიტერატურაში არსებობს „საამ-ნამეს“ ვერსია¹. იგი, როგორც ჩანართი. წარმოდგენილია „შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის H—900, 605—606, S—2393 და სხვა ხელნაწერებში².

ამ ხელნაწერთა შორის ყველაზე უფრო სრულის H—900 ხელნაწერის მიხედვით „საამ-ნამეს“ ქართული ვერსია იწყება თავიდან „აქა იწყების მანუ-ჩარ ბელქმწიფის ამბავი“ და გრძელდება თავამდე „ეს ანბავი აქა დაუტევთ და ცოტა რამ საამ ფალავნის ანბავი ვიწყოთ“. (ფ. 15* — 81*).

ამ ხელნაწერში „საამ-ნამეს“ ვერსიის დაწყებამდე არასათანადო თან-მინდევრობითაა გადმოცემული ამბები ერანის მპყრობელის ჯიშმიტ-ჯამისა³, ზოჰაქისა და ფრიდონისა, გარსაშიბის ვეშათან და მინერახ დევთან ბრძოლისა, ფრიდონის შვილების—თურისა და სალმის მიერ ღვიძლი ძმის ირაჯის მოკვლისა. მანუჩარისა და საამის მიერ მათი დატყვევებისა და სხვა.

„საამ-ნამეს“ შემდეგ კი აქ მოთხრობილია ეპიზოდები ზაალის დაბადების, ფასკუნჯის მიერ მისი აღზრდისა, გუშიბნი გუშის და საამ-ფალავნის ბრძოლისა, ზაალის გამიჯნურებისა და სხვა.

ამ ეპიზოდებს სიუჟეტურ-ფაბულური კავშირი არა აქვთ „საამ-ნამეში“ გადმოცემულ ამბებთან. ზოგიერთი მათგანი, განსაკუთრებით „საამიანის“ შემდეგ წარმოდგენილი ეპიზოდები, „საამ-ნამეს“ ამბების ძლიერ გავლენას განიცდის.

ხელნაწერები ამ თხზულებას სხვადასხვა სახელწოდებას აძლევენ. მაგალითად: H—900 ხელნაწერის მიხედვით მას „როსტომიანი“ ეწოდება და იგი თურქული (ხელნაწერით „თათრული“) ენიდანაა გადმოღებული; H—605—606 ხელნაწერებში წარმოდგენილი ტექსტი მას „ფერიდუნ და ზაჰაქის“ შესახები სპარსული მოთხრობის ქართულ თარგმანს უწოდებს, ხოლო S—2393 ხელნაწერი კი ამ თხზულებას ეწოდება „წიგნი საამ ფალავნისა“.

თუ თხზულებას იმ სახით ავიღებთ, როგორც ის წარმოდგენილია ხელნაწერებში, მაშინ მას, როგორც ეს სამართლიანად აქვს აღნიშნული ალ. ბარანიძეს, „თავზე ვერ მოვახვევთ სახელწოდებას „ფერიდუნ და ზოჰაქი“, რანდ-განაც აქ ფერიდუნისა და ზოჰაქის ამბებს „შედარებით მცირე ადგილი აქვს

¹ რომლის შესახებ ჩვენ მოკლე ცნობები გამოაქვეყნეთ 1939 წელს (იხ. გახეთი „ლიტერატურული საქართველო“, № 18, 1939 წლისა).

² სრული ცნობები ამ ხელნაწერების შესახებ იხილეთ ალ. ბარანიძის შრომაში შენიშვნები „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების შესახებ („საქართველოს არქივი“, III, 1927), 88—89.

³ ვიკავთ ხელნაწერის წაკითხვებს.

დათმობილი¹. ჩემი აზრით, ამ სახელწოდებათაგან S—2393 ხელნაწერში დაცულ სახელწოდებას („წიგნი საამ ფალანისა“) უნდა მიეცეს უპირატესობა, რადგანაც მთელი თხზულების ძირითადი ნაწილი საამის საგმირო-რომანტიული ამბების გადმოცემას უნდება, მაგრამ შემთხვევით მოკლენად არ შეიძლება ჩაითვალოს ის მეტად საგულისხმო გარემოებაც, რომ H—900 ხელნაწერით ამ თხზულებას „როსტომიანი“ ეწოდება.

პირველად ამ თხზულებას ყურადღება მიაქცია ალ. ბარამიძემ და მას მისი გამოკვლევის² უკანასკნელი გვერდები (87—96) დაუთმო. მკვლევარმა შეისწავლა თხზულების შემცველი ხელნაწერები, დეტალურად გადმოსცა მისი შინაარსი, შეუდარა იგი „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებსა და შეეხო მის ლექსიკას.

ამ თხზულებაში მანუჩარის გამეფების გადმოცემის შემდეგ ზაალის დაბადებამდე წარმოდგენილი ამბები სპარსულ „საამ-ნამეში“ („საამის წიგნში“) გადმოცემულ ამბებს წარმოადგენენ. თხზულების ეს ნაწილი სპარსული „საამ-ნამეს“ ქართული ვერსიაა.

სპარსული წყაროების კვლევა-ძიების ნიადაგზე უნდა გაირკვეს ლიტერატურული რაობა ამ თხზულებისა, რომლის ძირითად ნაწილს „საამიანი“ შეადგენს, უნდა გაირკვეს, თუ რას წარმოადგენს ამ ძეგლში „საამიანის“ წინ ან ბოლოს წარმოდგენილი ეპიზოდები, მიზეზები მათ შორის „საამიანის“ მოთავსებისა და იმ ლიტერატურული წყაროების ხასიათი, რომლებზეც ჩვენი ძეგლია დამოკიდებული.

ასე დაიწყო: ა) რას წარმოადგენენ ამ თხზულების ის ეპიზოდები, რომელთა შორის „საამ-ნამეს“ ქართული ვერსიაა მოთავსებული და რა მიზეზებმა გამოიწვიეს მთელი ძეგლის ლიტერატურული გაფორმება ამ სახით?

ამ ეპიზოდებში, როგორც ეს ზემოთაც აღინიშნა, არასათანადო თანმიმდევრობითაა გადმოცემული ირანული ეპოსის გმირთა შესახები ამბები. ასე, მაგალითად, ფრიდონის მიერ ზაჰის დამარცხების ამბის გადმოცემის შემდეგ ნათქვამია:

„მაგრა შეკრა და ეწადა, რომ დამავენდის მთაში ჯურღმულსა დაეტუსალებინათ, მაგრამ ჯადოს მანქანებით აქილამ წაუვიდათ. განთავისუფლდა და ერთის მხრისაკენ წავიდა“³.

ამას მოსდევს ამბები ფრიდონის გამეფებისა, სამი შვილის შეძენისა, ქვეყნის სამ ნაწილად დაყოფისა, ძმების მიერ ერაჯის მოკვლისა, მანუჩარის დაბადებისა და სხვა.

ჩვეულებრივად ამბებიც ამ გზით უნდა განვითარდეს, მაგრამ თხზულება აქ ისევ წამოიწყებს ჯიმშიტ ხელმწიფის ამბავს:

„რომ ჯიმშიტ ჰელმწიფე გაუბედურდა და იავარ იქმნა, და ქაბულის ქალაქს მივიდა, მერაბ შამ დიდის პატივით მიიღო და თავის ქალი მისცა. იმ ქალთან ერთი ვაჟი ყოლებოდა, სახელად გოვრანგ ეწოდებინათ. გოვ-

¹ შენიშვნები..., გვ. 92.

² შენიშვნები „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების შესახებ, საქართველოს არქივი, III, 1927.

³ H—900, 7ა.

რანგსაც თოვრანჰქ ყოლოდა, თოვრანჰქსაც¹—ითრით და ითრითსაც—გარსა- შინ და სხვა².

ყოველივე ეს უნდა თქმულიყო ზემოთ, სადაც გადმოცემულია ჯიშშიტის ქაბულა ვაქცევისა, მერაბ შაჰის მიერ მისი დამალვისა, ჯიშშიტისათვის ასუ- ლის ზიკეის ამბავი და სხვა.

ბელეგორედა წამოწყებული ზააქის მეფობის ამბავიც: „ერთს დღეს ზოჰაქა თავისი ვეზირები და დიდებულები შამოიყარა და რჩევა ჰკითხა, რომ მინდა ითრითს წიგნი მივსწერო და ფეშქაშებიც მინდა გაუგზავნო. თითონაც და თავისი შვილი გარსაშიბიც აქ მინდა დავიბარო და რას მეტყვიოთ.

ეს სიტყვა დიდებულთ კარგად მოუწონეს და მოახსენეს: „ღიახ, კარგი იქნება“. მაშინვე წიგნი მისწერეს და ფეშქაშებიც გაუგზავნეს³.

აქან მოჰყვება ამბები ზააქის წინაშე გარსაშიბის მისვლისა, ვეშაპის მოკვლისა, მინერას დევის დამონებისა და სხვა. ყოველივე ეს კი გადმოცე- მული უნდა ყოფილიყო ფრიდონის გამეფებამდე ზააქის ამბებთან ერთად და არა ფრიდონის მიერ ზააქის დამარცხების შემდეგ. აქ, ზააქის ფრიდონისაგან გაქცევა და მისი მეფედ გამოცხადება საჭირო შეიქნა მხოლოდ გარსაშიბის საგნირო-სათალავნო ამბების გადმოცემისათვის, როცა ამის შესაძლებლობა ზააქის ბელეგორედ გამეფების გარეშეც იყო.

თხზულებაში არაფერია ნათქვამი, თუ საბოლოოდ რა დაენართა ზააქს, აქ ისეთი მთაბეჭდილება რჩება, თითქოს ზააქი ფრიდონის გამეფების შემ- დეგაც დარჩა მეფედ. რაც უეჭველია, ამბების არასათანადო თანმიმდევრო- ბით გადმოცემის შედეგად არის გამოწვეული.

ამ ეპიზოდებში. თუ მათ გამოვაკლებთ ისეთ ამბებს (როგორიცაა, მაგა- ლითად. ჯიშშიტის ქაბულსა და ჩინეთს გარდახვეწა, გარსაშიბის საგნირო- სათალავნო საქმეები, გუშინი გუშისა და საამის ბრძოლები და სხვა), რო- მელთა მსგავსსაც ფირდოუსის თხზულებაში ვერ ვხვდებით, შეცვლილი, გა- დასივადფერებული სახითაა გადმოცემული „შაჰ-ნამეში“ მოთხრობილი ამბები.

ა. ამ ვერსიით. ზააქის მამას ეწოდება რიზვან ყაფიჩი (ე. ი. რიზვან მე- კარე, კარისკაცი), რომელიც დღე და ღამ გაუყრელად ჯიშშიტ ხელმწიფის კარზე იდგა.

ბერიკატის სახედ შეცვლილი ეშმაკი მოაქლუნებს ზააქს, მისცემს მას ხანჯალს და ურჩევს მამის მოკვლას, რადგან ამის შემდეგ ზააქს მოელის ჯიშშიტის ტახტი. ზააქი მამას თავს მოჰკვეთს, ფარდაგში გახევეს და ხელ- მწიფის ტახტის ქვეშ დამარბავს, თანახმად ეშმაკის დარიკებისა.

მეორე დილით, საყელოგარდახეული ზააქი ცხადდება ჯიშშიტის წინა- ნე და ეუბნება:

„მეიღის იყლიმის მპყრობელო ხელმწიფეო, ცალს მხარეს ხელმწიფურ მოწყალეობას მიჩვენებთ და ცალეს მხრიდამ კი მამას მიკლამო“ (2^ა).

ზააქს ბერიკატის სახედ შეცვლილი ეშმაკი ემოწმება. ტახტის ქვეშ მო- ათხრევიანებენ და იპოვიან ზააქის მამის რიზვან ყაფიჩის თავს. ჯიშშიტ გარ- დაიხვეწება. გამეფდება ზააქი.

¹ ხელნაწერში: თოვრათსაც.

² H—900, 9^ა.

³ H—900, 9^ბ.

„შაპ-ნამეთი“ კი, ზაქის მამის სახელია მარდას, რომელიც თაზიანის მდიდარი შაჰია.

ეშაქის მოცდუნებით ზაქი სასიკვდილოდ გაიშტეტებს მამას, რომელიც ეშაქის მოხერხებით სასახლის ბაღში გათხრილ ორმოში ჩაეარდება და მოკვდება, რის შემდეგაც ზაქი დაეპატრონება მანის ტახტს.

ჯემშიდს ჩამომორებული ხალხი (ჯემშიდმა თავისი თავი ღმერთად განაცხადა, რამაც ხალხში უქმეყოფილება გამოიწვია) ზაქს უერთდება.

ზაქი დიდძალი ლაშქრით დაიძრება ჯემშიდის ტახტისაკენ. ჯემშიდი ტოვებს ტახტსა და გარბის.

ბ. ამ ვერსიით, ფრიდონი შვილია ჯიმშიტისა: ამგვად ჩინეთის ხელმწიფის ქალის დრო მზაალოცებულისა დაწოლისა და ჯიმშიტ შა რომ მოჰკლეს. საშს დღეს უკან დაწვა ის ქალი და ერთი ვაჟი შობა, რომ მშვენიერებით მთვარეს ემგზავსებოდა და ფალავნობის ნიშანიც ეტყობოდა; დიდათ ჯიმშიტ შასა გვანდა ის ყმაწვილი და სახელად ფრიდონ დააქუეს. იმ ქალმა თავისი ქმრის ჯიმშიტ შას ანდერძი მოგონა, ადგა, მაშინვე აიყვანა და ერთის მხრისაკენ წავიდა (4). „შაპ-ნამეთი“ ფრიდონი აბთინის შვილია.

გ. ეს ვერსია არ იცნობს სალიმის, თურისა და ერაჯის ცოლების მოყვანის ამბავს, რასაც ფირდოუსის „შაპ-ნამეში“ მთელი რიგი ეპიზოდები აქვს დათმობილი.

დ. ამ ვერსიით, ირაჯის სისხლის ასაღებად წასულნი მანუჩარი და საანი ცოცხლად შეიპყრობენ მოლაღატე ძმებსა და ფრიდონის წინაშე მოიყვანენ. ფრიდონი თავისი ხელით კლავს მათ: „მსწრაფლ ხელშეკრული მათსა წინაშე მოასხეს. ხელმწიფემ ფრიდონმა ბრძანა:

„წი. თქვენ, უმგზავსნო და უწყსოს საქმისა მწენლნო. რას ემართლებოდით, რომ ჩემი შვილი უბრალო მოკალითო.“

თურმა და სალმა, რა ესე ხელმწიფის მრისხანებლის სიტყვა გაიგონეს, თავი ძირსა დაჰკიდეს და პასუხი ვერ გასცეს.

განრისხდა ფრიდონ ხელმწიფე, ტახტიდან ძირსა ჩამოვიდა და თავისი ხელით ორსავე თავი ტანისაგან განაშორა. მას უკან თავისი სახელმწიფო გვირგვინი მოიხადა და მიწასა დაახეთქა, საყელო გარდხივა, მიწასა დაასქდა და გლოვა და ტირილი დაიწყო; თურისა და სალმისა თავები ხელში აიღო, პირზედ წაისო და ისე ტირილი შექნა (14).

„შაპ-ნამეს“ ძირითადი ტექსტის მიხედვით კი, თური და სალიმი მანუჩარის ხელით კვდება. მათ თავებს მანუჩარი უგზავნის ფრიდონს.

„საამიანის“ შემდეგ წარმოდგენილი ეპიზოდები „საამიანის“ გავლენას განიცდიან. აქაც გვხვდება „საამიანის“ გმირთა სახელები, როგორცაა ყულუში, ყალვადი, დივზადა და სხვა.

„მართალია, „შაპ-ნამეს“ ძირითად ტექსტთან შედარებით ეს ეპიზოდები მეტად თავისებურია, მაგრამ ისინი მანც „შაპ-ნამეში“ გადმოღებულ ამბების წრეში ტრიალებენ და ზოგიერთი მომენტები (ეშაქ-მზარეულისაგან ზაქის ცთუნება, გველების გამოსხმა, ფრიდონის მიერ სახელმწიფოს დაყოფა სამ ნაწილად, ძმების მიერ ერაჯის მოკვლა, ზაალის რომანული თავგადასა-

ვალი და სხვა), როგორც ეს აღნიშნულია ალ. ბარამიძის მიერაც, ყოველ წვრილმანშიც კი საერთოა „შაპ-ნამეს“ ძირითად ტექსტში მოთხრობილ ამბებთან¹.

ეს ეპიზოდები, როგორც სათანადო სპარსული წყაროების შესწავლა გვარწმუნებს, წარმოადგენენ „შაპ-ნამედან“ მომდინარე ეპიზოდებს, რომლებიც გადამწერლებისა და ინტერპოლატორების მეშვეობით დროდადრო ცვლილებებს განიცდიდნენ როგორც შინაარსის, ისე ცალკეულ გმირთა სახელების მხრივაც. ამრიგად ირყუნებოდნენ და თანდათან შორდებოდნენ „შაპ-ნამეს“ ძირითად ტექსტში წარმოდგენილ შინაარსს.

აქ გადმოცემული ამბები ჯიშმიტის ქაბულის ქვეყანაში გარდახვეწისა, გარსაშიბის მიერ სპილოს მოკვლისა, მინერას დევთან ბრძოლისა და სხვა, ასადი ტუსის პოემის „გერშასფ-ნამეს“ ეპიზოდებია, რომლებიც შერთვია „შაპ-ნამეს“ ტექსტს და „შაპ-ნამეს“ შერყენილი რედაქციის გზით ჩვენს თხზულებაშიც გადმოსულა. ცხადია, რომ ჩვენი თხზულება წარმოადგენს „შაპ-ნამეს“ შერყენილი რედაქციის ქართულ თარგმანს. იგი ჩვენთვის იმითაცაა საინტერესო, რომ მას ჩანართის სახით შემოჰყოლია „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებლის მთელი თხზულება, როგორიცაა „საამ-ნამე“. „საამ-ნამეს“ ქართული ვერსიის წინ და შემდეგ შაპნამესეული ეპიზოდებია წარმოდგენილი.

თხზულება იწყება ჯიშმიტის მეფობის აღწერით და წყდება ზაალისა და როდაბეს რომანით. მაშასადამე, „შაპ-ნამეს“ შერყენილი ვერსიის მხოლოდ ნაწილი გადმოუღიათ ქართულად.

ბ) ქართულ ვერსიას „შაპ-ნამეს“ რომელი ვერსია უდევს საფუძვლად—ლექსითი თუ პროზითი?

„საამ-ნამეს“ სპარსულ ლექსით ვერსიაში საამის მიერ ფერიდუხტის სურათის ხილვა და მისი გამიჯნულება ასეა გადმოცემული:

იმ ლურჯ აბრეშუმზე ეწერა:

„შაპო, ნათელო გონებისაო,

ამ კოშკში ბედნიერი ვით არ მოისვენებ!

უცქირე ამ ბანოვანის სურათს.

ფერიდუხტი მოჩანს, ვითა მთვარე,

რომლისა სახე გამნათებელია ბნელი ღამისა.

ის, ვითა კერპი, ამ ნახატზე უმჯობესია,

უძლურნი არიან ჩინის მხატვრები მისი სახის გადმოცემაში.

უცქირე, სანამ გონების თვალთ არ განსკვრიტო,

გონიერებაში და სიბრძნეში არ მოთავსდება ბუნდოვანება.

არ ვიტყვი, რომ ეს სურათი ნაკეთებია გონებაჩამორჩენილისა.

პირიქით, იგი ნახელავია მცოდნე მხატვრისა.

არა ყოველი სურათი შეიძლება გიყვარდეს.

გასინჯე ეს ნახატი და გამოიცან, თუ რა აზრია მასში ჩაქსოვილი.

გონებით მისცემს სურათს მეგობარი ხელს

და არა, ვით საკუთარ თავის მოყვარულნი, მხოლოდ
ტრფიალები გამო.

ყველაზე უმჯობესი ის იქნება, თუ გონიერებას მიაღწევ,
ვითა მეჯუნნი გახდები და ლეილას შეუერთდები.
თუ შენი თავის ნახატი არ გინახავს, კარგია.
როცა საკუთარ თავს გაშორდები, მხოლოდ მაშინ მიაღწევ სატრფოს.
ამა ფერთაგან ერთი ნახატი ამოირჩიე,
რადგან ვინ იცის, თუ საწუთრო რაგვარ ნახატს მოიტანს შენთვის.
ამ სურათზე მხატვრის საქმე გახლართე,
რადგან ნახატთან საქიროა მხატვარი.
ვითა ბავშვი, სახე ანთე მანის ნახატით.
ვითა ბერი იესოს სურათისაჲენ, ისე ისწრადე!“
საფაჰბადი იმ ნახატით განცვიფრებული დარჩა,
იმ სურათს თვალთაგან გოვარი დააფრქვია.
იმგვარად დათვრა სიყვარულის ღვინით,
რომ მიწას განერთხო და ხელიდან წავიდა.
მისი სწორი სარო დაეცა, ვითა ქარისაგან მოგლეჯილი,
ვითა მზე, იგი მიწაზე დაეარდა.
მას ყურში ჩასჩურჩულა ანგელოზმა:
„იძლევი გულს, რწმენასა და გონებას,
ვინ თქვა, რომ ყოველ სურათს თავი ანებე?
წარმოიდგინე ამ ნახატით მისი სიმშვენიერე,
დატოვე გული, სანამ გულის წარმტაცს მიაღწევ,
დატოვე თავი, სანამ მარგალიტის თავსა მიაღწევ!
ვისაც გულში სიყვარულის ფიქრი არა აქვს,
ქემშარიტად, მის სიცოცხლეს აზრი არა აქვს.
ღირსეულია, ის ვინც სატრფოსათვის გული აწვალა.
დატოვე გული, ოხვრა გულისა ჰყავ,
მწარე ამოკენესა მეგობრად გაიხადე,
დარდისაგან სუფთა ღვინო თვალთაგან ღვარე,
მწვადი გულისა საკუთარი სისხლით ასველე,
დაჭრილი გული სატრფოს თებთა ქვეშ გააგე,
მის სულზე სული შენი გადაათარე!
ამ გზაზე ბიჯი, ვით საკუთარ თავზე, გადადგი
და შემდგომ თავი შენი წინ დაიდევ.
თუ გზის კაცი ხარ, თავი დაივიწყე,
ბინისაჲენ საკუთარი თავის გარეშე გასწი!
ჩინეთისაჲენ შენი ბედი გაბრწყინდება,
იმ მთვარისაგან შენი სიყვარულის ტვირთი იმატებს.
ჩინეთში სატრფოს ზილფებს შეგიძლია შეახო ხელი,
ჩინეთისაჲენ იქნება სურნელეა ჩინისა ცხადი.
წადი, სისხლი სვი. მის ლამაზ თმებს ხელი შეახე,
სისხლისაგან არის სათავე სურნელოვან მუშქისა.
სამართლიანია ჩინეთისაჲენ შენი წასვლა

და ქარისათვის საკუთარი სისხლის მიცემა.

გზა ჩინეთისა და ხილვა კერპთაყვანისმცემლებისა.
ჩინეთში მოგცემს მთვარე ხელს!¹

საფაჰბადმა, როცა მიწიდან თავი აიღო,

სიყვარულისაგან იმ მზის სახისა იწყო გოდება.

ვერც ის ყვავილი დაინახა და ვერც კოშკი მალალი,

ვერც ბალი და ვერცა ის ლურჯი აბრეშუმი.

ყურაბი შავი იდგა მის თავთან

და მის სახესა გადაფაროდა ცხენისა ჩრდილი.

მოაგონდა მას სურათი სატრფოსი.

დააფრქვია გოვარი ქარვისა გულის ფიცარსა

და გულმოკლული ცხენსა ამხედრდა².

„საამ-ნამეს“ სპარსულ პროზაულ ვერსიაში ეს ადგილი ასე იკითხება:
„იმზე ეწერა, რომ ამ სურათის პატრონი ფერიდუხტი არის, ქალი ჩინეთის ხელმწიფისა და ვისაც სურვილი ამ სურათისა ექნება, ჩვენი სახლისაკენ, ჩინეთის მხარეს წამოვა.“

საამი მაშინვე დაეცა და უგონო შეიქნა. შემდეგ, როცა გონებას მოეგო, ვერც ბალი, ვერც სურათი, ვერც ფერია და ვერცა ვერაგინ იხილა. ორივე ხელი თავზე წაიშინა და გულიდან სახე დარდით ამოიოხრა. საამმა ყურაბი დაინახა, რომელიც თავზე ადგა. საამი ზე ადგა და ცხენსა ამხედრდა³.

ქართულ ვერსიაში ეს ადგილი ასეა წარმოდგენილი: „იმ სახისა გვერდზედ ორი ტაეპი მწუანისა მელნით ნაწერი იხილა, ამოიკითხა და ესრეთ ეწერა: ტეი, აქა მოსულო ფალავანო, ამა სურათის ამბავსა თუ იკითხამ, ამ სურათის პატრონს ფერიდუხტ ქვიანო, ჩინეთის ხელმწიფის ქალი არიანო და თუ ამისი პოვნა გინდოდესო, ჩინეთის ქვეყნისაკენ მოძებნე.“

რა ესე წერილი აღმოიკითხა, მასვე წამსა გარდაიქცა და გულს შემოეყარა. რა გონებას მოეგო, ნახა, რომ თავისი ყურაბი თავაური თავსა ადგა. რა ესე საქმე ესრეთ გაიცადა, დიდს მწუხარებას მიეცა და სულ იმ სურათის—ქალის გონებაში იყო. მაშინვე თავისსა ცხენსა ამხედრდა⁴.

„საამ-ნამეს“ ლექსით ვერსიაში საამთან ყულუშის მოსელის ამბავი შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი:

როცა მთის წვერიდან ქვეყნისა მნათობელმა ცეცხლი ააგიზგიზა

და ინდოელივით შავი ღამე დაიწვა,

ხავერის შაჰინშაჰი სანადიროდ ველად გავიდა,

ვითა ღრუბელი გაზაფხულისა.

მის ცხენს კვალდაკვალ მისდევდნენ მხლებელნი,

ზღვამე მავალ ცხენებზე ამხედრებულნი,

¹ ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერი ИHC—331, ფ. 100ა-ბ.

² საქ. მუხ. მუხ. ფონდის ხელნაწერი № 462, ფ. 30ა-ბ.

³ საქ. მუხ. H—900 ხელნაწერი, ფ. 15^ბ. ქართული ტექსტის სპარსულ წყაროებთან შედარებისას აღვნიშნავთ ქართული ვერსიის იმ ნაწილიდან მოგვაქვს, რომელიც „საამ-ნამეს“ შეიცავს. რადგანაც „შაჰ-ნამეს“ ამ ქართული ვერსიის ძირითად ნაწილს, როგორც ითქვამს, „საამის წიგნი“ წარმოადგენს.

სამოთხის ბაღში აღზრდილ სარობებზე ქამარშემორტყმულნი,
 მხედარნი ვეფხვთა მძლეველნი,
 მტერთათვის განკითხვის დღის მიმყენებელნი,
 რომელთა შორის მეფე მოჩანდა, ვითა მზე ციურ მნათობთა შორის.
 მიიჩქაროდნენ სანადიროდ უღაბნოს ველისაჲცენ
 ლომებზე მონადირენი.
 როცა მეფემ სანადირო ველს გადახედა,
 შენიშნა ქარივით მომავალი ერთი მხედარი
 ანგელოზის ნსგავსი, მთეარის სახისა
 და მის ქვეშ ცხენი ზღვაზე მონაკარდე,
 სწრაფი, ვით ელვა, მცურავი, ვითა ღრუბელი
 და მფრინავი, ვითა ფრინველი.
 მიწიდან მისი ტორების ცემით ამღვარი მტვერი
 ცას აბნელებდა.
 როცა მეფე დაინახა, ცხენიდან გადმოხტა იგი მხედარი
 და მისი სახე მიწაზე გამოსახა.
 როცა ლამისუერი ბედაური გმირმა საამმა წინ გამოაგდო,
 მისი თვალები იმ ყმაწვილის ხილვით განცვიფრდნენ.
 მას უთხრა: „გმოსაეს შენი შუქი შაჰინშაჰობისა,
 რომელ ქვეყნიდან ხარ და ვისი შთამომავლობისა,
 რომ შენი სახე ანგელოზის სახის მსგავსია?“
 ემთხვია მიწას მხედარი ახოვანი
 და შემდეგ მოახსენა: „შაჰრიარო, ლარიბი ვინმე ვარ,
 შორეულ შამის ქვეყნიდან, ბედგამწყურალი,
 მოშორებული მეგობარს და სამშობლო მხარეს,
 სიციცხლე გაშავებულნი და ქარივით მოხეტიალე.
 ჩემი ბედი და იმედია ყოველ კუთხეში ჩემდა საგზლად.
 დიდხანს ვიარე სხვადასხვა მხარეში,
 მაგრამ გარდა საკუთარ ჩრდილისა, მეგობარი არვინ მინახავს.
 მე მყვანდა შაჰი მბრძანებელი,
 რომელიც ყოველ საქმეში მისი ყნის გულშემატკივარი იყო.
 კარგა ხანია, რაც ბერმა საწუთრომ
 ის მოაშორა სამეთო ტახტსა და გვირგვინს.
 იყო ჰომავი, ბუღედ ჰქონდა მთელი ქალაქი
 და საბრძანებლად კი ცის თალი თვალუწვდენელი.
 მისი სხივებით ქვეყანა იყო გაბრწყინებულნი,
 მზეცა და მთეარეც მის ფრთათა ჩრდილქვეშ ნეტარეობდნენ,
 და როცა იგი, ვით მზე, გაიჭრა ველად
 და გაეშურა, ვით ოწყა ყაფის მთის მწვერვალებისაჲცენ მიეშურება,
 მეც მივეც თავი ქვეყნის სამუხთლეს
 და ყოველ მხარეს ვარ მარბენალი.
 მე მას დავეძებ, ვით უსინათლო იაკობი ყოველ კუთხეში
 იყო მძებნელი მისი შეილისა.

საკუთარი თავი დამავიწყდა, როცა დარდს მივალწვი,
მაგრამ არ ვიცი, თუ მასთან როდის მივალწვე.
უზომოდ ჩემი თვალებიდან იღვრება ცრემლი,
მას შემდეგ, როცა ის ჩემი მზე ჩემს თავს გაშორდა,
სისხლის ზღვად იქცა ჩემი გულ-მკერდი თვალთა მოდენილ
ცრემლებისაგან.

განუშორებლად ეს მწუხარება მე დამსდევს თანა,
მაგრამ ამ გზაზე შემდგარს ეს ღირსებად მიმანჩნა.
თვალთა წყაროსაგან მოდენილი წყალი უზომოა,
გავეგონე, რომ ის, ვინც ჩემი გული წაიღო,
ჩინეთის ქვეყნისაკენ წავიდა.

როცა მეც იქეთკენ გავქანდი,
მისი ნიშანი ხავერის ქვეყანაში ვიპოვე.
შეხედე ზეცას, თუ ვით მაწვალებს,
ისე ვარ, თითქოს ჩემს სისხლს სწუწნიდეს ვილაც.
საამმა უთხრა მას: „ყმაწვილო,
რათ მიმაღავ მე შენს სახელსა?“

ის, ვინც მთასა და ველს თავის თავს მისცემს,
სახელსაც გამოააშკარაებს, თუ სახელოვანი იქნება.
ჩვენც ლარიბნი, ბედგამწყარალნი
და ჯაფანახულნი ვართ საწუთროს ბრუნვისაგან.
ახალგაზრდამ უპასუხა: „შაჰო, ფირუზ ბედისაო,
მე ვარ ყულუში,
ჩემი ბიძაა შაჰი ნანუჩარ გვირგვინოსანი და გონიერი“.

როცა ეს სიტყვები მოისმინა საამმა,
ვითა ქარი ცხენიდან ჩამოიჭრა, ყულუში
იგი ვერცხლისა ბოძი, გულში ჩაიკრა,
წამწამთაგან გოფარი დააფრქვია
და ასე უთხრა მას: „ყმაწვილო, ნათელ გონებისაო,
მე ვარ საამი“... და სხვა¹.

სპარსულ პროზაულ ვერსიაში ეს ადგილი ასეთა გადმოცემული: „ერთსა
დღესა საამს ნადირობის სურვილი აღძვროდა და ნადირობდა. უეცრად ველ-
ზე გამოჩნდა ერთი ყმაწვილი, რომელიც ცხენზე ამხედრებულყო და მოდი-
ოდა. როცა საამთან მოაღწია, საამმა ჰკითხა: „ყმაწვილო, საიდან მოდიხართ
და საით მიდიხართ?“ ამ ყმაწვილმა უპასუხა: „ზაბლისტანიდან მოვდივარ და
ჩემი ბატონის კვალდაკვალ ჩინეთის მხრისაკენ მივდივარ. რამდენიც არ ვე-
ძიე, იგი ვერსად ვიპოვე“.

საამმა ჰკითხა: „შენს ბატონს რა ერქვა?“ ის ყმაწვილი ატირდა და უპა-
სუხა: „საამი ნარიმანის ძე“. საამმა მას სახელი ჰკითხა. უპასუხა: „ყულუშია.
ჩემი სახელი და ჩემი ბატონის სახელი საამ ნარიმანის ძე არის“.

საამს გაეცინა, აკოცა მას; გულში ჩაიკრა და შუბლზე აკოცა.

¹ ლენინგრადის საჯ. ბიბლიოთეკის ხელნაწერი ИСС—331, ფ. 105^ბ — 106^ა.

საამმა ნახა რომ ყულუშია და როცა ყულუშმა საამი იცნო, ფეხებქვეშ დაუყარდა და ფეხების კოცნა დაუწყო¹ და სხვა¹.

ქართულ ვერსიაში ამის სანაცვლოდ იკითხება: „ერთსა დღესა, საამ ხე-მწიფე თავისით დიდებულებით სანადიროს წაბრძანდა და ესრეთ შეექცნენ, რომ ჰაერში ფრინველი აღარ გაუშვეს და მიწაზედ ოთხფეხი. ამ შექცევასა იყვნენ; ნახეს, რომ ერთი ყმაწვილი კაცი მომავალი დაინახეს. რა ახლოსა მოვიდა, ნახეს, რომ თავს და პირსა მტვერი გარდასდიოდა. საამ ფალავანმა ჰკითხა: „ვინა ხარო და საილამ მოხულო“. ამან მოახსენა: „სეი, შარიარო, შამის ქუეყნიდამ მოვლო, და ჩვენის კელმწიფის შვილი წამოვიდაო ჩინეთის მკარესა, სულ მოვიარე ქუცყანა და ვერ გავიგე რა“. საამ ფალავანმა უპასუხა: „სეი, ქაბუკო, შენ კელმწიფის შვილს რა ერქო?“ იმან მოახსენა: „სახელათ საამ ერქო“. საამს ამ სიტყუაზედ გაეცინა და შუბლზედ აკოცა და უთხრა: „საამ მე ვარო“.

რა ყულუშმა ესე სიტყუა მოისმინა, ცხენილამ გარდახდა, მოვიდა, ცხენისა აყვანდასა აკოცა და გულს შემოეყარა. საამს იმისი მოსვლა დიდათ იამა, ცხენისაგან გარდახდა და ყულუშის თავი კალთაში ჩაიდო და გონებასა მოიყვანა. რა გონებასა მოეგო ყულუშ, მეტისა სიამოვნით ტირილი დაიწყო² და სხვა².

ამ ადგილების დაპირისპირებით ნათელი ხდება ის გარემოება, რომ ქართული ვერსია სპარსული ვერსიის მსგავსად მარტივად გადმოსცემს ამბის ძირითად შინაარსს და ისევეა მოკლებულნი ლექსით ვერსიისათვის დამახასიათებელ პოეტურ მეტყველებას და მხატვრულ ფერებს, როგორც სპარსული პროზაული ვერსია. ამჟამად, რომ ქართული ვერსია საერთო ხასიათით სპარსულ პროზაულ ვერსიასთან უფრო ახლოა, ვინემ ლექსით ვერსიასთან.

ამ სიახლოვეში უფრო გვარწმუნებს ის გარემოება, რომ „საამ-ნამეს“ ქართული ვერსია შეიცავს მთელ რიგ ისეთი სახის ეპიზოდებს, რომელთაც ლექსით ვერსიაში ვერ ვხედავთ. სახელდობრ, ეპიზოდები: ა) თუმურთაშისა და საამისა, ბ) რიზვან ფერისა, გ) დასაველეთის ხელმწიფის შადიდისა და მისი ასულის თუთისა, დ) აბრაჰი დევის მიერ ფერიდუხტის გატაცებისა, საამის მიერ აბრაჰი დევის დატყვევებისა და ფერიდუხტის გამოხსნისა, სრულიად უცნობია სპარსული ლექსით ვერსიისათვის. მაგრამ ყველა ეს ეპიზოდი, იმავე სახითა და იმავე თანმიმდევრობით, როგორც ქართულში, გადმოცემულია „საამ-ნამეს“ სპარსულ პროზაულ ვერსიაში, რომელიც ისე განსხვავდება ლექსით ვერსიისაგან, როგორც ქართული.

ქართული ვერსია, ისევე, როგორც სპარსული პროზაული ვერსია, ერთი სათაურის ქვეშ აერთიანებს მთელ რიგ ეპიზოდებს, რომელთაც სპარსულ ლექსით ვერსიაში ცალკეული დასათაურებანი აქვთ და თითოეული თავი ქართული ვერსიისა მოცულობითა და შინაარსით სავსებით ემთხვევა სპარსული პროზაული ვერსიის თითოეულ თავს.

ორივე ვერსიაში თავების სათაურების უმრავლესობა იწყება სიტყვებით „ეს ამბავი აქ დაეტოვოთ“ ან „ესენი აქ დაეტოვოთ“ და სხვა.

¹ სპ. მუხ. მუს. ფონდის ხელნაწერი № 462, ფ. 31^ა — 32^ა.

² H—900, ფ. 17^ა.

სპარსულშიც ასეთივე სათაურებია წარმოდგენილი: ایشان در رامداشته
باش و دو کلمه از خاقان بشونید این سخن را در اینجا داشته
باش و دو کلمه از سام گوش کنید
და სხვა.

სპარსული პროზაული ვერსია, როგორც ეს ყოველნხრივე დასტურდება, წარმოადგენს გვიანდელ ხანაში წარმოშობილი „საამ-ნამეს“ ლექსითი ვერსიის მდაბიო ენაზე გადაკეთებას. ქართული ვერსიის გადმომღებსაც რომ უშუალოდ იმ ლექსითი ვერსიით ესარგებლა, რომლითაც სპარსული პროზაული ვერსიის ავტორი სარგებლობდა, მაშინ ცხადია, ქართულისა და სპარსული პროზაული ვერსიის ერთფეროვნება, როგორიცაა, მაგალითად, თხზულების ერთნაირად დაყოფა ცალკეულ თავებად, თითოეული თავისათვის ერთნაირი სათაურის გამონახვა და, რაც მთავარია, მთელი რიგი ადგილების სიტყვასიტყვითი შეხვედრები, ყოვლად შეუძლებელი იქნებოდა.

ნათქვამიდან, ვფიქრობთ, აშკარაა, რომ „საამ-ნამეს“ ქართულ ვერსიას საფუძვლად უდევს ამ ნაწარმოების არა ლექსითი, არამედ პროზითი ვერსია.

მთელი ქვეყნის სხვადასხვა მუზეუმებში და წიგნსაცავეებში ხელნაწერების სახით შემონახული „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა სახის პროზაული ვერსიები მოწმობენ, რომ ფირდოუსის თხზულება სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ავტორების მიერ მრავალჯერ ყოფილა გადაკეთებული პროზად.

ამ პროზაულ ვერსიებს უმრავლეს შემთხვევაში საფუძვლად დასდებია ინტერპოლირებული ტექსტები, ამავე დროს თვით გადამკეთებლებსაც შეჰქონდათ, როგორც სხვადასხვა წყაროების გამოყენების საფუძველზე, ისე კერძო გემოვნებისა და სურვილის მიხედვით ცვლილებები, რაც თავისთავად ცხადია, თანდათან უცვლიდა სახეს „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ტექსტში გადმოცემულ ეპიზოდებს. არის შემთხვევები, რომ ზოგი პროზაული ვერსია იმდენად დაშორებულია „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ტექსტს, რომ სკირს მისი ლიტერატურული რაობის გამოცნობა.

საქართველოს მუზეუმის მუსლიმანური ფონდის ხელნაწერი № 462, რომელსაც ჩვენი ძეგლის ლიტერატურული წყაროების შესწავლის მიზნით გავეცანით, წარმოადგენს „შაჰ-ნამეს“ შერყვნილ პროზაულ ვერსიას. ხელნაწერი შეიცავს სულ 337 ფურცელს. იგი გადაწერილია მეცხრამეტე საუკუნეში. ვინაა მისი გადმომკეთებელი არ ვიცით.

ამ პროზაული ვერსიის წინა ნაწილში შესულია ეპიზოდები „გერშასფ-ნამესი“, მანუჩარის გამეფების შემდეგ კი, სწორედ იქ, როგორც ეს ქართულ ვერსიაშია, ჩართულია მთელი „საამ-ნამე“, ბეჟან-მანიეის რომანის შემდეგ წარმოდგენილია „ბარზუ-ნამე“, ტექსტში გვხვდება აგრეთვე „ბაჰმან-ნამეს“ მთელი რიგი ეპიზოდები და სხვა სახის ინტერპოლაციები. ერთი სიტყვით, ტექსტი ისეა ჩანართებით გაჭედილი და ამის გამო „შაჰ-ნამეს“ ძირითადი ეპიზოდები ალაგ-ალაგ სახეშეცვლილი, რომ იგი ერთი შეხედვით სხვა ლიტერატურულ ნაწარმოებად უფრო წარმოგვიდგება, ვინემ „შაჰ-ნამეს“ ვერსიად.

აღნიშნული რედაქციის დასაწყისი ეპიზოდები, რომლებშიც გადმოცემულია გაიომართის, სიამექის, თაქმურაზის, უშანგისა და სხვათა ამბები, სრულიად უცნობია ქართულისათვის.

სპარსულში ქართულთან შედარებით განსხვავებული სახითაა წარმოდგენილი ზააქის გამეფების ამბავიც. აქ ზააქის მამას ეწოდება ფური, რომელიც ხალხის მაწვალებლად გამოდის. ეშმაკის რჩევით ზააქი ბაღში დაახრჩობს მამას, გასცემს დიდძალ ქონებას, გაითქვამს სახელს, მიიზნობს ხალხს და ეშხადება ჯემშიდთან საბრძოლველად. ჯემშიდი გაიქცევა და სხვა. დანარჩენ ნაწილში ქართული ტექსტი მიჰყვება სპარსულს და მთელი რიგი ეპიზოდები სრულიად უცვლელადაა გადმოღებული.

საინტერესოა, რომ სპარსულშიც დაახლოებით იქვეა ჩართული გერშასფის ეპიზოდები, სადაც ქართულში, რაც სპარსულ ტექსტშიაც ამბების არათანმიმდევრობას ქმნის. ჩანს, ჩვენს ვერსიაში ტექსტის არეულობა, ამბების არასათანადო თანმიმდევრობით გადმოცემა ქართულის ნიადაგზე კი არ არის მომხდარი, არამედ სპარსულ ვერსიაშიც ქჰონია ადგილი.

ახლა, ვფიქრობთ გასაგებია, თუ რა მიზეზებმა გამოიწვიეს მთელი ჩვენი ძეგლის ლიტერატურული გაფორმება ამ სახით, რას წარმოადგენენ „სამიანამდე“ ან მის შემდეგ წარმოდგენილი ეპიზოდები და რატომაა მათ შორის მოთავსებული „სამამ-ნამეს“ ქართული ვერსია.

რომელი ენიდან უნდა იყოს ნათარგმნი ჩვენი ძეგლი თურქულიდან თუ სპარსულიდან?

თურქულ ლიტერატურაშიც მოიპოვება „შაჰ-ნამეს“ ლექსითი და პროზითი თარგმანები. ასე, მაგალითად, პოეტ შერიფს 1507/8 წ. თურქულ ენაზე შეუსრულებია „შაჰ-ნამეს“ ლექსითი თარგმანი, რომელიც მიუძღვნია ეგვიპტისა და სირიის სულთნის ყანსუქ ალ ლურისადმი. აგრეთვე სულთან ოსმან მეორის დროს, ვინმე მექდის მიერ 1621/22 წ. თურქულ ენაზევე გადაუკეთებია „შაჰ-ნამეს“ პროზად¹.

იმ ორი ვერსიით, რა თქმა უნდა, არ ამოიწურება თურქულ ლიტერატურაში ფირდოუსის თხზულების გადათარგმნა-გადაკეთების შემთხვევები, რაც მე-16, მე-17, მე-18 საუკუნეებში საგრძნობ მოვლენად იქცა. მაგრამ აქაც მისი გადამღებლები ზოგ შემთხვევაში ინტერპოლირებული ტექსტებითაც ხელმძღვანელობდნენ და ამის გამო „შაჰ-ნამეს“ ზოგი თურქული პროზითი და ლექსითი ვერსიაც საგრძნობლად დაშორებულია „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ტექსტს.

ჩვენს ვერსიაში სპარსულ-არაბულ სიტყვებთან ერთად გვხვდება თურქული სიტყვებიც, როგორცაა ყულუხჩი (ყულლუჩი—მსახური), ყაფიჩი (ყაფი ან ყაფუ—კარი, ყაფუჩი ან ყაფიჩი—მეკარე), ყაფიჩი ბაში (მეკარეთა, კარისკაცთა უფროსი), უზბაში (ასისთავი, მეთაური), მინბაში (ათასის თავი), დალი (მთა) ქეშიკი (მცველი, დარაჯი) და სხვა.

საყურადღებოა, რომ ქართულ ტექსტში სპარსული სიტყვის გვერდით იმავე მნიშვნელობის თურქული სიტყვაც იხმარება. შეინიშნება, რომ

¹ А. А. Ромаскевич, Очерк истории изучения Шах-нама, Сборник Фирдовси, Ленинград, 1934, гл. 28—29.

ძველის გადმომღები მთის აღმნიშვნელ სპარსულ სიტყვას „ქუპ-ს“ და მის შესადარ ქართულს „მთას“ ერთად ხმარობს: „ქუიფან მთის შუა გულში შეხვალთ“ (72^ა). „ქუიფან მთისაკენ გაემართა (72^ბ)“ და სხვა. თუმცა აქა-იქ სპარსულ გამოთქმასაც ტოვებს ქართული „მთის“ მიმატების გარეშე: „ქუიფანიდამ ფალაფანი აიყარა“ (77^ა), „ლაშქრით ქუიფანისაკენ გაისტუმრეს“ (80^ა) და სხვა.

ზოგ შემთხვევაში კი სპარსული სიტყვის „ქუპ-ის“ ნაცვლად მთარგმნელი მთის აღმნიშვნელ თურქულ სიტყვას „დალს“ იყენებს: „ფანან დალი დასავლეთისა მხარეს არის“ (60^ა), „ფანან დალისაკენ წავალ“ (60^ბ) და სხვა.

ჩვენს ძველში თურქული სიტყვების არსებობა ვერ დაადანტურებს მის თურქულიდან მომდინარეობას. თურქული სიტყვები აღორძინების პერიოდში სპარსულიდან ნათარგმნ სხვა ძველებშიაც გვხვდება და ამავე დროს ამ ეპოქის სპარსული ტექსტებიც არაა თავისუფალი თურქული სიტყვების ხმარებისაგან. კერძოდ, ჩვენი თხზულების შესადარ სპარსულ ვერსიაშიც¹ აქა-იქ გვხვდება თურქული გამოთქმები. მაგალითად, „ყაფილა სალარის“ გვერდით იკითხება „ყაფილა ბაშიც“. „ყაფილა“ არაბულია და ნიშნავს ქარავანს. „ბაში“ თურქულია და ნიშნავს თავს, მეთაურს; „ყაფილა ბაში“, ე. ი. ქარავნის უფროსი. ქართულშიც ასეთი იგი გაგებული და მის საბადლოდ იკითხება „ქარავნისა უნფროსი“ (47^ბ).

მართალია, ქართულ ვერსიაში წარმოდგენილი ზოგი თურქული სიტყვა ჩვენს მიერ შესწავლილი სპარსული ტექსტის სათანადო ადგილებზე არ გვხვდება, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს სიტყვები არ შეიძლება ყოფილიყო იმ სპარსულ დედანში, საიდანაც ჩვენი ძველი ითარგმნა. არც ისაა გამორიცხული, რომ თხზულების გადმომღებს საკუთარი ტერმინოლოგიით ესარგებლა და, როგორც ეს ზემოთაც ვნახეთ, ამა თუ იმ სპარსული სიტყვის ნაცვლად თურქული სიტყვა ეხმარა.

H—900 ხელნაწერის ცნობა, რომლის მიხედვითაც თხზულება თათრულიდამ, ე. ი. თურქულიდანაა გარდმოღებული ქართულ ენაზე, ვერ ჩაითვლება მაინცადამაინც საიმედოდ, რადგანაც მეორე ხელნაწერის (H—605—606) ცნობით იგი სპარსული მოთხრობის თარგმანს წარმოადგენს.

ჩვენს ლიტერატურაში გვაქვს შემთხვევები, როცა ერთსა და იმავე თხზულებას (მაგალითისათვის შეგვიძლია დავასახელოთ „ყარამანიანი“) ზოგი ხელნაწერი სპარსულიდან ნათარგმნად თვლის და ზოგიც თურქულიდან².

ასეთ შემთხვევაში, როცა ხელნაწერები ერთმანეთის საწინააღმდეგო ცნობებს იძლევიან, ერთი რომელიმე მათგანის ცნობაზე დაყრდნობით საკითხის გადაჭრა ყოველად შეუძლებელია, თუ ამავე დროს სათანადო მასალები და წყაროები არ იქნება შესწავლილი და მომარჯვებული.

ქართული ვერსიის გადმომღები უდავოდ მცოდნეა სპარსული ენისა. არის შემთხვევები, როცა მას ორიგინალიდან გადმოაქვს სპარსულ-არაბული

¹ ჯვლისხმოთ საქ. მუხ. მუს. ფონდის № 462 ხელნაწერის სახით წარმოდგენილ „შამანმეს“ პროზაულ ვერსიას.

² გარეშეობა აღნიშნული აქვს კორნელი კეკელიძესაც. ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 310.

სიტყვები, მაგრამ მათ და აგრეთვე საკუთარ სახელთა ეპითეტებსაც კი აქა-იქ აქართულებს და, მაშასადამე, მკითხველისათვის უფრო გასაგებს ხდის.

ასე, მაგალითად, ქართულ ტექსტში იკითხება: ა) „სია ქუ მთას უწოდებენ, რომელიც ითარგმანების შავი მთა“ (10^ბ).

აქ გადმომღები თვითონ განმარტავს სპარსული სიტყვების მნიშვნელობას და სხვა შემთხვევაშიც იყენებს მას: „წაიღინენ და შავი მთის სიახლოვეს მიიღინენ“ (10^ბ).

ბ) „ჯიმშიტ ხე[ლ]მწიფის თილისმით გაკეთებული ზარნი ყალა“ (19^ა).

„ზარნი ყალა“ გადმოღებულია სიტყვებისაგან „ყალაიე ზარრინ“, რაც ოქროს ციხეს ნიშნავს. ქართული ტექსტიც სხვა შემთხვევაში სწორედ ასევე თარგმნის ამ სიტყვებს: „იმ მთის წვერზედ ერთი მშვენიერი ციხე გაეკეთებინათ და იმ ციხის კედელი სრულებით ოქროს აგურით იყო ნაშენები“ (19^ა).

ტექსტის გადმომღებს, რომ არ ესმოდეს სიტყვის „ყალას“ ან „ზარ“-ის მნიშვნელობა, მაშინ იტყობდა: ერთი მშვენიერი ყალა გაეკეთებინათ და იმ ყალის კედელი სრულებით ზარის აგურით იყო ნაშენებო, მაგრამ იგი, როგორც ვნახეთ, ასე არ იქცევა.

გ) „ძელზედ უნდა ჩამო[გ]კიდოთო და იმაზედ თირა ბარანი უნდა გიყოთო“ (37^ა).

„თირა ბარან“ ნიშნავს ისრის წვიმას (თირ—ისარი, ბარან—წვიმა);

ე. ი. ისრის წვიმა უნდა გიყოთო, ისრით უნდა დაგხვრიტოთო. სწორედ ასეა გაგებული ეს სიტყვებიც: „ძელზედ ჩამოკიდეთ და ისრები დაუშინეთ და ისე დახვრიტეთო“ (37^ა).

დ) „ტახტისა ძირსა ერთი ზარ ზამინი გამოჩნდა“ (53^ბ).

„ზარ ზამინი“ წარმოდგენილია „ზირი ზამინ“-ისაგან. „ზირ“ ნიშნავს ქვეშ; „ზამინ“—მიწას; ზირი ზამინ—ქვეშ მიწისა, მიწის ქვეშ. მაგრამ არის შემთხვევა, როცა ეს ორი სიტყვა იზაფეთის გარეშეც უერთდება ერთმანეთს (ზირ ზამინ), ერთი სიტყვის მნიშვნელობით იხმარება და ნიშნავს სარდაფს, მიწის ქვეშეთს და სხვა. ჩვენს თხზულებაში იგი მიწის ქვეშეთის, ჯურღმულის მნიშვნელობით იხმარება. ტექსტში „ზარ ზამინის“ ნაცვლად აქა-იქ იკითხება „ჯურღმული“: „სანთელი აანთო, წარდგა და ჯურღმულსა ჩაიღა“ (56^ბ).

ე) „ერთი კაცი გაგზავნა შაფურ შირ დილთან“ (37^ა). „შირ დილ“ ნიშნავს ლომგულს (შირ—ლომია, დილ—გული). ქართულში შაფურ შირ დილის ნაცვლად იკითხება აგრეთვე შაფურ ლომგულიც: „შაფურ ლომგული ოცდაათი ათასის მეორით“ (43^ბ).

ასევე თარგმნის იგი მეორე საკუთარი სახელის სელის ეპითეტს „ჯანსუზ“-საც. „ჯაჰანსუზ“ ნიშნავს ქვეყნის მწველს, ან ქვეყნის დამწველს. ქართულიც ასე კითხულობს მას აქა-იქ: „შაფურ ლომგული და სელი ჯანსუზ ქვეყნის დამწველი“ (75^ბ).

სხვა მაგალითების წარმოდგენაც შეიძლება იმის ცხადსაყოფად, რომ ძეგლის გადმომღებს კარგად ესმის მის მიერ გამოყენებული სპარსულ-არაბული სიტყვების მნიშვნელობა, შეგნებულად გადმოაქვს ის ორიგინალიდან და გზადაგზა მათ საბადლო ქართულ სიტყვებსაც იმარჯუებს.

ბთავარი ისაა, რომ ქართულ ტექსტში გამოყენებული სპარსულ-პარაბული გამოთქმები და უცხო სიტყვები უმრავლეს შემთხვევაში სპარსული ტექსტის ქართულის შესადარ ადგილებზე გვხვდება:

„მამა შენი მოქალ, ფარდაგში გახვიე, ერთს ლაწეს წაილე, ჯიმშიტ კელმწიფის ტახტს კულშ დამარხე. ზოპაქმა ამ ბერი კაცის სიტყვები იყაბულა“. (1^ბ).

بايد پدرت را بقتل برسانی و ضحاک قبول کرده (4^ბ).

„სია კუ მთას უწოდებენ, რომელიც ითარგმნების შავი მთა“ (10^ბ).

كوهی است كه او را سیاه كوه میگویند (23^ბ).

„ღვიძლთაგან ერთი საზარელი ამოიოხრა და ერთი ნარა გასწილა“ (16^ბ).

یک نعره آله اكبر از جگر برکشیده (31^ბ).

„მე ერთი ბერზიგანი ვიყავ“ (18^ბ).

من بازرگان بودم (32^ბ).

„წავიდნენ და ზარიყალის ძირში ჩამოხდნენ“ (19^ბ).

بنزدیک قلعه زرین رسیدند (33^ბ).

„კელმწიფის ტახტი რომ ზინდა ფილოხედ იდგა“ (23^ბ).

آن وقت خاقان بر پشت زنده فیلی نشسته بوده (37^ბ).

„ბაებანისაკენ ვაემართა და წავიდა“ (27^ბ).

راه بیابان را درپیش گرفت و بدر رفت (40^ბ).

„ძელხედ უნდა ჩამოგკიდოთო და იმახედ თირა ბარანი უნდა გიყოთო“ (37^ბ).

میخواهند در برابر لشکر ایشان را تیر باران کنند (45^ბ).

„ზარზამინში ჩავიდა, ნახა ერთი ჯაღო“ (46^ბ).

قدم در زیر زمین گذاشته و جادوی را بنظر در آورده (54^ბ).

სხვა მაგალითების წარმოდგენაც შეიძლება იმის ცხადსაყოფად, თუ როგორ ხედებიან ქართულ-სპარსული ტექსტები ერთმანეთს.

ჩვენს ძეგლში ხშირია ისეთი ადგილები, რომლებიც სპარსული პროზაული ვერსიის შესატყვისი ადგილების თითქმის სიტყვასიტყვით თარგმანებს წარმოადგენენ. მაგალითად, სპარსულ პროზაულ ვერსიაში ვკითხულობთ:

پریدخت در گریه شده و بعد از آن گفت که ای جان من امروز

سه روز است که بیرون از زندان آمده در پیش من نیامده

ეს ქართულში ასეა გადმოცემული:

„ფერიდუხტმა ტირილი ამოუშუა და უთხრა: „შენ აგერ ოთხი დღე არის, რომ პურობილობისაგან განთავისუფლდი და ახლა მოხვალ“¹.
შემდეგ, სპარსულში იკითხება.

خنجر از علاف در کشیده و خواست که سر او را از قلعه بدن
جدا کند القصة نقابرا که از چهره خود بر داشت و بخنده در آمده
بخندید و گفت ای شه پاک دین
پردخت منم دخت خاقان چین

ქართული ამას ასე გადმოცემს: ხანჯალი ამოიღო და თავს ტანიდან განშორებდას უღამოდა; რა ფერიდუხტმა ესე ნახა, მაშინვე პირის ნიღაბი ჩამოიხსნა, და სიყვარულით შესცინა და უთხრა: „ფალაევანო, მე ვარ ჩინეთის კელმწიფის ქალი ფერიდუხტ“².

სპარსულ პროზაულ ვერსიაში³ იკითხება:

نگاه پیاده گرد آلودی از راه در رسیده و قدم در بارگاه سام نهاده
وبر سام سلام کرده و چون درست نظر کرده و عیار پردخت بنظر
در آورده پرسیده که از کجا می آیی و چه خبر داری

ეს ადგილი ქართულში ასეა გადმოცემული: „იმეამად ერთი ქვევითი კაცი მტვრისაგან გასვრილი შემოვიდა და საამ ფალაევანს თავი დაუჯრა; საამ ფალაევანმა შეხედა, ნახა, რომ ფერიდუხტის ჰაიარო იყო, იცნა და ჰკითხა: „საიდან მოხუალო და ან რა ამბავი იციო“⁴.

წართალია, სპარსულ-ქართული ტექსტიდან აქ წარმოდგენილ ადგილებს შორის შეინიშნება მცირე განსხვავებანი (მაგალითად, სპარსული კითხულობს. „სამი დღე არის“, ქართულში „სამის“ ნაცვლად „ოთხი“ იკითხება: „ოთხი დღე არის“ და სხვა), მაგრამ ეს აიხსნება მხოლოდ და მხოლოდ „შაჰ-ნამეს“ ამ სპარსულ პროზაულ ვერსიისაგან მცირედად განსხვავებული ტექსტის არსებობით, რომელიც უეჭველია. ქართული ვერსიის გადმომღებს წყმღებისამებრ სიტყუასიტყუით უთარგმნია.

წარმოდგენილი მაგალითებით, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ ჩვენი ძეგლის ორიგინალი თურქული წარმოშობის თხზულებად ვერ ჩაითვლება.

სპარსულად არსებობს „შაჰ-ნამეს“ ასეთი სახის პროზაული ვერსიები. სპარსული ლიტერატურის ისტორიამ ჯერ არ იცის ისეთი შემთხვევა, რომ ოდესმე „შაჰ-ნამეს“ რომელიმე ვერსია თურქულიდან ყოფილიყოს სპარსულად ნათარგმნი.

ეს გარემოებაც რომ არ იყოს მხედველობაში მისაღები, ჩვენს ძეგლს, ისევე, როგორც ამგვარი სახის „შაჰ-ნამეს“ პროზაულ ვერსიას, ახლავს, რო-

¹ H—900, 26b.

² H—900, ფ. 27a — 27b.

³ საქ. მუხ. მუს. ფონდის ხელნაწერი № 462, ფ. 47a.

⁴ H—900, 38b.

გორც ინტერპოლაცია, „სამ-ნამე“ მთლიანად და „გერშასფ-ნამეს“ ეპიზოდები ნაწილობრივ.

„სამ-ნამე“ და „გერშასფ-ნამე“ კი სპარსული ლიტერატურის ორიგინალური ძეგლებია. ასე რომ, ჩვენი ვერსიის ორიგინალის თურქული წარმოშობილობის საკითხი თავისთავად იხსნება და ალ. ბარამიძის აზრით, თითქოს ეს თხზულება „ყოველი ნიშნებით თურქულ წარმოშობილობას ამტკიცებს“¹. ვერ პოულობს გამართლებას.

ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს. რომ „შაჰ-ნამეს“ ასეთი სახის ვერსიები სპარსულიდან თურქულ ენაზე არ შეიძლებოდა ყოფილიყო გადათარგმნილი. ჩვენი ძეგლი სპარსულიდან თურქულ ენაზე ნათარგმნ ვერსიაზე (თუ ასეთი მართლაც არსებობდა ან არსებობს) დამოკიდებული არ ჩანს.

ჩვენს ვერსიაში თურქული სიტყვები, რომ მხედველობაში მივიღოთ ისეთიც კი, რომლებიც, უეჭველად, ამ თხზულების ქართულად გადმოთარგმნადა ნუნუსული², როგორცაა, მაგალითად, „ელჩი“ და სხვა მისთანანი, მცირე რაოდენობითაა გამოყენებული (მათი რიცხვი ოცამდეც არ აღწევს) იმ შენთხვევაში, როცა სპარსულ-არაბული სიტყვები დიდი რაოდენობით გვხვდება (მათი საერთო რიცხვი ასს აღემატება) და ამავე დროს ისინი, მეტწილად, სპარსული ტექსტის ქართულის შესადარ ადგილებზეც მოიპოვება.

ქართული ტექსტს ენა სპარსულის წყობის მძლავრ გავლენაშია მოქცეული³. გარეგნობა, რაც შეუძლებელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, რომ თხზულება თურქულიდან იყოს გადმოღებული.

მთარგმნელი, როგორც ჩანს, გაუწაფავია მთარგმნელობაში. იგი სპარსული ტექსტის სიტყვასიტყვით გადმოღებას ცდილობს. სპარსული სიტყვების სანაცვლო ქართულ სიტყვებს ხშირად ადგილს არ უცვლის, არ გადასვამს, ტოვებს ნათ სპარსულ წინადადებებში წარმოდგენილ სპარსული სიტყვების ადგილებზე და სწორედ ამიტომ სპარსული ენის წყობის მიხედვით აგებული უხეირო ქართული გამოუდის.

საინტერესო ის გარემოებაა, რომ აღნიშნული თხზულების ერთ (S—2393) ხელნაწერში ქართული ასოებით შესრულებული სპარსული ლექსები გვხვდება. მთელ ხელნაწერში მხოლოდ ორი (თითო ოთხსტრიქონიანი) ლექსია წარმოდგენილი. ეს ლექსები აქვე ამოვწერეთ:

¹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი. 1940, გვ. 36.

² თხზულება კი, როგორც ეს აღნიშნული აქვთ ალ. ბარამიძეს (ნარკვევები, II, 85) და კორნელი კეკელიძეს (ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 304) უდავოდ მეფორამეტე საუკუნეშია გადმოთარგმნილი.

³ ტექსტში, უეჭველია, სპარსულის გავლენითაა ნაზმარი ასეთი გამოთქმა—„შეხედა, ნახა“: „შეხედა, ნახა, რომ ფერიდუბტის აიარი იყო“ (გვ. 38); აიარი ქართულ ტექსტში წერილების მიმტან-პომტანის მნიშვნელობით იხმარება. სპარსულში ამ წინადადებების სანაცვლოდ ითხოვება (47): نظر کرده عیار پر یدخت بنظر در آورد سპარსული—گارد در آورد نظر کرده بنظر გადამოთარგმნილია როგორც „შეხედა, ნახა“.

პირველი:

უნ ქი ხუღრა ნავასი შად ნადიდესთ მანამ.
უნ ქი პარგიბ ბე ნურადი ნარასიდესთ მანამ,
უნ ქი სათ ჯოურ ქაშიდესთ ზა პარ ზარუ სანი
დარ სარი ქე თუფა დარნა ქაშითეს მანამ¹.

მეორე:

უნ ქი ჩუნ ყონჩეი თაია მორდა დარიმ ბალ ბასი.
დალჰაშ ბადაპ მურადი ნა ვაზიდესთ მანამ,
უნ ქი დარ რაზიჲ ვჯაითუ დაჰვიდესთ ბასი,
ახრი ქარ ბაჰჯაი ნა რასიდესთ მანამ².

ჩანს, დროთა ვითარებაში `ცალკეული` ასოების შეცვლის გამო ზოგი-სპარსული სიტყვა გადამახინჯებულა (მაგალითად, „პარგიზ“-ის ნაცვლად იკითხება „პარგიბ“ და სხვა), მაგრამ მაინც შესაძლებელი ხდება ამ ლექსების საერთო შინაარსის გაგება. ჩვენ პირველს ასე ვკითხულობთ:

آن که خود را نواز شاد ندیدست منم
آن که هرگز بمراد نرسیدست منم
آن که صد جور کشیدست ز هر زار و سامی
در سر که تو به در نکشیدست منم

ის, ვისაც ტკბილი ალერსი არ ღირსებია, მე ვარ;
ის, ვისაც სურვილი არასოდეს არ აღსრულებია, მე ვარ;
ის, ვისაც მრავალი დაჰციირება, ქენესა და შხამი აუტანია,
თავზე, ვისაც ხლართი არ გადაშორებია, მე ვარ.

ხოლო მეორეს ქი შემდეგნაირად:

آن که چون غنچه طیان مرده دارم باغ بسی
دلش باد مراد نه وزیدست منم
آن که در راز حیوة دويدست بسی
آخر کار بجای نه رسیدست منم

ის, ვინც, ვითა იასამნის დამკენარი კოკორი, (რომელიც) ბაღში
ბევრი გვაქვს, (დამკენარა).
და რომლის გულზეც სურვილის ქარს არ დაუქროლავს, მე ვარ.
ის, ვინც ცხოვრების საიდუმლოებაში ბევრი ეწვალა,
ვინც, ბოლოს საქმე ვერ მოაგვარა, მე ვარ.

¹ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერი S—2393, გვ. 57.

² იქვე, გვ. 63—64.

პირველ ლექსს (უნ ქი ხუდრა) აღნიშნულ ხელნაწერში შემდეგი ადგილი უსწრებს წინ: „რა საამ ფალავანი წაეიდა, იარა და ერთს მწვანოვანს ალაგსაც და წყაროსა გარდახდა.

რა დილა ვათენდა. დილის ნიაემა შემობერა. დიახ იამა, და ფერიდუხტ ბოავონდა და რამდენიმე სიტყვა სიყვარულის ლექსები წარმოსთქვა“ (გვ. 57).

ბოლო მეორეს (უნ ქი ჩუნ ყონჩეი) კი შემდეგი: „იმეამად ხაეარ ხელ-მწიფის ქალები არამხანის ბალის ოთახში იყენენ. ამ ქალებმა რა საამის აუხისა პირხედ ჯდომა შეიტყეს, აიენის ფანჯრიდამ ყურება დაიწყეს. საამ ფალავანსა ფერიდუხტის სიყვარული აშლოდა და უცხოს ხმით იმღეროდა; ამა ლექსსა ამბობდა“ (გვ. 63).

მთარგმნელის წყარო, როგორც ჩანს, ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ საამმა „სიყვარულის ლექსები წარმოსთქვა“, რომ იგი „უცხოს ხმით იმღეროდა და ლექსსა ამბობდა“.

მთარგმნელს (შეიძლება იმ მიზეზით, რომ მას ლექსის ლექსად გადმოღება არ შეეძლო და ამ შემთხვევაში ლექსის პროზად გადმოღება კი ვერ მოგვეცემა წარმოდგენას საამის მიერ „უცხო ხმით შესრულებული სიმღერებისა“ და იმ ლექსების შესახებ, რომელსაც იგი ამბობდა) დედანში არსებული სპარსული ლექსების წარმოდგენა დაუნახავს საკიროდ.

ჩვენს ვერსიაში ქართული ასოებით შესრულებული სპარსული ლექსების არსებობა, თავის მხრივ, იმის შესახებ მეტყველებს, რომ ქართული ტექსტი, როგორც ამაზე სხვა, უკვე აღნიშნული გარემოებანი მიგვიითობს, მომდინარეობს სპარსული ტექსტიდან, სპარსული პროზაული ვერსიიდან, რომელშიც, როგორც ეს ხდება ჩვეულებრივ, ლექსები ყოფილა ჩართული.

სპარსულ პროზაულ ვერსიებში ჩართული ლექსების დიდი რაოდენობა მათი შესადარი ლექსითი ვერსიებიდან არ არის გადმოღებული. ამ ლექსების ნეტი წილი პროზაული ვერსიების ავტორებს (ლექსითი ვერსიის პროზად გადაამკეთებლებს) და სხვადასხვა გადამწერლებს ეკუთვნის.

ქართულ ვერსიაში წარმოდგენილი ლექსები ჩვენს მიერ შესწავლილ სპარსულ წყაროებში არ იკითხება, მაგრამ მათ, უეჭველია, მთარგმნელის წყაროში ექნებოდა ადგილი.

ყოველივე თქმულის შემდეგ ჩვენ სარწმუნოდ მიგვაჩნია H—605—606 ხელნაწერებში წარმოდგენილი ტექსტის ცნობა, რომ ჩვენი ძველი „სპარსული ნოთხრობის (ე. ი. პროზად დაწერილი ამბის) ქართული თარგმანია“, რაც დასტურდება. ყოველ შემთხვევაში, სპარსულად, „შაჰ-ნამეს“ ლექსითი ვერსიების გვერდით, „შაჰ-ნამეს“ ასეთი სახის წარყვნილი პროზაული ვერსიებიც არსებობენ და მათი შესწავლის ნიადაგზე ირკვევა ჩვენი ძველის ლიტერატურული რაობა, მისი საერთო ხასიათი და მიზეზები შაჰნამესეულ ეპიზოდებს შორის „საამ-ნამეს“ ქართული ვერსიის მოთავსებისა.

ჩვენი აზრით, თხზულების ქართულად გადმომღებებს, რომლის ვინაობა, ჯერჯერობით გაურკვეველია, ხელთ უნდა ჰქონოდა საქ. მუზ. მუს. ფონდის № 462 ხელნაწერის სახით წარმოდგენილი „შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიისაგან მკირედად განსხვავებული, შეიძლება აქა-იქ თურქული სიტყვების შემცველი სპარსული ტექსტი.

მთარგმნელს. უდავოდ, არაერთი წარმოდგენა არ ჰქონდა იმის შესახებ, რომ მის მიერ გადმოღებული თხზულების ძირითად ნაწილს „საამ-ნამე“ წარმოადგენდა, ისე, როგორც „შაჰ-ნამეს“ ქართული ლექსითი ვერსიების დამამთარგმნელ ხოსრო თურმანიძეს არაერთი წარმოდგენა არ ჰქონდა იმის შესახებ, რომ მის მიერ გადმოთარგმნილი ბარზუს ამბავი „შაჰ-ნამეს“ გამგრძელებელ თხზულების „ბარზუ-ნამეს“ ეპიზოდებს შეიცავდა და არა „შაჰ-ნამეს“ ნაწილს.

ჩვენი თხზულების მთარგმნელი ფიქრობდა, რომ იგი „შაჰ-ნამეს“ თარგმნიდა და ახლა, ფიქრობთ, გასაგებია, თუ რატომ არ შეიძლება შემთხვევით მოვლენად ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ H—900 ხელნაწერთ ამ ნაწარმოებს „როსტომიანი“ ეწოდება.

„შაჰ-ნამეს“ ვერსიების ქართულ ენაზე გადმოწმობები ამ სახელწოდებაში („როსტომიანი“) „შაჰ-ნამეს“ გულისხმობდნენ. ისინი, როგორც ამაში ჩვენი ვერსიების საერთო ხასიათის შესწავლა გვარწმუნებს, თარგმნიდნენ ერთმანეთისაგან განსხვავებულ „შაჰ-ნამეს“ ტექსტებს იმის გამო, რომ ისინი („შაჰ-ნამეს“ ვერსიები) ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ამბებს შეიცავდნენ.

როგორც ვიცით, „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსიები ამბავს „როსტომიანის“ დასაწყისში წარმოდგენილ ამბებამდე გადმოსცემენ.

საყურადღებოა, რომ გვიანდელ ხანაში (მე-15, მე-16, მე-17 და მე-18 საუკუნეებში) წარმოშობილი „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიები სწორედ ამ ნაწილში (ზაალის დაბადებამდე გადმოცემულ ამბებში) არ ეთანხმებიან ერთმანეთს, რაც „მეფეთა წიგნის“ ტექსტებში სხვადასხვა საგნირო-ეპიკური ხასიათის ნაწარმოებების შერთვით არის გამოწვეული.

ჩვენი აზრით „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიების ნაირსახეობა იქცა ნიჟეზად როგორც სხვა, ერთმანეთისაგან განსხვავებული „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზაული ვერსიების, ისე ამ ვერსიის ქართულად გადმოთარგმნისა.

ჩვენი დასკვნები ასეთია: ა) ქართულად არსებული თხზულება „წიგნი საამ-ფალაგნისა“ „შაჰ-ნამეს“ ვერსიას წარმოადგენს. ბ) იგი გადმოთარგმნილია „შაჰ-ნამეს“ სპარსული, პროზაული ჩანართებიანი და ცვლილებაგანაცლი ტექსტიდან. ამიტომაც, რომ ქართულ ვერსიაში „შაჰ-ნამეს“ ეპიზოდებს შორის იკითხება „გერშასფ-ნამეს“ ეპიზოდები და ფირდოუსის მიმბაძველ-განგრძელებლის მთელი თხზულება—„საამ-ნამე“. გ) ქართული ტექსტი თანმიმდევრობით გადმოსცემს „შაჰ-ნამეს“ შესადარ პროზაულ ვერსიაში მოთხრობილ ეპიზოდებს; აქ ადგილი არა აქვს დიდ შემოკლებებსა და ადგილების ვალაქეთება-გადასხვაფერებას.

ს ა ე რ თ ო ლ ა ს კ ე ნ ე ბ ი

1. „შაპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებს „შაპ-ნამეს“ სპარსული ჩანართებიანი ტექსტები უღევს საფუძვლად. ასე, მაგალითად, „როსტომიანის“ ის ნაწილი, რომელიც ხოსრო თურმანიძემდე ყოფილა გალექსილი (საბაშვილის ტექსტი), შუალობითა თუ უშუალოდ სპარსული „შაპ-ნამეს“ ისეთ რედაქციას უკავშირდება, რომლის წინა ნაწილში წარმოდგენილ (ზაალის დაბადებისა და მის მომდევნო) ეპიზოდებს „გერშასფ-ნამესა“ და „საამ-ნამეს“ გავლენათა კვალი დასჩენია. ეს გავლენა, რომელიც უმთავრესად მდგომარეობს გერშასფისა და ნარიმანის ხშირ ხსენებაში, საამის საგმირო ამბების გაძლიერებაში და ცალკეული ეპიზოდების (ზაალის გარდაცემების ამბის და სხვა) გადასხვაფერებაში, ქართულ ტექსტშიც ასახულა.

ძიებამ გვიჩვენა, რომ „როსტომიანის“ ტექსტზე საბაშვილის შემდეგ მომუშავე პოეტს—ხოსრო თურმანიძესაც ხელთ „შაპ-ნამეს“ ისეთი ტექსტი ჰქონია. რომელშიც ჩართული ყოფილა ფირდოუსის გამგრძელბლის თხზულება—„ბარზუ ნამე“, გარემოება, რაც თურმანიძეს მის მიერ გადმოქართულებული ბარზუს ეპიზოდების „შაპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიაში—„როსტომიანში“ ჩართვის შესაძლებლობას აძლევდა.

„შაპ-ნამეს“ სპარსული ლექსითი ვერსიების დიდ ნაწილში „ბარზუ-ნამეს“ ჩართვა არ იწვევს საგრძნობ ცვლილებებს. ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ თურმანიძეს არ შეუტანია ცვლილებები „როსტომიანის“ იმ ეპიზოდებში, რომლებიც „ბარზუ-ნამეს“ ქართული ვერსიის მეზობლობაში იმყოფებიან.

ნათქვამი ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ჩვენი „როსტომიანი“, რომელიც „შაპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებს შორის ყველაზე უფრო მხატვრულია და მრავალფეროვანი, მთლიანად ნარევ სპარსულ ტექსტებზეა დამოკიდებული და, მაშასადამე, დაბალი ღირსების შემცველ ძეგლს წარმოადგენს.

მართალია, „როსტომიანის“ დასაწყისი ნაწილების თავისებურებანი და აგრეთვე იმაში ბარზუს ეპიზოდების არსებობა იმის შესახებ მეტყველებენ, რომ ძეგლი სპარსულ ცვლილებაჯანაცად, ჩანართებიან ტექსტებს უკავშირდება, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მთელი თხზულება ნარევეია და ნაკ-

ლებსაიმედო. პირიქით. ჩვენი ძეგლის ძირითადი ნაწილი, რომელშიც ძველი ვერსიებიდან ბევრი საყურადღებო მომენტი შემონახულა, თავისი თავისებურებებით საერთო ყურადღების ღირსია და, მაშასადამე, სპარსული ვერსიების შესწავლისათვისაც გამოსადეგი.

2. „ზააქიანსაც“ აჩნია ჩანართებიანი ტექსტების კვალი. „შაპ-ნამეს“ ჩანართებიან ტექსტებში გადმოცემულ ზააქ-ჯემშიდისა და ზააქ-აბთინის ბრძოლების ანარეკლს მამუკა მდივნის „ზააქიანშიც“ უჩენია თავი.

3. „უთრუთიან-საამიანის“ ლექსითი ვერსია უშუალოდ სპარსულ წყაროს არ უკავშირდება. იგი ამავე სათაურით არსებული პროზაული ტექსტის გალექსეას წარმოადგენს.

4. „ფრიდონიანი“. მიუხედავად იმისა, რომ იგი პროზით ვერსიებს შორის ყველაზე უფრო ახლოს დგას სპარსული „შაპ-ნამეს“ შედარებით სანდო ტექსტებთან, ჩანართებიანია და საკმაოდ სახეშეცვლილი. მცირე ჩანართების გარდა, „ფრიდონიანში“ იკითხება ისეთი ამბები (წარმოდგენილი თავებში: ა) აქა სალიმისაგან სმენა და თურის ძოკვლა და ლაშქართა ამოწყვეტა, ბ) აქა ომი ნარიმანის შეილის საამისა და ჯუნდა დევისა, გ) აქა ომი საამისა და შადიდისა და დ) აქა გორასპისა და ბაქჯარ დევისა ომი), რომლებიც სრულიად უცნობია ფრიდონუსის თხზულებისათვის.

„ფრიდონიანის“ სპარსულ წყაროში არსებულა ჩანართები და ამ ჩანართებით გამოწვეული ცვლილებები ქართულ ვერსიაშიც ასახულა.

5. „უთრუთიან-საამიანი“ (პროზაული ვერსია) რთულ მოვლენას წარმოადგენს „შაპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში შემავალ თხზულებებთან შედარებით. იგი იმდენადაა დამორებული ფირდოუსის ქმნილებას, ისეა შეცვლილი და გადასხვაფერებული „შაპ-ნამეს“ ძირითადი ეპიზოდები, რომ მკვლევრები ამ თხზულებაში ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებლის ნაწარმოებს უფრო ხედავენ, ვიდრე „შაპ-ნამეს“ რომელიმე ვერსიას.

სპარსული წყაროების („შაპ-ნამეს“ ინტერპოლირებული როგორც ლექსით, ისე პროზითი ვერსიების და აგრეთვე ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების) შესწავლა ცხადყოფს, რომ „უთრუთიან-საამიანის“ სახით ჩვენ გვაქვს „შაპ-ნამეს“ წინა ნაწილის (დასაწყისიდან ზაალის გარდაგდებამდე გადმოცემული ამბების) ისეთი ვერსია, რომელსაც დროდარო ერთოდა, როგორც დამოუკიდებლად შემუშავებული ცალკეული ჩანართები, ისე ეპიზოდები „შაპ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა თხზულებებიდან, რამაც გამოიწვია მთელი ამ ნაწილის შეცვლა-გადასხვაფერება იმ სახით, რა სახითაცაა იგი შემოსული ქართულ ლიტერატურაში.

„შაპ-ნამეს“ ძირითადი ეპიზოდების გვერდით „უთრუთიან-საამიანში“ აღმოჩნდნენ ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების—„გერ-შასფ-ნამეს“ (ნარიმანის ბრძოლა და სიკედილი), „საამ-ნამეს“ (საამისაგან ვე-შაპის მოკვლა) ეპიზოდები და აგრეთვე ცალკეული ჩანართები („ზააქ-ჯემშიდის“ ომი და სხვა), მოქცეულნი „შაპ-ნამეს“ ინტერპოლირებულ ტექსტებში.

ძიებამ გამოარკვია, რომ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებებიდან მომდინარე ის ეპიზოდები, რომლებიც „უთრუთიან-საამიანში“ გვხვდებიან,

უფრო ახლოს დგანან „შაჰ-ნამეს“ ჩანართებიან ტექსტებში გაერთიანებულ ამავე სახის ეპიზოდებთან, ვიდრე მათ პირვანდელ წყაროებთან.

„უთრუთიან-საამიანი“, მართალია, „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებლის თხზულებად გარდაქცევის გზაზეა შემდგარი, მაგრამ ასეთად იგი მაინც არ შეიძლება ჩაითვალოს.

6. „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში შემოგვაქვს ჩვენ „წიგნი საამ ფალაენისა“. ეს თხზულება ქართულად ითარგმნა არა როგორც მიმბაძველ-გამგრძელებლის ნაწარმოები, არამედ როგორც „შაჰ-ნამე“.

მიმბაძველ-გამგრძელებლის ნაწარმოები — „საამ-ნამე“ ამ თხზულებაში ჩართულია „შაჰ-ნამეს“ ეპიზოდებს შორის ისევე, როგორც ამას ადგილი აქვს „შაჰ-ნამეს“ იმ პროზაულ ვერსიაში, რომელზედაც ჩვენი ძველი აღმოჩნდა დამოკიდებული. თხზულებაში „საამ-ნამესა“ და „შაჰ-ნამეს“ ცვლილება განაცად ეპიზოდების გვერდით შეინიშნება „გერშასფ-ნამეს“ ეპიზოდები (როგორცაა. მაგალითად. ჯიშმიტის ქაბულის ქვეყანაში გარდახვეწა, გარსამიზის მიერ სპილოს მოკვლა) და სხვა სახის ჩანართები.

ძიებამ გვიჩვენა, რომ „შაჰ-ნამეს“ იმ სპარსულ ვერსიებს, რომელთაც ქართული უკავშირდება, ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების გავლენა განუცლიათ, სულერთია, ეს გავლენა ვლინდებოდა მიმბაძველთა ნაწარმოებების. მათი ცალკეული ეპიზოდების „შაჰ-ნამეს“ ტექსტებთან შეერთებაში თუ „შაჰ-ნამეში“ წარმოდგენილი ამა თუ იმ ამბის შეცვლა-გადასხვაფერებაში.

ქართულ ვერსიებში ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებებიდან „საამ-ნამე“ (გვიანდელი ვერსია) სრული სახითაა წარმოდგენილი („საამ ფალაენის წიგნი“). საკმაოდ დიდი ნაწილი იკითხება „აგრთევე „ბარზუ-ნამესი“ („როსტომიანი“), ხოლო „გერშასფ-ნამედან“ კი ცალკეულ ეპიზოდებს ვხვდებით („უთრუთიან-საამიანი“, „საამ ფალაენის წიგნი“ და სხვა).

ჩანს, ქართული ვერსიების სპარსულ წყაროებზე მძლავრი გავლენა მოუხდენია მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებებიდან — „გერშასფ-ნამეს“, „ბარზუ-ნამესა“ და „საამ-ნამეს“; ქართულ ვერსიებშიც ასახულა ამ თხზულებათა გავლენის კვალი.

ჩანართების თვალსაზრისით „შაჰ-ნამეს“ ქართული პროზითი ვერსიები უფრო მრავალფეროვან სურათს იძლევა, ვიდრე ლექსითი ვერსიები („როსტომიანი“ და „ზაქიანი“).

7. „შაჰ-ნამეს“ მიბაძვეთ შექმნილი თხზულებები, მათი ცალკეული ეპიზოდები და სხვა სახის ჩანართები, რომლებიც „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში გვხვდება, ქართულ ლიტერატურაში დამოუკიდებლად შეთხზულნი და „შაჰ-ნამეს“ ვერსიებთან შემდეგ შეერთებულნი კი არ არიან, არამედ ისინი სათანადო სპარსული წყაროების გზით „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებთან ერთად არიან წარმოშობილნი და, ამრიგად, ჩვენი ვერსიების ორგანულ ნაწილებს წარმოადგენენ.

8. „შაჰ-ნამეს“ სპარსულ ტექსტებში სხვადასხვა ნაწარმოებების (როგორც მთლიანი, ისე ნაწილობრივი სახით) შეერთებამ დიდი როლი ითამაშა

პოემის საერთო სახის შეცვლა-გადასხვაფერების საქმეში. „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიები ნაირია. ქართულ ლიტერატურაში შემოქრილა სპარსულ ნიადაგზე გარდაქმნილი „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსიები. „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ვერსიების ნაირობა ქართულ ვერსიებშიც აისახა.

9. ქართული ლექსითი ვერსიები („როსტომიანი“, „ზაჰაქიანი“) იმდენად არიან გაქართულებულნი, ისინი იმდენად არიან გადასხვაფერებულნი და, ამრიგად, დაშორებულნი სპარსულ წყაროებს, რომ ძნელია მათი თარგმანებად ჩათვლა. ამას კი ვერ ვიტყვით პროზითი ვერსიების მიმართ, რომელთაც ნაკლებად ატყვია გაქართულების ხელი და რომლებიც შესადარი სპარსული წყაროების თარგმანებს უფრო წარმოადგენენ, ვიდრე გადმოკეთებას.

ქართულ ნიადაგზე მომხდარი ცვლილებანი (როგორცაა, ჰმაგალითად, აქა-იქ პოეტური სახეების შეცვლა-გადასხვაფერება, ცალკეული ეპიზოდების შეკუმშვა-გაფართოება და სხვა მისთანანი) როდი იწვევენ ჩვენი ვერსიების გარდაქმნას იმდენად, რომ კვლევა-ძიებით შეუძლებელი იყოს ამ ცვლილებათა გამომწვევი მიზეზების ვათვალისწინება და ქართულ ვერსიებში გაერთიანებული ძეგლების ლიტერატურული რაობის გამოცნობა.

10. ქართულ ვერსიებში თურქული სიტყვების-არსებობა ვერ ადასტურებს ქართულის თურქულ ვერსიებთან დამოკიდებულებას, მათთან კავშირს. ქართული ვერსიები სპარსულიდან მომდინარეა. მათ სპარსული „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსიები უღვეს საფუძვლად.

III. Զ Վ Թ Վ Օ Ե Թ Վ Ն Ո

1. უთრუთიან-საამიანი

(ლექსითი ვერსია)

შრომის ძირითად ნაწილში უთრუთიან-საამიანის¹ ლექსითი ვერსიის შესახებ მკირე ცნობებს ვიძლევიტ. ეს იმითაა გამოწვეული, რომ აღნიშნული თხზულების ერთადერთი წყარო (პროზაული ვერსია) ჩვენამდეა მოღწეული. ცხადია, ქართული ვერსიების სპარსული წყაროების კვლევა-ძიებისას პროზაულ ვერსიას მივეციტ უპირატესობა და ის განვიხილეთ. ახლა გვსურს მკითხველს ზოგიერთი დამატებითი ცნობა მივაწოდოთ ამ ნაწარმოების ლექსითი ვერსიის შესახებაც.

უთრუთიან-საამიანი¹ „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ნაწილს წარმოადგენს. მისი პირველი ნახევარი შემონახულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის H—61 და S—4000 ხელნაწერებში; მეორე ნახევარი კი დაბეჭდილია „შაჰ-ნამეს“ ვერსიების პირველ ტომში „საამიანის“ სათაურით (გვ. 39—297).

ხელნაწერი S—4000 აღნიშნული თხზულების რამდენიმე ეპიზოდს შეიცავს. მას აკლია დასაწყისი. შემოწმებით გამოირკვა, რომ ის H—61 ხელნაწერიდანაა გადაღებული. ამიტომ ტექსტის დადგენისა და ვარიანტული წაკითხვების ძიებისათვის მას დიდი მნიშვნელობა აღარ ენიჭება. აღნიშნულ ხელნაწერს, თუ შეუძლია მკვლევარს რაიმე დახმარება გაუწიოს, გამოიხატება იმაში, რომ ძირითადი ხელნაწერის (H—61) ზოგი ფურცელი აქა-იქ მეტისმეტად დაზიანებულია, რის გამოც ზოგიერთი სიტყვის ამოკითხვა ძნელდება. ასეთ სიტყვათა გარკვეული ნაწილი უვნებლად დაუცავს S—4000 ხელნაწერს.

H—61 ხელნაწერი¹ საკმაოდ დაზიანებულია. დასაწყისში აკლია რამდენიმე თავი, რაც, სამწუხაროდ, აღარსადაა შემონახული. მისი ბოლო ნაწილიც დაკარგულია.

ამრიგად, ხელნაწერს აკლია მეტად საინტერესო ნაწილი, რომელსაც უცილობლად მნიშვნელობა აქვს „შაჰ-ნამეს“ ლექსითი ვერსიების საკითხის ძიებისათვის, კერძოდ, ამ ვერსიებში შემავალი თხზულებების ერთმანეთთან დამოკიდებულების გარკვევისათვის.

¹ მისი აღწერილობა მოცემულია საქ. სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობაში, ტ. I.

ლექსითი ვერსია იწყება უთრუთისა (ეს სახელი თხზულებაში იკითხება აგრეთვე ფორმით „ფათრათ“) და თუნდის (ღვეის სახელია) ომით. პროზაული კი—ქაიომარსის ამბებით.

გვერდებით თუ ვიანგარიშებთ, პროზაში მეთორმეტე გვერდზე იწყება ის ამბავი, რაც ლექსითი ვერსიის პირველ გვერდზეა გადმოცემული. თავდება ის ნარიმანისა და არმან ღვეის ომით. ეს თავი (აქა ნარიმანისა და არმან ღვეისა ომი) დასრულებული არაა. ლექსი წყდება არმან ღვეისა და ნარიმანის შესვენებით.

პროზა, რა თქმა უნდა, აგრძელებს ამბავს. შემდეგ გადმოცემულია ნარიმანისაგან არმან ღვეის სიკვდილი, დიდი ომი ღვეთა და ფრიდონის ლაშქართა, ნარიმანისა და მანანდარელი თეთრი ღვეის რქენა, ომი ფრიდონისა და ღვეთა შორის.

ამის შემდეგ მოთხრობილია ფრიდონის წინაშე მოჩივართა მოსვლა იმის თაობაზე, რომ ზაქის ძმა თამაზ ალა-ყალას „უუუღლომილა და იქიდალმა ამოუწყვეტია თემი და ქვეყანა, კაცსა შოაწყვედევს თუ დიაცსა, არა რომელსა გაუშვებს ცოცხალს ზაქის სისხლისათვის“, (ხელნაწერი H — 921, ფ. 379^ა).

აქედან უკვე ლექსია შემონახული (იხ. ვერსიები, I, გვ. 114).

ლექსით ვერსიას ისევე, როგორც მის პროზაულ წყაროს, პირობით „უთრუთიან-საამიანს“ ვუწოდებთ. ლექსითი ვერსიის წინა ნაწილს კი, თუ ის მართლაც ცალკე ყოფილა გაერკელებული, როგორც ჩანს, „უთრუთიანი“ უნდა რქმეოდა.

ამ მხრივ საინტერესოა ხელნაწერის 65-ე გვერდზე არსებული მინაწერი: „აქა ღედა, ასრე იყო, რომ თეიმურაზ ჯელმშიფის არც სიკვდილი ეწერა და არც როგორცა-ღა მოხდა მისი საქმე, ამბავად არავის დაუწერია. მე, რაც ანბავად იყო, გავლექსე, რომ არა დამიკლია რა. ჯერეთ ამის მეტად არ მენახა უთრუთიანი“.

მინაწერი სხვა ხელითაა, მაგრამ ის აღდგენილი უნდა იყოს. თვით ტექსტში შემდეგი იკითხება:

ეს ამბავად იყო ნათქვამი, რაც ლექსად დამიწერია,
რა იქნა აწ თ[ა]იმურაზ, ტახტისა შესაფერია;
მოკვდა თუ დარჩა, რა უყო, ვის ამბავად დაუწერია,
ამისთვის დღად მიგმია, მართლად შევიქვენ მტერია.

ჯიმშედ თქვა, მაგრამ რა უყო იგ თაიმურაზ მჯდომელი,
ვინც ნახავს კაცი, რას იტყვის, ნეტარ შემცდარა რომელი,
მე უბრალო ვარ, იყენით ამბვის მწერლისა მგმობელი!
რაც ამბავად იყო, გავლექსე, მიფიცავს ყოვლის მყრობელი.

ღედამ ეს მითხრა, რაცა ვთქვი, ზემოთაც დამიწერია,
წაუღდე მათსა შარასა, ტყუილი ვით გამერია!

ჯიმშედ ეზადვის საომრად, მისნი თავადნი ბევრია.

გათენდა, ნალარასა ჰკრეს, მოეცა ჯმელთა ფერია (გვ. 66).

ამ სტრიქონებით გამლექსავე უსაყვედურებს პროზაული ვერსიის ავტორს თაიმურაზის ამბის ნაკლულად ვადმოცემისათვის. პროზაული მინაწერის ეს ლექსითი ვარიანტი, შესაძლებელია, გამლექსავს ეკუთვნოდეს და არა სხვა ვინმეს.

ამებმად ჩვენთვის ისაა საყურადღებო, რომ ლექსითი ვერსიის დედანს „უთრუთიანი“ ეწოდებოდა. მაგრამ ის პროზა, რომელსაც ლექსავდა პოეტი, ხომ მხოლოდ გმირი უთრუთის ამბების შემცველი არ იქნებოდა? მაშინ ტექსტი ნაკლული უნდა ყოფილიყო და, მაშასადამე, თხრობაც დაუმთავრებელი. ასეთ შემთხვევაში გამლექსავე, უეჭველია, სადმე აღნიშნავდა ამის შესახებაც, თუ კი მან პროზის ავტორს თაიმურაზის ამბის დაუსრულებლობაზე მიუთითა.

შეუძლებელი არც ის არის, რომ „უთრუთიანი-საამიანის“ მთელ პროზაულ ვერსიას „უთრუთიანი“ წოდებოდა. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ქართულად შემუშავებულ „შაჰ-ნამეს“ ამა თუ იმ ვერსიას, ამა თუ იმ გმირის შესახები ეპიზოდები ეყოფოდნენ, მათთვის შესაფერ დასათურებებს ლებულობდნენ და ხელნაწერების სახით ვრცელდებოდნენ.

ჩვენს მუზეუმებსა და წიგნსაცავებში ხშირია შემთხვევა „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიებისაგან გამოყოფილი ასეთი ნაწილების ხელნაწერების სახით არსებობისა. თვით ამ თხზულების ლექსით ვერსიას, რომელსაც „უთრუთიანი-საამიანს“ ეწოდებოდა, ცალკე გამოყოფია ერაჯის შესახები ამბავი, რომელიც ჩვენში „ერაჯიანის“ სახელით ყოფილა თურმე ცნობილი¹.

შეუძლებელი, ცხადია, არც ის იქნებოდა, რომ „უთრუთიანი-საამიანის“ ლექსით ვერსიას ცალკე გამოყოფოდა უთრუთის ამბავი და ის „უთრუთიანის“ სახელწოდებით ყოფილიყო გავრცელებული.

ლექსის პროზასთან შედარება გვარწმუნებს იმაში, რომ მელექსე მთელი თავისი შესაძლებლობით ცდილობს პროზაში მოთხრობილ ამბავს გაჰყვეს, დაიცვას, სადაც ეს მოსახერხებელია, წვრილმანებიც კი.

ნათქვამის ცხადსაყოფად ერთმანეთს შევადაროთ პროზაული და ლექსითი ვერსიის ადგილები. პროზაში (ხელნაწერი S—1594) იკითხება:

ჩემსა ქანგსა და გურძსა ვერა დაურჩები და სულთაგან დაიცილები, შავი მიწა წითლისა ვარდისა [ფერად] შევლებო!².

დევისაგან რა ესე საუბარი გაიგონა, უთრუთ სახელი ღთისა ახსენა; შეუზახნა, ვითა: „ავისა თესლისა ნერგო!“

ამაშიგან მოუხდა თუნდი დევი, შეიმალა მძიმე გურძი, და უთრუთ ფარი თავსა დაიდვა, და დაჰკრა თუნდი დევმან და ფარი თავსა დაალეწა. მერმე წელთა შეუვარდა; შეიკიდნეს. არც ერთს უნდა გაშველება. დიდხანს ირკინეს, გაილაჯნეს, მისციოდათ მათ სარტყლებს თხრეშა-ფრეწა. მიწა თრთოდა ძვერისაგან“.

¹ მაგალითად, საქართველოს ცენტრ. არქივში (ფონდი: 233 (8), № 464) დაცულია „ერაჯიანის“ ხელნაწერი.

ამის შესაღარ ადგილას ლექსით ვერსიაში შემდეგს ვკითხულობთ:

სულთაგან დაგული, გიჯობდა, არამც ეშობე დედასა,
მიწა შეღებო სისხლითა, დაეამზობ შენსა ბედასა;
ვატირებ შენსა მშობელსა, ტანი ძმასა და მდედასა,
ადრე მიგწიო მამასა, ლახტით დაგიმსხვრევე ქედასა!
უთრუთ ესე გაიგონა გრძნეულისა დევისაგან,
შეუზახნა: „მყარლო დევო, რას კარგს ელი ბედისაგან?“
დევემან ლახტი შეუმაღლა, შორე იყო თნევისაგან,
ფათრათ ფარი თავს დაირქო, წაიქცევის მხნე რისაგან!
ლახტი დაქრა ფალაგანსა, ფარი თავსა დაალეწა,
მერმე ხელად შეიჭიდნეს, არც ერთს უნდა გარდახვეწა.
გაილაჯნეს, მისცვიოდა მათ სარტყლებსა თხრეშა, ფრეწა,
მიწა თრთოდა ძგერისაგან, ყოვლთა ჰქონდა ღმერთსა ხვეწა (გვ. 1).

როგორც ხედავთ, ლექსში უკლებადაა ფადმოცემული პროზით მოთხრობილი ამბავი.

შეიძლება ისიც აღინიშნოს, რომ ლექსითი ვერსიის აქ წარმოდგენილი ნაწყვეტი ზოგ შემთხვევაში პროზითი ვერსიის H—921 ხელნაწერში დაცულ წაკითხვებს უფრო მიჰყვება, ვიდრე S—1594 ხელნაწერიდან შემოწარმოდგენილ სათანადო ადგილებს.

ასე, მაგალითად, H—921 ხელნაწერში დაცული წინადადებანი „სულთაგან დაგული, გიჯობდა დედას არამც ეშობე, ამა წამსა შავი მიწა შენითა სისხლითა შევღებო...“

რა ესე საუბარი გაიგონა უთრუთ გრძნეულისა დევისაგან, შეუზახნა: „მყარლო დევო, რას კარგს ელი ბედისაგან?“

„დევემან ლახტი შეიმაღლა“ (ფ. 11^ა) და სხვ. უცვლელადაა ლექსში განმეორებული.

აქედან ის დასკვნა გამოდინარეობს, რომ პოეტს ხელთ აქვს აღნიშნული თხზულების ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერთაგან რამდენიმედ განსხვავებულ ტექსტი, რომელსაც ის ზედმიწევნითი სიახლოვით იმეორებს¹, სიტყვა-სიტყვით მისდევს პროზაულ თხრობას და ზოგჯერ სრულიად უცვლელად იცავს მთელ წინადადებებს².

ამასთან პოეტი, სადაც ეს მისთვის მოსახერხებელია, პროზაული ვერსიის ლექსიკურ მარაგსაც ინარჩუნებს, თუმცა შეინიშნება შემთხვევები ლექსში პროზაული ტექსტისათვის სრულიად უცნობი სიტყვების შემოტანისა.

მაგალითად, პროზაში ვკითხულობთ: „ფოლად დევსა ყველა მოახსენა. უამბო: უთრუთ ფალაგანი ვნახე გამწყრალი, ვით ლომი კანჯარის ჯოგზედა“ (ფ. 12^ბ).

¹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, 82.

² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1952, 240.

ლექსში ამის სანაცვლოდ გვხვდება:

ფოლად დევს ყველა უამბო, მათი ზავთი და ძალია (გვ. 5).

ზავთი სხვათა ენაა, ბაქი ჰქვიანო—გეასწავლის დიდი ქართველი ლექ-
სიკოგრაფი სულხან-საბა ორბელიანი.

ეს სიტყვა უცნობია არა მარტო „უთრუთიან-საამიანის“ პროზითი ვერ-
სიისათვის, არამედ „შაჰ-ნამეს“. ქართულ ვერსიებში შემავალ იმ თხზულებები-
სათვისაც, რომლებიც უკვე გამოქვეყნებულია.

საბას არა აქვს აღნიშნული, თუ რომელია ის სხვათა ენა, საიდანაც ეს
სიტყვა ჩვენს ძეგლებში დამკვიდრებულია.

სიტყვა „ზავთ“ (زاف) ანუ „ჯავთ“ (جاف) გვხვდება სპარსულში და
ნიშნავს საესეს, სრულს, მსხვილს, სქელს, მაგარს, მყარს, ურყევს. უღრვეს,
ლონიერს, გამძლეს და სხვ.

ჩვენს ტექსტში ის უფრო ამ უკანასკნელი მნიშვნელობებით იხმარება,
ვიდრე საბას განმარტებით. მაგალითად, ტაეპში—„ფოლად დევს ყველა
უამბო, მათი ზავთი და ძალია“—საეჭვოა, რომ „ზავთი“ ბაქს ნიშნავდეს და
არა გამძლეობას, უღრვეობას, ღონეს და სხვ.

ამის მსგავსი მაგალითები კიდევ დაიძებნება.

თხზულება რუსთაველური ლექსის ზომითაა დაწერილი. პოეტი ხშირად
დაბალი შაირიდან მაღალზე გადადის და პირიქით. ამ ცვალებადობაში არა-
ვითარი კანონზომიერება არ შეინიშნება. ამ შემთხვევაში მასაჰმდის შინაარსი,
მასალა კი არ განსაზღვრავს, არამედ საკუთარი ნება-სურვილი. ამ მხრივ ის
კარგად ჰბაძავს „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებზე მომუშავე მის წინამორბედ
პოეტებს (საბაშვილსა და სხვებს).

მელექსის ომონიმების შემცველი სტროფებიც (ზოგჯერ იტყვიან მა-
ჯამურიო) შეუთხზავს. მთელ ტექსტში ოცი ასეთი სტროფია. მათში რით-
მებად შემდეგი სიტყვებია გამოყენებული: ემართა, სადარე, დალაღა, მოსატა-
ნად, ისე რა, ესერა, შენითა, დაეცადა, მიეცა, ეგორად, ასერა, ერია, ნარ-
თია, არე-მარე, ეცადა, მისადარი, ვააგორა.

აქ სულ ჩვიდმეტი სარიტმო სიტყვაა დასახელებული და არა ოცი. ამის
მიზეზი ისაა, რომ ზოგიერთი სიტყვა, მაგალითად „სადარე“ ორში, ხოლო
„ეცადა“ კი სამ სტროფშია რითმად გამოყენებული, გარემოება, რამაც
სტროფებთან შედარებით რითმათა ერთეულების რაოდენობა შეამცირა.

მოგვაქვს ომონიმური რითმების შემცველი სტოფის ნიმუში:

აწე წავიდეთ, მოკვდების, ვიცი, ხელითა შენითა,
მას ხელმწიფობა წაუღოთ, შენგან იგ არის შენითა!
დიდი ქალაქი, მდიდარი, ყოვლითურთ არის შენითა,
მიუხდეთ რაზმდაწყობილი, რხმლისა და ლანტის შენითა (გვ. 122).

ამ სტროფში სარიტმო სიტყვა „შენითა“ ოთხივეჯერ სხვადასხვა მნიშ-
ვნელობით იხმარება.

პირველ სტრიქონში „ხელითა შენითა“ ნიშნავს—შენი ხელით; მეორე
სტრიქონში „შენგან იგი არის შენითა“ ნიშნავს—შენგან ის არის შეშინებუ-

ალი: მესამე სტრიქონში „ყოვლითურთ არის შენითა“ ნიშნავს—ყველაფრით არის აწებებული. შემკობილი, დამშვენებული. მეოთხე სტრიქონში „რხმლისა და ლახტის შენითა“ ნიშნავს—რხმლისა და ლახტის დაშენით.

არის ომონიმების რითმებად გამოყენების რთული შემთხვევებიც.

ბელექსე, ისევე, როგორც „შაპ-ნამეს“ ლექსით ვერსიებზე მომუშავე სხვა პოეტები, რუსთაველს ჰბაძავს. მის მიერ გალექსილ თხზულებაში უცვლელად შესულა რუსთაველის ცალკეული გამოთქმები.

აქვე წარმოვადგინოთ ამის დამადასტურებელი მაგალითები:

რუსთაველი:

კვლა აქაცა ეამების, ვინცა ისმენს კაცი ვარგი.

„უთრუთიან-საამიანის“ გამლექსაჲი:

უიმისოდ არ ვარგიყოს, ვინცა იყოს კაცი ვარგი.

რუსთაველი:

შავი ცხენი სადავითა ჰყვა ლომსა და ვითა გმირსა.

„უთრუთიან-საამიანის“ გამლექსაჲი:

გამოგზაჲნა, შე[ე]ბითო მას ლომსა და ვითა გმირსა.

რუსთაველი:

კაცი კაცსა შემოსტყორცა, როსტან ავად ივაგლახნა.

„უთრუთიან-საამიანის“ გამლექსაჲი:

კაცი კაცსა შემოსტყორცა, ფალავანი ხოცდა მითა.

მელექსე, როგორც ხედავთ, უცვლელად იმეორებს რუსთაველის გამოთქმებს „კაცი ვარგი“, „ლომსა და ვითა გმირსა“, „კაცი კაცსა შემოსტყორცა“ და სხვ.

საერთოდ მისი ლექსები აღორძინების პერიოდში მომუშავე პოეტების შემოქმედებითი წონით განისაზღვრება. საშუალო პოეტური ძალით დამუშავებული სტროფების გვერდით გაუმართავი, რიტმდარღვეული და ოღრო-ჩოღრო ადგილებიც მოიპოვება.

ტექსტში ადგილი აქვს არალიტერატურული ფორმების გამოყენებას, როგორიცაა, მაგალითად, „ვეილოდა“, „ტრიალობს“, „ამღონი“, „გამჯავრდა“ და სხვა მისთანანი.

საინტერესოა, რომ ტექსტში ყუ ნაწილაკიცაა გამოყენებული (ყაფის მთა გვაქვს ყუ მამულად, თქვენთვის ისიცა შავია, გვ. 5).

საუურადღებოა აგრეთვე, რომ როგორც პროზაულ, ისე ლექსით ტექსტში სიტყვის „ჯაშუშის“ პარალელურ ფორმად „დაშუში“ გვხვდება.

ზოგი სიტყვაც ტექსტში წარყვნილა, გადასხვაფერებულა. ანუ, მაგალითად, დემავენდის მთის ნაცვლად ზოგჯერ „ამონის მთა“ იკითხება და ციხე-სინაგრის „ალა-ყალას“ ნაცვლად „ალა-ლაყა“.

„უთრუთიან-საამიანის“ ლექსითი ვერსია მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში. კერძოდ, მისი წინა ნაწილი წარმოადგენს ზაქის ამბის თავისებურ ვერსიას. წარმოშობის თვალსაზრისით ის შეიძლება ყველა იმ ამბავზე ძველი იყოს, რომელნიც თირდოუსის „შაჰ-ნამეშია“ მოთხრობილი.

„შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებზე მომუშავე მეცნიერთათვის გარკვეული იყო ის გარემოება, რომ პირველ ტომში დაბეჭდილი ტექსტი, რომელიც „საამიანადაა“ დასათაურებული, ბარძიმ ვაჩნაძის მიერაა გალექსილი.

ძიება წარმოებდა „უთრუთიან-საამიანის“ პირველი ნაწილის გამლექსავის ვინაობის გამოსარკვევად. დღეს ეს საკითხი შესწავლილია და არავის მიაჩნია სადავოდ, რომ აღნიშნული თხზულების პირველი ნაწილიც, რომელიც ყოველმხრივ შემდეგ ნაწილებს უკავშირდება, მე-17 საუკუნის მოღვაწეს ბარძიმ ვაჩნაძეს ეკუთვნის.

პოეტი უშუალოდ სპარსული წყაროებით არ სარგებლობდა. იგი ლექსავდა პროზაულ ტექსტს.

2. ბაჰმან-ნამეს ქართული ვერსიის სპარსულ წყაროებთან დამოკიდებულების საკითხები

„ბაჰმან-ნამე“ ფირდოუსის პოემის „შაჰ-ნამეს“ გამგრძელებლის ნაწარმოებია. ამ თხზულებაში გადმოცემულია ისფენდიარის შვილის ბაჰმანის ბრძოლა სისთანელი გმირების—როსტომის გვარის წარმომადგენლების—ზაალის, ფარემორზის, ბანუგიშასფის, ზარბანუს, ბარზინისა და სხვა ფალანგების წინააღმდეგ, რაც საბოლოოდ მაინც ბაჰმანის დამარცხებით თავდება.

ფირდოუსის „შაჰ-ნამეში“ ბაჰმანის მეფობის ეპიზოდი შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი: გომასათის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ადის ბაჰმანი—შვილი ისფენდიარისა. იგი შეკრებს დიდებულებს, რომელთაც აცნობებს საკუთარი გულის განზრახვას—მისი მამის (ისფენდიარის) მკვლელის—როსტომის გვარის წარმომადგენლებზე შურისძიების შესახებ. დიდებულები მეფეს უცხადებენ თანხმობას, რის შემდეგაც ბაჰმანი დიდძალი ლაშქრით დაიძვრის სისთანისაკენ, სადაც როსტომის შთამომავალი ცხოვრობენ. ბაჰმანი დაატყვევებს ზაალს და მთელ კუთხეს ააოხრებს. ბაჰმანის წინააღმდეგ საბრძოლველად მიენართება ფარემორზი, შვილი როსტომისა. სამი დღის შეუპოვარი ბრძოლის შემდეგ მარცხდება ფარემორზის ლაშქარი, თვით ფარემორზი კი ტყვედ ჩაუვარდება ხელში ბაჰმანს, რომელიც ბრძანებს მის ჩამოკიდებასა და ისრით დახვრეტას, რაც სისრულეში იქნება მოყვანილი. შემდეგ ამისა, ბაჰმანი, მისი გულის მესაიდუმლისა და დამრიგებლის ფაშოთანის რჩევით, ათავისუფლებს ზაალს ტყვეობიდან, გაიყვანს ლაშქარს სისთანიდან, მიღის ირანში, შეუდგება ქვეყნის მართვა-გამგეობას და მოწყალების გაცემას. სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში ბაჰმანი შეყრის დიდებულებს და მათი თანდასწრებით საწეფო ტახტს ჩააბარებს მის ქალს ჰუმაის¹.

„შაჰ-ნამეში“ გადმოცემულ ამ ეპიზოდის გამგრძელებელს, უკეთ რომ ეთქვას, მის გადამკეთებელს—„ბაჰმან-ნამეს“ ავტორს ფირდოუსის პოემაში ნოკლედ წარმოდგენილი ბაჰმანის შესახები ამბავი უფრო გაუფართოებია, მის თხზულებაში გამოუყვანია როსტომის ასულები ბანუგიშასფი და ზარ-

¹ Vullers—Landauer, Firdussii, Liber regum; tom. III, Lugduni, 1884, d. 1748—1758.

ბანუ, ფარემორზის შვილები საამი და ბარზინი, „შაჰ-ნამესათვის“ სრულიად უცნობი გმირებიც და შეუღმეშავებია სისტანელ ფალაენების წინააღმდეგ ბაჰმანისა და მისი მომხრეების ბრძოლის მთელი რიგი ახალი ეპიზოდებისა და, ამრიგად, საგმირო-ეპიკური ხასიათის მრავალმხრივ საყურადღებო ნაწარმოები შეუთხზავს.

„ბაჰმან-ნამეს“ ენა ნათელია. მისი ავტორი, ისე როგორც, ფირდოუსი, გაურბის არაბული სიტყვების გამოყენებას. აქ მხატვრული შედარებები, მეტაფორები და საერთოდ პოეტური ფერები უმთავრესად შაჰნამესებურია. ავტორს ემარჯვება ბრძოლის სურათების დახატვა, ამბის ცოცხლად გადმოცემა, რის გამოც პოემა შეუწუნებელი ინტერესით იკითხება.

დანამდვილებით არ ვიცი, თუ ვინაა „ბაჰმან-ნამეს“ ავტორი. საინტერესოა, რომ ლენინგრადის ხელნაწერი¹ ამ პოემის ავტორად იხსენიებს ვინმე პოეტ ჯელალის. ჯელალის ვინაობის გამორკვევა კი ჯერჯერობით არ ხერხდება. ზოგი ხელნაწერი „ბაჰმან-ნამეს“ ავტორად ასახელებს მე-15 საუკუნის პოეტს შეიხ აზარის, „საიდუმლოებათა მარგალიტისა“ და სხვა ნაწარმოებების ავტორს, რომელსაც ინდოეთში ყოფნისას აქნელ შაჰ ბაჰმანის (1422—1435) სამეფო კარზე, ამ მეფის პატივისცემის ნიშნად, შეუთხზავს ისტორიული პოემა „ბაჰმან-ნამეს“ სახელწოდებით.

შეიხ აზარის პოემას ფაბულურ-სიუჟეტური თვალსაზრისით არაერთი საერთო არა აქვს ფირდოუსის მიმბაძველის ნაწარმოებთან — „ბაჰმან-ნამესთან“. როგორც ჩანს, პოემის ზოგ გადანაწერს, ალბათ, ერთგვარი სათაურისა გამო, ერთმანეთში არეგია ორი სხვადასხვა ნაწარმოები და გაცილებით აღრინდელ ხანაში შეთხზული „ბაჰმან-ნამეს“ შეიხ აზარისათვის მიუკუთვნებია².

„ბაჰმან-ნამეს“ გამოცემული არ არის. Rieu-ს ჩვენებით ამ პოემის ერთი ხელნაწერის პროლოგში აღნიშნულია ათი წლის გასელა მელიქ შაჰის (1072—1092) გარდაცვალებიდან³. ზოგი ხელნაწერი იწყება შუჰამედ შაჰის (1105—1118) ქება-დიდებათ⁴. მაშასადამე, თუ ხელნაწერებში წარმოდგენილი ცნობების მიხედვით ვიმსჯელებთ, „ბაჰმან-ნამეს“ შეთხზულია 1102—1118 წლებს შორის, მე-12 საუკუნის გარიერაზე და მას, როგორც აღრინდელ ძველთაგანს, ფირდოუსის მიბაძვით შეთხზულ ნაწარმოებების საერთო ხასიათის წესწავლი-სათვისა და სპარსულ ლიტერატურაში საგმირო-ეპიკური ტანრის განვითარების სხვადასხვა საფეხურის გათვალისწინებისათვის საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

¹ დაკული მაქსიმ გორკის სახელობის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში. მისი აღწერა მოცემული აქვს M. M. Дьяков-и: Рухонии Шах-нама в Ленинградских Собраниях, Ленинград, 1934, გვ. 97—99.

² შეიხ აზარის შესახებ იხ. Rieu, Supplement, 135—136; Persian Catalogue, I, 43, II, 643; Tadhkiratu'sh — Shu'ara დოეღეთ შაჰისა, გამოცემა ბრაუნისა, ლონდონი, 1901, 393—412; Hammer, Geschichte der schönen Redekünste Persiens, Wien, 1816, 300—301; Her. Ethe, Neupersische Literatur (Grundriss der iranischen Philologie, II), 304.

³ Ch. Rieu, Supplement: to the Catalogue of the Persian Mss. in the British Museum London, 1895, 131—132.

⁴ Mohl. Le livre des rois, I, Paris, 1876, LXXIX—LXXXI.

„ბაჰმან-ნამე“ ეთლიანად ან ნაწილობრივ, ისე როგორც „შაჰ-ნამეს“ მიმ-
ბაძველ-გამგრძელბელთა სხვა ნაწარმოებები, ხშირად შეერთვის „შაჰ-ნანეს“
ხელნაწერ ტექსტებს და, მაშასადამე, ცვლის ფირდოუსის მიერ შეთხზულ ბაჰ-
მანის ეპიზოდს. მას, „შაჰ-ნანეს“ ტექსტში შეტანისას, გადამწერლები ხშირად
აცილებენ ეპიზოდების მთელ რიგს, ცვლიან კიდეც ამა თუ იმ ნაწილში
გადმოცემულ ამბავს და, რაც მთავარია, შეაქვთ იმაში მთელი რიგი ადგილ-
ბისა და თავებისა ისეთი პოემებიდან, რომლებიც ლიტერატურული ხასიათითა
და ერთნაირი სახელების შემცველ გმირების წარმოდგენის თვალსაზრისით
უახლოვდებიან „ბაჰმან-ნამეს“, როგორცაა, მაგალითად, „აზარბარზინ-ნამე“
(რომელშიც აღწერილია ზაალისა და ქაშმირის შაჰის სურის ასულის შვილის
აზარბარზინის თავგადასავალი), ან „ბანუგიშასფ-ნამე“ (რომელშიც მოთხრო-
ბილია როსტომის ასულის ბანუგიშასფის საგმირო საქმეები) და სხვა ნაწარ-
მოებები, რომლებიც, თავის მხრივ, „შაჰ-ნამეს“ ზოგ ხელნაწერ ტექსტებს
შეერთვიან ხოლმე.

ამრიგად წარმომდგარია „ბაჰმან-ნამეს“ სხვადასხვა, ლექსითი და პროზი-
თი ვერსიები, რომლებიც, ნიუხედავად მათი სხვადასხვა მოცულობისა და ალაგ-
ალაგ შინაარსობლივი ხასიათის გადახვევებისა, ძირითადად მაინც გადმოს-
ცემენ ბაჰმანის ბრძოლებს როსტომის გვარის წარმომადგენელთა წინააღმ-
დეგ, რაც ამ ნაწარმოების ძირითად მოტივს შეიცავს.

ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის მე-16 საუკუნის „შაჰ-ნამეს“ ხელ-
ნაწერში¹ ჩართული „ბაჰმან-ნამეს“ ლექსითი ვერსია, მიუხედავად იმისა,
რომ მას წინა ეპიზოდები აკლია, თითქმის სრულად გადმოსცემს ბაჰმანის
ომებს სისტანელი გმირების წინააღმდეგ. აქ წარმოდგენილია ბაჰმანის ოთხი-
ვე ლაშქრობა და მასთან დაკავშირებული ბრძოლები ფალაენთა, ხოლო
როსტომის ასულებისა და ზაალის მიერ ფარემორზის სიკვდილის შეტყობის
ამბის გადმოცემის შემდეგ ტექსტს, ჩვენი გამოკვლევით, შეერთვის ნაწილი
სხვა პოემისა, რაც აქ წარმოდგენილ „ბაჰმან-ნამეს“ ვერსიის ბოლო ნაწილ-
ბის შინაარსობლივ ცვლილებებს იწვევს. „ბაჰმან-ნამეთი,“ ზაალის ტყვეობიდან
გათავისუფლების შემდეგ ფარემორზის შვილი აზარბარზინი (ან ბარზინი), რო-
მელსაც ბაჰმანის ტყვეობიდან გამოიხსნის თურის შვილი ფალაენი როსტომი.
თვით ამ გმირის (თურის როსტომის) ხელის შეწყობითა და დახმარებით
იბრძვის ბაჰმანის წინააღმდეგ. საბოლოოდ ბაჰმანი ვერ გაუძლებს როსტომის
შთამომავალთა წინააღმდეგობას, იგი იძულებული ხდება ტახტი დაუთმოს
პუმაის, გარდაიხვეწოს და ვეშაჰთან ბრძოლაში დალიოს მისი სიცოცხლის
დღენი. ამ ვერსიით კი ზაალის ტყვეობიდან გათავისუფლების შემდეგ (ტყვე-
ობიდან გათავისუფლების ეპიზოდი აქ თითქმის უცვლელადაა წარმოდგენი-
ლი ფირდოუსის თხზულებიდან), არავითარი ბრძოლები არ იმართება ბაჰმან-
ნის წინააღმდეგ. გათავისუფლებული ზაალი მიდის ქაშმირში, სადაც ის
შეერთავს ამ ქვეყნის მეფის სურის ასულს, რის შედეგადაც მას შეეძინება
ბარზინი, რომელსაც დავაეკაცებინ შემდეგ ფალაენად გზავნის ირანის სამეფო

¹ ПНС—333. ხელნაწერის აღწერა წარმოდგენილია М. М. Дьяконов-ის წიგნში: Руч-
копись Шах-наме в Ленинградских собраниях, Ленинград, 1934, гл. 72—87.

ქარზე თანახმად ბაჰმანის მოთხოვნისა. ბაჰმანს, ამ ვერსიით, მასთან შებრძოლების დროს ჩანთქამს ეშაპი, რომელსაც შემდეგ ბარზინი კლავს.

როგორც ჩანს, ამ ხელნაწერში წარმოდგენილ „ბაჰმან-ნამეს“ ტექსტს ბოლო თავები ჩამოშორებულია და მას სხვა პოემის, ამ შემთხვევაში „აზარბარზინ-ნამეს“ ნაწილები შერთვია და, ამრიგად, წარმოშობილა „ბაჰმან-ნამეს“ შედარებით უფრო მოკლე და თავისებური ვერსია.

ქართული ვერსიის სპარსული წყაროების ძიებისას გავეცანიტ „ბაჰმან-ნამეს“ სპარსულ პროზაულ ვერსიასაც. პროზით ვერსიაში ლექსით ვერსიასთან შედარებით აშბაეია უფრო გავრცობილი. აქ გამოყვანილია „ბაჰმან-ნამეს“ ლექსითი ვერსიისათვის სრულიად უცნობი გმირები (როგორცია, მაგალითად, ბარზუ, როსტომე იქქდასტი და სხეა) და აღწერილია მათი საგმირო საქმეები¹, გადასხეაფერგებულია ლექსითი ვერსიის ძირითადი ეპიზოდებიც კი², და, ამრიგად, მთელი თხზულება საგრძნობლადაა დაშორებული მის პირვანდელ სახეს—ლექსითს ვერსიას.

„ბაჰმან-ნამეს“ ქართული ვერსია, ანუ როგორც მას ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში უწოდებენ, „ბაჰმანი“³ სპარსულ პროზაულ ვერსიაზე არ არის დამოკიდებული. მას, საფუძვლად სპარსული „ბაჰმან-ნამეს“ ლექსითი ვერსია უდევს. ქართული ვერსია, ჩანს, მომდინარეობს „ბაჰმან-ნამეს“ სრული და უფრო სანდო რედაქციიდან, ვიდრე ლენინგრადის წიგნსაცავში დაცულ ხელნაწერში წარმოდგენილი ვერსიაა. ქართული ვერსია იწყება ბაჰმანის წინააღმდეგ მონა ლულეს მიერ მოწყობილი შეთქმულების მოთხრობით და თავდება ბარზინისა და როსტომ თურის მიერ ბაჰმანის ლაშქრის დამარცხების გადმოცემით.

მაშასადამე, ქართულ ვერსიას, თუ „ბაჰმან-ნამეს“ სრული ვერსიების მიხედვით ვიმსჯელებთ, აკლია წინ ეპიზოდები, რომლებშიც გადმოცემული უნდა ყოფილიყო ტახტზე ასვლა ბაჰმანისა და მისი ურთიერთობანი ქაშმირის მეფის ასულთან ქეთონთან, რომელიც შემდეგ მისი ნეულე ხდება და აგრეთვე ბოლო ნაწილი, რომელშიც მოთხრობილი უნდა ყოფილიყო ბაჰმანის მიერ ჰუმანისათვის ტახტის ჩაბარება, მისი გარდახვეწა და სიკედილი ნადირობის დროს.

¹ ჩვენ ვისარგებლეთ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მუსლიმანური ფონდის № 462 ხელნაწერით. „ბაჰმან-ნამეს“ ამ ხელნაწერის ბოლო ნაწილი (ფ. 296ა-დან, 337ა-მდე) უქირავს. ბარზუსი, იქქდასტისა და სხვ. „ბაჰმან-ნამესათვის“ უცნობ გმირთა გაჩენა აქ გამოწვეულია იმ ბარემობით, რომ „შაჰ-ნამეს“ პროზითი ვერსიის ამ ჩანართებიან ტექსტში ბაჰმანის ამბის გადმოცემამდე ჩართულია „ბარზუ-ნამეს“ პროზითი ვერსია, რომელიც მომდევნო თხზულების („ბაჰმან-ნამეს“) ეპიზოდებზე მძლავრ გავლენას ახდენს.

² შეცვლილია ცალკეული მომენტები. ასე, მაგალითად, „ბაჰმან-ნამეს“ ამ პროზითი ვერსიით ფარგლებში შეილი საამი კდება არა ქუჰარის (ქართ. ქოილ) ხელით, როგორც ეს ლექსით ვერსიაშია მოთხრობილი (და აქედან ქართულში), არამედ ქუჰარის ძმის როჰამის ხელით (ფ. 306ა).

³ ლიტერატურა მის შესახებ: კ. ქექელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 304—305. ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, 84—85.

გარდა ამისა, ქართულ ტექსტს შიგაც აკლია ზოგი ადგილი, რაც, როგორც ეს აღნიშნული აქვს კ. ქეკელიძეს¹, გამოწვეულია იმით, რომ გადაწერის დედანი დაზიანებული ჰქონია².

ყოველივე ამის მიუხედავად, ქართული ვერსია (აქვე აღვნიშნავთ, რომ ტექსტში ჩაყარდნის ადგილები, როგორც ეს სპარსული ვერსიის შესწავლით გამოირკვა. არც ისეთი დიდი მოცულობისა და შინაარსის შემცველია, რომ ანბის მსვლელობის გაგებას მაინცადამაინც აფერხებდეს) გარკვეულ წარმოდგენას გვაძლევს „ბაჰმან-ნამეს“ შინაარსზე და მის ლიტერატურულ რაობაზე. იგი „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ნაწარმოებების ქართულ ვერსიათა შორის თვალსაჩინო ადგილს იჭერს, როგორც, შეიძლება, მათ შორის ყველაზე ადრინდელი და ამავე დროს მხატვრული თვალსაზრისითაც უდავოდ არადაბალი საფეხურის ლიტერატურული ძეგლი.

ქართული ვერსია, როგორც ამაში ტექსტების შედარება გვარწმუნებს, გადმოღებულია ქართულისა და სპარსული ენების კარგი მცოდნის მიერ და წარმოადგენს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, სანიმუშოდ შესრულებულ თარგმანს. ნათქვამის ცხადსაყოფად აქვე ამოვწერეთ ადგილები სპარსულ-ქართული ტექსტებიდან. სპარსულში ვკითხულობთ³:

میان سبه بهمن آواز داد که ای نامداران فرخ نژاد
 کدامید کمروز جنگ آورید سرسام یل را بجنگ آورید

ქართული ამას ასე გადმოგვეცემს: „ბაჰმან ლაშქართა შიგან დაიძაჟნა ვითა: შე, საჯლოვანო ფალავანო და მამაცო, ვინ არის, რომ დღეს_ომი გარდაიქადოს და ჩეომრისა სააძის თავი მამართოს“⁴.

სპარსულში წერია⁵:

فرامرزا آگهی شد که زال بماندست چوزمرغ بی پر و بال
 گرفتارد دست بهمن چنان که مرگ آرزو باشدش هر زمان
 مراورا زیولاد و زندان بند بدل سوگوار و بتن مستمند
 صد و شصت من بند بریای او قفس آمده در جهان جای او

ქართულში ამის ნაცვლად იკითხება: „ფარემუზს დასტანის ანბავი მიესმა და ესე ვითა რომე ერთსა ქათამსა მჭარი და ნაკრტენი არა ესხასა, აგრე

¹ კ. ქეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1941, გვ. 304.

² იქვე ესარგებლობთ საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერით A—999, რომელშიაც 78 ფურცელია. მ. თაძარაშვილის ცნობით (ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბილისი, 1902, 632) კათეციონების ძველი მონასტრის არქივში Torre del Greco-ში პატრი ბერნარდეს წიგნებთა შორის მოიპოვება ზღაპარი „ბაჰმა“, ერანის დიდი მეფის თავგადასავალი, რომელიც 113 ფურცელს შეიცავს. შესაძლებელია, ეს იყოს უფრო სრული ხელნაწერი „ბაჰმან-ნამეს“ ქართული ვერსიისა.

³ ლენინგრადის საჯ. ბიბლიოთეკის ხელნაწერი ПНС—333, თავი: ჯანგ ქარდანე ქუჰიარ ბნ სნჟე სავარ ვა ქოშთე შოდანე სნმ ბა დასთე შე.

⁴ საქ. სახელმწიფო მუხ. ხელნაწერი A—999, ფ. 31ა.

⁵ ПНС—333, თავი: აჯან შოდანე ფარამორზ სხ ჰალე ხალე ხარ ვა გერდ გვრდანე ჯავანან.

ბაამანისა ველშიგან შეპყრობილი და დაბეჭდილი არის, და ნიადაგ ღვთისაგან სიკედლისა ინატრის, და რკინისა გალიასა შიგან გულდამწვარი და გულწყლული, და ასოთხმოცისა ლიტრისა რკინისა ბორკილი უყრიან“¹.

სპარსულში იკითხება²:

بزال ستمدیده رفت آگهی که گشت از فرامرز گیتی تهی
چو آتش بر آورد او یک نفس همی زد سر خویشتن بر قفس
همیگفت کای بیوفاروز گار بر آوردی از ما بیسکره دمار

ქართული ამას ასე გადმოსცემს: „დამწვარსა ზაალს უამბევ; ფიცხლავ ანბავი მიუვიდა, ვითა სოფელი ფარემუზისაგან ცარიელი დარჩა; მასვე წამსა დიდისა ტირილისაგან ეზა პირსა შიგან გაუწყდა და გალიათა შიგან მჯღომმან თავი შემოკრის და შეაგლის და ამას მოსთქმიდა: შე, უქანოო სოფელო, ერთსა წამსა ამოიღე ჩემი სული გვამისაგან“³.

სპარსული ტექსტი⁴ ქუქიარისა და საამის ბრძოლას შემდეგნაირად გადმოსცემს:

بدو گفت کای نامور شهریار	چو بشنید گفتار او کوهیار
که چندین بردشاه ایرانش نام	نگوی که باشد فرومایه سام
بسوزم برو بر دل مادرش	پس آنگه به پیش تو آرم سرش
چو شیراز کمین گاه بر خواسته	بگفت این و بیرون شد آراسته
که ای نامداران گیتی فروز	چنین گفت با لشکر نیمر وز
به پیش من آید کند رزم رای	بگوئید تا سام رزم آزمای
ز بهر دل شاه! خودکام بس	نخواهم هم آورد جز سام کس
بزد دست و گرزگران بر کشید	چوسام دلیر آن سخن زو شنید
بر آویخت با او نبرده سوار	شتابان بیا مد بر کوهیار
یکی حمله کردند آنگه روان	دو شیر دمان بود و دو پهلوان
بگشتند کس را نیامد گزند	بشیر و گرز و کمان و کمند
ز نیرو سوار و ز تک بارگی	بمانند پچاره یکبارگی
همان بر لب خشک نم بر زدند	زمانی ببودند و دم بر زدند
به نیرو کشیدند مریک دگر	از آن پس گرفتند بند کمر
لبان خشک گشتند و پر خوی چنین	نه این شد جدا زاسب و نه او ز زمین

¹ A—999, ფ. 39ა.

² ხელნაწერი ПНС—333, თავი: ჯანგ ქერდანე ფარამორხ, ქოშთე შოდანე ჯაჲ5556ე ე გერეფეთნარ შოდანე ბადასთე ბაჲ266.

³ ხელნაწერი A—999, ფ. 43ბ—44ა.

⁴ ПНС—333, თავი: جنگ کردن کوه یار با سام سوار و کشته شدن

سام یدست او

სრანჯამ ასბ კრანმაიხ სამ ბრანო დრ ამდ ჯო ბგნადრ გამ
 ბიფტად სამ ილ აზ პშტ აო რჰა შდ კმრ ბნდშ აზ მშტ აო
 ბზდ ტიხ ბრ გრდნშ კო ჰბარ ზტნ დორ კრდ ან სრ ნამდარ
 ფრსტად ნზდბკ ბჰმნ სრშ აზ ან შად შდ შაჰ ბა ლშკრშ

ეს ადგილი ქართულში ასეა გადმოღებული: „რა ველმწიფისა ნაბრძანე-
 ბი ფალაფანმან ქოიალ გაიგონა, შარიარსა მოახსენა, ვითა: ესე საამ ვინ არის
 არა მიბრძანებ, რომე ამა საწუთროსა ველმწიფენი მას აქებენ ყოველნი და
 მას აკუნებენ? აწე მისი თავი თქვენსა წინა მოვილო და მისითა სიკედილითა
 მისსა მამასა მასზედა გული დავსწვა!“

აქა ქოიალის და საამის ომი და სიკედილი საამისა
 ესე მოაქენა და ფიცხლად შეეკაზმა, და გარედ გამოვიდა ასრე
 რომე, ვითა ლომი ნადირისათვის ავლტეს, აგრე წამსა ავლტა და ცხენისაკენ
 წაჰვიდა და ზედა მოვლტრომით შეჯდა, და მოვიდა ნიმრუზის ლაშქართა ში-
 ვან და დაიძანა: „უთხარით, რომე საამ ომგამოცდილი ჩემისა წინა მოვიდეს
 მოვდანსა შივან, მე მისად ომად მოვსრულეარ, ჩემის ველმწიფის გულისათ-
 ვის ნას შეეებმი!“

რა გულოვანმან საამ ესე გაიგონა, მოიკრა ხელი და მძიმე ლაქტი ამოი-
 ლო, მასეე წამსა ქოიალს წინა მოვიდა და ორთა სპილოსავითა მეომართა
 ერთმანერთს შეუტივეს მაკვილითა, კლმითა, მძიმითა ლაქტითა და საგდებლი-
 თა დიდხანს იბრძოდეს და ერთმანერთსა ვერა ავენესა რა. დაილაღნეს და
 ცხენნიცა დაელაღნეს. ცოტად უკუდგეს, ცხენთა მოუსვენნეს, მტვერითა ამოვ-
 სებული პირი ამოიღრენეს და ქვეითად ერთმანერთსა შეეკიდნეს, ზიდვიდეს,
 იბრძოდეს და მორეენა არა რომლისაგან ჩნდა; გაიყარნეს. ორთავეს წყურვი-
 ლითა ოფლი ჩამოსდიოდა, მთვრალთა აქლემთა ვითა პირსა ლაშქარნი მოს-
 დიოდა და ცხენთავე შესჯდენ და ერთმანერთსა სარტყელსა ტელი ჩაუდგეს;
 ძლიერად წამოზიდვითა ფალაფანსა საამს მუზარადი წაელღარა, ქოიალ კმა-
 ლი ამოიწოდა და კისერსა დაკრა, თავი ტანისაგან მოაშორეა, აილო თავი,
 ველმწიფის ბაამანის წინაშე გაგზავნა; ველმწიფე [და] მისნი ლაშქარნი ერთობ
 დამჯიარულდეს“¹.

მართალია, სპარსულთან შედარებით ქართულ ტექსტში ზოგიერთი სი-
 ტყვის განსხვავებული წაკითხვა გვხვდება, მაგრამ ცალკეული სიტყვებისა თუ
 წინადადებების განსხვავებული წაკითხვები აიხსნება მცირე სხვაობით იმ
 სპარსული ტექსტისა, რომელიც გადმომღებს ხელთ ჰქონია და არა სხვა მი-
 ზეზებით.

ქართული ტექსტი, როგორც ეს ზემოწარმოდგენილი ადგილების და-
 პირისპირებიდანაც ნათლად ჩანს, კვალდაკვალ მისდევს სპარსულს. მთარგმ-
 ნელი, რომლის ვინაობა ჯერჯერობით ჩვენთვის უცნობია, ტექსტს არც
 ამოკლებს და არც ავრცობს. იგი ღრმად სწვდება შინაგან ბუნებას ლექსად

¹ A—999, გ. 30ბ.

დაწერილ სპარსული ნაწარმოებისას, რომელიც მას დიდი მოხერხებით პროზად გადმოაქვს მშობლიურ ენაზე.

ქართული ტექსტი იცაჟს სპარსულში გამოყენებულ შედარებებს, ეპითეტებსა და პოეტურ ფერებს. ეს გარემოება ცხადი ხდება ქართული ტექსტის ყოველი თავისა თუ ადგილის სპარსულთან შედარების დროს. აქ ჩვენ ამ მხრივ საყურადღებო მაგალითიც განვიხილოთ. ფარემორზის სიკედილის შეტყობით გამოწვეული მწუხარება როსტომის ასულებისა სპარსულში ასეა გადმოცემული¹:

بخنجر بریدند عنبر کمند	بفندق شخوند بادام قند
ز نرگس درر برسمن ریختند	بمشک سیه خاک می بیختند
شب وروز مویه شده کار شان	زده دست بر سینه آزارشان

ქართულში ეს ადგილი ასე იკითხება: „მასვე წამსა დაშნითა ამბრისა ფერი თმანი მოიკვეთნეს და ვერცხლისა ფერთა ფრჩხილითა ნუშისა მსგავსი პირი ჩამოივოკეს, ნარგისთავან დღე და ღამე მარგალიტისა ცრემლსა აფრქვევდეს, მუშკისა ფერთა თმითა შავსა მიწასა გვიდეს, დღე და ღამე მოსთქმიდეს, ტირილის მეტი სჯვა მათი საქმე არა იყო და ჯელსა ვერცხლისა მსგავსსა გულსა და გვერდსა იცემდეს“².

ზემოწარმოდგენილ სპარსულ ტექსტში გამოყენებული ყოველი პოეტური სახე თუ შედარება აქ მარჯვედაა გააზრებული და გადმოცემული ქართული ტექსტის გადმომღების მიერ, რომელიც, როგორც ვთქვით, ღრმად სწვდება სპარსული მხატვრული ნაწარმოების ბუნებას და უმეტრსაქლებოდ გადმოაქვს იგი მისივე პოეტური ფერების დაცვით.

ქართულში „ფარემორზის“ ან „ფარამორზის“ ნაცვლად იკითხება „ფარე-მუზ“, ისე, როგორც ეს სახელი „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებშია წარმოდგენილი. „ჯამასთის“ ნაცვლად აქა-იქ გვხვდება „ჯამაზ“ (16^ა), „ჯიმაზ“ (16^ბ), მაგრამ დაცულია მისი ასეთი წაკითხვა: „ჯამასპ“ (18^ა). „ზარბანუს“ ნაცვლად გვხვდება „ზარბანუქ“ (15^ა), „ზარბანუქ“ (63^ა) და დამახინჯებული „ზრბანუქ“-იც (20^ბ): „ბანუგიშასთის“ ნაცვლად ჩვენი ტექსტი კითხულობს „ბანგიჯასპ“ (15^ბ); „ქუქიარის“ (=მთის მგებარი) ნაცვლად გვხვდება „ქო-იალ“ (13^ა). ასე, რომ საკუთარი სახელების გადმოცემის მხრივ ქართულ ტექსტში ადგილი არა აქვს დიდ გადასხვაფერებასა და დამახინჯებებს. მართალია, აქა-იქ „ბარზინის“ ნაცვლად იკითხება „ბარზუ“ (59^ა 67^ა), მაგრამ ამას შესაძლებელია ორიგინალშიც ჰქონოდა ადგილი, რადგანაც სპარსულ ტექსტშიც ხშირია შემთხვევა, როცა გადამწერს ეს სახელები (ბარზუ, ბარზინი) ერთმანეთში ერევა და „ბარზინის“ ნაცვლად „ბარზუს“ წერს ან პირიქით.

აქვე უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ქართული ტექსტის მიხედვით, როსტომ-თური შვილია ზურაბისა (ერთი, ფალაგანი ინდოეთისა ქვეყანასა გაიზარდა, ზურაბ, როსტომის შვილისაგან, შექნილი იყო“ 65^ბ) იმ შე-

¹ ხელნაწერი III C—333, ზემომითხებულ თავი.

² ხელნაწერი A—999, ფ. 43ბ—44ა.

მთხვევაში, როცა როსტომი შეიღია თურისა, ქართულში წარმოდგენილი ფორმითაც (როსტომე თურ—თურის როსტომი) იგი თურის შეიღად გამოდის და არა ზურაბისა. შესაძლებელია, ქართული ტექსტის გადამწერლები შემდეგ და შემდეგ ვერ გაერკვნენ ამ ფორმაში (როსტომ-თურ) და ეს გმირი ზურაბის შეიღად გამოაცხადეს. გადამწერლებს უნდა მიეწეროს აგრეთვე ის გარემოება, რომ „შენ ბერო მგელო“-ს ნაცვლად იკითხება „შენ ბერო გულო“ (12⁰), და ამგვარი ხასიათის სხვა შეცდომებიც, რასაც ქართულ ტექსტში აქა-იქ ადგილი აქვს.

„ბაჰმან-ნამეს“ სპარსული ვერსია, საიდანაც ქართული მომდინარეობს, არ უნდა ყოფილიყო შერყენილი და სხვა პოემების ეპიზოდებისა თუ ცალკეული ადგილების შემცველი. ქართულ ვერსიაში გვხვდება ადგილი: „დამწვარსა ზაალს უამბეს. ფიცხლავ ანბავი მოუვიდა, ვითა სოფელი ფარემუზისაგან ცარიელი დარჩა“, რითაც, რიოს ჩვენებით, „აზარბარზინ-ნამე“ იწყება. ამის მიხედვით გამოდის, რომ ჩვენი ტექსტის ის ადგილი, რომელშიც გადმოცემულია ფარემორზის სიკვდილით გამოწვეული მწუხარება ზაალისა და როსტომის ასულებისა, თითქოს „აზარბარზინ-ნამეს“ ნაწილს წარმოადგენს.

„ბაჰმან-ნამეს“ ზოგ ვერსიას მართლაც აქედან შეერთვის „აზარბარზინ-ნამეს“ ადგილები. ასეთივეა, თუ გნებავთ, ჩვენ მიერ ზემოგანხილული ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერში წარმოდგენილი ვერსიაც, მაგრამ ჩვენ არ გვაქვს არავითარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ის ადგილი, რომელშიც გადმოცემულია როსტომის ასულებისა და ზაალის მიერ ფარემორზის სიკვდილის შეტყობის ამბავი, „ბაჰმან-ნამეს“ არ ეკუთვნოდეს და აქედან არ იყოს შესული „აზარბარზინ-ნამეში“, რომელი ნაწარმოებიც, უძველესია, „ბაჰმან-ნამეს“ შემდეგაა შეთხზული.

ქართულ ვერსიაში არ შეინიშნება ცალკეული ეპიზოდები „აზარბარზინ-ნამესი“. არც სხვა რომელიმე პოემისა, გარემოება, რაც მისი შესაღარი სპარსული ვერსიის ამ მხრივ სიწმინდეზე მიგვიითობს. მაგრამ ყოველივე ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ქართული ვერსია მე-12 საუკუნეში შემუშავებული „ბაჰმან-ნამეს“ სავსებით შეუცვლელი ტექსტიდან მომდინარეობს. ქართულ ტექსტში აქა-იქ გვხვდება ისეთი ხასიათის ადგილები, რომელთა არსებობაც „ბაჰმან-ნამეს“ აღრიღულ ვერსიებში, ჩვენი აზრით, ძალიან საეჭვოა.

„ბაჰმიანის“ ერთ-ერთ თავში (აქა საამის ტაგრუცზედ მისვლა სცანით ბაჰმან ჯელმწიფისაგან) მოკლეად გადმოცემულია საამის თავგადასავალი, რომელშიც, სხვათა შორის, შემდეგია ნათქვამი: „დასაველეთისა ქვეყანასა ერთი ციხე იყო და იმ ქალაქისა სახელი აიტორ იყო. მიუჭე და მოვკალ ადის შეილისშვილი. ერთობ კარგი რაზმი მოეკაზმა. იგი კაცი სიმაღლითა ოთხმოცი ადლი იყო და ოცდაცამეტი სიფართე ჰქონდა. ასსამოცი ადლი შუბი ევირა. მას კაცსა შევეც შუბი წელთა შიგან და მისი ტაქტი და დიდება მისგან უკაცურად გაგვადე. ხუთასი ათასი საწელოვანი მეომარი საწელებული კაცი იაჭლა, ერთი კაცი ვერა ვნაჭე, რომე მომეაჭლა. შადიდის ასული ტყვედ მოვიყვანე და იგი ქალი ცოლად შევირთე“ (A—999, ფ. 61^ბ).

„საამ-ნამეს“ გვიანდელ ვერსიებში საგმირო-სამიჯნურო ამბებთან ერთად წარმოდგენილია აგრეთვე საამ-ფალავნისა და დასაველეთის ხელმწიფის ადის.

ძე შადადის¹ ფალავანთა ომები. ერთ-ერთ ომში საამი კლავს შადადის შვილს, ადის შეილიშვილს შადიდს, რომელზეც მითითებულია „ბაამიანში“. აქვეა გადმოცემული ბრძოლის ეპიზოდი საამისა და შადადის ასულის თუთისა, რომელსაც საამი დაატყვევებს და შემდეგ ცოლად შეირთავს, რის შესახებაც აგრეთვე ლაპარაკია „ბაამიანში“ წარმოდგენილ საამის თავგადასავალში.

აშკარაა, რომ „ბაჰმან-ნამეში“ გადმოცემული საამის ამგვარი სახის თავგადასავალი „საამ-ნამეს“ გვიანდელი ვერსიების ჩამოყალიბებამდე ვერ გაჩნდებოდა. „საამ-ნამეს“ გვიანდელი ვერსიების ჩამოყალიბება კი უნდა ნომხდარიყო მე-15 საუკუნის მიწურულს ან მე-16 საუკუნის გარიჟრაჟზე, რადგანაც როგორც ეს მიღებულია მეცნიერებაში, „საამ-ნამეს“ აღრინდელი ვერსიები, რომელთა გაფართოებას გვიანდელი ვერსიები წარმოადგენენ, წარმოშობილია ხაჯო ქირმანელის პოემის „ჰუმაი ო ჰუმაიუნის“ დაწერის, ე. ი. 1332 წლის შემდეგ. ჩვენი აზრით, „ბაჰმან-ნამეს“ სპარსული ვერსიის ჩამოყალიბება იმ სახით, რა სახითაც მისი რედაქციაა ჩვენს ლიტერატურაში შემოსული, მე-15 საუკუნეზე ადრე არაა სავარაუდო. როგორც ჩანს, ბაჰმან-ნამეს“ აღრინდელი ვერსიის იმ ტექსტს, რომელიც შემდეგ ქართულ ვერსიას საფუძვლად დასდებია, სხვადასხვა ნაწარმოებების გავლენაში მოქცეული რედაქტორ-გადამწერლების მიერ ზოგიერთი ადგილის, შეიძლება ითქვას. უმნიშვნელო ხასიათის ცვლილებანი განუცლია.

„ბაჰმან-ნამეს“ ქართული ვერსია არ შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოყენებული ლიტერატურულ წყაროდ „როსტომიანის“ ბოლო ნაწილის გაკლექსავის ხოსრო თურმანიძის მიერ, რადგანაც „როსტომიანი“ თავდება გოშთასფის გარდაცვალებითა და ბაჰმანის გამეფებით, რის შემდეგაც სპარსულ „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ვერსიაში გადმოცემულია ბაჰმანის შესახებ ინფორმაცია ის ეპიზოდი, რომლის გადაკეთებას ფირდოუსის მიმბაძველის თხოვლობა — „ბაჰმან-ნამე“ წარმოადგენს. „ბაამიანის“ ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერში (A—999) პირველ თავს ეწოდება: „აქედამ დიწყება ბაამან ჯელჰეფისა ანბაი“. საფიქრებელია, რომ წინა ფურცლებზე, რომელნიც, უეჭველია, აკლია ტექსტს, ხელნაწერის ან იმისი დედნის დაზიანების გამო, გარდა ბაჰმანის ამბის დასაწყისისა, გადმოცემული ყოფილიყო აგრეთვე „შაჰ-ნამეში“ წარმოდგენილი ამბები, რომლებიც ბაჰმანის გამეფების ეპიზოდს წინ უსწრებენ. იქნებ „ბაჰმან-ნამეს“ ქართული ვერსიაც, ისევე როგორც „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველ-გამგრძელებელთა ზოგი ნაწარმოების ქართული ვერსია, „შაჰ-ნამეს“ ინტერპოლირებულ ტექსტიდან იყოს გადმოღებული და, შესაძლებელია, იგი „შაჰ-ნამეს“ რომელიმე ქართული პროზითი ვერსიის ბოლო ნაწილსაც წარმოადგენდეს. ყოველ შემთხვევაში, მისი გადმოთარგმნა, როგორც ამაზე თვით ძეგლის ენობრივი მონაცემებიც მიგვიითობს, გარეშობა, რაც მართებულადაა შენიშნული კ. კეკელიძის მიერ², მე-16 საუკუნის გვიანდელი დროისათვის არაა საფიქრებელი. მართალია, „ბაამიანის“ ენა, როგორც ეს აღნიშნული აქვთ კ. კეკელიძეს³ და ალ. ბარამიძეს⁴, „უთრუთიან-საამიანის“ პრო-

¹ ეს სახელი გვხვდება ფორმითაც „შადიდ“.

² კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია, II, თბილისი, 1941, 304.

³ იქვე, 304.

⁴ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართ. ლიტ. ისტორიიდან, II, თბილისი, 1940, 84.

ზაული ვერსიის ენას უახლოვდება, მაგრამ მთარგმნელი ამ ორი ნაწარმოებისა ერთი და იგივე პირი არ უნდა იყოს. „ბაამიანი“, როგორც აღნიშნული გვაქვს, კვლდაკვალ მისდევს მის ორიგინალს. აქ, სპარსულ ტექსტში გადმოცემული ამბის შემოკლებას ან გაფართოებას ადგილი არა აქვს. ყოველივე ამას კი ვერ ვიტყვით „უთრუთიან-საამიანის“ პროზითი ვერსიის შესახებ, რომლის მთარგმნელი თუ გადმომღები სხვა ხერხს მიმართავს.

დასკვნა: ა) სპარსულ ლიტერატურაში „ბაჰმან-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსია არსებობს. ეს სხვადასხვაობა გამოწვეულია „ბაჰმან-ნამეს“ ძირითადი ტექსტის შემოკლებით, ამა თუ იმ ადგილის გადასხვაფერებით, ან ამ თხზულებაში ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელბელთა პოემებიდან („აზარბარზინ-ნამე“ და სხვ.) ცალკეული ეპიზოდების შერთვით.

ბ) ქართულის საფუძველი, — „ბაჰმან-ნამეს“ ლექსითი ვერსიის სპარსული ტექსტი, — არ წარმოადგენდა სხვა პოემათა ეპიზოდების შემცველ, ნარევ ტექსტს, მაგრამ მასში მაინც ადგილი ჰქონია უმნიშვნელო ხასიათის ცვლილებებს; ეს ცვლილებები კი სპარსულ ტექსტში მე-15 საუკუნეზე ადრე არ შეიძლებოდა ყოფილიყო შეტანილი.

გ) ქართული ვერსია კვლდაკვალ მისდევს მის სპარსულ ორიგინალს. მთარგმნელი სპარსული ენის ღრმა მცოდნეა. მას უმეტესაქლებოდ გადმოაქვს ტექსტი მასში გამოყენებული პოეტური ფერების, ეპითეტებისა და შედარებების დაცვით.

დასასრული სიტყვი

ეს შრომა, რომელიც ახლა მთლიანი სახით იბეჭდება¹, 13—14 წლის წინათაა დაწერილი. ვფიქრობთ, ამ ხნის განმავლობაში ის არ მოძველებულა. „შაჰ-ნაშეჰ“ ქართული ვერსიების წყაროების შესახებ ჩვენს მიერ გამოთქმული მოსაზრებები კვლავ ძალაში რჩება².

¹ მისი ზოგიერთი ნაწილი სხვადასხვა დროს სხვადასხვა გამოცემებშია გამოქვეყნებული. ასე, მაგალითად, წერილები: ა) „როსტომიანის“ მხატვრული სახეები. ბ) შენიშვნა „შაჰ-ნაშეჰ“ გამგრძელებელთა ნაწარმოებების ქართული ვერსიების შესახებ, დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შობამბეჭდვით: პირველი—1945 წ., ტ. VI, № 7, გვ. 563—572; მეორე—1946 წ. ტ. VII, № 7, გვ. 476—479; იგივე რუსულად: Заметка о грузинских версиях произведений продолжателей „Шах-наша“—Сообщения Академии Наук Грузинской ССР, т. VII, № 7, 1946, 502—504;

გ) ბაჰმან-ნაშეჰს ქართული ვერსიის საკითხები, დაიბეჭდა საქ. სსრ მეცნ. აკად. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტ. ისტორიის ინსტიტუტის ორგანოში—ლიტერატურული ძიებანი, ტ. IV, 1947, 317—326.

დ) „Шах-наша“ дар заботии ҶРҶМ („შაჰ-ნაშეჰ“ ქართულ ენაზე), დაიბეჭდა ტაჯიკეთის მწერალთა კავშირის ორგანოში—Шарҳи сурих (წითელი აღმოსავლეთი), 1958 წ., № 2, გვ. 135—147;

ე) Грүзинно-персидско-таджикские литературные связи (ქართულ-სპარსულ-ტაჯიკური ლიტერატურული ურთიერთობანი), დაიბეჭდა აღმოსავლეთმცოდნეთა პირველ საკავშირო სამეცნიერო კონფერენციის მასალებში: Материалы первой всесоюзной конференции востоковедов в г. Ташкенте, Ташкент, 1958, 727—735.

შრომის ზოგიერთი ნაწილი დაბეჭდილია ჩვენს წიგნში: სპარსული ლიტერატურა, II, თბილისი, 1947.

² აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სპარსული ლიტერატურის კლასიკური პერიოდის ძველები ტაჯიკი ხალხის კუთვნილებასაც წარმოადგენს. ამიტომ საუბრით მართებულად ამ ეპოქის ლიტერატურას დღეს სპარსულ-ტაჯიკურს უწოდებენ.

ჩვენს შრომაში „სპარსული ლიტერატურა“ ვვლადან ამ მნიშვნელობით გვესმის და სპარსულ-ქართულ ლიტერატურათა ურთიერთობაში ტაჯიკურთან ურთიერთობასაც ვვლდისშობთ. საქართველოში ძველი დროიდანვე „სპარსული“, „სპარსული ენა“, „სპარსული პოეზია“, „სპარსული მწერლობა“ და სხვა ამდაგვარი ტერმინები და გამოთქმანი უფრო მეტი პოპულარობით სარგებლობს. ესაა იმის მიზეზი, რომ შრომაში ამ ტერმინების გამოყენებას მიეცა უპირატესობა.

შრომა უცვლელად იბეჭდება. მას დამატების სახით ზოგიერთი ცნობა დავურთეთ „უთრუთიან-საამიანის“ ლექსითი ვერსიის შესახებ.

ამ დროის განმავლობაში „მეფეთა წიგნის“ ქართული ვერსიებისადმი ინტერესი კი არ შენელებულა, არამედ ის კიდევ უფრო გაიზარდა. ახლა მით დაინტერესებულნი არიან არა მარტო ჩვენს სამშობლოში, არამედ მის გარეთაც.

„შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების კვლევის თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს ივ. ჯავახიშვილის შრომა—ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები¹, რომელშიც მკვლევარი „მეფეთა წიგნის“ ზოგიერთ საკითხს ეხება.

როგორც ჩანს, ჩვენი სასიქადულო მეცნიერი საქართველოს ისტორიისა და ქართული კულტურის მრავალ საკითხთან ერთად „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების საკითხებსაც იკვლევდა, მაგრამ გამოკვეყნებული მასალებიდან ჩანს, რომ მას კვლევის დამთავრება ვერ მოუხწრია.

ივ. ჯავახიშვილს, როგორც მისი ნაწერებიდან ჩანს, შესწავლილი აქვს „როსტომიანი“, „ზააქიანი“, „ფრიდონიანის“ პროზაული ვერსია, რომელსაც ის „ზააქიანს“ უწოდებს და ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ სპარსული ტექსტი (ველერსის გამოცემის მიხედვით). დანარჩენ მასალებს ის არ ეხება.

ივ. ჯავახიშვილი ეკამათება² ქართველი ავტორების თუ გამლექსავების წყაროების თაობაზე „შაჰ-ნამეს“ ვერსიების გამოცემელსა და მკვლევარს იუსტ. აბულაძეს, რომელსაც ეკვი ეპარება, თითქოს „შაჰ-ნამეს“ ქართველ გამლექსავებს შესაძლებელია ხელთ თვით ფირდაუსის ნაწარმოები კი არა, არამედ მისი „შაჰ-ნამეს“, „ხალხური გადმოკეთებანი“ [ჰქონათ], რომელთაც სპარსულად, „საამ-ნამე“, „რუსტომ-ნამე“, „ზააქი-ნამე“, „ბეჟან-ნამე“ და სხვ. ეწოდებოდა, ქართული საამიანის, როსტომიანის, ზააქიანის და ბეჟანიანის და სხვ. მსგავსად („შაჰ-ნამე“, I ნ., გვ. XIX—XX და XXIII).

ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ „საკითხი, ქართველ ავტორებს ხელთ ფირდაუსის მთლიანი ქმნილება ჰქონდათ, თუ მხოლოდ მისი მერმინდელი, ნაწილნაწილად გადაკეთებული სპარსულ-თურქული მიმბაძველობანი, როგორც იუსტ. აბულაძეს ეკვი ებადება, ძნელი გადასაწყვეტი არ არის. ამაზე საკმაოდ მკაფიო ცნობა გვაქვს დაცული „როსტომიანის“ გამლექსავის სო გ რ ა ტ ი ს-ძ ე სა ბ ა შ ვ ი ლ ი ს ნ ა შ რ ო მ შ ი“³.

მკვლევარს მოაქვს საბაშვილის გალექსილი ნაწილიდან ქართული ვერსიების მკოდნეთათვის ცნობილი სიტყვები:

ამა წიგნსა ულეველსა, გრძელად უთქვამს კაცსა ბრძენსა,
თავი, ბოლო ნაკლები აქვს, რაც რომ უთქვამს ენას ჩვენსა,
ცოტა რამე მე ვარჩივე,—საკითხავად მოგალხენსა!
რაც აკლია, ვინც ათავოთ, სამოთხე ხედეს სულსა თქვენსა.

წარმოდგენილი ადგილის ანალიზის შედეგად ივ. ჯავახიშვილი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ საბაშვილის ხელთ მყოფი წიგნი ფირდოუსის „შაჰ-ნამეა“.

¹ გამოცემულია ილ. აბულაძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბილისი, 1956.

² გვ. 69.

³ გვ. 73.

„მართლაც, ცნობილია, რომ ფირდაუსის შაჰნამე უშველვებელი პოეტური ნაწარმოებია, რომელიც [60.000 წყვილ] ლექსს შეიცავს, და მოთხრობაც მეტად გრძელია. ცხადია, რომ [საბაშვილი] ასეთ რამეს ვერ იტყოდა, მთლიანი შაჰნამეს მაგიერ რომ მრავალ ცალკეულ ნაწილებად სხვადასხვა ავტორებისაგან გადაკეთებული თხზულებები ჰქონოდა ხელთ“¹.

ივ. ჯავახიშვილის ეს დასკვნა განსაკუთრებით საყურადღებოა ჩვენთვის. ნარკვევში, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის შრომის გამოკვეყნებამდე 10 წლით ადრეა დაწერილი, წარმოდგენილი სტროფისა და საბაშვილის წყაროს შესახებ იგივე აზრი გვაქვს გატარებული.

ქართულ-სპარსულ ტექსტთა ერთმანეთთან შედარებამ ცხადი გაბადა, რომ საბაშვილი იცნობდა სპარსული „შაჰ-ნამეს“ დედანს და საპირო შემთხვევაში მით ხელმძღვანელობდა კიდევ. მაგრამ საქმე ის არის, რომ, როცა „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების წყაროებზე ვისჯელობთ, საკითხი ეხება არა მარტო საბაშვილის მიერ გალექსილ ნაწილს, არა მარტო „როსტომიანს“, არამედ სხვა ლექსითსა და პროზით თხზულებებსაც, რომელნიც „მეფეთა წიგნის“ ქართული ვერსიების ფარგლებში შემოდიან.

იუსტ. აბულაძე სავესებით მართალია, როცა მას „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებად ესმის არა მარტო „როსტომიანი“, არამედ სხვა თხზულებებიც. სხვა საკითხია, დავეთანხმებით თუ არა გუგუევარს ქართულ ავტორთა თუ გამლექსავთა წყაროების გაგების საკითხში.

საქმე ის არის, რომ ფირდაუსის თხზულების დაწერის შემდეგაც, ახალი პოლიტიკური ვითარებისა და ლიტერატურულ მოთხოვნილებათა შედეგად, სპარსელი პოეტები და მწერლები დიდ ინტერესს იჩენდნენ ირანული თქმულებების მხატვრულად დამუშავებისადმი. ამის ნიადაგზე წარმოიშვენ „შაჰ-ნამეს“ ახალი როგორც ლექსითი, ისე პროზითი ვერსიები.

ამ ვერსიებს შინაარსობლივი თვალსაზრისით ახასიათებს საგმირო ეპიზოდების გაფართოება, ფირდაუსისათვის სრულიად უცნობი ამბების ლიტერატურული დამუშავება, ახალი გმირების გამოყვანა და მათი საგმირო საქმეების გადმოცემა.

მიუხედავად ამისა, ისინი სპარსული ლიტერატურის ისტორიკოსების მიერ სავესებით სამართლიანად „შაჰ-ნამეს“ ვერსიებადაა გაგებული და სხვა-ნაირად, ფიქრობთ, არც შეიძლება მათი გაგება.

ამავე დროს საპიროა ვიცოდეთ, რომ „მეფეთა წიგნის“ ფალაური ვერსიის (VI საუკ.) წარმოშობის შემდეგ, ფირდაუსიზე ადრე არა ერთი და ორი პოეტი ცდილა ირანული ნაციონალური ეპოსის მხატვრულად დამუშავებას.

სპარსული ლიტერატურის ისტორია იცნობს იმ პოეტთა და მწერალთა სახელებს, რომელთაც ახალ სპარსულ ენაზე, ფირდაუსის „შაჰ-ნამეს“ შეთხზვამდე, შეუთხზავთ „მეფეთა წიგნის“ როგორც პროზითი, ისე ლექსითი ვერსიები.

ასე, მაგალითად, X საუკუნეში სამანელთა დინასტიის წარმომადგენელთა ცნობილმა მებრძობემ—დაყიყიმ ლექსად შეთხზა „შაჰ-ნამეს“ მთელი რიგი ეპიზოდები.

¹ გვ. 73.

ცნობილია, რომ ის ხელმძღვანელობდა აბუ მანსურის თაოსნობითა და ირანული თქმულებების მკოდნეთა მონაწილეობით შემუშავებული ლექსნარევი პროზაული ტექსტით, რომელიც აგრეთვე „შაჰ-ნამეს“ ვერსიად ითვლება.

აგრეთვე, ამავე საუკუნეში, პოეტ მას'ულ მარვაზელს გაულექსავს ირანული ეპიკური ამბები (გადმოუცია ქაიუმარსის, უშანგის, თაჰმურასის და სხვათა თავგადასავალი).

ამავე ხანაში პოეტ აბულ მუიად ბალხელს შეუდგენია სპარსული „შაჰ-ნამე“, რომელშიც მოთხრობილი ყოფილა ფერიდუნის, ზაჰაქის, ნარიმანის, საანის და სხვათა ამბები.

ამით, რა თქმა უნდა, არ ამოიწურება იმ მწერლებისა და პოეტების რიცხვი. რომელნიც ამავე სათაურითვე თხზავდნენ თხზულებებს, რომლებიც ირანული ეპოსის გმირთა თავგადასავალს მოგვითხრობდნენ და, ამავე დროს, ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ მსგავსად, ისტორიულ ამბებსაც შეიცავდნენ.

ფირდოუსი სარგებლობდა ძალიან დიდი მასალით, მის განკარგულებაში იმყოფებოდა ფალაური, არაბული და ახალ სპარსულ ენაზე სხვადასხვა პოეტებისა და მწერლების მიერ შემუშავებული „მეფეთა წიგნის“ ვერსიები.

სხვა საკითხია, თუ როგორ იყენებდა პოეტი ამ მასალებს და უფრო ნეტად რა იპყრობდა მის ყურადღებას.

აშკარაა, რომ ფირდოუსის გენიალური ნიჭით შექმნილმა თხზულებამ გავრცელების გზა გადაუღო მანამდე არსებულ ვერსიებს. ჩვენამდე მოღწეული არაა ფალაური და არაბული, არც უფრო გვიან, X საუკუნეში შემუშავებული ვერსიები. ამ ვერსიებისა და მათში მოთხრობილი ამბების შესახებ ნიკიტე ცნობები დაუცავთ არაბულსა და სპარსულ წყაროებს.

თავისთავად ცხადია, როცა „შაჰ-ნამეს“ ვერსიებზეა ლაპარაკი, მხოლოდ ფირდოუსის თხზულებით ვერ განვისაზღვრებთ. საჭიროა, საკითხზე უფრო ფართო წარმოდგენა ვიქონიოთ.

ქართული ვერსიები ერთ წყაროზე (მხოლოდ ფირდოუსის თხზულებაზე) კი არაა დამოკიდებული, არამედ მათ საფუძვლად სხვადასხვა ხანაში შემუშავებული „შაჰ-ნამეს“ ვერსიები უდევთ. ამიტომ ქართული ვერსიების წყაროების კვლევა-ძიება და მათ შესახებ მსჯელობა ფართო სარბიელს ითხოვს.

აქვე უნდა აღნიშნოთ, რომ ქართულ ლიტერატურას „შაჰ-ნამეს“ სხვა ვერსიებთან ერთად შემოუნახავს ერთი მეტად საინტერესო ვერსია, რომლის მნიშვნელობა, ჩემი აზრით, შორდება ქართული ლიტერატურის ფარგლებს.

მხედველობაში გვაქვს „უთრუთიან-საამიანად“ დასათაურებული თხზულება, რომელიც „შაჰ-ნამეს“ ერთ-ერთი ვერსიაა და არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ფირდოუსის მიმბაძველის ან გამგრძელბლის თხზულებად ჩაითვალოს.

აქ მოთხრობილი ამბების თავისებურებანი, ფირდოუსის პოემასთან საერთოსა და განსხვავების თვალსაზრისით, იპყრობენ ჩვენს ყურადღებას.

ძეგლის განხილვისას ჩვენ, მართალია, აღნიშნული გვაქვს მისი ზოგიერთი ეპიზოდის ნათესაობა „შაჰ-ნამეს“ ჩანართებიან ტექსტებსა და ასადი ტუსის „გერშასფ-ნამეში“ დატულ ეპიზოდებთან, მაგრამ შეუძლებელი არ არის საკითხის სხვაგვარადაც დასმა.

ვინ იცის, შესაძლებელია, აღნიშნული თხზულების სახით ქართულ ლიტერატურაში შემონახული გვექონდეს ფირდოუსის პოემაზე ადრე შემუშავებული „შაჰ-ნამეს“ რომელიმე ვერსია, რომელიც თავის დროზე, ცხადია, ფირდოუსის ერთ-ერთ წყაროთაგანს წარმოადგენდა.

სხვადასხვა წყაროებში აღრიხდელი ვერსიების შესახებ წარმოდგენილი ცნობების შესწავლა ამგვარ ნიშნებს იძლევა და თუ კვლევა-ძიებით საბოლოოდ ეს დადასტურდა, მაშინ ქართულ ძეგლს, უეჭველია, მსოფლიო სალიტერატურო და სამეცნიერო ასპარეზზე გასვლა მოეწივს.

ივ. ჯავახიშვილი ეხება აგრეთვე „შაჰ-ნამეს“ ერთ-ერთი პროზაული ვერსიის („ფრიდონიანის“) დათარიღების საკითხს.

მკვლევარი უსაყვედურებს ალ. ბარამიძეს, რომლის აზრით აღნიშნული ძეგლი XV საუკუნის პირველი ნახევრის გვიანდელ დროისად მიიწეოდა არ უნდა ჩაითვალოს და ენობრივ-სტილისტიკური თვალსაზრისითაც ის არქაულობის ბეჭედს ატარებსო.

სამწუხაროდ, წერს ივ. ჯავახიშვილი, „ალ. ბარამიძეს ამ ძეგლის არქაულობის და XV ს-ად მისაჩნებობის დამამტკიცებელი არც ერთი, არც სტილისტიკური და არც ენობრივი, თვისება დასახელებული არა აქვს“ (გვ. 70).

მკვლევარი, თავის მხრივ, აკვირდება იმ გარემოებას, რომ ამ „პროზაული თარგმანის ავტორის ენისათვის დამახასიათებელია XI—XIII სს. შაჰ-ანშას და შაჰანშაობის მაგიერ შანშე-სა და შანშეობის ხმარება“ (გვ. 70), მოაქვს რამდენიმე სტილისტიკური და ენობრივი ხასიათის მასალები („ბანო-ანთა თავნი იყვნეს“, „დასავედრებელი დაავედრა“, „ფარდაგათა შიგან მსხლმინი“ და სხვ.), მაგრამ მსჯელობიდან გარკვევით მიიწეოდა არ ჩანს, ავტორი მხარს უჭერს თუ უარყოფს ამ ძეგლის არქაულობას.

ამა თუ იმ ძეგლის სტილისტიკური და ენობრივი თვისებების შესწავლასა და გამოვლინებას მისი დათარიღებისათვის უდავოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ იგი არ არის ერთადერთი და გადამწყვეტი საშუალება.

ენობრივ მონაცემებთან ერთად საჭიროა გათვალისწინებული იქნეს ლიტერატურის განვითარების საერთო დონე, ძეგლის რაობა და იმ ეპოქის ლიტერატურული თავისებურება, რომელშიც ძეგლია წარმოშობილი.

ჩვენს ნაშრომში „ზაჰაქიანისა“ თუ „ფრიდონიანის“ პროზაული ვერსიის შესახებ ის აზრი გვაქვს გამოთქმული, რომ აღნიშნული ძეგლი „როსტომიანის“ (საბაშვილის მიერ შემუშავებული ტექსტის) შემდეგაა წარმოშობილი.

ამის შესახებ მეტყველებს უპირველეს ყოვლისა ამ ძეგლის ლიტერატურული ბუნება. ის ჩანართებიანია.

ჩანართები ქართული თარგმანის ავტორს კი არ ეკუთვნის, როგორც ეს შეიძლება ზოგიერთმა იფიქროს, არამედ ფირდოუსის მიმბაძველ-გამგრძელებლებს, რომელთა თხზულებებიდან ისინი „შაჰ-ნამეს“ ძირითად ტექსტში შეჭრილან.

ჩვენი ძეგლის ჩანართები არ არის აღრიხდელი ხანისა. ყოველ შემთხვევაში ისინი XV საუკუნის მიწურულს ვერ გადაშორდებიან.

ამასთან, მხედველობაშია მისაღები ის გარემოებაც, რომ ქართული ლიტერატურის აღორძინების პერიოდში ბევრი სხვადასხვა ნიჟისა და შემოქმედების. განწყობილებისა და მიმართულების მწერალი მოღვაწეობს.

ამ ეპოქაში მოღვაწე მწერალთა ერთი ნაწილი კარგი მცოდნეა როგორც სპარსული, ისე ქართული კლასიკური ძეგლების ენისა. ისინი ცდილობენ მიჰბაძონ ქართული კლასიკური ლიტერატურის ძეგლებს („ვისრამიანის“, „ამირანდარეჯანიანის“ და სხვა თხზულებების) ენას, იმყოფებიან მის მძლავრ გავლენაში და არ ერიდებიან მათი დროის თვალსაზრისით უკვე გაცვეთილი ტომინებისა და მოძველებული ენობრივი კონსტრუქციის გამოყენებასაც კი.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი ქართული ლიტერატურის ტრადიციების გამგრძელებელ მწერალთა გვერდით მოღვაწეობენ და მთარგმნელობასაც ეწევიან ნაკლები მომზადების და შედარებით დაბალი ლიტერატურული ნიჟის მწერლები, რომლებსაც არც ქართული ძეგლების ენის ცოდნა გააჩნიათ და არც სპარსულისა.

ნათქვამი, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ სპარსულის, ან რომელიმე აღმოსავლური ენის კარგი ცოდნა განსაზღვრავს ამ ეპოქის ამა თუ იმ მწერლის შემოქმედებასა და მის მიმართულებას.

ამ შემთხვევაში საკმე ეხება გადმოქართულებული ძეგლების სტილისტიკურ და ენობრივ თვისებებს. არ შეიძლება შეუქმნეველი დარჩეს ის გარემოება, რომ ამ თხზულებების ერთი ნაწილი ქართული ლიტერატურის კლასიკური პერიოდის ტრადიციებს აგრძელებს, მაგრამ იზივითი როდია სპარსულის ცუდად გაგებისა და უხეირო ქართულით შესრულებული ძეგლების წარმოშობის შემთხვევებიც.

„ზაქიანიას“ თუ „ფრიდონიანის“ პროზაული ვერსიის თარგმანის ავტორი. ჩანს, ძველ ტრადიციებს მისდევს. ერთი მხრივ ის იცავს ძველ სტილისტიკურ და ენობრივ თვისებებს, მაგრამ, მეორე მხრივ, ის იძულებულია ეპოქისათვისაც ხარკი გაიღოს.

სხვაგვარად, ვფიქრობთ, ძნელია აიხსნას აღნიშნულ ძეგლში ოსმალურ-თურქული ლექსიკური ნალექის არსებობა, გარემოება, რაც ქ. კეკელიძეს აღორევე აქვს შენიშნული¹.

ასე, მაგალითად, ტექსტში იკითხება სიტყვა „ბორჯალი“ („გათავდა ბორჯალი და გარდაქდა დღე ჩემი“, გვ. 382), რაც ნიშნავს დროს, ვადას; „ბუსუნო“ („საწუთროს შარიარი მანუჩარ ბუსუნით გამოვიდა“, გვ. 423), რაც ნიშნავს საფარს; „ჩოფჩი“ („პატრონსა ჩოფჩისა ასრუ ლბრძანა“, გვ. 383), რაც ნიშნავს; მწყვებს. სიტყვა წარმომდგარია სპარსულ „ჩობან“-ისაგან (چوبان). რომელსაც თანდაართული აქვს თურქული სუფიქსი „ჩი“.

აღნიშნულ ძეგლში სხვა თურქული სიტყვები და ელემენტებიც შეინიშნება და, როცა მის ენობრივ თავისებურებაზე ვმსჯელობთ, ეს გარემოებაც უნდა გავითვალისწინოთ.

აღნიშნული მოვლენები, ვფიქრობთ, ამ ძეგლის არქაულობას მხარს ვერ დაუჭერენ.

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1941, 292.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ „შპ-ნამეს“ ქართული ვერსიების მდიდარი ლექსიკა დიდძალ მასალას იძლევა ქართული ენის ისტორიისათვის და საჭიროა მისი ღრმად შესწავლა. ივ. ჯავახიშვილის ენობრივი ხასიათის დაკვირვებანი უეჭველად ერთგვარი წვლილია ამ საქმეში.

ქართულ-სპარსულ ლიტერატურათა ურთიერთობის კვლევის დარგში ბევრი რამ არის გაკეთებული. შესწავლილია მთელი რიგი საკვანძო საკითხები და გარკვეულია ზოგიერთი ძეგლის წყარო, მაგრამ მეცნიერული კვლევები მხოლოდ იგი ჯერ კიდევ მაღალ დონეზე არ არის ასული.

კვლევა ჯერ კიდევ წყაროების ძიებასა და ძეგლების ლიტერატურული რაობის გარკვევას ვერ გაშორებია.

ალ. გვახარიას მიერ „იოსებზილიხანიანის“ ქართული ვერსიების სპარსული წყაროების ძიებაც ამას ადასტურებს. მან, წინააღმდეგ სამეცნიერო ლიტერატურაში ათეული წლების განმავლობაში გაბატონებული მოსაზრებისა, ცხადყო, რომ „იოსებზილიხანიანის“ ქართული ანონიმური ვერსია ჯამის პოემას კი არ ემყარება, არამედ მისი მიმბაძველის თხზულებას¹.

ნათქვამი იმას ნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი სპარსულიდან მომდინარე ნაწარმოებთა წყაროების ძიებისა და მათი ლიტერატურული ბუნების შესწავლის თვალსაზრისით. მაგრამ ღრმა კვლევა-ძიებისათვის საჭიროა გვექონდეს ამ თხზულებათა ტექსტების მეცნიერული გამოცემანი.

სიმართლე რომ ვთქვათ, ამ ძეგლების ღრმა, ფილოლოგიური ანალიზი ჯერ დაწყებულიც არ არის. ის, რაც გაკეთებულა, ან რაც დღეს კეთდება, მომავალი დიდი მუშაობის მოსამზადებელ საფეხურს წარმოადგენს.

სპარსულიდან მომდინარე ძეგლებს („ვისრამიანს“, „შპ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებს და სხვ.) დიდი მნიშვნელობა აქვთ თვით სპარსული ლიტერატურისა და ენის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით.

ამ მნიშვნელობათა გამოსავლენად კი ცოტაა გაკეთებული. დღემდე არავის უცდია, მაგალითად, „ვისრამიანის“ ქართული და სპარსული ვერსიების ერთმანეთთან შედარებისა და ანალიზის საფუძველზე გაარკვიოს ქართული ტექსტის ლირებულება და მნიშვნელობა თვით სპარსული ვერსიის შესწავლისა და ტექსტის დადგენის თვალსაზრისით. ქართული ვერსია ამ მხრივ მეტად საინტერესოსა და უხვ მასალას იძლევა.

ამასთან, შეინიშნება ისიც, რომ ქართულ ტექსტს საკმაო რაოდენობით შენოუნახავს სპარსულ სიტყვათა ისეთი მნიშვნელობანი, რომელთა მიგნება დღეს ლექსიკონების ავტორებსა და კლასიკური ხანის სპარსულ ტექსტებზე მომუშავეთ უძნელდებათ.

ამ სიტყვათა და მათ მნიშვნელობათა გამოვლინებას, უეჭველია, მნიშვნელობა მიენიჭება სპარსული ენისა და მისი ისტორიის შესწავლისათვის.

„ვისრამიანის“ კვლევა უმთავრესად მიმდინარეობს სპარსულის მოშველიებით ქართული ტექსტის მცდარი წაკითხვების გასწორებისათვის, რაც თავისთავად აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს, მაგრამ, ამავე დროს, საესებით უგულვებელყოფილია საკითხის მეორე, არანაკლებმნიშვნელოვანი მზა-

¹ იოსებზილიხანიანის ქართული ვერსიების სპარსული წყაროები, თბილისი, 1958, 124—127.

რე—ქართული ტექსტის ნოშველიება სპარსულის დადგენის საქმეში და საერ-
თოდ მისი მნიშვნელობის გარკვევა ირანული კულტურისა და სულიერი სამ-
ყაროს შესწავლის თვალსაზრისითაც.

სპარსულ ძეგლთა ქართული თარგმანები სპარსული ლიტერატურის
გავლენით კი არაა გაჩენილი (ლიტერატურულ გავლენათა საკითხი საერთოდ
გადასინჯვას მოითხოვს), არამედ ისინი აღმოსავლეთის ხალხთა კულტურისა
და ლიტერატურისადმი ქართველ მოღვაწეთა შეუწელებელი ინტერესისა და
ქართული კულტურის მაღალი დონის არსებობის შედეგად წარმოიშვენ.

ლიტერატურულ ურთიერთობათა არსებობა არ ნიშნავს გავლენათა არ-
სებობას. ქართველი ავტორები ამ თხზულებებს საკუთარი, მშობლიური თვა-
ლებით უცქეროდნენ, კორნელი კეკელიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „შექონ-
დათ იმაში ქართული სული და გული, ქართული იდეოლოგია, ქართული
ეროვნული შეგნება, ზნე-ჩვეულებანი, ადათები და სოფლგაგება“¹ და, ამრი-
გად, ისინი ჩვენს ეროვნულ ნიადაგზე გადმოქონდათ. ამიტომ ეს ძეგლები
ქართული პოეტური შერეულობისა და ლიტერატურული აზროვნების ფარგ-
ლებშია მოქცეული.

ესაა მიზეზი იმისა, რომ ქართველი საზოგადოებრიობა (მათ იმთავითვე
მშობლიური ლიტერატურის ქმნილებად რაცხდა და სხეანაირად, ვფიქრობთ,
არც შეიძლება ისინი გაევიკოთ.

უხადია, მათ დიდი მნიშვნელობა აქვთ ქართული ლიტერატურისა და
ენის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. ნათქვამი იმას არ ნიშნავს, რომ
ამ ეპოქების ქართული ლიტერატურა სპარსულს ექვემდებარება. პირიქით,
ქართულმა ლიტერატურამ დაიქვემდებარა სპარსული ძეგლები, ისინი მის
კუთვნილებად აქცია.

მიუხედავად ბერძნული, არაბული და ირანული კულტურის ტალღების
მოძალებისა, ქართული ლიტერატურა ქარასოდეს არ დაშორებია მის ძირი-
თად გზას. მისი საგანი მუდამ იყო სამშობლოს სიყვარული, ქართველი ხალ-
ხის ეროვნული ტყვილების დაყუჩებისათვის ბრძოლა, მის პირ-ვარამზე ზრუნ-
ვა. შინაარსითა და ფორმით მდიდარმა ქართულმა ლიტერატურამ წარმატე-
ბით გაუძლო ყოველგვარ შემოტევას, მან ძლევამოსილად გამოატარა ქართ-
ველი ხალხის ცხოვრების ბევრი სისხლიანი და ცრემლიანი საუკუნე.

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1958, 1; ეტიუდები ძველი ქართუ-
ლი ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1956, 183—197.

Д. И. Кобидзе

Персидские источники грузинских версий Шах-наме

Резюме

В этом исследовании нами рассмотрены вопросы грузинских версий „Шах-наме“ (XV—XVIII вв.) и их персидско-таджикских источников; не касаемся тех эпизодов и материалов, которые встречаются в памятниках древнегрузинской литературы. Эти эпизоды и материалы, возможно, ведут свое начало от самых древних грузинских переводов „Книги царей“.

Грузинская литература, как известно, и среди литератур народов Востока занимает почетное место; вместе с версиями произведений восточной литературы мирового значения (как „Вис о Рамин“, „Калила ве Димна“ и др.) и версии „Книги царей“ входят в сокровищницу многовековой грузинской литературы.

Вопросы, связанные с грузинскими версиями „Шах-наме“, исследовали Н. Марр, Ю. Абуладзе, А. Барамидзе, К. Кекелидзе и другие.

Грузинские ученые много сделали для изучения наших версий. Их труды послужат нам основой для дальнейшего изучения данного вопроса.

Несмотря на большую работу, проделанную грузинскими учеными, историки персидско-таджикской литературы, в частности, специалисты по „Шах-наме“, или не знают о существовании грузинских версий, или же не имеют о них правильного представления.

Например, Th. Nöldeke в своем классическом исследовании *Das iranische Nationalepos (Grundriss der iranischen Philologie, II)* не упоминает грузинских версий, а у А. А. Ромаскевича (в „Очерке истории изучения „Шах-намэ“, Сборник Фердовси, Ленинград, 1934, 29), у С. Нафиси (в статье *ادبيات فارسی در گرجستان*, напечатанной в журнале „Михр“, № 7, 1934), у А. А. Старикова (в исследовании „Фирдоуси и его поэма „Шахнаме“, напечатанном в книге: Фирдоуси, Шахнаме,

Москва, 1957, 587) и у других ученых даются неточные сведения о грузинских версиях „Книги царей“.

Грузины, прежде, чем были созданы грузинские версии „Книги царей“, уже знали имена многих героев иранского эпоса; например, имя „Спандиат“ (по Фирдоуси „Исфендиар“) с древнейших времен вошло в наш обиход. В древнеперсидском языке оно встречается в форме „Спандедата“, а в „Летописи Грузии“ (XI в.) „Спандата“.

Очевидно, поэты, работавшие над грузинскими версиями „Книги царей“, предпочли именно эту форму (в древних частях встречается „Спандиат“, а в более поздних—„Исфендиар“). Имя „Барзу“, „Борзо“ или „Бурзо“ встречается в памятнике агнографического характера— „Мученичество Евстафия Мцхетского“ (VI в.).

Из древних грузинских памятников („Летопись Грузии“ и др.) дошло до нас имя известного для восточных народов героя „Бивереспа“ или „Ажи-Дахака“ (по Фирдоуси „Захак“ или „Зохак“).

Некоторые имена из „Шах-наме“ (Ростем, Техминс, Сам, Заль и др.) представлены в грузинских художественных памятниках классического периода (X—XII вв.).

Некоторые эпизоды (эпизод Сохраба, эпизод Бижена и Мениже) вошли в грузинский фольклор, как установлено в науке, через грузинские литературные версии „Книги царей“.

Общезвестно, что после возникновения пехлевийской версии „Книги царей“ (VI в.) многие поэты до Фирдоуси пытались художественно обработать иранский национальный эпос. В истории персидской литературы отмечены имена тех поэтов и писателей, которые до появления поэмы Фирдоуси „Шах-наме“ создали на новоперсидском языке прозаические и поэтические версии „Книги царей“. Так, например, в X в. выдающийся придворный поэт Саманидов Дакики обработал в стихотворной форме ряд эпизодов „Шах-наме“. Известно, что он руководствовался прозаическим текстом, составленным по инициативе Абу Мансура, при участии иранских ученых и сказителей. Указанный текст тоже признан одной из версий „Шах-наме“.

В том же веке поэт Мас’уди Марвази поэтически обработал ряд эпических сказаний происхождения Кеюмарса, Хушенга, Тахмуреса и др.

К этому же времени относится создание поэтом Абул Муайядом Балхи прозаического варианта „Книги царей“, включающего рассказы о Феридуне, Зохаке, Наримане, Саме и др.

Этим, разумеется, не исчерпывается число тех писателей и поэтов, которые в эту же эпоху создавали произведения, с одной стороны, описывающие приключения героев иранского эпоса, с другой—содержащие, подобно „Шах-наме“ Фирдоуси, конкретные исторические события.

Фирдоуси пользовался обширным материалом; в его распоряжении были различные версии „Книги царей“, разработанные многими

писателями и поэтами на пехлевийском, арабском и новоперсидском языках.

Большой интерес представляет вопрос использования поэтом этих материалов, в частности, выяснение того, какие элементы из них особенно привлекли к себе внимание Фирдоуси.

Вполне понятно, что гениальное творение Фирдоуси преградило путь распространению ранее существовавших версий. До нас не дошли ни пехлевийские, ни арабские, ни даже более поздние версии. Кое-какие сведения о них содержатся в арабских и персидских источниках.

Не следует забывать, что и после написания книги Фирдоуси персидские писатели и поэты, применяясь к новым поэтическим условиям и учитывая новые литературные требования, обращались к художественной обработке иранских сказаний. На этой почве возникли новые поэтические и прозаические версии „Шах-наме“.

По содержанию эти версии характеризуются расширением героических эпизодов, внесением эпизодов, вовсе неизвестных Фирдоуси и включением новых действующих лиц.

Несмотря на указанные отклонения, эти произведения признаны историками персидской литературы версиями „Шах-наме“, с чем, по нашему мнению, нельзя не согласиться.

Естественно, когда речь идет о версиях „Шах-наме“, невозможно ограничиться одной поэмой Фирдоуси. Изучение персидско-таджикских источников показывает, что грузинские версии „Книги царей“ основаны не на одном источнике (на произведении Фирдоуси); в основе их лежат созданные в разные эпохи различные версии „Шах-наме“.

За неимением достаточных материалов мы не можем разрешить вопрос о существовании грузинских переводов „Шах-наме“ в классический период грузинской литературы. Отметим, что эти переводы, если они на самом деле существовали, не дошли до нас.

У нас имеются переводы более поздней эпохи (XV—XVIII вв.). В грузинской литературе мы имеем как стихотворные, так и прозаические версии „Шах-наме“.

К стихотворным версиям относятся: а) „Ростомини“ („Книга о Ростоме“),¹ в которой излагаются события от рождения Заля² до кончины Гоштаспа³.

¹ Первая часть „Ростомини“ издава в 1916 году Грузинским историко-этнографическим обществом под редакцией Ю. И. Абуладзе: შავ-ნამე ანუ მუჳთა ჳიღისი ჭართული ვრსიები, ტ. I, თბილისი, 1916 (Грузинские версии Шах-наме, или Книги царей, т. I, Тбилиси, 1916), вторая часть — в 1934 году Тбилисским государственным университетом под редакцией Ю. Абуладзе, А. Барамидзе, П. Ингороква, К. Кекелидзе и А. Шашидзе: შავ-ნამე, ჭართული ვრსიები, ტ. II, თბილისი, 1934 (Шах-наме, Грузинские версии, т. II, Тбилиси, 1934).

² Груз. Заал.

³ Груз. Гостаспб.

б) „Заакнани“ („Книга о Зохаке“)¹, в которой излагается история Зохака² и Феридуна³; начинается она с искушения Зохака Иблисом и заканчивается воцарением Феридуна; в) „Утрутиан-Саамнани“ („Книга об Утруте и Саме“), в которой излагаются события от царствования Кеюмарса⁴ до рождения Заля⁵.

К прозаическим версиям относятся: а) „Придоннани“ („Книга о Феридунае“)⁶, в которой излагается история Зохака, Феридуна и Мснучехра⁷. Повествование доведено до рождения Заля; б) „Утрутиан-Саамнани“, в которой излагается то же, что и в стихотворной версии—события от царствования Кеюмарса до рождения Заля⁸; в) „Книга Сама пахлавана“. В этой версии события начинаются от царствования Джемшида и доведены до романа Заля и Рудабе⁹.

„Ростомнани“ („Книга о Ростоме“) состоит из отдельных частей, разработанных в разное время различными поэтами (С. Сабашвили XV—XVI вв.; Х. Турманидзе—XVI в.).

Одна часть ранней редакции „Ростомнани“ (текст, переложенный в стихи поэтом Сабашвили)—от рождения Заля до сказания о Сиявуше¹⁰—с точки зрения связи с персидским текстом обнаруживает двойкий характер: а) первая группа эпизодов передает, в общем, сказ о событиях, изложенных в персидском тексте; материал для обеих версий—один и тот же, различны лишь пути их разработки и поэтического оформления. С точки зрения развития содержания грузинский текст не сохраняет последовательности персидских стихов (бейтов); в большинстве случаев он меняет поэтические образы, сравнения, метафоры, эпитеты.

Наряду с отклонениями в области содержания, в грузинской версии имеют место как сжатие и урезывание отдельных эпизодов (напр. эпизод Новзера)¹¹ так и распространение их (напр., сновидение Сама пахлавана или роман Заля и Рудабе).

¹ Текст опубликован Ю. И. Абуладзе: Грузинские версии Шах-наме, или Книги царей, стр. 3—36.

² Груз. Заак.

³ Груз. Придон.

⁴ Груз. Коймар.

⁵ Первая часть этого произведения хранится в Государственном Музее Грузии под №№ Н—61 и S—4000; вторая же издача Ю. И. Абуладзе: Грузинские версии Шах-наме, или Книги царей, стр. 39—297.

⁶ Текст опубликован А. Барамидзе: Шах-наме, грузинские версии, т. II, стр. 369—445.

⁷ Груз. Мснучар.

⁸ Произведение хранится в Госуд. Музее Грузии под №№ Н—921 и S—1594.

⁹ „Книга Сама пахлавана“ хранится в Госуд. Музее Грузии под №№ Н—900, 665—666 и S—2393.

¹⁰ Груз. Сиаош.

¹¹ Груз. Навзар.

В отношении содержания грузинский текст, правда, в общем следует за персидским, но попутно допускает слишком много вольностей, более или менее отступая от известного нам текста произведения Фирдоуси. Здесь грузинский текст не подчиняется персидскому.

Отмеченное явление особенно заметно в большинстве эпизодов, объединенных в этой части (от начала до сказания о Сиявуше), хотя более резко выступает оно только в начальной части.

б) Вторая группа эпизодов в этой же редакции (главы, повествующие о Кей-Кавусе) ¹ с поразительной точностью передает и содержание, и самую сущность персидского текста; переводчик в большинстве случаев старается сохранить все мельчайшие подробности события, изложенных в оригинале; подчас поэту удается уместить четыре персидских строки (два бейта) в четыре же грузинские (одна строфа); вследствие этого текст изобилует такими местами, в которых ясно сказывается соответствие его с персидским не только по содержанию, но и прямо-таки слово в слово; по мере возможности в тексте сохранены сравнения и эпитеты оригинала.

Текст прозаического перевода „Книги царей“, которым пользовался поэт при переложении „Ростомияни“ в стихи, по нашему мнению, был дефектным. В нем недоставало начала, конца и некоторых средних частей, так что поэт вынужден был обращаться к персидскому тексту и с него непосредственно переводить некоторые эпизоды.

В этом заключается основная причина разнородности в тексте первой части ранней версии „Ростомияни“ с точки зрения степени зависимости этого текста от персидского его источника.

В следующей затем части (от эпизода Сиявуша до появления Зардашта-Заратустры) ранней редакции „Ростомияни“ (существовавшей до Хосрова Турманидзе) уже не заметно следов непосредственного использования стихотворцем персидского источника.

С точки зрения степени зависимости от персидского текста редакционные различия в этой части „Ростомияни“ начинаются именно с эпизода Сиявуша. Каждый эпизод, содержащийся в этой части нашего памятника, сокращен, либо раздроблен.

В этом отношении текст представляет весьма пеструю картину: с одной стороны, сокращенные, с другой—раздробленные эпизоды.

Несмотря на такое своеобразие этой части „Ростомияни“, содержащиеся в ней эпизоды, в которых мы имеем дело с сокращением соответствующего персидского текста, следуют за главной линией развития событий, воспетых в „Шах-наме“, и местами путем сильного, местами незначительного сокращения так или иначе ухитряются передать основные моменты соответствующих частей персидских версий.

¹ Груз. Кокаоз.

В случаях сокращения и урезывания текст, в основном, сохраняет внешний вид и последовательность эпизодов, воспетых в „Шах-наме“. Подобного явления мы не наблюдаем в тех частях, где имеем дело с раздроблением и искусственным измельчением эпизодов. Не сокращения и урезывания или перестановка отдельных мест или эпизодов в этой части „Ростомани“ отличают ее от предыдущей части, в которой встречаются подобные явления, а, наоборот, важная и во многом достопримечательная особенность, характеризующая эту часть и в основном отличающая ее от предыдущей. Особенность эта заключается в том, что значительная часть имеющихся здесь эпизодов сгруппирована или взята на выбор из соответствующих мест персидской версии „Книги царей“. Здесь в грузинском тексте заметны большие скачки; часто между строфами и кое-где и между отдельными строками пропускаются целые куски и эпизоды, которые по временам крайне необходимы для понимания содержания. Несмотря на указанное своеобразие, в этой части нашего памятника (в следовании основной линии событий „Шах-наме“) эти раздробленные и урезанные эпизоды так удачно связаны между собой, что их основу можно найти в персидских версиях „Книги царей“.

Даже эпизоды, вошедшие в персидскую версию „Шах-наме“, обработаны также не с одинаковой поэтической силой. В частности, среди эпизодов, следующих за историей Сохраба, выделяются художественными оформлениями и своеобразными содержаниями рассказы о Снявуше, о Гоштаспе и Кетеоне, о Бижене¹ и Мениже² и о единоросте Ростема и Исфадиара.

В этой части грузинского текста именно этим эпизодам уделяется больше внимания. Они представлены с большей или меньшей полнотой.

Обстоятельство это следует объяснить большим или меньшим участием в этих эпизодах Ростема (Ростема).

Фирдоуси, согласно имевшимся в его распоряжении источникам, в легендарной части „Шах-наме“ объединяет сказания о героях иранского эпоса. Поэтому здесь, наряду с героическими подвигами Ростема, собраны пространные рассказы и о других пахлаванах, которые менее интересовады грузинских поэтов, увлеченных главным образом сказаниями, объединенными вокруг одного Ростема.

Обработанная Х. Турманидзе последняя часть „Ростомани“, в сравнении с соответствующей частью „Шах-наме“, сокращена; в ней опущен целый ряд событий, среди них—эпизод смерти Ростема. Стихотворец делает скачки; он старается полностью передать богатырские

¹ Груз. Бежан.

² Груз. Манижав.

подвиги Спандиата (Исфендиара); но и здесь он охвачен стремлением во что бы то ни стало сокращать. В смысле сокращения эта часть приближается к последним частям ранней редакции „Ростомiani“.

Х. Турманидзе, как это выяснено грузинскими учеными (Н. Марр, К. Кекелидзе и А. Барамидзе), пользовался персидскими источниками, но работу, выполненную им, нельзя считать переводом. Здесь грузинский текст, хотя и следует за персидским, но лишь в общей передаче содержания; в подробностях же ему не удается соблюсти точность.

В ранней редакции „Ростомiani“ самую большую вставку представляет „Книга Барзу“ („Барзу-наме“); она помещена впереди эпизода Бижек-Мениже и состоит из 378 строф.

В персидско-таджикской литературе существуют различные редакции „Книги Барзу“. Грузинская ее версия происходит от „Барзу-наме“, вставленной в персидские версии „Шах-наме“. Здесь рассказ прерывается выяснением личности Барзу; в персидских текстах вслед за этими даны возвращение Ройна, сообщение им Афрасиабу истории Ростема и Барзу, и длинный эпизод о Сусане и иранских пахлаванах, где и Барзу выводится выдающимся героем.

В грузинской версии, в основном, рассказано о борьбе Барзу с Ростемом; других частей „Барзу-наме“ грузинская версия не знает. Обработывавший грузинский текст поэт пользовался непосредственно персидским источником.

В художественном отношении персидская версия „Барзу-наме“ отнюдь не является таким слабым поэтическим произведением, как грузинская версия. Художественные краски, использованные в персидской версии,—в грузинской сильно упрощены.

Х. Турманидзе, работая над „Книгой Барзу“, главное внимание уделял истории Ростема; он был заинтересован единоборством Ростема и Барзу. Текст он заметно сократил. И всё же, кое-где имеются у него места, представляющие точный, строка в строку, перевод персидского текста.

В пределах своего объема грузинская версия „Книги Барзу“ строго следует за редакцией персидских текстов „Барзу-наме“.

В отношении поэтического языка поэма „Ростомiani“ является высокохудожественным произведением. В той части поэмы, которую разработал Сабашвили, встречаются чарующие образцы поэтического творчества. Во всю силу своего таланта поэт старается живописать героев своего произведения. Исключительное внимание уделяет он поэтическому изображению любовных сцен и художественной обрисовке их участников. Щедро пользуется он поэтической палитрой для описания женской красоты, значительно больше, чем в других случаях.

В отношении поэтического осмысления явлений и своеобразного распределения художественных красок у автора грузинской версии имеется свое собственное, самостоятельное лицо.

Поэтические краски „Ростоминани“ большей частью не чужды „Шах-наме“, но аромат поэтического языка навеян не персидской поэзией.

Грузинский поэт ориентируется не столько на персидские приемы художественного слова, сколько использует способы поэтического выражения, выработанные в грузинской поэзии выдающимися поэтами (Руставели и др.), вследствие чего грузинский автор остается твердо стоящим на почве грузинской поэтической культуры. С этой точки зрения автор „Ростоминани“ (Сабашвили) находится больше под влиянием Руставели, чем Фирдоуси. Он явно дышит ароматом цветника грузинской поэзии; его творчество согрето солнцем высокой поэзии Руставели.

Поэты, переложившие в стихи „Ростоминани“, опирались на различные версии „Шах-наме“. Каждый стихотворец, очевидно, подходил к материалу со своей точки зрения и по собственному вкусу либо сокращал, либо распространял отдельные эпизоды „Книги царей“.

Поэтому в персидско-таджикской литературе, несмотря на существование различных версий „Шах-наме“, не бывало и не могло быть вполне такой же версии „Книги царей“, как наша „Ростоминани“.

Суждение о персидских источниках и об их общем характере мы можем иметь лишь на основании тех данных нашего памятника, которые выявляют своеобразие персидско-таджикских версий „Шах-наме“, посредственно или непосредственно использованных разными стихотворцами.

Произведенным в этом отношении анализом выяснено, что „Ростоминани“ находится в зависимости от различных версий „Книги царей“.

Основным источником Серапиона Сабашвили, жившего на грани XV—XVI вв., переложившего в стихи раннюю редакцию нашего памятника, была прозаическая версия „Ростоминани“; она сама, очевидно, была переведена с такого текста „Шах-наме“, в котором, в виде вставок, уже введены были произведения подражателей Фирдоуси: „Гершасп-наме“ (XI в.) и др.

Произведения эти совпадают с текстами „Книги царей“ до эпизода рождения Заля и оказывают заметное влияние на последующие эпизоды. Следы этого влияния (я полагаю, по той причине, что прозаическая версия „Ростоминани“ зависела от интерполированного текста) сохранились и в начальных эпизодах стихотворной версии „Ростоминани“.

Персидский источник Сабашвили, к которому, как нам кажется, он прибегал в случаях несправности грузинского прозаического перевода

(чаще всего при обработке эпизодов Кей-Кавуса), очевидно, был достаточно надежным.

Хосров Турманидзе уже всецело пользовался одним персидским текстом. Текст, которым он руководствовался, очевидно, был распространенным; в него были вставлены эпизоды из „Барзу-наме“. Та часть персидской версии „Книги царей“ (источник Турманидзе), с которой связаны заключительные главы „Ростомиани“, была вполне надежной. В этом нас убеждает анализ заключительных глав „Ростомиани“.

Сказанное не следует понимать так, будто грузинская версия „Ростомиани“, которая среди всех грузинских версий „Книги царей“ является наиболее художественным и многокрасочным, целиком основана на интерполированных смешанных персидских текстах и поэтому представляет собой памятник не высокого качества. Правда, своеобразие начальных частей „Ростомиани“ и наличие в ней эпизода Барзу говорят о том, что она связана с распространенными персидскими и таджикскими текстами, но это вовсе не означает того, что весь памятник целиком является смешанным и мало надежным. Наоборот, основная часть нашего памятника, в которой, быть может, сохранено много важных моментов, своим своеобразием заслуживает общее внимание, и, стало быть, вполне пригодна при изучении персидско-таджикских версий.

Это видно из следующих примеров:

а) По персидскому тексту (Vullers, 135—137), Сам видит сон: из Индии (по грузинскому тексту из Ирана) едет всадник, который сообщает Саму весть о его сыне Зале. Сам просыпается, созывает мобедов и рассказывает им свой сон. Посоветовавшись с ними, он решил отправиться к горе Эльбрус (Элборз). Когда стемнело, Сам вновь увидел сон. На индийской горе подняли знамя; показался красавец-юноша, за которым следовало многочисленное войско. Слева от него стоял мобед, а справа — знаменитый мудрец. Один из них приблизился к Саму и стал его порицать. Перепуганный Сам, проснувшись, собрал войско и направился к той горе, где находился вскормленный Симувром Заль.

В грузинском тексте нет второго сна Сама, так как он не имеет никакого значения с точки зрения развития сюжета.

Согласно грузинскому тексту, в персидском за бейтом:

بران بد که روز دگر پهلوآن سوی کوه البرز بوید نوان
должен следовать бейт:

بیامد دمان سوی آن کوهار که افگنده خود کند خوا ستار

и так далее.

б) Иначе передан в грузинском тексте роман Ростема и Техмине¹.

После пира во дворце саманганского шаха опьяневший Ростем засыпает на золотом троне. К двери подходит слуга со свечой в руке; за ним следует красавица—дочь саманганского шаха Техмине. Внезапно Ростем просыпается и удивляется ее приходу. Она рассказывает Ростему, что не раз слышала его хвалу от мудрецов и призналась в своих чувствах.

В ту ночь они остались вместе. Перед расставанием Ростем вручил оникс Техмине и сказал ей: „Если родится дочь, вплети этот оникс ей в косы, если же сын, надень ему на руку“.

По персидскому тексту (Vullers, 438—441), после посещения Техмине Ростем посылает к ее отцу мобеда просить ее руки. Шах возликовал и выдал Техмине за Ростема, соблюдая традицию и все обычаи. Эта весть радует всех.

Итак, любовь Ростема и Техмине, в результате которой родился Сохраб, перестает быть тайной не только для саманганского шаха, но и для остальных.

По грузинской версии об их любви никому ничего не известно.

С нашей точки зрения, этот эпизод именно так выглядел в более достоверной редакции персидского текста „Шах-наме“. Это можно подтвердить, если обратиться к современному персидскому тексту.

Ростем и Техмине прощаются на заре. Опечаленная Техмине со слезами расстается с ним. Никто их не видал вместе.

Потом к Ростему пришел саманганский шах, справился о его самочувствии и сообщил, что нашелся его Рахш, хотя он был найден раньше. Шах мог известить Ростема во время второй встречи (когда отдавал ему свою дочь, если это действительно имело место в древнем варианте персидского текста).

Все это здесь представляется так, будто шах увидел Ростема впервые лишь после пира и будто ему ничего не было известно о том, что его дочь провела ночь с Ростемом.

С нашей точки зрения, в персидском тексте сказывается тенденция скрыть взаимоотношения Ростема и Техмине. Это обстоятельство, по нашему мнению, указывает на то, что эпизоды сватовства и женитьбы Ростема в персидский текст внесены позднее.

Если исходить из грузинского текста, то в персидском за бейтом:

دگر آنکه از رخس داد آگهی ندید ایچ فر جام جز فرّ هی

¹ Груз. Тумнац.

должны следовать бейты:

همی بود آن شب بر ماه روی همی گفت از هر سخن پیش او
چو خورشید روشن ز چرخ بلند همی خواست افگند مشکین کمند
ببازوی رستم یکی مهره بود که آن مهره اندر جهان شهره بود
и так далее.

в) В персидском тексте (Vullers, 325; Масал, 237) читается:

کجا جای دیوان دژخیم بود بدان جایگه دیورا بیم بود

Див страшился того места,
Где было место (приют, жилище) свирепых (яростных) дивов.

По изданию Моля (I, 498), во втором полустишии этого бейта вместо слова دیو (див) стоит слово پیل (слон), в грузинском же тексте شیر (лев):

დადგეს ავსა დევთ ადგილსა, ლომსა გაელად ეშინოდა¹.

По нашему мнению, слово „лев“ (شیر — لوم) более подходит к содержанию бейта:

Лев страшился того места,
Где был приют (жилище) яростных дивов.

Можно привести много примеров, доказывающих, что грузинский текст пригоден для глубокого изучения персидского текста „Шах-наме“.

В грузинской литературе, так же как и в персидской, существуют отличные друг от друга прозаические и стихотворные версии истории Зохака.

Среди них наше внимание привлекает „Заакиани“ Мамуки Мдивани (писца), поэта XVII века. Она стоит как отдельное произведение, тогда как другие версии входят частями в грузинские прозаические и стихотворные версии „Шах-наме“.

„Заакиани“ Мамуки Мдивани, подобно другим грузинским прозаическим версиям, также носит на себе след влияния распространенного текста „Шах-наме“. Это нашло отражение в передаче описания боев Зохака с Джемшидом, а затем и с Абтином². Надо полагать, что Мамука Тавакалავили (автор стихотворной версии „Заакиани“) имел под рукой, в качестве руководящего литературного памятника, одну

¹ შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, ტ. I, თბილისი, 1916, 584.

² Груз. Абтион.

часть выделенную из грузинской прозаической версии „Шах-наме“ („Придонiani“), заканчивающуюся историей Зохака, которая, возможно, и под названием „Заакiani“ бытовала у нас. Но это вовсе не означает, что „Заакiani“ представляет собой дословное переложение в стихи этой части.

Поэма Мамуки скорее является суммированием грузинских сказаний о Зохаке, нежели переложением в стихи какого либо прозаического текста.

Хотя „Заакiani“ и нельзя считать высокохудожественным произведением, но общее ее литературное значение как одной из лучших повестей, рассказанных в „Книге царей“, велико.

Грузинская стихотворная версия разработана поэтом Мамукой—писцом путем суммирования грузинских прозаических версий о Зохаке; возможно, что он воспользовался, как вспомогательным литературным материалом, еще какой-нибудь до сих пор нам неизвестной версией истории Зохака.

Стихотворная версия „Утрутиан-саамиани“, принадлежащая перу поэта Б. Вачнадзе (XVII в.), является переложением в стихи дошедшей до нас прозаической версии рассказа об Утруте и Саме.

Грузинские стихотворные версии „Шах-наме“ („Ростомiani“, „Заакiani“, „Утрутиан-Саамиани“) до такой степени видоизменены и так сильно отличаются от персидских (таджикских) источников, что трудно их признать за переводы.

Грузинские поэты, переложившие в стихи грузинские версии „Шах-наме“, хотя и были знакомы с текстами по персидским и таджикским источникам, но они не являются, в точном смысле слова, переводчиками этих текстов. Продолжая, в основном, традиции грузинской поэтической культуры, они в меру своего таланта меняют поэтические краски оригинала, местами и самое содержание.

Перейдем к прозаическим версиям.

„Придонiani“ („Книга о Феридуе“) — произведение, в котором, как отмечено было выше, излагается история Зохака, Феридуна и Менухера.

Источником „Придонiani“ является такая персидская версия „Шах-наме“, в которую были вставлены отдельные главы и отрывки из произведений подражателей и продолжателей Фирдоуси; поэтому, по сравнению с персидским „Шах-наме“ (печатное издание), в грузинском варианте частей оказалось гораздо больше.

Общий характер содержания и вставок в „Придонiani“ убеждает нас в том, что источник его (т. е. персидская версия „Шах-наме“), по-видимому, разработана никак не ранее XV века. Обилие художественных мест и многокрасочность говорит за то, что этот текст проис-

ходит от стихотворной, а не от прозаической версии; в этой последней мы встречаем, да и то редко, только слабые поэтические краски.

„Придоннани“ в сравнении с другими грузинскими версиями точнее передаст все то, что воспевается в соответствующей части „Книги царей“ Фирдоуси; поэтому рассказанный в нем эпизод о Зохаке и Феридуне гораздо надежнее, чем повествование о них же в других грузинских версиях „Книги царей“.

„Утругиан-Саамиани“ („Книга об Утруте и Саме“), в сравнении с начальной частью основной персидской и таджикской версии „Шах-наме“, характеризуется тенденцией расширить сказания о пахлаванах. Но это, конечно, не значит, что источником нашего памятника является „Книга царей“ Фирдоуси и что грузинский переводчик, по своему усмотрению, переделал те или иные места персидского текста, или, с целью усиления героических эпизодов, сам подчас сочинял их и, таким образом, менял общий характер повествования „Шах-наме“.

Своеобразие грузинского текста, наличие в нем неизвестных Фирдоуси эпизодов привлекают наше внимание.

При рассмотрении памятника мы отметили, что некоторые его эпизоды родственны интерполированным текстам „Шах-наме“, а также эпизодам, сохранившимся в „Гершасп-наме“ Асади. Однако не исключена возможность иной постановки вопроса.

Не лишено основания предположение, что указанным произведением грузинская литература сохранила одну из версий „Шах-наме“, обработанную до появления поэмы Фирдоуси.

Изучение разбросанных по различным источникам сообщений о ранних версиях „Шах-наме“ дает основание для подобных выводов. И если последующими разысканиями это предположение окончательно подтвердится, тогда грузинский памятник, вне всякого сомнения, займет подабающее место среди литературных памятников мирового значения.

Сравнением нашего памятника с соответствующими частями поэмы Фирдоуси устанавливается следующее основное различие между ними в отношении содержания:

1. По „Шах-наме“, у Кеюмарса один сын Сиямек; он погибает в сражении с дивом. Опечаленный Кеюмарс привлекает для борьбы с дивом сына Сиямека Хушенга. Хушенг убивает дива. Кеюмарс умирает; на престол вступает Хушенг.

В грузинском памятнике у Кеюмарса два сына: Сиямук и Туренг; Кеюмарса притесняют дивы во главе с Хазаран дивом. Он убивает Туренга и Сиямука, а Кеюмарс убивает Хазаран дива. В этом сражении Хушенг не участвует.

Перед смертью Кеюмарс возводит на престол сына Сиямука Хушенга, должность пасалара и пахлавана предоставляет сыну Туренга Соялу.

2. По „Шах-наме“ следует, что в эпоху Хушенга было изобретено производство железных орудий; люди научились пользоваться огнем, ввести земледелие, обзавелись домашними животными и др.

В грузинском памятнике указано, что в эпоху царствования Хушенга Соял и Зав (второй сын Сиямука) борются с дивами.

В борьбе погибают оба витязя.

3. По „Шах-наме“, вслед за Хушенгом на престол вступит его сын Тахмурес¹, „связывающий дивов“ (دیو بند). Он побсждает рать дивов.

По грузинской версии, в эпоху царствования Тахмуреса подвигаются пахлаван Утрут и сын Сояла Гостасам. Утрут убивает прославленных пахлаванов-дивов Каджваджана и Робина; Тахмурес и Утрут ведут борьбу с дивами; они одолевают дивов Баркиджана, Арджанга и Фаланга.

4. По „Шах-наме“, в эпоху царствования Джемшида начали ткать одежду, изготовлять кольчугу, улучшились бытовые условия, и мир уподобился раю. Царь Джемшид объявил себя богом и творцом всего сущего.

Поэтому народ отдалился от него, и царя покинул божественный свет.

По грузинскому памятнику, в эпоху Джемшида подвизаются пахлаван Утрут и его сын Гершасп (груз. Гарджасп, Горджасп). Утрут погибает в борьбе с дивом Харифом. Гершасп воюет с дивами, убивает дивов Арджанга, Харифа и Каджваджина.

Против Джемшида выступает Саад волкоголовый. Разыгрывается сражение; победа достается Джемшиду.

Джемшиду является дьявол. Он искушает его, говоря: „Ты стал великим государем, ты и есть бог, нет другого бога кроме тебя“.

Джемшид, поверив словам искусителя, стал соперничать с богом; по свету разнеслась молва, что Джемшид оспаривает божественность творца. В это время умирает пахлаван Гершасп.

Джемшид отдает пахлаванство сыну Гершаспа Кариману.

5. По „Шах-наме“, отец Зохака именуется Мердасом. Он царь (правитель) арабов. Зохаку является Иблис (бес, дьявол) и уговаривает его убить отца: „Ты достоин его царства, его место и богатство достанутся тебе“.

После смерти Мердаса Зохака завладевает престолом и короной отца. Дьявол перевоплощается в повара. Он вновь соблазняет Зохака, у которого из плеч, после прикосновения Иблиса, выползают змеи.

Войско, по частям покинувшее Джемшида, отправляется из Ирана в Аравию и властвовавшего там Зохака нарекает шахом Ирана.

¹ Груз. Тахураз, Теймураз.

Зохак собирает многочисленное войско и выступает против Джемшида. Джемшид без боя уступает ему свой трон и корону. Спустя сто лет он появляется в Китайском море. Зохак захватывает его и велит распилить пополам.

По грузинской версии, отец Зохака называется Мурдавом. Он пахлаван Джемшида. Дьявол подстрекает Зохака на убийство отца по следующим соображениям: „У него много богатств и у тебя также, после смерти Мурдава раздадим, соберем многочисленную рать и отнимем царство у Джемшида“.

После смерти отца Зохак принимает решение начать войну против Джемшида, объявившего себя богом. Он призывает войска из разных стран и отправляется завоевывать престол Джемшида. Между войсками Зохака и Джемшида разыгрывается сражение; побеждает Зохак. Джемшид бежит в Индию. Царь Индии Джограт и его брат Баграт оказывают помощь Джемшиду, но Зохак их также разбивает.

Напуганные угрозами Зохака жители захватывают содержавшегося в городе Дула (Дели) пленного Джемшида и связанного приводят к царю, подобному дракону. Джемшида распилывают пополам.

6. По „Шах-наме“, у Феридуна имеется войско и в случае необходимости оно сражается со сторонниками Зохака, однако в описании борьбы Зохака—Феридуна в „Шах-наме“ отсутствуют эпизоды борьбы отдельных пахлаванов, не названы они также по именам.

В „Книге царей“ известны лишь имена кузнеца Каве и братьев Феридуна—Кеянуша и Пормане.

По грузинской версии, война Зохака—Феридуна представлена шире. На стороне Феридуна сражаются пахлаваны Кариман, Хшак, кузнец Каве и его сыновья—Карен и Кубад. На стороне Зохака—Кайтмаз со своими братьями, а также пахлаваны Катиль, Мукатил, Табали Хинди и др.

Как и в „Шах-наме“, победу одерживает Феридун.

7. По „Шах-наме“, эпизод Зохака завершается пленением Зохака и прикованием его к горе Демавенд. Далее начинается повествование о царствовании Феридуна.

По грузинской же версии продолжается повествование о сыне и брате Зохака, истребление которых необходимо для упрочения трона Феридуна.

8. Из поэмы „Шах-наме“ следует, что Феридун решил женить сыновей на дочери Йеменского царя. С этой целью он отправляет к царю Дженделя. Сватовство достигает цели. Джендель возвращается к Феридуну с сообщением о согласии царя. Дав напутствие сыновьям, Феридун отправляет их к йеменскому царю. Сыновья встречают отличный прием, устраивается пиршество. Они увозят невест на родину.

По грузинской версии Феридун посылает к йеменскому царю Сарушан¹ пахлавана Сама. С помощью лазутчиков царь узнает о целях отправления к нему Сама. Царь вступает в переписку с пахлаванами Коял, Мутарид и Кидушад. По их совету он решает по доброй воле дать свое согласие. Он приветствует посланца. Устраивается пиршество. Сам вручает Сарушану письмо Феридуна. Сарушан извещает согласие отдать дочерей сыновьям Феридуна, о чем Сам извещает своего повелителя. Все завершается пышной свадьбой.

Следует отметить и то, что Нариман, который во время царствования Феридуна погибает в борьбе за взятие крепости (его ударили камнем по голове), представлен в грузинской версии не сыном Гершаспа, а Каримана². Кариман же выведен сыном Гершаспа.

Разумеется, отмеченными моментами не исчерпывается существующее различие между „Книгой об Утрете и Саме“ и „Шах-наме“ Фирдоуси. Но и приведенные примеры, по нашему мнению, совершенно достаточны для того, чтобы отказаться от мысли рассматривать грузинскую версию как произведение, принадлежащее перу подражателя.

Определенно напрашивается вывод, что этот памятник в грузинской литературе является одной из ранних версий, предшествовавших „Книге царей“ Фирдоуси.

Среди грузинских прозаических версий „Книги царей“ видное место занимает „Книга Сама пахлавана“. Основная часть ее представляет грузинскую версию „Сам-наме“ („Книга Сама“). Здесь главным образом переданы любовно-героические подвиги Сама.

Изучением версий „Сам-наме“, вставленных в персидские тексты „Шах-наме“ (стихотворный — в отделе рукописей Ленинградской публичной библиотеки — ПНС—331 и прозаический — по рукописи мусульманского фонда Государственного Музея Грузии № 462), установлено, что грузинская версия „Сам-наме“ представлена в рукописях Гос. Музея Грузии (Н—900, 605—606, и S—2393) как вставка в прозаическую версию „Шах-наме“. В этой версии, до начала „Сам-наме“, с недостаточной последовательностью переданы эпизоды, подобные „Шах-наме“. После же „Сам-наме“ вновь следуют сказания из „Шах-наме“.

Стихотворная версия „Сам-наме“ своими художественными достоинствами не уступает другим литературным памятникам любовно-героического эпоса, созданным в конце классического периода персид-

¹ سرو شاه

² Основание для этого имеется и в „Шах-наме“, где читаем:

نریمان گورد از کریمان بدست

„Герой Нариман происходил от Каримана“ (Vullers, 1667).

ской литературы или в эпоху Сефевидов. Произведение это богато поэтическими образами, художественными сравнениями и метафорами.

Прозаическая версия, исполненная на разговорном языке, представляет собою пересказ стихотворной. Она лишена поэтических образов и метафор и сильно уступает стихотворной версии в художественном отношении. Она смягчает, упрощает, а подчас даже укорачивает любовные эпизоды; за то усиливает богатырские и заостряет момент религиозный.

При сопоставлении грузинского и персидского текстов выяснено, что грузинская версия, подобно персидской (прозаической), примитивно передает основное содержание повести и также лишена поэтических красот, присущих стихотворной версии.

Грузинская версия „Сам-наме“ содержит также эпизоды, которых нет в стихотворной; за то они имеются в персидском прозаическом тексте „Сам-наме“, где даются в том же виде и в той же последовательности.

В основе грузинской версии лежит персидская, не стихотворная, а прозаическая версия этого произведения.

В нашем памятнике, наряду с персидскими и арабскими словами, встречаются и турецкие. Но это вовсе не доказывает его турецкого происхождения.

Турецкие слова встречаются и в других переводных персидских памятниках эпохи Возрождения грузинской литературы (XV—XVIII вв.). В то же время и персидские тексты этой эпохи не свободны от наличия турецких слов. Не исключена, однако, и та возможность, что переводчик пользовался собственной терминологией и взамен того или иного персидского слова употреблял турецкое.

Текстуальным анализом с несомненностью установлено, что переводчик прекрасно понимал значение отдельных слов и сознательно заимствовал их из оригинала, попутно удачно давая и грузинские эквиваленты.

Использованные в грузинском тексте персидские и арабские речения и вообще чужеземные слова в большинстве случаев мы встречаем и в соответствующих местах персидского оригинала.

В нашем памятнике часто попадаются и такие места, которые представляют почти дословный перевод соответствующего персидского прозаического текста.

В одной рукописи (S—2393) указанного произведения встречаются даже персидские стихи в грузинской транскрипции.

Подтверждается, что памятник этот происходит от персидского источника, именно—персидской прозаической версии. Переводчик имел под рукой извращенную прозаическую версию „Книги царей“.

Здесь среди эпизодов „Шах-наме“ читаются эпизоды из „Гершасп-наме“ и даже целое сочинение подражателя Фирдоуси „Сам-наме“.

Грузинский текст последовательно передает эпизоды, рассказанные в соответствующей прозаической версии „Шах-наме“; здесь не имеют места ни крупные сокращения, ни переделка или изменение отдельных мест.

Из сказанного вытекают следующие выводы:

а) В основе грузинских версий „Книги царей“ лежат ее распространенные персидские тексты. Те персидские версии „Книги царей“, с которыми связаны грузинские, испытали на себе влияние произведений подражателей и продолжателей Фирдоуси. б) В грузинских версиях из произведений подражателей Фирдоуси полностью представлены: поздняя версия „Сам-наме“ (в „Книге Сама пахлавана“), значительная часть из „Барзу-наме“ (в „Ростомиани“), отдельные эпизоды из „Гершасп-наме“ (в „Утрутнан-Саамиани“, в „Книге Сама пахлавана“ и др.).

Нет никакого сомнения в том, что на персидские источники грузинских версий из произведений подражателей и продолжателей Фирдоуси особенно сильное влияние оказали: „Гершасп-наме“, „Барзу-наме“ и „Сам-наме“; и в грузинских версиях отразились следы влияния этих произведений.

Как известно, в подражание „Книги царей“ возник целый ряд памятников, как-то: „Гершасп-наме“, „Барзу-наме“, „Сам-наме“, „Бехмен-наме“ и др.¹

Из числа подражателей Фирдоуси каждый преследовал какую-нибудь определенную цель. Одна группа подражателей и продолжателей обрабатывала рассказанные в „Шах-наме“ героические эпизоды с целью продолжить то или иное сказание. Эти подражатели либо ограничиваются переделкой одного какого-нибудь события, касающегося того или иного героя, воспетого в „Шах-наме“, либо, руководствуясь повествованием „Книги царей“, создают такого рода произведения, которые представляют собой естественное, логически вполне допустимое продолжение того или иного эпизода „Книги царей“.

Другая группа подражателей основывается на источниках неиспользованных Фирдоуси, на устных преданиях, а подчас и на собственной фантазии. На тему о героях иранского эпоса они создавали независимые от Фирдоуси сочинения, в которых повествуемые события не являются повторением рассказа „Шах-наме“.

¹ В грузинской литературе мы имеем прозаическую версию персидской поэмы подражателя Фирдоуси „Бехмен-наме“ (Баамиани).

В приложении к труду („К вопросу о связи грузинской версии „Бехмен-наме“ с персидскими источниками“), на основе изучения рукописных текстов, рассмотрены персидские версии „Бехмен-наме“ (XII в.).

Сличение грузинского и персидского текстов показало, что в основе грузинской версии (XVI в.) лежит стихотворный персидский текст. Грузинская версия переведена глубоким знатоком персидского и грузинского языков.

Есть и такие подражатели, точнее искажатели, которые при переписывании текста или при прозаическом его пересказе по своему вкусу изменяют то или иное место, сокращая, либо расширяя текст.

Особенно свободно они ведут себя по отношению к прозаическим версиям, пользуясь тем, что именно прозаические версии „Шах-наме“, в сравнении с другими образцами классической персидской прозы, стоят на более низком уровне, написаны более простым языком и, естественно, дают более широкий простор для внесения изменений, чем стихотворные версии, в которых для изменения и переделки того или иного места требуется всё же наличие известного поэтического таланта.

К персидским текстам „Книги царей“ в разное время присоединялись произведения различных подражателей и продолжателей как целиком, так и в виде отдельных эпизодов. Это обстоятельство вызвало изменения в составе текста поэмы и ее основных эпизодов.

В соответствии с требованиями эпохи тексты „Шах-наме“ постепенно изменялись, переделывались и, таким образом, увеличивалось количество версий „Книги царей“.

В грузинских версиях „Шах-наме“, по образцу персидских, произведения подражателей и продолжателей или отдельные эпизоды представлены в виде вставок. Созданные в подражание „Шах-наме“ произведения, отдельные эпизоды и разные вставки, имеющиеся в грузинских версиях, вошли в грузинскую литературу через соответствующие персидские источники. По своему происхождению они являются однородными с грузинскими версиями и, таким образом, представляют органические части грузинских версий „Книги царей“.

Вместе с идущими из персидской литературы, сравнительно более надежными, версиями „Книги царей“ в литературе разных народов, в том числе и грузинского, получили распространение и ее видоизмененные (интерполированные) версии.

Произведения, входящие в состав грузинских версий „Шах-наме“ („Ростомини“, „Закиани“, „Придонини“, „Утрутиан-Саамини“ и „Книга Сама пахлавана“), представляют редакции определенных частей „Книги царей“. Они связаны с разными персидскими источниками и подобно персидским версиям и в грузинских находятся разные эпизоды. Отдельные вставки и даже некоторые самостоятельные произведения подражателей и продолжателей Фирдоуси.

Заголовки сочинений, вошедших в состав грузинских версий „Шах-наме“, возникли на грузинской почве, вне связи с персидскими версиями; заглавия давались согласно тому, подвиг какого героя описывает та или иная часть, или по тому, о каком герое грузинских версий трактует эпизод, превратившийся в отдельное произведение.

Поэтому заголовки ничего не говорят нам о персидском происхождении этих произведений; нельзя, например, думать, что в сочине-

ниях, озаглавленных „Саамиани“ („Книга о Саме“), „Утрутиан-Саамиани“ („Книга об Утруте и Саме“) или „Придоиани“ („Книга о Феридуле“), мы непременно найдем грузинские версии персидских „Самнаме“, „Утрут-наме“ или „Фериду-наме“, а не отдельные части, заимствованные из различных персидских вирсий „Книги царей“.

Изучение персидско-таджикских источников грузинских версий „Книги царей“ убедило нас в том, что они (грузинские версии) являются отражением того, родившегося в XV—XVI вв. сильного литературного движения, которое охватило Иран, народы Средней Азии, Турцию и нашу страну—Грузию и которое характеризуется, повышенным интересом к иранскому эпосу.

Грузинские переводы персидско-таджикских различных памятников возникли не в результате влияния персидской литературы на Грузинскую, а в результате неиссякаемого интереса грузинских деятелей к культуре и литературе народов Востока, что в свою очередь обусловлено высоким уровнем грузинской культуры¹.

Грузинские авторы рассматривали эти произведения со своей национальной точки зрения: вносили туда грузинскую идеологию, грузинские национальные черты, нравы, обычаи и мироощущение².

Таким образом, эти произведения переносились грузинскими писателями и поэтами на родную почву. Потому-то они и заключены в рамки грузинского литературного мышления и поэтической речи.

Это обстоятельство и обусловило то, что грузинская общественность с самого же начала относилась к творениям родной литературы.

Грузинские переводы сделаны не только для удовлетворения литературного вкуса представителей феодальной аристократии, но и для воспитания грузинской молодежи в духе героизма; эти переводы, или обработки „Книги царей“ имели целью поднять дух грузинского народа в своей героической борьбе против иноземных захватчиков.

¹ Говоря вообще, проблема литературных влияний требует пересмотра. Литературные связи могут возникнуть да и возникают помимо влияния одной литературы на другую.

² К. Кекелидзе, История грузинской литературы (на грузинском языке), т. II, Тбилиси, 1958, 1.

პირთა სპიქიბელი

ა) ავტორები

- აბულაძე ილ.—250.
 აბულაძე იუსტ. 17—19, 22—24, 35, 48, 65, 68, 69, 110, 151, 162, 163, 185, 250, 251, 257, 259, 260.
 არუხი სამარყანდელი, „ჰაპარ მაყალეს“ („ოთხი საუბარი“) ავტორი (XII საუკ.)—5.
 აუმერი (Aumer)—199.
 ბაისუნგარი, ბაისუნგარ-მირზა, თემურ ლენგის შვილიშვილი (XIV—XV საუკ.)—13.
 ბარამიძე აღ.—12, 17—20, 23—25, 35, 64, 65, 69, 71, 92, 104, 109, 119, 128, 136, 139, 145, 147, 150, 151, 155, 159, 160, 162, 163, 185, 187, 203—205, 208, 220, 234, 241, 247, 250, 253, 257, 259, 260, 263.
 ბარიბე დე მეინარი (Barbier de Meynard), ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნე (1826—1908)—4.
 ბართოლომე ქრ. (Chr. Bartholomae)—148.
 ბარტოლდი ე. ე. (B. B. Бартольд)—9, 10, 147, 148.
 ბერტელსი ე. ე. (E. Э. Бертельс)—6, 9, 12, 14, 15.
 ბერძენიშვილ ნ.—30.
 გვახარია აღ.—255.
 დასთვარდი ვეჰიდ—30.
 დოკონოვი მ. მ. (M. M. Дьяконов)—9, 12, 72, 178, 181, 239, 240.
 დოვლეთშაი, სპარსული ლიტერატურის ისტორიკოსი (XV საუკ.)—5, 7, 174, 239.
 დორნი ბ. ა. (B. A. Dorn)—178, 181.
 ეთე ბერ. (H. Etho)—12, 198, 199, 239.
 ენგელსი ფრ. (Фр. Энгельс)—10.
 ვულფსი ი. ა. (J. A. Vullers)—7, 8, 14, 40, 52, 56, 58, 64, 65, 72, 99—100, 106, 107, 111—116, 128, 129, 140, 148, 149, 165, 177, 192, 194, 195, 202, 238, 265—267, 272.
 ზალემანი კ. გ. (K. Г. Залеман)—9.
 თამარაშვილი მ.—242.
 თაყაიშვილი ე.—27, 106.
 იაკუბოვსკი ა. ი. (А. Ю. Якубовский)—10.
 ინგოროვუვა კ.—17, 259.
 კეკელიძე კ.—17, 18, 20—28, 35, 64, 71, 109, 129, 137, 139, 152, 162, 186, 187, 203, 215, 234, 241, 242, 247, 254, 256, 257, 259, 263, 276.
 კობიძე დ.—174, 187.
 კრიმსკი ა. ე. (А. Е. Крымский)—199.
 ლანდაუერი ს. (S. Landauer)—14, 238.
 ლუმსდენი მ. (M. Lumsden)—13.
 მაკანი ტ. (T. Macan)—13, 14, 56, 62, 77, 115, 116, 123, 267.
 მარი ი. ნ. (Ю. Н. Марр)—6, 16, 248, 187.
 მარი ნ. ი. (Н. Я. Марр)—18, 19, 21—23, 25—27, 39, 109, 257, 263.
 მარკსი კ. (K. Маркс)—10.
 მირზა მოჰამედ თაჰერ ნასრაბადი—30.
 მოლი ე. (J. Mohl)—14, 16, 52, 56, 62, 71, 115, 143, 199, 239, 267.
 ნაფისი ს.—18, 257.
 ნოელდეკე თ. (Th. Nöldeke)—9, 14, 18, 71, 257.
 ორბელიანი სულხან-საბა—106, 235.
 ორბელი ი. (И. Орбели)—10.
 ოუფი მოჰამედ, სპარსული ლიტერატურის ისტორიკოსი (XIII საუკ.)—7, 8.
 რიო ნ. (Ch. Rieu)—72, 174, 199, 239, 246.
 რიუკერტი ფრ. (Fr. Rückert)—14.
 რომასკევიჩი ა. ა. (А. А. Ромаскевич)—237.
 სტარიკოვი ა. ა. (А. А. Стариков)—257.
 ფუთურიძე ე.—30.
 ყიფშიძე ი.—106.
 შანიძე ა.—17, 27, 106, 259.
 შპიგელი ფრ. (Fr. Spiegel)—198, 199.

შპრენგერი ა. (A. Sprenger)—199.
 ცენკერი ი. (J. Zenker)—148.
 ხაზანაშვილი აღ. (A. Xaxanov)—23, 27, 71.
 ჯავახიშვილი ივ.—30, 250, 251, 253, 255.

ჯანაშია ს.—30.
 ჰამერი (Hammer)—239.
 ჰორნი პ. (P. Horn)—174.
 ჰიუარი კ. (Cl. Huart)—174.

ბ) მწერლები და პოეტები

აბულ მუჰიად ბალხელი (X საუკ.)—252, 258.
 აბუ შეჰურ (X საუკ.)—6.
 ათა, ათაი (XI საუკ.)—16, 71.
 ათაი ნ. ათა.
 არჩილი, შეფე პოეტი (XVII—XVIII სა-
 უკ.)—21, 25.
 ასადი, ასადი ტუსი, ასადი ტუსელი (X—XI
 საუკ.)—15, 108, 109, 174, 185, 191, 195, 269.
 ასადი ტუსელი ნ. ასადი.
 ასადი ტუსი ნ. ასადი.

გიორგი ჯანიძე ნ. გორგიჯანიძე ფარსადან.
 გორგიჯანიძე ფარსადან (XVII საუკ.)—25, 70.

დაყიყი (X საუკ.)—7—9, 109, 251, 258.
 ვანნაძე ბარბიშ (XVII საუკ.)—23, 24, 26, 131—
 134, 136, 151, 163, 187, 188, 190, 191,
 237, 268.

თავაქულ-ბეგი (XVII საუკ.)—17.
 თურმანიძე ხოსრო (XVI—XVII საუკ.)—
 19, 25, 26, 28, 35, 62, 64, 69, 70, 92, 95,
 96, 98—110, 119, 127, 136, 138, 223, 224,
 247, 260—263, 265.

მამუკა მდივანი, თავაქალაშვილი (XVII სა-
 უკ.)—24—26, 138, 139, 142, 150, 151, 186—
 188, 191, 225, 267, 268.

მამუკა ნ. მამუკა მდივანი.
 მას'ული მარეხი (X საუკ.)—252, 258.

მაჭრაში, „შაჰ-ნამეჲ“ კომენტატორი (XIX
 საუკ.)—14.

მეჭლი (XVII საუკ.)—215.

ნავოი შირ ალიშერ (XV საუკ.)—30.

რუდაკი (X საუკ.)—6.
 რუსთაველი (XII საუკ.)—128, 138, 236.

საბაშვილი სერაპიონ სოფრატის ძე (XV—XVI
 საუკ.)—25, 26, 28, 35, 36, 62—64, 68—70,
 119, 120, 127, 128, 135—138, 224, 235,
 250, 251, 253, 260, 263, 264.

ტაყი ედ-დინ მოჰამედ შუშთარი (XVI სა-
 უკ.)—17.

ფირდოუსი (აბულ ყასემ), ფერდაესი, ფერდა-
 უსი, ფირდაესი, ფირდოუსი, ფირდუსი (X—
 XI საუკ.)—5—19, 21—25, 27—29, 36,
 64, 69—71, 109, 110, 120, 126, 129—
 135, 137, 139, 151, 155, 162, 164, 167—
 169, 174, 186, 187, 191, 196—199, 206,
 207, 214, 215, 223—226, 237—240, 247,
 250—253, 257—259, 261, 264, 268, 269,
 273, 275.

ფერდაესი ნ. ფირდოუსი.
 ფერდაუსი ნ. ფირდოუსი
 ფირდაესი ნ. ფირდოუსი.
 ფირდოესი ნ. ფირდოუსი.
 ფირდუსი ნ. ფირდოუსი.

შეიხ ახარი (XV საუკ.)—239.

შერიფი (XVI საუკ.)—215.

შეჰიდ ბალხელი (X საუკ.)—6.

ხაჯო ქირმანელი (XIII—XIV საუკ.)—198,
 199, 247.

ხურშიდი (XVII საუკ.)—17.

გ) თხზულებათა გმირები

აბთინი, აფთვიმონი, აფთიონი, აფთი, ეფთი-
 მონი, ჰაფთი („შაჰ-ნამეჲ“, „ფრიდონიანი“
 და სხვა)—7, 142, 157, 161, 166, 174, 267.
 აბულგარ ხანგი („ეთრუთიან-საამიანი“)—
 166, 192.

ადი („ბაჰიანი“)—241, 247.

ახარ აფრუზი („საამ-ნამეჲ“)—200, 202.

ახარბარხინი („ხარბარხინ-ნამეჲ“)—240.

ალექსანდრე მაკედონელი ნ. ისკენდერ მაკე-
 დონელი.

აფი-დაჰაკი („შაჰ-ნამეჲ“)—258.

არამუნელი („შაჰ-ნამეჲ“, „როსტომიანი“)—37.

არმელი („შაჰ-ნამეჲ“, ფრიდონიანი“ და სხვ.)—
 142, 145, 152, 196.

არნავახი („შაჰ-ნამეჲ“, „ფრიდონიანი“)—143,
 144, 159.

არჯასპი, არჯასფი („შაჰ-ნამეჲ“, „როსტო-
 მიანი“ და სხვ.)—7, 97, 98, 104, 174.

არჯასფი ნ. არჯასპი.

ასლამაზი („ეთრუთიან-საამიანი“)—166.

აფერიდუნი, ფერიდუნ, ფრიდონ („შაჰ-ნამე“, „ფრიდონიანი“ და სხვ.)—12, 17, 18, 143, 145, 146, 148—159, 152, 155, 157, 159, 160, 162, 163, 166, 167, 169, 176—178, 180, 181, 185—190, 196, 199, 203—207, 232, 252, 258, 260, 268, 269, 271, 272.

აფთვიმონი ნ. აბთინი.

აფთვიონი ნ. აბთინი.

აფთიონი ნ. აბთინი.

აფთი ნ. აბთინი.

აფთი ნ. აბთინი.

აფრასიაბ ნ. აფრასიობ.

აფრასიონ ნ. აფრასიობ.

აფრასიობ. აფრასიაბ, აფრასიონ („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“ და სხვ.)—37, 66, 70, 73, 75—79, 85, 86, 91, 192—194, 263.

აშაქ ნ. აშქაშ.

აშთარ („ფრიდონიანი“)—159.

აშქაშ, აშაქ („უთრუთიან-საამიანი“)—145, 170, 190.

ბაამანი, ბაამი, ბაამინი („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“, „ბაჰმან-ნამე“, „ბაამიანი“)—16, 20, 25, 26, 99—104, 136, 238—244, 246, 247.

ბაამი ნ. ბაამანი.

ბაგრატი, ბალრატი, ბაყრატი („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 172, 271.

ბანგიჯასპი („ბაამიანი“)—245.

ბანუგიშასფი („ბაამიანი“) 238, 240, 245.

ბარხინი („შაჰ-ნამე“)—94, 95.

ბარხინი, შვილი ფარემუზისა („ბაამიანი“)—236—241, 245.

ბარხო ნ. ბარხუ.

ბარხუ, ბარხო, ბურხო („ბარხუ-ნამე“, „როსტომიანი“)—16, 20, 25, 71—79, 81—96, 223, 224, 241, 245, 258, 263, 265.

ბარმანი („როსტომიანი“)—54, 61, 193.

ბალრატი ნ. ბაგრატი.

ბაყრატი ნ. ბაგრატი.

ბაშოთანი, ფაშოთანი, გოშთასფის შუორე შვილი („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—104, 106, 107, 238.

ბაჰმანი ნ. ბაამანი.

ბაჰრამი („შაჰ-ნამე“)—53, 54, 61.

ბაჰრამი, თვლების ვაჟარი („ბარხუ-ნამე“, „როსტომიანი“)—74.

ბაჰრამ-გური („შაჰ-ნამე“)—12.

ბეჟანი („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—9, 12.

15, 16, 26, 27, 65, 68, 70, 75, 78, 90, 91, 93, 199, 214, 258, 262, 263.

ბივერასფა (ზოჰაქი)—258.

ბურხო ნ. ბარხუ.

გაგო („ხაქიანი“)—145, 146.

გავა ნ. ქავა

გაიომართი ნ. ქაიომარსი.

გაიუმართი ნ. ქაიომარსი.

გარსაშიბი („წიგნი საამ ფალაენისა“)—204, 206.

გარსევაბ („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—66, 67, 73, 94.

გერშასფი („გერშასფ-ნამე“)—161, 173, 181, 191—193, 215, 224, 270, 272.

გერჯასპი („უთრუთიან-საამიანი“)—151, 163—165.

გივი („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—26, 53, 54, 61, 62, 64—66, 74, 78, 94, 145.

გიო („ხაქიანი“)—150.

გიოდერხი. გოდერძი („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—26, 53, 54, 61, 67, 75, 78, 94, 115.

გიოდერძი ნ. გოდერხი.

გიორანგ („უთრუთიან-საამიანი“)—206.

გორასპი („ფრიდონიანი“)—155, 156.

გორგინ. გურგენ („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—53, 54, 74, 86, 87, 94.

გორჯასპი („როსტომიანი“)—41, 130, 131, 134, 135, 161, 195.

გოსტამი. გოსტეჰამი („ბარხუ-ნამე“)—78, 85.

გოსტასაბ, გოსტოსაბ. გოშთასფი, გოშტასაბ („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—7, 17, 19, 68, 96—99, 101—104, 199, 238, 259, 262.

გოსტასამ, სოილის შვილი („უთრუთიან-საამიანი“)—165.

გოსტეჰამი ნ. გოსტამი.

გოშთასაბ ნ. გოსტასაბ.

გოშთასფი ნ. გოსტასაბ.

გოშტასაბ. ნ. გოსტასაბ.

გურგენ ნ. გორგინ.

გულდაფარი ნ. გურდაფარი.

გულდაფრინ ნ. გურდაფარი.

გურდაფარი, გულდაფარი, გულდაფრინ („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—126.

გუშუ ბნი გუშუ („უთრუთიან-საამიანი“)—204, 206.

დალილი („როსტომიანი“)—118, 121.

დარამ („შაჰ-ნამე“, „როსტომიანი“)—36.

დეჟულ ინდოელი („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 195.

დერიბ შაჰი („სირინოზიანი“)—71.

დივხადა („საამ-ნამე“)—207.

ერაჯი, ირაჯი („შაჰ-ნამე“, „ფრიდონიანი“ და სხვ.)—159, 166, 204, 205, 207, 233.

ესფენდარი ნ. ისფენდარი.

ეფთიმონი ნ. აბთინი.

ვაისა („უთრუთიან-საამიანი“)—192.
 ვეის („უთრუთიან-საამიანი“)—193.
 ვისი („ვოსრაამიანი“)—21.
 ზაალი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—12, 16—19, 21, 29, 36—38, 40, 42, 44—56, 59—62, 65—69, 75—77, 79, 81, 83, 89—100, 102, 109, 110, 113, 117, 118, 120, 122, 127, 130—142, 163, 164, 177, 191—193, 204, 205, 207, 223—225, 228, 240, 243, 246, 258, 260, 264, 265.
 ზაქი. ზაქი, ზოქი, ხუქი („შაპ-ნამე“, „ზა-აკიანი“ და სხვ.)—12, 15, 17, 18, 24, 57, 58, 143—152, 155—162, 165, 166, 169—173, 175, 176, 185—189, 192, 204—207, 215, 218, 225, 232, 237, 252, 258, 260, 267—269, 270, 271.
 ზადამი. ზადამი, ფეშანგის მამა („შაპ-ნამე“)—169, 194.
 ზადამი. ზადამი, ჯემშიდის შვილი („გერ-შისფ-ნამე“)—169, 170.
 ზადანამი, თურის შვილი („უთრუთიან-საამიანი“)—167, 194—196.
 ზადამი ნ. ზადამი („შაპ-ნამე“).
 ზადამი ნ. ზადამი („გერშისფ-ნამე“).
 ზაგარი („შაპ-ნამე“)—69.
 ზაი („შაპ-ნამე“, „უთრუთიან-საამიანი“)—57, 58, 164, 165, 193.
 ზარბანუ ნ. ზარბანუქ.
 ზარბანუქ, ზარბანუ. ზარბანუქ („ბაამიანი“)—238, 245.
 ზარდამტი ნ. ზარდამტი.
 ზარდამტი, ზარდამტი, ზარდამტი, ზარდამტი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“) 17, 19, 20, 35, 64, 68, 96, 101, 261.
 ზარდამტი ნ. ზარდამტი.
 ზარდამტი ნ. ზარდამტი.
 ზაქი ნ. ზაქი.
 ზოქი ნ. ზაქი.
 ზრბანუქ ნ. ზარბანუქ.
 ხუქი ნ. ზაქი.
 ხურბა, სოზრაბ („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—12, 16, 68—72, 78, 79, 81, 87—90, 92—94, 114, 120, 121, 126—128, 245, 246, 258, 266.
 ხულეიზა („იოსებხილიანი“ ფირდოუსი-სა)—12.
 თაბალი ჰინდი („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 271.
 თამურაზი ნ. თეიმურაზი.
 თამაზი, თამაზი („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 167, 177, 174, 190, 232.
 თამურაზი ნ. თეიმურაზი.

თაქორი („როსტომიანი“)—47—50.
 თამაზი ნ. თამაზი.
 თამაზი („შაპ-ნამე“)—56.
 თამურაზი ნ. თეიმურაზი.
 თეიმურაზი, თამურაზი, თამურაზი, თამურაზი („შაპ-ნამე“ და სხვ.)—157, 163—165, 215, 232, 233, 352, 258, 270.
 თემურთაში („წიგნი სამ-ფალავისა“)—213.
 თემინე („შაპ-ნამე“)—114, 120, 258, 266.
 თურათი („უთრუთიან-საამიანი“)—206.
 თურანქი („უთრუთიან-საამიანი“)—206.
 თურ („უთრუთიან-საამიანი“)—175.
 თუთი, შადიდის ასული („საამ-ნამე“)—213, 247.
 თულა ზანგი („უთრუთიან-საამიანი“)—167.
 თუმანი, იგივე თემინე („როსტომიანი“)—114, 115, 120, 166.
 თურენგი („უთრუთიან-საამიანი“)—164, 269.
 თური („შაპ-ნამე“ და სხვ.)—21, 149, 155, 160, 161, 166, 167, 194, 204, 207, 225.
 თური, მამა როსტომისა („ბაამიანი“)—240.
 იაკობი („იოსებხილიანი“ ფირდოუსი-სა)—12.
 იამუთი ზანგი („უთრუთიან-საამიანი“)—166.
 იამინი, ფრიდონის ძმა („ფრიდონიანი“)—159.
 იეკლასტი („ბარზუ-ნამე“, „სირინოზიანი“)—71.
 იორითი ნ. უთრუთი.
 იოსები („იოსებხილიანი“ ფირდოუსი-სა)—12.
 ირაჯი ნ. ვრაჯი.
 ისან ფანდაველი („უთრუთიან-საამიანი“)—116.
 ისფენდარი, ესფენდარი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—15, 16, 106, 120, 132, 136, 238, 258, 262, 263.
 ისქენდერ მაყდონელი, ალექსანდრე მაყდონელი—12, 17.
 ლუარსაზი („როსტომიანი“)—101, 103, 104.
 ლუაქი („უთრუთიან-საამიანი“)—192.
 ლულე („ბაამიანი“)—241.
 მანიევი, მანიე („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—9, 12, 15—17, 27, 65, 70, 90, 91, 93, 199, 214, 258, 262, 263.
 მანიე ნ. მანიევი.
 მანუჩარი, მანუჩარი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—16, 18, 36—38, 57, 58, 156, 161, 163, 167, 177, 178, 180, 191, 192, 194, 199, 202, 204, 205, 207, 214, 260, 268.
 მანუჩარი ნ. მანუჩარი.

პარდას („შაპ-ნამე“, „ფრიდონიანი“)—140, 141, 148, 165, 207, 270.
შაპაფრიდ, შაპჭრიდ, შაპჭრიდ („ფრიდონიანი“)—159.
შაპჭრიდ ნ. შაპაფრიდ.
შერაბი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—120, 175, 206.
შეჯნენი („ილილ-შეჯნენიანი“)—203.
მუთარიდი („უთრუთიან-საამიანი“)—167, 272.
მურადვი, მურადვი, მუხვარდი, იგივე მარდას („უთრუთიან-საამიანი“, „ხააკიანი“)—140, 145; 166, 170, 171.
მურადვი ნ. მურადვი.
მუყათილი („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 271.
მუხვარდი („ხააკიანი“)—145.
ნავხარი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—36, 57, 58, 192—194, 260.
ნარიშანი („უთრუთიან-საამიანი“ და სხვ.)—38—41, 69, 107—109, 111, 117, 130, 131, 134, 135, 150, 151, 155, 163, 164, 167, 173, 176—100, 182—185, 187—191, 195, 224, 225, 232, 252, 258, 272.
ნიშავათი („უთრუთიან-საამიანი“)—195.
ნოდარი („როსტომიანი“)—57, 58.
ოშანი („ბარხუ-ნამე“)—76.
რანდი („როსტომიანი“)—40.
რამინი („ვისრამიანი“)—21.
რახვან ფერი („საამ-ნამე“)—206, 213.
რახვან ყაფიჩი („წიგნი საამ ფალავნისა“)—206.
როადამი ნ. როდაბე.
როდაბე, როადამი, როდამი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—12, 18, 36, 65, 67, 117, 118, 120, 121, 124—126, 129, 130, 199, 208, 260.
როდამი ნ. როდაბე.
როინი („შაპ-ნამე“, „ბარხუ-ნამე“)—73, 75, 78, 86, 87, 89—91, 263.
როსტომი ნ. როსტომი.
როსტან („ვეფხისტყაოსანი“)—236.
როსტუმე იქქდასტი („ბარხუ-ნამე“)—241.
როსტომი, როსტომი, რუსტემი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—9, 12, 13, 15, 19, 21, 27, 29, 37, 50, 51, 53, 56, 58, 64, 67, 71, 73—81, 83—91, 93—98, 100—104, 108, 109, 111—115, 120, 126, 127, 132, 136, 177, 193, 194, 238, 240, 243, 245, 258, 262, 263, 266.
როსტომ თერი („ბაამიანი“)—240, 241, 245, 246.
როჰამი („ბაჰამ-ნამე“)—241.

რუსტემი ნ. როსტომი.

საადი გელისთავა („უთრუთიან-საამიანი“)—165, 270.
საამი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“, „საამ-ნამე“)—16, 21, 24, 36—43, 47—50, 53—55, 81, 83, 89, 90, 109, 113, 130, 132—136, 155, 156, 160, 161, 163, 167, 177, 181—183, 187, 188, 191—193, 195, 197, 199, 200—205, 208, 210—213, 219, 222, 224, 225, 238, 246, 247, 252, 258, 260, 265, 268, 272.
საამი, შილი ფარემუსისა („ბაამიანი“)—241—244.
სალომი, სალმი („შაპ-ნამე“, „ფრიდონიანი“)—21, 155, 160, 161, 167, 178, 204, 207, 225.
სალომი ნ. სალომი.
სამანდუნ ზანგი („წიგნი საამ ფალავნისა“)—199.
სამანრუხი („საამ-ნამე“)—200.
სარუმა („უთრუთიან-საამიანი“)—167, 272.
სევდაბე, სევდაოხი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—120.
სევდაოხი ნ. სევდაბე.
სეიდანი („საამ-ნამე“)—200.
სეილი ჯანსუხი („საამ-ნამე“)—200, 217.
სიამეჟ, სიამეჟ („შაპ-ნამე“, „უთრუთიან-საამიანი“)—164, 215, 269, 270.
სიამეჟ ნ. სიამეჟ.
სიაოში, სიაოში („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—36, 64, 66—68, 260—262.
სიაოხმ ნ. სიაოში.
სოიალი („უთრუთიან-საამიანი“)—164, 165, 269, 270.
სოჰაბ ნ. ხურაბი.
სჰანდატა ნ. სჰანდატი.
სჰანდატარი ნ. სჰანდატი.
სჰანდატი, სჰანდატა, სჰანდატარი, სჰენდოდატა, (იგივე ისფენდარო)—25, 68, 96—106, 108, 109, 120, 258, 263.
სჰენდოდატა ნ. სჰანდატი, სჰარი („ბაამიანი“)—240.
სუსანი („ბარხუ-ნამე“)—75, 76, 78, 79, 81, 85, 263.
ტუმბაჯ („როსტომიანი“)—58.
ტუსი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—26, 47—49, 53, 54, 61, 64, 67, 73, 75, 77, 78, 84—86, 94, 115.
უთრუთი, ითრითი, ფართათი („უთრუთიან-საამიანი“)—130, 135, 151, 163—165, 195, 206, 232—234, 268, 270.

უშანგი, უშენგი („შაპ-ნამე“ და სხვ.)—164, 165, 215, 252, 258, 269, 270.
 უშანგი („პომანი ო ჰუმეიუნ“)—198. . .
 უშენგი ნ. უშანგი („შაპ-ნამე“).
 ფათრაი ნ. უთრუთი.
 ფარანგისი ნ. ფრანგისი.
 ფარუმორზი („შაპ-ნამე“, „ბარზუ-ნამე“)—16, 73, 242, 246.
 ფარუმუხი („ბარზუ-ნამე“ და სხვ.)—69, 70, 74—78, 85, 86, 90, 238.
 ფარუმუხი („ბაამიანი“)—239, 240, 243.
 ფარაბორზ („ბარზუ-ნამე“)—73, 77, 84, 85, 245.
 ფარუხი, ჩინეთის ხელმწიფე („უთრუთიან-საამიანი“)—175.
 ფარუხი ნ. ფარხ ზააკი.
 ფარუხ ზააკი, ფარუხი („უთრუთიან-საამიანი“)—145; 166, 167, 189, 190.
 ფარმუჯი („უთრუთიან-საამიანი“)—192.
 ფახფური („როსტომიანი“)—117—118.
 ფერიდუნ ნ. აფერიდუნ.
 ფერიდუბტი, ფერილიბტი („საამ-ნამე“)—132—135, 197, 199—204, 208, 210, 213, 219, 222.
 ფერიზად („საამ-ნამე“)—200—201.
 ფერილიბტი ნ. ფერიდუბტი.
 ფერიწუში („საამ-ნამე“)—220.
 ფერჰადი („ხოსროვ-შირინიანი“ ნიხაზისა)—203.
 ფეშანგი („შაპ-ნამე“, „უთრუთიან-საამიანი“)—178—181, 184, 192—194.
 ფელსემ („ბარზუ-ნამე“)—75, 76, 78, 79.
 ფირანი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“ და სხვ.)—66, 67, 73, 74, 85—87, 192.
 ფირანეკი („შაპ-ნამე“)—169.
 ფორმაიე („შაპ-ნამე“)—169, 166, 271.
 ფრანგისი, ფარანგისი („შაპ-ნამე“)—65, 157.
 ფრიდონ ნ. აფერიდუნ.
 ფური (ზააქის მამის სახელია „შაპ-ნამეს“ ზოგი პროზაული ჯრისის მიხედვით)—215.
 ფულფური ჩინი („საამ-ნამე“)—200—203.
 ქავა, ქავა, გავა („შაპ-ნამე“, „ზააკიანი“ და სხვ.)—145, 150, 166, 178, 181, 184, 271.
 კიანუშ, კეიანუშ, კიანუშ („შაპ-ნამე“)—159, 166, 271.
 კიანზარ („უთრუთიან-საამიანი“)—145.
 კიომარსი, კიიუმარსი, კიომარ, კიოიარ, კიოიარ, კიომარსი, გიუმარსი („შაპ-ნამე“, „უთრუთიან-საამიანი“)—9, 17, 18, 163, 164, 215, 258, 260, 269.

კიომარ ნ. კიომარსი.
 კიიუმარსი ნ. კიომარსი.
 კიიუმბადი, კიიუმბადი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—37, 51, 57, 58, 193.
 კიიუმბადი ნ. კიიუმბადი.
 კიიოსროვი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—19, 65, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 84, 87, 94, 95, 162, 103.
 კაოზ, კაოს („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—37, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 66, 67, 84, 85, 115, 116.
 კაოს ნ. კაოზ.
 კაიომანი („უთრუთიან-საამიანი“) — 151, 163—167, 188, 189, 195, 270—272.
 კაიომანი („შაპ-ნამე“ და სხვ.)—142, 145, 152, 196.
 კეთონი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—68, 199, 262.
 კეთონი, კაშმირის მეფის ასული („ბაამიანი“)—241.
 კეიანუში ნ. კეიანუში.
 კეიკაოს, კეკაოზ („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—37, 48, 50—52, 56, 61, 62, 64, 66, 67, 102, 138, 261, 265.
 კეკაოზ ნ. კეიკაოს.
 კეიანუშ ნ. კეიანუშ.
 კეიამარ („ზააკიანი“)—145.
 კეიშად („უთრუთიან-საამიანი“)—192, 193.
 კეიიად („ბაამიანი“)—241, 244, 245.
 კეიიად („უთრუთიან-საამიანი“)—167, 272.
 კეიომარ ნ. კეიომარსი.
 კეკი (მისი ყაზალი „შაპ-ნამეს“ ჩანართის მიხედვით)—13.
 კეკიარ („ბაამიანი“)—241, 243, 245..
 ყათილ („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 271.
 ყათიზ („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 271.
 ყალუდ („საამ-ნამე“)—131—134, 199—202, 207.
 ყალუსი („შაპ-ნამეს“ ჩანართებიანი ტექსტი)—181, 185.
 ყამართაში („საამ-ნამე“)—201.
 ყანუსი („შაპ-ნამეს“ ჩანართებიანი ტექსტი)—181, 185.
 ყარან („შაპ-ნამე“)—166, 190, 192, 193, 271.
 ყარამან („უთრუთიან-საამიანი“)—166.
 ყარატუსი („შაპ-ნამეს“ ჩანართებიანი ტექსტი)—178, 181, 185.
 ყარზან („ფერიდონიანი“)—160.
 ყიილუშად („უთრუთიან-საამიანი“)—167, 272.
 ყირტან ზანგი („ბარზუ-ნამე“)—71.

ყობზმაზი („უთრუთიან-საამიანი“)—166.
ყუბად („შაპ-ნამე“)—166, 190—193, 271.
ყულუშ („საამ-ნამე“)—132—134, 200—202,
207, 210, 212, 213.

შადად („ფრიდონიანი“, „ბაამიანი“ და სხვ.)—
160, 247.

შადიდ („საამ-ნამე“, „ფრიდონიანი“, „ბაამიანი“)—155, 156, 160, 161, 213, 225, 246,
247.

შამსა ბანუ, შამსა ხავერი („საამ-ნამე“)—200,
202.

შამსა ხავერი ნ. შამსა ბანუ.

შაფურ შირდილი („საამ-ნამე“)—217.

შაჰერიდ ნ. მაჰფერიდ.

შაჰინახი („შაპ-ნამე“, „ფრიდონიანი“)—143,
159.

შაჰრო („ბარხუ-ნამე“)—87.

შედ („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—67.

შელადი („შაპ-ნამე“)—109.

შიდა, აფრაასიობის შვილი („შაპ-ნამე“)—87.

შირინი („შაპ-ნამე“)—12, 199.

შიშავათი („უთრუთიან-საამიანი“)—167.

ხულადი ხანგი („უთრუთიან-საამიანი“)—
167.

ჯამ ნ. ჯემშიდი.

ჯამახ, ჯიმახ („ბაამიანი“)—245.

ჯამასპი, ჯამასფი („ბაამიან-ნამე“, „როსტო-
მიანი“)—97.

ჯამასფი ნ. ჯამასპი.

ჯანის ზოიშანი („შაპ-ნამე“, „როსტომიანი“)—69, 70, 108.

ჯემშიდი, ჯამ. ჯემშიდი („შაპ-ნამე“, „ფრი-
დონიანი“ და სხვ.)—15, 18, 143, 144, 148,
157, 159—161, 163—166, 168—173, 175,
176, 184, 207, 215, 225, 232, 250, 267,
270, 271.

ჯუნდალი ნ. ჯუნდალი.

ჯიმახ ნ. ჯამახ.

ჯიშუიტ („წიგნი საამ. ფალავნისა“)—204—
206, 208, 217, 218, 226.

ჯოჯრატ („უთრუთიან-საამიანი“)—166, 171—
173, 271.

ჯუნდალი, ჯუნდალი („შაპ-ნამე“, „ფრიდო-
ნიანი“)—159, 167, 271.

ჭუმაი („შაპ-ნამე“)—241.

ჭუმაი („ჭუმაი ო ჭუმაიუნ“)—198.

ჭუმაიუნ (ჭუმაი ო ჭუმაიუნ)—198.

ჭუი-ჭუინ („როსტომიანი“)—47—49.

ჭუქ („უთრუთიან-საამიანი“) — 166, 190,
271.

დ) სხვა პირნი

აბუ დოლეფი, ნახტეენის მთავარი (XI საუკ.)—
174.

აბუ მანსურ იბნ აბდ-ერ-რეხაქ—7, 9, 252,
258.

ანუშირვანი ნ. ხოსროვ ანუშირვანი.

არდაშირ პაპაქანი—9.

აქბარი (1556—1605)—17.

აჰმედ შაპ-ბაამიანი (1422—1435)—239.

ბაგრატ პირველი მუხრანბატონი (1512—
1539)—26.

ბატონიშვილი ი.—23, 163.

დადიანი ლევან II. სამეგრელოს მთავარი—26.
დანიშვერი, ცხოვრობდა სასანელთა დინას-
ტიის წარმომადგენლის იეხდიგერდის
დროს. მას მიენდო შეკრებილი ძველი ირა-
ნული თქმულებების შეგება და წესრიგში
მოყვანა—9.

იეხდიგერი, სასანელთა დინასტიის უკანას-
კნელი წარმომადგენელი—9.

ილექი—10.

ისქანდერ მუნში—30.

კონსტანტინე, ქართლის მეფე (1478—1505),
—26.

მანი (მხატვარი)—209.

მაჰმედ ლახნევი, მაჰმუდი (999—1030)—10.

მაჰმუდი ნ. მაჰმედ ლახნევი.

მელიქ-შაჰი (1072—1092)—239.

მუჰამედ შაჰი (1105—1118)—239.

ოსმან მეორე (XVII საუკ.)—217, 240.

პატრი ბერნარდე—242.

სეიმონ მეფე (1558—1600)—26.

სიომ-ბეგი (ქართველი მხატვარი)—30.

ყანსუქ ალ დური, ფეიქიტსა და სირიის
სულთანი (1501—1516)—215.

შაქ ჯაჰანი (XVII საუკ.)—17.

ხოსროვ ანუშირვანი (531—579)—6, 9.

ხოსროვ ფარეხი (590—628)—9, 12, 199.

ს ა რ ა ე ჯ ი

	გვ.
შესავალი	5—31
I. ლექსითი ვერსიები	35—152
1. როსტომიანი	35—138
2. ხაქიანი	138—152
II. პროზითი ვერსიები	155—223
1. ფრიდონიანი	155—162
2. უთრუთიან-საამიანი	162—197
3. წიგნი სამ ფალაენისა	197—223
ს ა ე რ თ ო დ ა ს კ ე ნ ე ბ ი	224—227
III. ღამატებანი	231—248
1. უთრუთიან-საამიანი (ლექსითი ვერსია)	231—237
2. ბაჰმან-ნამეჲ ქართული ვერსიის სპარსულ წყაროებთან დამოკიდებულების საკითხები	238—248
დ ა ს ა ს რ უ ლ ი ს ა თ ვ ი ს	249—256
Персидские источники грузинских версий Шах-наме (Резюме)	257—276
პირთა საძებელი	277—283